III/1-4

SOUDOBÉ DĚJINY

KNIHOVNA
7

Předplatné na ročník IX (2002), tj. 4 čísla:

250,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce,
290,- Kč (včetně poštovného) pro instituce.
Pro vysokoškolské studenty v České a Slovenské republice při odběru prostřednictvím fakultního ústavu, semináře nebo katedry činí celoroční předplatné 100,- Kč (včetně poštovného) s podmínkou minimálního odběru 5 výtisků od každého čísla ročníku IX (2002).

Předplatné pro zahraničí:
45 US dolarů (včetně poštovného) pro jednotlivce,
60 US dolarů (včetně poštovného) pro instituce.
Letecký příplatek činí celoročně 26 US dolarů.

Cena 68,- Kč za jedno číslo.

Objednávky přijímá:
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR,
Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,
tel.: (02) 575 31 122
(02) 575 33 036
fax: (02) 575 31 121
E-mail: sodejiny@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210–7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR.
Obálka Alena Nievaldová.
Resumé přeložil Derek Paton.
Vycházejí za podpory Grantové agentury ČR a Nadace Konráda Adenauera.
Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR
dne 16. 4. 1993 pod číslem MK ČR 6475.
© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR 2002

SOUDOBÉ DĚJINY

IX / 1

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

č. 9491128 264,

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma

PE 6387/9. 2002.

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Drahomír Jančík, Stanislav Kokoška,
Jan Měchýř, Derek Paton, František Svátek, Oldřich Tůma

REDAKČNÍ RADA:

Karel Bartošek, Paříž
Marie-Elizabeth Ducreux, Paříž
Ladislav Hejdánek, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Jan Janák, Brno
Karel Kaplan, Praha
Ivan Kamenec, Bratislava
Zdeněk Kárník, Praha
Jan Křen, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Jaroslav Marek, Brno
Antoine Marčs, Paříž
Vojtěch Mencl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Vilém Prečan, Praha
Jacques Rupnik, Paříž
Oldřich Sládek, Praha
Zdeněk Sládek, Praha
Jan Stříbrný, Praha
Zdeněk L. Suda, Pittsburgh
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Paříž
Václav Vaško, Praha
Zbyněk A. Zeman, Oxford
Jozef Žatkuliak, Bratislava

01246/03

KNIHOVNA AV ČR
PE 6387
9 (2002) č. 1-4
1246/03

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)
Ela Nauschová

Autoři

Tomáš Glanc (1969)
ředitel Ústavu slavistických a východoevropských studií Filozofické fakulty UK. Specializuje se na teorii literatury a kultury, převážně ruské. Publikoval například monografii *Viděnie russkich avangardov* (Praha 1999).

Vlastimil Hála (1951)
vědecký pracovník Filozofického ústavu AV ČR v Praze. Věnuje se zejména etické problematice v dějinách filozofie. Autor práce *Impulsy Kantovy etiky* (Praha 1994) a řady časopiseckých článků z oblasti dějin filozofie i filozofie současné (Bolzano, Brentano, Hösle, Habermas aj.).

Blahoslav Hruška (1976)
postgraduálně studuje na Fakultě sociálních věd UK v Praze a zabývá se německými a rakouskými dějinami.

Petr Jarolímek (1977)
absolvent oboru historie a geografie na Karlově univerzitě v Praze. Zabývá se sociálními dějinami poválečného Československa.

Antonín Kostlán (1955)
vedoucí oddělení pro dějiny vědy Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Hlavní organizátor pravidelných konferencí o dějinách vědy v Československu. Publikoval mimo jiné práci *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví* (Praha 1993) a *Encyklopedii dějin Německa* (spolu s Dagmar Moravcovou a Vratislavem Vaníčkem, Praha 2001).

Françoise Mayerová (1957)
mimořádná profesorka na Univerzitě Paula Valéryho v Montpellier. Zajímá se o dějiny komunismu, aktuálně připravuje dílo o komunismu a protikomunistické rezistenci v českém kolektivním vědomí po roce 1989.

Jan Měchýř (1930)
docent Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty UK. Zaměřuje se na dějiny Československa od konce druhé světové války. Naposledy publikoval knihu o pádu komunistického režimu v ČSSR *Velký převrat či snad revoluce sametová?* (Praha 1999).

Martin Nodl (1968)
historik, pracuje ve Výzkumném centru pro dějiny vědy při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Specializuje se na sociální a kulturní dějiny pozdního středověku a na dějiny české poválečné historiografie.

Milan Otáhal (1928)
historik, působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, kde se věnuje problematice takzvané normalizace. Naposledy publikoval práci *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu* (Brno 1999) a spolu s M. Vaňkem *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu* (Praha 1999).

Andrzej Paczkowski (1938)
ředitel Ústavu politických studií Polské akademie věd ve Varšavě. Publikoval studie o politických dějinách Polska ve 20. století, zejména pak po druhé světové válce. Do češtiny byla přeložena kniha *Půl století dějin Polska* (Praha 2000).

Jiří Pešek (1954)
profesor, vedoucí katedry německých studií v Institutu mezinárodních studií při Fakultě sociálních věd UK. Je spoluautorem několika knih a autorem řady článků a studií převážně z oblasti kulturních dějin od středověku po současnost.

Michal Reiman (1930)
emeritní profesor politologie a moderních východoevropských dějin na Svobodné univerzitě v Berlíně, nyní působí v Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK. Specialista v oboru světových dějin a dějin Sovětského svazu. Naposledy publikoval práci *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí* (Praha 2000).

Jacques Rupnik (1950)
profesor politických věd v Centre d'Etudes et de Recherches Internationales, Fondation Nationale des Sciences Politiques v Paříži. Specializuje se na dějiny komunismu, moderní nacionalismus a současné transformační procesy v zemích střední a východní Evropy (v polovině 90. let vedl mezinárodní expertní komisi pro země bývalé Jugoslávie). Je autorem řady odborných článků a několika knih, z nichž česky vyšla *Jiná Evropa* (Praha 1992) a připravuje se vydání *Histoire du parti communiste tchécoslovaque: Des origines à la prise du pouvoir* (Paříž 1981).

Michal Stehlík (1976)
absolvent historie a slovakistiky na Filozofické fakultě UK, nyní zaměstnán v Národním muzeu v Praze. Zabývá se regionální historií a česko-slovenskými vztahy na přelomu 19. a 20. století, autor publikace *Židé na Dačicku a Slavonicku 1670–1948* (Dačice 2002).

Jiří Suk (1966)
vědecký pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se československými dějinami v letech 1948–1990, zejména obdobím systémové změny od komunismu k demokracii.

Vladimír Urbánek (1963)
vědecký pracovník Filozofického ústavu AV ČR. Zabývá se dějinami myšlení raného novověku, J. A. Komenským a pobělohorským exilem, je jedním z organizátorů cyklu historických diskusních fór.

Miroslav Vaněk (1961)
vědecký pracovník a vedoucí Centra oral history v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Specializuje se na období takzvané normalizace se zaměřením na ekologii, mládež a nezávislou kulturu s využitím metody oral history. Autor publikace *Nedalo se tady dýchat: Ekologie v českých zemích v letech 1968–1989* (Praha 1996) a spoluautor (s M. Otáhalem) životopisných vyprávění *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu* (Praha 1999).

Obsah

Studie a články

Jacques Rupnik — Politika vyrovnávání s komunistickou minulostí
Česká zkušenost 9

Andrzej Paczkowski — Co dělat s komunistickou minulostí?
Polská zkušenost 27

Horizont

Françoise Mayerová — Vězení jako minulost, odboj jako paměť
Konfederace politických vězňů 42

Materiály

Petr Jarolímek — Zákony o navracení majetku KSČ a SSM lidu 65

Recenze

The Oral History Review (Miroslav Vaněk) 82

Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien (Milan Otáhal) 86

Jiří Suk — Alexander Dubček – velký státník, nebo politický symbol? . 92

Jan Měchýř — Informace o dějinách i současnosti komunismu v českých zemích 104

Martin Nodl — Polský pohled na vytváření národního mýtu v české marxistické historiografii 109

Tomáš Glanc — Dějiny podle Solženicyna 113

Jiří Pešek Velkorysá edice k poválečnému vysídlení Němců z Polska 120

Michal Stehlík Pravda není žluč 125

Blahoslav Hruška O sporu historiků v Izraeli 128

Vlastimil Hála Harmonie jako nebezpečí 131

Dokumenty

Michal Reiman Setkání s Alexandrem Dubčekem ve Vídni v listopadu 1988 136

Kronika

Vladimír Urbánek Výuka historie a historická bádání na vysokých školách
Čtvrté historické diskusní fórum 147

Antonín Kostlán Konference „Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)" 149

Projekt „KSČ a radikální socialismus v Československu 1918–1989" (Zdeněk Kárník) 152

Projekt „Historie nacistických koncentračních táborů" (Anna Hájková) . . . 154

Anotace 156

Bibliografie k soudobým dějinám

Vysídlení Němců z Československa
Výběrová bibliografie literatury z let 1945–2001 168

Resumé 195

Mezinárodní vztahy

Odborný čtvrtletník přináší původní texty (stati, konzultace, diskuze, recenzní eseje a eseje), které se zabývají politickými, bezpečnostními, ekonomickými, humanitárními a kulturními aspekty mezinárodních vztahů. Součástí každého čísla jsou i anotace vybraných knižních novinek v knihovně ÚMV a resumé v českém a v anglickém jazyce. Svým zaměřením jsou *Mezinárodní vztahy* jediným periodikem svého druhu vydávaným v České republice.

Z aktuálního čísla 1/2002

- Koncepce komunitárního práva v praxi a v teorii
- Diskuze o budoucnosti Evropské unie
- Výzkum mezinárodních vztahů v období reformního komunismu
- Sovětská invaze do Afghánistánu
- Německo-československé vztahy na přelomu 20. a 30. let

Vydává

Ústav mezinárodních vztahů, Nerudova 3, 118 50 Praha 1
tel.: 02/51 108 107
fax: 02/51 108 222
e-mail: cervinkova@iir.cz
internetová adresa: **www.iir.cz**.
Cena jednoho výtisku je 80,– Kč, roční předplatné 240,– Kč.

ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ PRAHA
iir
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS PRAGUE

Politika vyrovnávání s komunistickou minulostí

Česká zkušenost[1]

Jacques Rupnik

> *„Obzvlášť by mě bavilo mapovat takové základní existenciální situace – nejen strachu z budoucnosti, strachu ze svobody, ale začíná to být strach z vlastní minulosti."*
>
> Václav Havel (1991)[2]

V jedné ze svých povídek píše Luis Borges o ptáku, jenž se vydal na cestu s očima upřenýma nazpět. Tato metafora se hodí pro středoevropské země, které se vydávají cestou přechodu vstříc demokratické budoucnosti, a zároveň upírají pohled zpět na svou minulost. Jakýkoli nový politický řád, který střídá diktaturu, je postaven před množství klíčových rozhodnutí týkajících se dědictví minulosti. Měla by se za minulostí udělat tlustá čára i za cenu toho, že tak bude ignorováno hledání spravedlnosti? Měl by se nový politický řád ze všeho nejdříve vypořádat s představiteli starého režimu, místo aby se pustil do úkolů zaměřených na budoucnost? Znamená zpětná (retroaktivní) spravedlnost ohrožení právního státu a politické stability? Nebo je jednoznačné skoncování s institucemi a osobami spojovanými s minulým režimem předpokladem úspěšné konsolidace demokracie? Všechny tyto polemiky

---

1 Text článku vznikl na základě referátu autora na konferenci „Paměť komunismu", kterou uspořádal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR společně s vídeňským Ústavem pro vědy o člověku (IWM) ve dnech 19. a 20. října 2001 v Praze. Německy otiskla Rupnikův referát pod názvem „Was tun mit der kommunistischen Vergangenheit? Tschechische Republik" revue *Transit*, vydávaná IWM, č. 22 (2002), s. 108–130. Zprávu o konferenci otiskly *Soudobé dějiny* ve svém minulém čísle (KOPEČEK, Michal: Paměť komunismu v České republice: Zpráva ze sympozia. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 4 (2001), s. 821–826.) (Pozn. red.)

2 HAVEL, Václav: Nejistota posiluje: Rozhovor s Danou Emingerovou a Lubošem Beniakem. In: *Mladý svět*, roč. 33, č. 19, s. 16.

o spravedlnosti přechodného období (*transitional justice*) byly výrazným rysem intelektuálních a politických debat ve střední a východní Evropě předcházejícího desetiletí. Taková situace však s sebou přináší závažné politické, právní a etické problémy širšího významu, s nimiž se každá země vyrovnávala po svém. Jedním z rysů „dekomunizace" v regionu střední a východní Evropy je široké spektrum přístupů, zvolených prostředků a časových perspektiv ve srovnání jednotlivých zemí. To také přitahuje značnou pozornost i za hranicemi těchto zemí, zčásti rovněž kvůli novým mezinárodním souvislostem, k nimž patří například zkušenosti získané na základě činnosti komisí „Pravdy a usmíření" v Jihoafrické republice na jedné straně, a Mezinárodního tribunálu pro válečné zločiny v bývalé Jugoslávii na straně druhé.[3] Žádná z těchto zkušeností (v prvním případě byl kladen důraz na usmíření, ve druhém na spravedlnost) není sama o sobě bezprostředně relevantní pro dilemata, s nimiž se potýkají středo- a východoevropské země po roce 1989, nicméně obě přispěly k utváření mezinárodní atmosféry, v níž byla tato dilemata vnímána.

Existuje ovšem i druhý rozměr vyrovnávání se s komunistickou minulostí: netýká se ani tak politiky retribuce jako spíše výkladu poválečných dějin. Byl komunismus pouze nepříjemnou mezihrou v historickém vývoji regionu, nebo má jeho přes čtyřicet let trvající vláda hlubší kořeny a zanechala dalekosáhlejší dědictví? Byl komunismus těmto vzpírajícím se společnostem vlastně vnucen zvenčí a shora, nebo jejich přizpůsobivost vůči systému zanechala stopy, které je nesnadné vymazat pouze prostřednictvím exkomunikační rétoriky a soudních aktů? V pozadí debat nestojí pouze otázka zpřístupnění archivů a role tajné policie a justice, nýbrž zde vyvstávají zároveň otázky pro historiky: jak (re)interpretovat dějiny 20. století ve střední Evropě?[4] Přepracovávání předkomunistické minulosti má své vlastní pasti. A dále, jak se vyrovnat s komunistickou minulostí v historiografii jako takové?

Česká zkušenost je zajímavá z obou těchto hledisek a může posloužit jako příklad dvojího paradoxu: Zaprvé, nikde v postsovětské východní a střední Evropě nezašla dekomunizace (ať již po právní či rétorické stránce) tak daleko jako v Československu (později v České republice); zároveň však jde o jedinou zemi regionu, na jejíž politické scéně figuruje nepřebudovaná komunistická strana, která se narozdíl od svých protějšků v sousedních zemích ani neobtěžovala změnit svůj název a hrdě se hlásí k „výdobytkům" předlistopadové minulosti, přičemž se těší poměrně stálé podpoře části obyvatelstva. Zadruhé, nikde v regionu nebyla historiografie podrobena tak důkladným čistkám během dvou desetiletí, která předcházela pádu režimu;[5] jde ovšem

3 Srv. HASSNER, Pierre: Mémoire, justice, réconciliation. In: *Critique internationale*, roč. 2, č. 5 (1999), s. 122. Spravedlnost v období přechodu (*transitional justice*) je rychle se rozvíjející odvětví společenských věd, především ve Spojených státech. Srovnatelný projekt, jemuž předsedá Alex Boraine, byl nedávno zahájen na Newyorské univerzitě a je financován částkou kolem 20 milionů dolarů.

4 RUPNIK, Jacques: Le retour de l'histoire en Europe Centrale. In: *Vingtième Siècle*, roč. 9, č. 4 (1992), s. 53–59.

5 Během čistek, které následovaly po roce 1969, bylo propuštěno ze zaměstnání 145 historiků, což znamenalo zdecimování profese jako takové především v Čechách. Viz PREČAN, Vilém (ed.):

rovněž o zemi, která se až donedávna velmi bedlivě vyhýbala širší diskusi o specifickém místě komunismu v současných českých dějinách a politice. Oba problémy, které spolu evidentně souvisejí, jsou na tomto místě předmětem stručné analýzy.

Politika dekomunizace

Během přechodu k demokracii ve střední Evropě byly společnosti při konfrontaci s dědictvím komunistické diktatury brzy postaveny před problém, jak naložit s viníky represí a porušování lidských práv z doby před rokem 1989, a do jaké míry a v jaké formě odškodnit jejich oběti. V Československu bylo podle odhadů v uvedeném období z politických důvodů odsouzeno na čtvrt milionu lidí, přičemž dvě sté čtyřicet osob bylo odsouzeno k trestu smrti. Od roku 1990 přijaly československé (od roku 1993 české) nejvyšší orgány soubor dalekosáhlých politických opatření, počínaje rehabilitacemi obětí, s nimiž se započalo v roce 1990,[6] přes restituce majetku konfiskovaného po komunistickém převzetí moci v únoru roku 1948 až po lustrace,[7] na základě jejichž výsledků bylo bývalým spolupracovníkům a agentům Státní bezpečnosti, jakož i vysokým komunistickým funkcionářům, zakázáno po dobu pěti let zastávat vysoké funkce ve vládě, armádě a policii, soudnictví a státní správě (nikoli však v parlamentu). Tato politika vyvolala vlnu kritiky jak v samotné zemi, tak i v zahraničí.

Jak se tedy Čechům podařilo dotáhnout dekomunizaci dál a dosáhnout jí dříve než jejich sousedům (s výjimkou východního Německa, kde tento proces evidentně souvisel se znovusjednocením a byl významným způsobem stimulován ze západní části Německa)? Nabízí se tu více vysvětlení. První se týká „povahy" dědictví zanechaného komunistickou diktaturou nebo – použijeme-li „nevědeckého" pojmu – je dáno „mírou zločinnosti" starého režimu. Je zcela nabíledni, že v Československu byl rozchod s komunismem po dvaceti letech trvajícího režimu tvrdé linie Gustáva Husáka poněkud odlišný než loučení s dobrotivým autoritářstvím Jánose Kádára v Maďarsku. Toto období dnes většina Maďarů považuje za jednu z nejpříznivějších etap v dějinách země, což by bylo v českém kontextu naprosto nemyslitelné. Čistky z počátku sedmdesátých let a selektivní represe, ideologická kontrola, a na samém

---

Acta Persecutionis: A Document from Czechoslovakia. San Francisco, b.n. [prezentováno na 14. mezinárodním kongresu historických věd] 1975.

6 Zákon o rehabilitacích přijalo Federální shromáždění dne 23.4.1990. Týká se osob odsouzených na základě justiční zvůle v období mezi únorem 1948 a prosincem 1989. Do konce roku 1993 tak bylo rehabilitováno 96 procent obětí, jimž bylo vyplaceno odškodnění v celkové částce tři miliard korun.

7 Lustrace je prověřovací procedura spočívající v prošetření záznamů Státní bezpečnosti, jejímž účelem je zjistit, zda osoba ucházející se o určité místo nebyla evidována mezi přibližně stovkou tisíc takzvaných spolupracovníků StB. Myšlenka lustrací se zrodila z parlamentního vyšetřování příčin listopadových událostí roku 1989, které sice k žádnému jednoznačnému výsledku nedospělo, ve své závěrečné zprávě však doporučovalo provést lustrace všech členů parlamentu a dalších činitelů. Lustrační zákon přijalo Federální shromáždění dne 4.10.1991.

konci dokonce odpor vůči Gorbačovové „perestrojce" významnou měrou objasňují striktní odmítání předlistopadového období.

Druhé vysvětlení souvisí s povahou procesu přechodu: v jednom případě radikální rozchod, ve druhém kompromis dosažený vyjednáváním. Ve své studii o demokratických přechodech Samuel Huntington tvrdí, že v praxi bylo rozhodování mezi různými možnostmi, jak se vypořádat s dědictvím diktátorského režimu (zda soudně stíhat a potrestat, nebo odpustit a zapomenout), jen „malou měrou ovlivněno morálními a právními úvahami. Bylo utvářeno téměř výlučně politiky, povahou demokratizačního procesu a rozdělením vlivných politických funkcí během přechodu a po jeho dovršení."[8] Stěžejním prvkem nenásilného přechodu je míra imunity před trestním stíháním, jakou si byla stará komunistická elita schopna vyminit jakožto jednu z podmínek, aby se vzdala moci (případně se o ni rozdělila). Je zřejmé, že v Polsku a Maďarsku, kde byl přechod dojednán mezi umírněnými elitami starého režimu na jedné straně a demokratickou opozicí na straně druhé, neexistovala reálná možnost sáhnout po odvetě proti těm, kteří se účastnili těchto jednání o smíru. Nemůžete jednou říci – slovy Adama Michnika, pronesenými v létě roku 1989 – „váš prezident, ale naše vláda", a v následujícím okamžiku obrátit demokratickou justici proti bývalému zosnovateli ozbrojeného zásahu, který rozdrtil v prosinci roku 1981 hnutí Solidarita.

Pro československý – obdobně jako pro východoněmecký – případ byla oproti tomu příznačná náhlá a prudká změna režimu; tyto změny nebyly zdaleka ani tak poznamenány jednáním shora jako spíše tlakem zdola a zvenčí. Při zpětném pohledu se může zdát, že rychle odstoupivší představitelé starého režimu neměli ani zdaleka takovou pozici, aby si vyjednali imunitu před trestním stíháním. Byla to spíše zdrženlivost, sebeovládání vedoucích představitelů Občanského fóra, jednajících s komunistickými pohlaváry na konci listopadu a v prosinci roku 1989, co umožnilo hladkou, „sametovou" výměnu moci.[9] Vláda složená hlavně z komunistů se v této etapě vyznačovala tím, že se v maximální možné míře snažila zamezit neblahým následkům pro ně samotné; narozdíl od Maďarska a Polska nemohli však tvrdit, že přispěli, byť jakkoli skromně, k demokratickým změnám (snad s výjimkou budoucího federálního premiéra Mariána Čalfy).

Třetí hypotéza se týká (v obrácené úměře) vztahu mezi dekomunizací a silou odporu společnosti. Řečeno zcela otevřeně, v případě Polska jde bezesporu o společnost, která vzdorovala komunistickému režimu nejhouževnatěji a v nejmasovějším měřítku – alespoň od roku 1956 a od dělnických stávek v roce 1970, poté se stále vzrůstající intenzitou. Nicméně původně, až do druhé poloviny devadesátých let, se v Polsku rozhodli po lustracích nesáhnout. Česká společnost (a to platí v ještě větší míře pro NDR) se projevovala relativně skrovným otevřeným odporem vůči systému,

8 HUNTINGTON, Samuel P.: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman, University of Oklahoma Press 1991, s. 215.

9 Viz záznam rozhovoru mezi představiteli Občanského fóra a komunistického vedení in: HANZEL, Vladimír (ed.): *Zrychlený tep dějin*. Praha, OK Centrum 1991.

respektive podporou disidentského hnutí za lidská práva. Přesto podpořila dekomunizační legislativu, především během prvních tří let přechodu od starého režimu.

Použijeme-li typologii Alberta Hirschmana („odchod – hlas – loajalita"; „*exit – voice – loyalty*"), dalo by se říci, že Češi (narozdíl od Maďarů, Poláků, nebo dokonce i východních Němců) neměli možnost „odchodu". Ti jediní, kteří měli „hlas", patřili k celkem malé skupince intelektuálů z disentu. A zbytek společnosti se vyznačoval hlavně neochotnou „loajalitou". Nebude snad nemístné tvrdit, že nelze vyloučit „fenomén kompenzace", obzvlášť mezi některými z těch, kdo se angažovali v radikálním a nekompromisním boji proti „komunistickému zlu" v prosinci roku 1989.

Tuto třetí hypotézu je třeba blíže specifikovat, jelikož by mohla vést k určitému zjednodušení, nebo dokonce k zavádějícímu výkladu, podle nějž disidenti, kteří skutečně za starého režimu trpěli, jsou méně chtiví odplaty, méně dychtí po vyrovnání účtů než tichá většina, kompenzující si odplatou svůj pocit viny. Claus Offe například vyslovil myšlenku, že „lidé, kteří byli v boji proti starému režimu aktivní a kteří kvůli tomu zakusili krutost mnohem bezprostředněji, budou obvykle zastávat mnohem umírněnější způsoby potrestání než ti, kteří žili konformně a starému režimu se přizpůsobili".[10] Ačkoli obecně tvrzení o vzájemném poměru mezi mírou vzdoru společnosti a sklonem k odplatě po zániku diktatury by mohlo být do určité míry relevantní, rozšířený názor, že by se disidenti neradi uchylovali k odplatě, je nepřesný.

Může nám sice na mysli vytanout varování Adama Michnika před nebezpečím „antibolševického bolševismu",[11] důraz, který kladl János Kis na liberalismus uvnitř právního státu, či výhrady Václava Havla vůči lustračnímu zákonu, neboť do jisté míry reprezentují skutečnou obavu části disidentských kruhů z nebezpečí „retrospektivní" spravedlnosti (neboli spravedlnosti se zpětnou účinností) v postkomunistické střední Evropě, nicméně jejich prominentní postavení v mezinárodním kontextu vedlo mnoho pozorovatelů k ukvapené generalizaci. Krátce poté, co byl lustrační zákon schválen parlamentem, si některé výhrady z disidentských kruhů získaly publicitu na Západě a byly zde využity k ostré kritice tohoto zákona jakožto nebezpečí pro novou českou demokracii.

Lustrace lze skutečně považovat za problematický prostředek k nápravě. Zaprvé, pokud by svazky bývalé komunistické tajné policie (vydrancované, upravované, zmanipulované) skončily v rukou nezkušených úředníků, mohla by tato skutečnost učinit z nových demokratů zajatce nejpochybnějšího dědictví komunismu. Zadruhé, neautorizované zveřejnění svazků StB, k němuž se odhodlala radikální skupina bývalých disidentů, aniž přitom řádně rozlišovala mezi jednotlivými kategoriemi osob uvedených v seznamech a aniž zohledňovala míru jejich spolupráce (někteří lidé zařazení do kategorie „kandidát spolupráce" o tom dokonce neměli ani tušení),

---

10 OFFE, Claus: Disqualification, Retribution, Restitution: Dilemas of Justice in Post-communist Countries. In: *Journal of Philosophy*, roč. 90, č. 1 (1993), s. 26.

11 Adam Michnik řekl na salzburské konferenci v dubnu 1992: „Mou nejdésivější noční můrou je, že sebereme všechny komunisty a pošleme je na Sibiř. Co nám pak zbude? Komunismus bez komunistů." Citováno podle: TAGLIABUE, John: New Pariahs Have East Europe Astir. In: *The New York Times*, (14.3.1992).

vedlo k pochybným obviněním, jako tomu bylo například u Zdeny Salivarové-Škvorecké.[12] Nejzávažnější přitom je, že zatímco působení spolupracovníků a řadových agentů bylo v policejních záznamech většinou bohatě dokumentováno, v případě důstojníků a jejich nadřízených, kteří měli na starosti řízení policejního systému, tomu tak zdaleka vždy nebylo. Výsledkem je, že „malé ryby" byly odhaleny, avšak ti, kteří systém doopravdy řídili, většinou zůstali v anonymitě. Lapidárně to vyjádřil kreslený vtip, který se objevil na stránkách *Lidových novin* v roce 1991: Muž, stojící před budovou Národního shromáždění, říká jinému muži: „Já se lustrací nebojím. Nebyl jsem spolupracovník. Jen jsem dával příkazy!"

Proti těmto námitkám lze ovšem postavit tři jiné aspekty problematiky, které je do jisté míry vyvracejí. Jednak lustrace není trestní řízení, nýbrž systém prověřování osob ve vyšších funkcích veřejné správy. Je snad myšlenka, že by mezi vyššími státními úředníky nové demokracie nemělo být příliš mnoho lidí spojených s bývalou Státní bezpečností, tak nehorázná? Zadruhé, navzdory tolikrát kritizovanému přístupu vůči exkomunistům, který se prý zakládá na principu „kolektivní viny", lustrační proces je ryze individuální a proti jeho výsledkům se lze odvolat k soudu.[13] Zatřetí, konečně došlo rovněž k očištění samotného policejního aparátu, jeho řady opustilo sedm tisíc důstojníků (pravda, s nezanedbatelným odstupným).

Kritika lustračního zákona zazněla z mezinárodních institucí, jako je Rada Evropy nebo Mezinárodní úřad práce,[14] především však z newyorských kruhů obhájců lidských práv a sdělovacích prostředků. Jeri Laberová z Mezinárodní helsinské federace psala o pražském „honu na čarodějnice",[15] s tím, že nová podoba mccarthysmu už v hlavním městě Československa na sebe nenechá dlouho čekat, zatímco Lawrence Weschler napsal do časopisu *The New Yorker* o „sametové čistce" a přirovnával nejznámější lustrační případ – kauzu Jana Kavana – k „Dreyfusově aféře".[16] Obě přirovnání svědčí spíše o obavách a bujné fantazii v pohledu na střední Evropu z New Yorku než o skutečných problémech v postkomunistických českých zemích. K žádnému honu na čarodějnice nebo mccarthysmu tu vůbec nedošlo. Vedoucí komunističtí představitelé odpovědní za přípravu invaze proti své vlastní zemi, po níž následovaly v posrpnovém období nejtvrdší neostalinistické represe ve střední Evropě, si užívají

12 SALIVAROVÁ ŠKVORECKÁ, Zdena (ed.): *Osočení: Příběhy lidí z Cibulkova seznamu*. Brno, Host 2000 (1. vyd. 1993). Sborník shromáždil svědectví osob, které se považují za neprávem zařazené do svazků StB.

13 Platnost lustračního zákona byla v roce 1996 parlamentem prodloužena na další pětileté období a koncem roku 2001 opět obnovena. Odhadem tří procenta z celkového počtu 300 tisíc uchazečů o vyjmenované funkce neprošla lustračními prověrkami.

14 Mezinárodní úřad práce (ILO) zřídil výbor k vyšetření protestního prohlášení proti lustračnímu zákonu, jež učinily zastřešující organizace odborových svazů v Československu. Řídící orgán ILO poté schválil dne 5.3.1992 zprávu výboru dovozující, že zákon je v rozporu s úmluvou proti diskriminaci, jejímž signatářem byla i Česká a Slovenská federativní republika.

15 LABER, Jeri: Witch Hunt in Prague. In: *The New York Review of Books*, (28.5.1992).

16 WESCHLER, Lawrence: The Velvet Purge: The Trials of Jan Kavan. In: *The New Yorker*, (19.10.1992); From Kafka to Dreyfus. In: *Tamtéž*, (2.11.1992), s. 63: „Jako v případě Dreyfuse ... zřetelný puch antisemitismu zaváněl odporem společnosti ke Kavanovi." Kavanovo „židovství" však nikdo nezmiňoval.

poklidně důchodů ve svých vilách, aniž jsou nuceni čelit jakékoli odplatě. Navíc, srovnávat případ Jana Kavana s Dreyfusovou aférou, včetně jejího antisemitského podtextu, je scestné. Český emigrant, který se v sedmdesátých a osmdesátých letech angažoval v pomoci disidentům, vstoupil do řad sociální demokracie a byl obviněn ze spolupráce se Státní bezpečností. Po ostré reakci tisku se Kavan proti verdiktu lustrační komise odvolal k soudu, byl ospravedlněn, v roce 1996 znovu zvolen do parlamentu, a v roce 1998 se dokonce stal ministrem zahraničí České republiky. Obětí honu na čarodějnice, mccarthysmu či nové Dreyfusovy aféry?[17]

Hlavní důvod všeobecně rozšířené domněnky, že disidenti byli proti odvetě, souvisí v českém případě s jistým výkladem prvního novoročního projevu Václava Havla v úřadu prezidenta v lednu 1990. V jedné často citované pasáži, připomínaje společné dědictví totalitarismu, Havel říká: „Nemluvím pouze o pánech. (...) Mluvím o nás všech. (...) Všichni jsme – byť pochopitelně každý v jiné míře – za chod totalitní mašinerie odpovědni, nikdo nejsme jen její obětí, ale všichni jsme zároveň jejími spolutvůrci."[18] V této úvaze, která je konzistentní s mnoha dřívějšími Havlovými díly a již lze u něj vystopovat zpětně až do sedmdesátých let, se pokouší překonat zjednodušenou a výhodnou dichotomii „oni a my" tím, že bere na zřetel jak fungování posttotalitního systému, tak i společnou odpovědnost (nepochybně v nestejné míře). Takový výrok si ovšem může samozřejmě dovolit pouze někdo Havlova formátu, kdo nikdy nebyl komunista a několik let strávil ve vězení.

Navíc ti, kteří často citují tuto pasáž z Havlova projevu, v níž se vyslovuje proti jakémukoli druhu odplaty, opomíjejí zároveň jinou část téhož projevu, kde ve skutečnosti tvrdí, že potrestání zločinů bude zřejmě nutné: „Na nikoho, kdo za naši dnešní svobodu tak či onak zaplatil, by nemělo být zapomenuto. Nezávislé soudy by měly spravedlivě zvážit případnou vinu těch, kdo jsou za to odpovědni, aby vyšla plná pravda o naší nedávné minulosti najevo."[19] Je zvláštní, že tato pasáž není nikdy citována, stejně jako se nehovoří o jeho projevu předneseném 21. srpna 1990 u příležitosti okupace Československa v roce 1968, v němž vyzýval k odstranění „starých struktur" bývalého režimu a k výměně „neschopné a sabotující nomenklatury", dodávaje, že „naše revoluce není dokončena. Naopak: to hlavní se musí teprve stát."[20] Někdo by skutečně mohl v těchto slovech spatřovat prohlášení dekomunizace za legitimní. Havel, moralista a myslitel, si je vědom toho, že sebevětší množství frází nebo právních opatření neušetří Čechy konfrontace s hlubšími problémy traumatu a odpovědnosti po několika desetiletích totalitního režimu. Avšak Havel, jakožto

17 Kavanův policejní svazek byl nicméně uveřejněn v neautorizovaném vydání Přemyslem Vachalovským a Johnem Bokem v publikaci *Kato: Příběh opravdového člověka*. Olomouc, J.W. Hill 2000.

18 HAVEL, Václav: Projev k občanům na Nový rok (Praha 1.1.1990). In: TÝŽ: *Projevy: Leden–červen 1990*. Uspořádal Vilem Prečan. Praha, Vyšehrad a Ústav pro soudobé dějiny ČSAV 1990, s. 11–18, cit. s. 12. Tato myšlenková linie se odvíjí ve shodě s Havlovými dřívějšími pracemi, především *Otevřeným dopisem Gustávu Husákovi* (1975) a *Moci bezmocných* (1978).

19 Tamtéž, s. 14.

20 HAVEL, V.: 22. výročí okupace. Praha, 21.8.1990. In: TÝŽ: *Vážení občané: Projevy červenec 1990 – červenec 1992*. Praha, Lidové noviny 1992, s. 16–18.

politický činitel, zároveň ví, že požadavky na odstranění starého režimu po „sametové revoluci" a volání společnosti po spravedlnosti nelze uspokojit sebesofistikovanějšími formulacemi pesimistické filozofické vize, v níž kat i jeho oběti jsou nějakým způsobem poznamenáni společným dědictvím totality.

Vzhledem k tomu, že měl moralista Havel vůči dekomunizaci, a především vůči lustracím a z nich plynoucímu nebezpečí výhrady, panuje často názor, že pravicový ekonom a zastánce volného trhu Václav Klaus byl samozřejmě jejich příznivcem. Pravda je v tomto případě, podobně jako u Havla, mnohem složitější, než sugeruje politický stereotyp. V poněkud opomíjeném eseji pro seriózní pražskou revue *Prostor* odpověděl Klaus na jaře 1997 na otázku redaktorů ohledně vyrovnávání se s minulostí a volání po spravedlnosti. Tehdejší předseda vlády prohlásil, že problém „vyrovnání se s minulostí" vidí jako „individuální problém", jako „soukromou a vnitřní věc", a varoval před nebezpečím „moralizování" a „sebemrskačství". „Nevěřím," pokračoval, „že se s minulostí může vyrovnat abstraktní entita zvaná společnost, nevěřím, že je správné hovořit o jakési národní vině, o vině, která by proto nutně musela být vinou kolektivní. Vyřešení problému, o němž hovoříme, nemůže být provedeno ani žádným jednoduchým aktem státu, ale ani proklamací toho či onoho veřejného činitele, vědce či umělce. Ve své podstatě se jedná o vnitřní záležitost každého z nás..."[21] Klaus takto jednoznačně odmítl Jaspersovy kategorie viny a odpovědnosti stejně jako Havlův názor, že nás všechny (samozřejmě s výjimkou toho, kdo tento názor vůči ostatním formuluje) život v totalitním systému výrazně morálně narušil; namítal, že ve skutečnosti neexistuje žádné kritérium pro souzení minulosti, žádná „neutrální, mimolidská, mimozemská pravda", aby soudila lidské chování za těchto mimořádných podmínek. Co Češi v tomto ohledu potřebují, je „pracovitá střízlivost a praktický realismus" a víra spíše „ve vlastní skeptický rozum" než ve velká slova. V jednom z dřívějších prohlášení Klaus tvrdil, že „neexistuje přesný lakmusový papírek, který by dobro a zlo dělil na komunisty a nekomunisty".[22] Tedy naprosto žádné radikální volání po dekomunizaci a vyřizování účtů s komunistickou minulostí, jak je Klausovi jako vůdci české pravice často připisováno. Klausovu jednoznačně pragmatickému poselství Češi skutečně dobře rozuměli, jako by říkal: „Jsem tak trochu jako každý z vás. Ani bývalý komunista, ani bývalý disident; ani pohůnek, ani moralista, jehož samotná přítomnost na scéně by byla připomínkou odvahy, která vám chyběla, připomínkou vašeho špatného svědomí."

Takže ani Havel, ani Klaus nevyhovují tak zcela dělení na umírněné a radikální zastánce dekomunizace, kteří jsou spojováni s jejich jmény. Jak si potom vysvětlit skutečnost, že Klausova Občanská demokratická strana a jeho vláda se staly skutečnými hnacími motory radikální dekomunizační politiky? Jako hlavní vysvětlení se nabízí rozkol široké koalice Občanského fóra a vytvoření vzájemně soupeřících politických frakcí, které při neexistenci strukturovaného stranického systému využily ve svůj prospěch problémy, které přispívaly k polarizaci politické scény. Na počátku

21 KLAUS, Václav: Účtování s minulostí – výzva ke spravedlnosti. In: *Prostor*, č. 33 (1997), s. 69–70.
22 TÝŽ: Rozchod s minulostí [rozhovor s Václavem Klausem]. In: *Respekt*, roč. 1, č. 35, s. 6–7.

devadesátých let byl pro Českou republiku příznačný striktně odmítavý postoj obyvatelstva vůči starému režimu, zatímco diferenciace zájmů jakožto základ pro vytváření stranických uskupení byla zanedbatelná. V této souvislosti Klaus a ODS při hledání své politické identity uplatnili záměrnou dvoukolovou strategii polarizace: na prvním místě stál důraz na akceleraci ekonomických reforem, rychlou privatizaci a zavedení tržního hospodářství v zájmu odstranění společenské základny starého režimu; zadruhé prosazovali lustrační zákon, který se ukázal být jednou z příčin rozchodu s dalšími pokračovateli Občanského fóra, tedy Občanským hnutím v čele s Jiřím Dienstbierem a Petrem Pitharten. Lustrační zákon podle Klause umožnil „vyjasnit si, kdo kde stojí, kdo skutečně chce důslednou přeměnu naší společnosti, naší ekonomiky, a kdo nás naopak chce zatáhnout do nových experimentů prováděných starými, nám dobře známými experimentátory".[23] (Pod výrazem „staří experimentátoři" jsou míněni reformátoři z roku 1968, spojovaní s pojmem „socialismus s lidskou tváří", z nichž se někteří později připojili k disidentskému hnutí a koncem roku 1989 se stali členy Občanského fóra.) Došlo tedy k tomu, že muž, který si pouhý rok předtím nepřál rozlišovat mezi komunisty a nekomunisty, měl nyní v úmyslu se s tímto problémem vypořádat; vpředvečer červnových voleb roku 1992 přímo vyjádřil své stanovisko, že „je třeba vypořádat se s komunistickou minulostí".[24]

Druhá dimenze ve strategii polarizace, kterou lustrace nabídly, se týkala Slováků. Hnutí za demokratické Slovensko Vladimíra Mečiara se stavělo jak proti Klausově koncepci radikálních ekonomických reforem, tak rovněž proti lustrační politice. Slovenští nacionalisté (HZDS a Slovenská národní strana) zákon neodhlasovali a Mečiarova kampaň se nesla ve znamení boje za suverenitu Slovenska a slibů, že nikdy nezavede na Slovensku lustrace. Mečiar zastával krátce funkci ministra vnitra Slovenské republiky a sám dal přednost tomu, aby bylo svazků využito soukromějším, účelovějším způsobem. Je zřejmé, že dekomunizace byla problémem, jenž sehrál důležitou roli při rozvratu ve vztahu Čechů a Slováků v období těsně předcházejícím „sametovému rozvodu".

V protichůdných postojích českého a slovenského veřejného mínění vůči tomuto problému se odrážely rozdílné zkušenosti a vnímání komunistické éry (především „normalizace" po roce 1968). Výzkum veřejného mínění provedený na Slovensku, který byl zaměřen na vnímání minulosti, ukázal, že obyvatelstvo považuje období komunistického režimu v letech 1948–1989 stejně jako válečná léta profašistického slovenského státu za dvě nejkladnější periody ve slovenských dějinách.[25] Češi naproti tomu obě tato období považovali za dvojí totalitní dědictví, jehož se pokoušeli zbavit. Rozdílné vnímání komunistické minulosti v Čechách a na Slovensku bylo jedním z faktorů (třebaže nikoli rozhodujícím), který sehrál roli v rozdělení společného státu. Rozpad komunistického systému se tak překrýval s rozpadem československého státu (alespoň v myslích některých aktérů).

---

23 Stanovisko k lustračnímu zákonu. In: TÝŽ: *Proč jsem konzervativcem*. Praha: Top Agency 1992, s. 45.

24 Konzervatismus je dnes u nás revolučním postojem. In: *Tamtéž*, s. 38.

25 Výsledky průzkumu veřejného mínění agentury IVVM podle deníku *Právo* (30. 9. 1992).

Dekomunizace se stala prostředkem k legitimizaci nové politické elity na jedné straně – a nepřímo také nového státu na straně druhé. A tak záhy poté bylo zřízeno Koordinační centrum pro dokumentaci a vyšetřování násilí proti českému národu od 8. května 1945 do 31. prosince 1989 a český parlament přijal v červenci roku 1993 zákon o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu (č. 198/1993 Sb.). Režim vládnoucí od února 1948 do prosince 1989 v něm byl označen za „zločinný, nelegitimní a zavrženíhodný", přičemž jeho protizákonnost spočívala v „programovém ničení tradičních hodnot evropské civilizace". O odporu občanů proti tomu režimu zákon prohlašoval, že byl „legitimní, spravedlivý, morálně oprávněný a je hodný úcty". Zákon kladl důraz spíše na rétorickou a symbolickou dimenzi, zaslouží si však v několika ohledech naši pozornost. Zaprvé zrušil ustanovení zákona o promlčení politických zločinů spáchaných v letech 1948 až 1989. Úřad dokumentace a vyšetřování činnosti Státní bezpečnosti (ÚDV) pod vedením Václava Bendy byl pověřen nejen úkolem dokumentovat zločiny spáchané komunistickým režimem, nýbrž obdržel zároveň pravomoc je vyšetřovat a případně podávat podněty k trestnímu stíhání. Zadruhé přišel s myšlenkou, že součástí poslání politické reprezentace je vydávat zákony týkající se dějin. Toto vystavení dějin justici je bezpochyby součástí rozsáhlejšího mezinárodního trendu, který započal po odeznění studené války a který předpokládá, že zákonná opatření budou sloužit k nápravě nespravedlností, k nimž došlo v minulosti. (V této souvislosti by bylo možno uvést mnoho příkladů.) Takto skupiny obětí využívají nejnovějšího pokroku v prosazování lidských práv k tomu, aby dosáhly své kompenzace a zároveň morálního a politického odsouzení jejich utlačovatelů. To je právě ten okamžik, v němž se zákonodárci se sdělovacími prostředky vzájemně doplňují při „vyrovnávání se s minulostí".

Nicméně otázkou zůstává, zda lze vůbec dějiny revidovat zákonem a zda nám může oficiální verze být nápomocna při pochopení historického procesu a vyrovnávání se s minulostí. Tyto otázky spolu bezprostředně souvisejí. Zákon z roku 1993 říká, že „Komunistická strana Československa byla organizací zločinnou" a že „Komunistická strana Československa, její vedení i členové jsou odpovědní za způsob vlády v naší zemi v letech 1948–1989" (což se týká rovněž výše zmíněných zločinů). Když pátrání po trestní odpovědnosti sklouzne z politického vedení a represivního aparátu na členstvo, je to jasná paušální výzva pro významnou část obyvatelstva. Komunistickou stranu Československa prošlo ve zmíněném období kolem šesti milionů lidí. V roce 1968 měla KSČ zhruba půl druhého milionu členů. Půl milionu bylo vyloučeno při čistkách, ztratilo práci a bylo jinak šikanováno za svou angažovanost v „pražském jaru". Tito lidé byli nahrazeni jiným půl milionem nových, povolnějších členů, z nichž se někteří po roce 1989 stali součástí nového establishmentu. Bylo ironií osudu, že několik prominentních členů Klausova kabinetu bylo dříve (někteří ještě krátce předtím, než zasedli ve vládě) členy zmíněné zločinné organizace, a mohli být tudíž podle tohoto zákona považováni za paušálně spoluzodpovědné za zločiny z let 1948–1989. Ani jeden z nich nepodal demisi.

Politika dekomunizace v České republice tak dospívá k paradoxnímu závěru. Na jedné straně země došla v pokusu uzákonit zločinnou povahu bývalého režimu dál než většina ostatních; nicméně až na několik výjimek zločinci z někdejšího vedení

nebyli volání k odpovědnosti za jimi spáchané zločiny. Dokonce ani ti, kteří podepsali v roce 1968 neblaze proslulý „zvací dopis", adresovaný sovětskému vedení s žádostí o „bratrskou pomoc", nebyli postaveni před soud. O míře odpovědnosti lustracemi odhalených nebo známých spolupracovníků StB lze diskutovat donekonečna. Avšak jestliže skupina čelných politických představitelů zosnovala proti tehdejšímu zákonnému (i když občany nezvolenému) vedení státu spiknutí za účasti zahraniční mocnosti při přípravě a provedení okupace vlastní země, je to přeci jen všude na světě považováno za velezradu. Velký veřejný proces s těmi, kteří byli spoluzodpovědni za okupaci a za bezprostředně po ní následující represivní režim, by pak mohl přispět ke katarzi a uspokojit jak v symbolickém, tak i v politickém smyslu mohutnou poptávku po spravedlnosti, která se ve společnosti začala projevovat po zhroucení starého režimu. Nicméně zatím se toto nestalo[25] – a z tohoto pohledu zaznívá rétorika o zločinné povaze komunistického režimu vskutku planě.

Zatímco zákon z července 1993 hází do jednoho pytle milióny bývalých členů Komunistické strany Československa coby členy „zločinné organizace", její následovnice, která se ani neobtěžovala s tím, aby změnila svůj název, se má čile k světu. A tak se stalo, že v prosinci 1999, přesně v době desátého výročí „sametové revoluce", se této straně dostalo v průzkumu veřejného mínění ohromující dvacetiprocentní podpory. Ačkoli se uvedené číslo od té doby poněkud snížilo, komunistická strana zůstala ve smyslu členské základny (160 tisíc členů) a organizační struktury nejsilnější stranou v zemi.[27] Narozdíl od svých reformisticky orientovaných protějšků v Polsku, Maďarsku, nebo dokonce na Slovensku si tato strana zachovává i nadále svou skalní podobu, neochotná a neschopná vypořádat se s vlastní minulostí. Toto vše má zřejmě souvislost s traumatickým odkazem roku 1968: v důsledku důkladné exkomunikace reformátorů, nebo dokonce jen rádoby reformátorů pozbyla česká komunistická strana schopnost provést takovou postupnou nápravu, jaká umožnila bývalým komunistům v sousedních zemích prodloužit si život formou transformace v rádoby sociální demokraty. Její výrazná izolace na politické scéně po roce 1989 je zřejmě cenou, již platí za svou politiku „spálené země", kterou prováděli po roce 1968. Avšak podpora a loajalita, jimž se stále těší nereformovaná KSČM, vyvolávají znepokojující otázky ohledně vztahu části české společnosti ke komunistické minulosti, a zdá se, že žádná póza zákonodárců ani moralizování jej nedokázaly změnit.

Jedna z obtíží při vyrovnávání se s komunistickou minulostí spočívá ve specifické ideologické povaze komunistických režimů v poststalinistické střední Evropě a v jejich schopnosti uplatňovat společenskou kontrolu a vyvíjet nátlak bez použití násilných

---

26 Bezvýsledně se vlekou také pokusy postavit před soud žijící komunistické pohlaváry, kteří se dne 22. srpna zúčastnili setkání na sovětském velvyslanectví v Praze, aby ustavili takzvanou dělnicko-rolnickou vládu, podobně jako tomu bylo v roce 1956 v Maďarsku. Milouš Jakeš, Jozef Lenárt a Vasil Biľak jsou jediní z účastníků, kteří jsou doposud naživu. Plán se ve skutečnosti zhatil a Sověti nakonec jednali s Dubčekem, který byl unesen do Moskvy a zadržován jako rukojmí. Srv. Jakeš a Lenárt půjdou nejspíš brzy k soudu. In: *Mladá fronta Dnes*, (1.9.2001).

27 RUPNIK, J. – PERRON, C.: Les singularités du Parti communiste tchèque. In: HERMET, Guy – MARCOU, Lilly (ed.): *Des partis comme les autres? Les anciens communistes en Europe de l'Est*. Bruxelles, Complexe 1998, s. 77–94.

prostředků padesátých let. Slovy Tiny Rosenbergové, „diktátorské režimy východní Evropy byly režimy zločinnými, zatímco v Latinské Americe šlo o režimy zločinců."[28]

Další, dnes často opomíjená potíž souvisí s tím, že konfrontace se zločiny komunistického režimu není tak zcela novou věcí. Existuje alespoň od roku 1956, a zcela nepochybně pak od roku 1968, což nám dovoluje posoudit, v jakém ohledu se chápání pojmu změnilo. Ve svém románu *Nesnesitelná lehkost bytí* Milan Kundera výstižně popisuje českou diskusi na toto téma po roce 1968:

„Těm, kteří myslí, že komunistické režimy ve střední Evropě jsou výhradně výtvorem zločinců, uniká základní pravda: zločinné režimy nevytvořili zločinci, ale nadšenci, přesvědčení, že objevili jedinou cestou vedoucí do ráje. Hájili ji udatně a popravili proto mnoho lidí. Později vyšlo všeobecně najevo, že žádný ráj neexistuje, a nadšenci byli tedy vrahové.

Tehdy začali všichni na komunisty křičet: Jste odpovědní za neštěstí země (zchudla a zpustla), za ztrátu její samostatnosti (upadla do područí Ruska), za justiční vraždy!

Ti, co byli obviněni, odpovídali: Nevěděli jsme! Byli jsme oklamáni! Věřili jsme! Jsme v hloubi duše nevinni!

Spor se tedy zúžil na tuto otázku: Opravdu nevěděli? Nebo se jen tváří, že nevěděli? (...)

...základní otázka není: věděli, nebo nevěděli?, nýbrž: je člověk nevinný proto, že neví?"[29]

Přepisování dějin: konečně „Historikerstreit"?

Je hledání spravedlnosti synonymem pro hledání historické pravdy? Čeští zákonodárci si to očividně mysleli, historici by však měli být ve svých tvrzeních opatrnější. Dějepisci v Čechách se až donedávna diskusi o tomto problému spíše vyhýbali. Po desetiletích, kdy byla historiografie podřízena dobovým politickým požadavkům a zaplatila za to vysokou cenu, v tom mohl sehrát roli „pud sebezáchovy"; zároveň však lze v této skutečnosti spatřit i závažnější problém – dvanáct let po pádu komunismu ještě stále neexistuje a nebyla publikována žádná významná systematická studie o dějinách československého komunismu (natož aby byl dán podnět k široké debatě o tomto problému v české vědecké obci). Jsou však i náznaky, že by se to nyní mohlo změnit.

Když Václav Havel podepisoval v roce 1993 zákon prohlašující komunismus za zločinný režim, domníval se, že cíl tohoto zákona je v podstatě deklarativní, zároveň však vyjádřil naději, že tím se tato kapitola uzavře a že díky tomu občané České republiky v budoucnu zaujmou prozíravější postoje. Zákon se však setkal jen s malou kritickou odezvou s ohledem na jeho hlubší význam, kromě toho, že prodloužil život

---

28 ROSENBERG, Tina: *The Haunted Land. Facing Europe's Ghosts after Communism*. New York, Random House 1995, s. 400.

29 KUNDERA, Milan: *Nesnesitelná lehkost bytí*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1985, s. 160.

Úřadu dokumentace a vyšetřování činnosti Státní bezpečnosti (později se změnil na Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu) a uspíšil právní spor ve prospěch zpřístupnění svazků StB.[30] V tomto směru Češi kráčejí ve stopách Gauckova úřadu, řešícího obdobné problémy vyrovnávání se s minulostí v bývalém východním Německu. Ovšem jedna věc je zpřístupnit policejní svazky v zájmu vyšetřování minulých zločinů, jiná věc je otevřít a využít komunistické archivy se záměrem, aby mohla být napsána nová historie onoho období. Vyšetřování minulých zločinů bohužel nemusí nutně vést ke vhodnému využívání archivů v zájmu nové historiografie.

Proti nové oficiální verzi poválečných dějin (představované zákonem z července 1993) se ozvaly dva významné kritické hlasy, oba mimochodem z úst prominentních českých exulantů v Itálii. Tím prvním byl Jiří Pelikán (v roce 1968 ředitel Československé televize), který nezpochybňoval pouze skutečnost, že jsou házeni do jednoho pytle jak vedoucí představitelé, tak i řadoví členové strany, ale rovněž nedostatečné rozlišování mezi jednotlivými etapami v rámci čtyřicetileté vlády KSČ; tato výtka se týká hlavně „pražského jara", které bylo zařazeno do „období temna", v podstatě totožného s obdobím stalinismu. Čelní představitelé, jejichž jména jsou spojována s „pražským jarem", jako Dubček, Smrkovský, Kriegel, Hájek, takto spadali do stejné kategorie jako Husák, Biľak nebo Jakeš, kteří zlikvidovali demokratické reformy a zavedli represivní diktaturu „normalizace". Pelikán namítal, že taková interpretace dějin je naprosto nesmyslná.[31] Komunismus v Československu prošel různými a často velmi protichůdnými historickými etapami. Odtud obava, aby jeden druh ortodoxních názorů na dějiny a netolerance nebyl vystřídán jiným.

Druhá kritika převládajícího názoru na tyto problémy v devadesátých letech zazněla od filozofa Václava Bělohradského: „V našem veřejném diskurzu vládne něco, co chci nazvat 'nihilistický revizionismus'. Jeho znakem je, že vykořeňuje komunistický totalitarismus ze západních dějin a přesouvá jej do kroniky pouhých zločinů, do 'smolné knihy' 20. století, rusifikuje jej, vytlačuje jej do Asie nebo Byzance, redukuje jej na pouhé 'crimen' proti západní civilizaci. Ve skutečnosti násilí komunismu nepatří do kroniky zločinů proti naší civilizaci, ale je jednou z autentických podob západní civilizace. Odkazuje na to, co je v ní nejpodstatnější – na ideu univerzální říše, založené na poznání pravdy."[32] Bělohradský dále argumentuje, že pokus vypudit komunismus z historie Západu tím, že se „rusifikuje", znamená nevidět komunistickou katastrofu jakožto součást katastrofy „celé modernosti, její víry v říši rozumu... Nihilistický revizionismus, který redukuje komunismus na zločin proti naší civilizaci, nám znemožňuje se z něj opravdu poučit."[33] Autor se z podobných důvodů staví kriticky vůči *Černé knize komunismu* (jejíž vydání se v českých zemích setkalo se

30 Detailní popis těchto problémů podává Pavel Žáček v knize *Boje o minulost*. Praha, Barrister & Principal 2000.

31 PELIKÁN, Jiří: On ne revise pas l'Histoire avec une loi. In: *Le Monde*, (21.8.1993). Zákon ovšem nakonec tento problém vyřešil.

32 BĚLOHRADSKÝ, Václav: Mrtví jako argument. In: *Týden*, č. 9, (22.2.1999), s. 45–47.

33 Tamtéž.

značným úspěchem), jelikož ta se nezabývá zdroji fenoménu totalitarismu a je spíše nakloněna politickému využívání jeho obětí.

Tyto dvě kritiky, ačkoli každá z nich vychází z jiného zorného úhlu, uvádějí v pochybnost onu pohodlnou verzi toho, co Bělohradský nazývá „dominantní veřejný diskurz". Tento diskurz je založen jednak na předpokladu, že totalitarismus pochází z vnějších zdrojů: jde o rusko-sovětský poválečný import, který je cizí jak české společnosti, tak i západní neboli evropské civilizaci. A samozřejmě, z tohoto předpokladu plyne jen slabá motivace zkoumat vnitřní zdroje a nést odpovědnost. Druhým předpokladem je, že období totalitní moci tvoří jednotný celek. Nejprve bylo stanoveno jako časový úsek 1948–1989; po zřízení Koordinačního centra pro dokumentaci a vyšetřování násilí proti českému národu (v roce 1993) bylo rozšířeno o krátké demokratické mezidobí let 1945–1948 na úsek zahrnující roky 1945–1989; nedávná poslanecká iniciativa na zřízení památníku obětí totality zahrnula do jednoho totalitního údobí jak nacistickou, tak i komunistickou nadvládu, tedy celé rozmezí let 1939 až 1989.

Pro historika by mohl být takto postupně rozšířený záběr na „dobu totalitarismu" jak výzvou, tak i potenciální pastí. Na jedné straně, když pracuje s delším zpětným pohledem a delším obdobím, s *longue durée* francouzské historiografické školy, může mu to dovolit formulovat nové hypotézy o sklouznutí od jednoho totalitního režimu (počínaje třicátými lety) do druhého. Byl by to příběh o tom, jak jeden demokratický stát ve střední Evropě, ohrožený totalitou zprava, se přiklonil (jako určitý druh kompenzace) k totalitě levicově. Z této perspektivy vyplývá, že by byla důležitější pro pochopení nástupu komunistického systému druhá světová válka (a naprostý kolaps starého sociálního řádu) než jednotlivé prvky komunistické taktiky během převratu v únoru 1948. Tuto souvislost mezi válkou a revolucí při výkladu vzniku totalitarismu zdůrazňoval již filozof Jan Patočka, podobně jako Alexandr Solženicyn. Zmíněný pohled zároveň tvoří jedno z ústředních východisek současné středoevropské historiografie.

Na druhé straně takový přístup vyvolává určité problémy ve vztahu k našemu tématu. Zaprvé: Když se historiografický výklad soustředí na myšlenku přechodu od jednoho totalitního režimu k druhému, mohlo by to svádět k pojetí (nikoli však nutně!), v němž by se oba tyto režimy jevily jako ekvivalentní; výsledkem by byl obrázek Čechů v područí jediné půl století trvající totalitní éry, pod nadvládou dvou režimů zločinné povahy. A je skutečně slabou útěchou pro oběti komunistického režimu, když uslyší, že trpěly v područí totalitního režimu, který měl, oproti tomu špatnému, „dobré úmysly". Abychom však porozuměli poválečné české historii, nestačí házet nacismus a komunismus do jednoho pytle coby „zločinné" a „totalitní" režimy (což nás přivádí k druhému bodu). Zadruhé: Co platí na určité úrovni generalizace, neodpovídá nutně zkušenosti české společnosti, která naprosto jednoznačně odmítla první totalitní režim, zatímco ten druhý, alespoň zpočátku, vítala. Ve střední Evropě, a zvláště pak v Čechách prošly dějiny komunismu odlišnými fázemi, jejichž politický a morální význam není vždy a všude totožný. Znamená období 1945–1948 spíše pojítko mezi dvěma totalitními režimy, nebo jde o svého druhu demokratickou zkušenost (či mezidobí), tvořící mezi nimi předěl? A co rok 1968 (v ještě

širším záběru – šedesátá léta), kdy jsme byli svědky rozkladu komunistického systému a jeho neúspěšné reformy a který lze sotva redukovat na pouhou malichernou hádku mezi dvěma komunistickými frakcemi (jak je převážně nazírán v devadesátých letech). Druhá polovina šedesátých let nebyla pouze obdobím postupného uvolňování přísné ideologické kontroly vládnoucí strany nad společností, nýbrž byla (a zůstává) nepochybně také (po období třicátých let) nejvýznamnější érou tvůrčí aktivity v kulturním dění (v literatuře, filmové tvorbě, divadle, výtvarném umění), což vyniká i ve srovnání s relativní kulturní sterilitou let devadesátých. Ať se tomuto období říká jakkoli (komunismus v rozkladu, „socialismus s lidskou tváří", beznadějný revizionismus), nelze je ztotožňovat s totalitním režimem stalinistické éry, a samozřejmě ani s „normalizačním obdobím" let následujících. Ačkoli srovnávat totalitní režimy a jimi spáchané zločiny je zcela oprávněné, zároveň potřebujeme zachytit meandry dějin, totiž odpor či naopak přizpůsobování společnosti, která nebyla pouze pasivním, nevinným objektem totalitní manipulace. Zkrátka a dobře, po „rudé knize" komunistické utopie a „černé knize" zločinů spáchaných v jejím jménu je načase vydat „šedou knihu" dějin středoevropských společností v područí komunismu, jakožto obětí i občasných spoluviníků, kolísajících v různých situacích mezi odporem a přizpůsobováním.

Zřejmě nikde není takové historie zapotřebí více než v Čechách. V poválečné východní a střední Evropě jsme svědky rozmanitých zkušeností s komunismem, zabarvených „národními specifiky", a na ně by se měla zaměřit pozornost historiků. Český případ je pozoruhodný ve více ohledech. Narozdíl od Polska, kde v roce 1945 většina společnosti cítila, že nastává přechod od jedné okupace k druhé, Československo bylo přeci jen jedinou zemí v regionu, kde se komunisté dostali k moci, aniž bylo zapotřebí přítomnosti sovětských vojsk na jeho území, a kde komunistická strana triumfovala v roce 1946 ve svobodných volbách se čtyřiceti procenty hlasů. Je to země, kde počet členů komunistické strany dosáhl v roce 1945 půl milionu, jednoho a čtvrt milionu v roce 1947 a dvou a půl milionu v roce 1948, což byla téměř čtvrtina veškerého obyvatelstva a polovina populace v produktivním věku. Během čtyřiceti let, počínaje „elegantním převratem" (Pavel Tigrid) v roce 1948 a „sametovou revolucí" v roce 1989 konče, byla strana jako „cedník": následkem nejrůznějších čistek a náborových kampaní stranou dříve nebo později prošlo přes šest milionů lidí. Narozdíl od Polska a Maďarska tu v roce 1956 nedošlo k žádným projevům otevřené nespokojenosti proti režimu, za „normalizace" po roce 1968 zůstala opozice a hnutí Charta 77 omezena na disidentské ghetto (což ovšem nijak nesnižuje její morální a politický význam, spíše naopak).

Zkrátka a dobře, nejsou to rétorická prohlášení o zločinné povaze komunistického totalitního režimu, nebo dokonce seznamy tajných spolupracovníků StB na pultě každého knihkupectví, co dnes tolik potřebujeme – nýbrž dějiny, jež by dokázaly reflektovat obtížné a poněkud prekérní otázky, jež se týkají tuzemských zdrojů českého komunismu, role nacionalismu (spolu s německou otázkou), povolnosti české politické kultury (rovnostářské, nikoli liberální demokracie) vůči pokušením totalitarismu: Jak se mohlo stát, že v hospodářsky nejvyspělejší, demokratické zemi střední

Evropy se zrodila nejtužší, nejzatvrzelejší a nejvytrvalejší forma komunismu v regionu?"[34]

Je zarážející, že česká historiografie nevytvořila za posledních dvanáct let vyčerpávající studii, která by pojednávala o těchto otázkách, že nevznikly žádné dějiny Komunistické strany Československa nebo stalinismu, i s jeho předválečnými kořeny a poválečnými důsledky. Polemiku na toto téma otevřel Zbyněk Zeman, český historik, přednášející donedávna soudobé dějiny na Oxfordské univerzitě, a odpověděl mu Oldřich Tůma, ředitel Ústavu pro soudobé dějiny v Praze.[35] Zeman kritizoval skutečnost, že – podle jeho názoru – neexistuje seriózní bádání o dějinách českého komunismu a že současná česká historiografie soudobých dějin je pozitivistická a popisná, popřípadě politicky podlézavá (vůči komukoli, kdo je u moci). Tůma oponoval, že navzdory velmi omezeným prostředkům, které měl obor soudobých dějin k dispozici, když se po listopadu 1989 začal znovu konstituovat (za minulého režimu byl v důsledku personálních čistek a přímé kontroly ze strany KSČ prakticky zdecimován), se podařilo v historickém poznání rezistence vůči komunismu a rozpadu komunistického režimu udělat významný, třebaže zatím stále jen dílčí kus práce. Tím však polemika neskončila.

V jádru samotné historické profese, v obci historiků České republiky, po dva roky dozrávalo něco, co do jisté míry připomíná *Historikerstreit*. Deset let po pádu komunismu představitelé mladší generace historiků otevřeně zaútočili na „establishment" této profese jak z politického, tak i historiografického hlediska.[36] Jejich hlavní mluvčí Martin Nodl napadl neochotu či neschopnost historiků postavit se čelem k problému vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Hlavní důvod podle jeho názoru souvisí s jejich vlastní minulostí konformních komunistických historiků za starého režimu. Jaroslav Pánek, předseda Sdružení historiků České republiky a ředitel Historického ústavu, reagoval výtkou, že tyto politické útoky pocházejí od lidí, kteří toho mají po profesionální stránce ještě hodně co dokazovat. Vystoupil přitom proti údajné negativistické, účelové dezinterpretaci českých dějin, zvlášť s ohledem na česko-německé vztahy a problém vysídlení sudetoněmeckého obyvatelstva po skončení války. Vypadá to zkrátka na spor generační, politický („dekomunizátoři" versus zastánci „národní" interpretace) a možná i metodologický (mezi tradiční pozitivistickou historiografií a modernějšími „evropskými" přístupy).

Je příliš brzy na to, abychom posoudili, zda tento první pokus o morální a politickou sebereflexi uvnitř české historiografie nakonec přispěje k dalekosáhlejšímu

---

34 O některých z těchto otázek jsem pojednal ve stati Kořeny českého stalinismu. In: *Acta contemporanea: K pětašedesátinám Viléma Prečana*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 319–335; dále srv. RUPNIK, Jacques: *Histoire du Parti Communiste Tchécoslovaque: Des origines à la prise du pouvoir*. Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques 1981 (česká verze vyjde v nakladatelství Academia v roce 2002).

35 Ten kámen úrazu stále mějí. Se Zbyňkem Zemanem o historicích, klanech a paměti. In: *Respekt*, roč. 12, č. 18 (2001), s. 10; TŮMA, Oldřich: Bludný kámen úrazu: Historici se vyrovnávají s minulostí. In: *Tamtéž*, č. 25, s. 20.

36 Obsáhlý blok příspěvků k této problematice nalezneme v časopise *Soudobé dějiny*, roč. 8, č. 1 (2001), s. 78–130.

přehodnocení poválečných českých dějin. Během dvou desetiletí předcházejících roku 1989 se vedla živá diskuse o historii mezi nezávislými intelektuály z disentu, profesionální historici k ní ovšem příliš výrazně nepřispěli. Avšak ani dnes, přestože si historici v posledních více než deseti letech konečně užívají svobody, se zde žádné velké historiografické diskuse nekonají. A tak zůstává pole působnosti otevřené pro politické využívání otázky vyrovnání se s komunistickou minulostí, k němuž dochází v debatě mezi zastánci radikálního rozchodu s ní a umírněnými, kteří kladou důraz na právní stát a potřebu historické sebereflexe, zatímco exkomunisté se většinou snaží vše bagatelizovat a zapomenout.

Kromě politické instrumentalizace by bylo možné poukázat i na další aspekty vyrovnávání se s minulostí, které se týkají české a v širším kontextu i středoevropské zkušenosti po roce 1989: Zaprvé: Některé země se pokusily „vyrovnat" s minulostí, zatímco jiné se rozhodly tak neučinit (Polsko a Maďarsko). Zkušenosti s pokusem o takové „vyrovnání" v Rumunsku a Bulharsku (připomeňme „stalinistický" proces s Ceaușeskem v lednu 1990 a proces s Živkovem kvůli korupci) nejsou nejlepší reklamou tohoto přístupu k historii. Avšak ti, kteří se domnívali, že mohou jít kupředu a svou komunistickou minulostí se dále nezabývat, zjistili, že jí nakonec stejně neuniknou – deset let po pádu starého režimu se Polsko, Bulharsko a Rumunsko, byť opožděně, pokusily zavést určitou formu lustrací. Zadruhé: „Dědictví komunismu" se samozřejmě netýká pouze zpřístupnění svazků Státní bezpečnosti nebo případných trestních řízení proti funkcionářům starého režimu. Abychom uvedli nedávný příklad, když jistý státní činitel prohlásil, že privatizovaná společnost může být znovu znárodněna (aniž by chápal, že mu takové právo nepřísluší, neboť je jedině v kompetenci soudu), je to důkazem toho, že staré zvyky není tak snadné vykořenit. Když poradce předsedy českého parlamentu prohlásí, že je legitimní, aby stát měl kontrolu nad veřejnoprávní televizí, lze to rovněž považovat za součást komunistického dědictví. Když se dvě třetiny voličů pravicových stran v České republice domnívají, že je povinností vlády zajistit všem občanům práci a bydlení, i to lze připsat na vrub odkazu komunismu, který nezmizí ze dne na den. Zatřetí: V zemích, kde budování národnostních států předběhlo postkomunistickou transformaci (jako v případě Slovenska nebo bývalé Jugoslávie), se lhůta dekomunizace oddálila. Pojem vyrovnávání se s minulostí v bývalé Jugoslávii se dnes týká spíše dekády válek než komunistické éry.

Všude ve střední Evropě se říkávalo, že „nejtěžší ze všeho je předpovědět minulost". Toto období není doposud zcela překonáno. Spolu s „návratem dějin" a jejich novou interpretací si všechny národy regionu kladou otázku: kdy vlastně „tragédie střední Evropy" (řečeno s Milanem Kunderou) začala? Kdo za to nese odpovědnost? Národy podobně jako jednotlivci musí být schopny podívat se na sebe do zrcadla. Historická pojednání jsou takovým zrcadlem a historici se stávají „psychoanalytiky" svých národů. Všude se pátrá po „prvotním hříchu" a každý pokus o odpověď s sebou přináší nezanedbatelné politické důsledky. Měli bychom při hledání viníka v českém případě začít pátrat v roce 1968 (Rusové), nebo v roce 1948 (čeští komunisté), či v roce 1938 (francouzsko-britská zrada ve prospěch Hitlera), nebo dokonce až v roce 1918 (neboli – nacionalismus, samotná idea národnostního státu ve střední Evropě)? Jak daleko zpátky do minulosti je třeba se vracet, aby bylo možné pochopit kořeny „naší

nynější krize" (otázka, jíž se zabýval už Masaryk)? Každá z odpovědí na výše zmíněné otázky má přitom své politické implikace. Historik je tak postaven do uspokojující, ale zároveň nepohodlné role: má opatřit nástroje pro konfrontaci s komunistickým odkazem, a zároveň přispět k znovuutváření traumatizované identity a „vybrat" minulost, která by byla použitelná pro demokratickou budoucnost. Situace českých (nebo středoevropských) historiků při plnění tohoto úkolu není tak docela nepodobná situaci francouzských historiků, kteří pomáhají společnosti vypořádat se s minulostí vichystického režimu za války. Ve Francii trvalo téměř třicet let (po odchodu Charlesa de Gaulla a komunistů z vlády), než se mladá generace dokázala postavit proti starým politickým klišé a tabu. V Praze, stejně jako jinde ve střední Evropě, „vichystický syndrom" teprve začíná.

Z angličtiny přeložila Marzia Patonová.

Co dělat s komunistickou minulostí?

Polská zkušenost[1]

Andrzej Paczkowski

Jedním z mnoha jevů, z nichž se skládá proces přechodu od autoritativních (diktátorských, totalitárních) systémů k demokracii a průběh její stabilizace, je vztah k *ancien régime*.[2] Patří k jevům, které vzrušují „obyčejné občany" a vyvolávají prudké debaty a polemiky v řadách politických a intelektuálních elit. Nemá se tím rozumět, že je to ten nejdůležitější jev ani že přitahuje největší pozornost: před budovou vlády vícekrát demonstrovali lidé ohrožení propuštěním z práce a došlo ke srážkám s policií, rolníci na pohraničních stanicích vysypávali z vagonů stovky tun dováženého obilí, odpůrci potratů celé měsíce vytrvale hlídkovali před parlamentem. Zároveň – aspoň zatím – došlo jen k jedinému individuálnímu pokusu „vypořádat se s minulostí": zemědělec, který byl v letech 1981–1989 z politických důvodů šikanován, udeřil kamenem generála Jaruzelského, když podepisoval knihu, ve které ospravedlňoval nastolení výjimečného stavu. Soudci už několikrát museli uklidňovat – a také vykazovat z jednací síně – veřejnost, která přišla k procesům s příslušníky bezpečnostního aparátu, ale nikdy tam, pokud vím, nedošlo k potyčkám. Jakkoli se tedy nesetkáváme s bezprostředními fyzickými reakcemi, je pro mnohé – například pro oběti teroru a represí – nejvýmluvnějším indikátorem rozsahu a hloubky uskutečněných změn to, jaké se vyvozují důsledky z (negativního) hodnocení nedávné minulosti.

---

1 Text článku vznikl na základě referátu autora na konferenci „Paměť komunismu", kterou uspořádal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR společně s vídeňským Ústavem pro vědy o člověku (IWM) ve dnech 19. a 20. října 2001 v Praze. Německy otiskla Paczkowského referát pod názvem „Was tun mit der kommunistischen Vergangenheit? Polen" revue *Transit*, vydávaná IWM, č. 22 (2002), s. 87–107. Zprávu o konferenci otiskly *Soudobé dějiny* ve svém minulém čísle (KOPEČEK, Michal: Paměť komunismu v České republice: Zpráva ze sympozia. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, č. 4 (2001), s. 821–826.) (Pozn. red.)

2 Totéž se samozřejmě týká i změny opačné, od demokracie k diktatuře.

V průzkumu veřejného mínění z listopadu 2000 na otázku: „Vládne ve třetí Polské republice dostatečná snaha, aby aktivní představitelé komunistické moci byli po právu odsouzeni?" odpovědělo odmítavě sedmatřicet procent dotázaných.[3] Nepadl sice dotaz, jak důležité je stíhání těchto zločinů v porovnání s jinými právními či politickými záležitostmi, které rozhodují o systémové transformaci, nicméně vyjádřený postoj lze uznat za projev váhy přikládané věcem z minulosti. Zřejmě však nemá pravdu Timothy Garton Ash, když obecně tvrdí, že od roku 1945 – narozdíl od předchozího stavu – odpověď na otázku po minulosti zní: *remember, remember*.[4] Přinejmenším pokud jde o Polsko, je veřejné mínění významně, ba dramaticky rozděleno. Ve zmíněném průzkumu si třicet čtyři procenta respondentů myslela, že už není vhodné stíhat činy, které polské právo označuje jako „komunistické zločiny".[5] I když si o něco víc lidí (čtyřicet osm procent) myslelo, že tyto trestné činy by se měly stíhat i nadále, a byli tedy stoupenci paměti – a trestu, neexistuje v této záležitosti konsenzus.

Problém „co dělat s minulostí" je sice jen jedním z prvků systémové změny, ale je vnitřně složitý, a tudíž by se měl popisovat a analyzovat přinejmenším v několika rovinách. Vycházím-li z dosavadního vlastního bádání a z literatury o předmětu, kterou znám, soudím, že je možné jej zkoumat v následujících kategoriích: 1. zákonodárné či soudní postupy – tedy to, co se často označuje jako *transitional justice*; 2. veřejná debata, která je nejčastěji (ale ne vždy) spojena se schvalovanými zákony, a má tudíž zároveň podobu veřejné polemiky a právního sporu; 3. historiografie; 4. změna symbolů; 5. vztah „obecné" společnosti k minulosti.

Je samozřejmé, že každé z kategorií by se dala věnovat samostatná monografie. Proto je zde mohu představit jen ve zhuštěné zkratce a na jednotlivých příkladech. Rovněž je samozřejmé, že výše zmíněné kategorie tvoří něco jako „spojené nádoby", že na sebe vzájemně působí, a je obtížné stanovit, kde se nachází těžiště, i když se zdá, že v demokratickém státě je „nejvyšší instancí" veřejné mínění.

---

3 Průzkum provedlo pracoviště společenských průzkumů Omnibus 11.–12. listopadu 2000 s reprezentativním vzorkem 1033 osob. Výsledky uveřejnil deník *Rzeczpospolita*. (27.11.2000).

4 GARTON ASH, Timothy: Mesomnesie - Plädoyer für ein mittleres Erinnern. In: *Transit Europäische revue*, č. 22 (2002), s. 32–48. Autor *Svazku* (File) ve svém elegantním dokazování upozorňuje na to, že od roku 403 před Kristem (amnézie po peloponéské válce) až po druhou světovou válku zněla „klasická odpověď" politiků: *forget, forget*.

5 Druhý paragraf Zákona o Ústavu národní paměti z 2. prosince 1998 stanoví, že „komunistické zločiny ... jsou činy spáchané funkcionáři komunistického státu ... spočívající v použití represe nebo jiných forem porušování lidských práv vůči jednotlivci nebo skupině lidí ... představující trestné činy podle polského trestního práva platného v době jejich spáchání". Za funkcionáře jsou pokládáni nejen státní úředníci, ale také „osoby zastávající řídicí funkce ve statutárním orgánu komunistické strany". Užívá se tu zapadně analogie s již dříve známým pojmem „nacistické zločiny". V zákoně z roku 1991 byl zaveden ještě pojem „stalinistické zločiny", jejichž období končilo rokem 1956, zatímco „komunistické zločiny" se vztahují na období do roku 1989.

Transitional justice

Spravedlnost v době systémové změny by měla být – alespoň v tom, jak chápu tento obecný termín, a v případě Polska – představena ve dvou hlavních oblastech: trestní odpovědnosti a odpovědnosti politické.

Mohlo se zdát, že záležitost *trestní odpovědnosti* (čili jaspersovské „kriminální viny") je jednoduchá, vlastně jen technická: stačí provést vyšetřování, podat obžalobu, uskutečnit procesy a odsoudit ty, kterým je dokázáno spáchání trestného činu. Jednat se začalo poměrně rychle, ve fázi „dětských krůčků demokracie" – na začátku srpna 1989, tedy ještě před vznikem vlády Tadeusze Mazowieckého, zřídil Sejm komisi, jejímž úkolem bylo vyjasnit asi sto případů úmrtí osob spjatých se Solidaritou a opozicí, jakož i kněží zabitých nebo zemřelých za neznámých okolností v období od nastolení výjimečného stavu do jara 1989. Tato komise neměla prokurátorské kompetence, avšak dokázala shromáždit mnoho dokumentů a vysledovat některé mechanismy teroru. Částečně v souvislosti s její prací bylo v letech 1990–1991 zahájeno vyšetřování řady případů, a to mimo jiné ve věci zavraždění kněze Jerzyho Popiełuszka v roce 1984,[6] masakru dělníků stávkujících v prosinci 1970, zabití horníků z dolu Wujek v prosinci 1981, zastřelení demonstrantů v Lubině v srpnu 1982, smrti studenta Grzegorze Przemyka v roce 1984, demonstranta v Nové Huti v roce 1982 a opozičního aktivisty Stanisława Pyjase v roce 1977. Některá z těchto trestních stíhání se týkala osob, které nejenže patřily k elitě komunistického státního a stranického aparátu, ale zároveň byly spolutvůrci dohod u „kulatého stolu" – generála Jaruzelského za prosinec 1970 a generála Kiszczaka za vraždění v dole Wujek.

Zvláštní kategorii tvoří stíhání příslušníků bezpečnostního aparátu z let 1944 až 1956. Patří k ní stíhání skupiny příslušníků Správy vyšetřování v čele se zástupcem jejího ředitele Adamem Humerem nebo ve věci inspirování pogromu na Židy v Kielcích v červenci 1946. Celkem bylo zahájeno vyšetřování v několika stovkách případů týkajících se „stalinistických zločinů", přičemž většina z nich byla zahájena „ve věci", nikoli proti konkrétním osobám. Zpravidla je prováděli pracovníci Hlavní komise pro stíhání zločinů proti polskému národu (*Główna Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*), kteří až do roku 2000 neměli kompetence na úrovni prokuratury (mimo jiné nemohli podat obžalobu) a vystupovali vlastně jako vyšetřovatelé. Z těchto případů se před soud dostala jen nevelká část.

Zákon z února 1991, který ruší rozsudky vynesené v politických procesech v letech 1945–1956, nejenže umožnil obětem nebo jejich dědicům ucházet se o odškodnění, ale – a to nás zde zvláště zajímá – otevřel možnost stíhat soudce a prokurátory podezřelé ze spáchání takzvaných soudních zločinů. První obžaloba (v roce 1992) se týkala soudců, kteří v roce 1952 potvrdili rozsudek smrti nad generálem Fieldorfem, jedním z hrdinů protinacistického podzemí. Do současné doby bylo odsouzeno asi třicet osob, z toho jen několik za trestné činy spáchané po roce 1956. O množství

---

6 Bylo to další trestní stíhání, poněvadž přímí vykonavatelé byli odsouzeni už v roce 1985. Tentokrát se stíhání týkalo jejich nadřízených z nejvyššího vedení Bezpečnostní služby (náměstka ministra a ředitele správy).

a průběhu kauz rozhoduje do jisté míry biologie: velká část pachatelů z let 1944–1956 už nežije, mezi živými není ani jeden z jejich nadřízených na nejvyšší úrovni. Rozsah vypořádání by byl zajisté jiný, kdyby se bylo odehrálo například v roce 1956, kdy v Maďarsku a v malé míře i v Polsku proběhlo vpravdě revoluční vyúčtování s minulostí (či spíš s jejími obránci).[7] Nejdůležitější se však zdá, že vedení procesů se v rámci postupů demokratických soudů ukázalo jako pomalé a složité: zachovalo se jen málo dokumentů, svědky klame paměť, obžalovaní a jejich obhájci využívají procesních předpisů (jako je přítomnost obžalovaného u hlavního líčení), je potřeba řídit se principem presumpce neviny atd. Prokuratury a soudy jsou zavaleny běžnými záležitostmi a těžko lze vyloučit, že část soudců „není přesvědčena" o vhodnosti tohoto typu procesů, nejednou označovaných za politické; v jistém smyslu politické skutečně jsou, neboť každý odsouzený zatěžuje účet komunistického systému další položkou.

Určitou roli v odporu právnických kruhů sehrály roky nuceného zapomínání, indoktrinace a falšování historie.[8] Jako příklad procesu táhnoucího se do nekonečna lze uvést kauzu zabití devíti horníků v dole Wujek, která už jednou skončila u první instance zproštěním obžaloby, poněvadž soud nemohl s úplnou jistotou prohlásit, kteří z dvaadvaceti obžalovaných členů zvláštní čety osobně nesou vinu za smrt stávkujících horníků.[9] Stíhání bylo zahájeno v roce 1990 a dodnes nepadl pravomocný rozsudek. Podobné je to s kauzou zabití několika desítek osob v prosinci 1970 – teprve deset let po zahájení vyšetřování dokázal prokurátor přednést obžalobu.

Není tedy divu, že v již zmíněném průzkumu z listopadu 2000 až šestašedesát procent respondentů nevěřilo, že všichni pachatelé budou po právu odsouzeni, zatímco opačně přesvědčení chovalo jen jedenáct procent respondentů. Ti, kteří si myslí, že viníci mají být stíháni, ale nevěří v možnost zakončení procesu odsouzením, představují skupinu (neví se, jak početnou) lidí ochotných dávat to za vinu politice, kterou uplatňovala část mocenských elit vzešlých ze Solidarity. Hlavním cílem útoků je Tadeusz Mazowiecki jako autor výrazu „tlustá čára", přestože smysl jeho výroku byl ve skutečnosti jiný, než jaký je mu připisován. Bez ohledu na různé názory na „tlustou čáru" je dosti zřejmé, že rozsah soudního vypořádání s osobami *ancien régime* vyplývá přímo z charakteru transformace, která začala dohodou.

Politickou odpovědnost lze vnímat ve dvou různých rovinách: jako *odpovědnost konkrétních osob* a jako *něco* na způsob *skupinové odpovědnosti*. První pokus pohnat někoho k odpovědnosti před Státní tribunál se uskutečnil již v srpnu 1989. Týkal se bývalého premiéra Mieczysława F. Rakowského, kterému „solidaritní" opozice vyčítala, že rozhodnutí z prosince 1988 začít s likvidací Gdaňských loděnic, které přijala jeho vláda, bylo nezákonné a motivované politicky. I když se záležitost několikrát

7 Pokud jde o Polsko, mám na mysli útok ozbrojených demonstrantů na sídlo úřadu bezpečnosti v Poznani.

8 Nejednou chybějí i nejzákladnější vědomosti. V roce 1992 se na mne obrátila jedna prokurátorka, která byla pověřena stíháním úkladných vražd členů jedné z opozičních stran z let 1945–1947, abych ji udělal přednášku o této straně, protože se o ní, jak říkala, ve škole ani na univerzitě nikdy neučila.

9 Jak vyplývá z tehdy prováděného průzkumu veřejného mínění, pokládá více než 20 procent dotázaných tento rozsudek za správný.

vracela na jednání příslušné parlamentní komise, závěrečné rozhodnutí nepadlo. Větší význam měla iniciativa parlamentního klubu Konfederace nezávislého Polska – strany s rozhodně antikomunistickým zaměřením, která existovala od roku 1979 (zpočátku nelegálně). Jejím cílem bylo postavit před Státní tribunál dvacet šest členů Vojenské rady národní spásy a Státní rady kvůli jejich odpovědnosti za nastolení výjimečného stavu. V podstatě to byl návrh směřující proti generálovi Jaruzelskému. V době desátého výročí vyhlášení výjimečného stavu Sejm v souladu s předpisy předal záležitost Komisi ústavní odpovědnosti (*Komisja Odpowiedzialności Konstytucyjnej*). Přestože v této komisi (jakož i v Sejmu) měly rozhodující většinu strany vzešlé ze Solidarity a z bývalé demokratické opozice, vleklo se projednávání návrhu velmi pomalu, až nakonec ve volbách v roce 1993 získaly většinu postkomunistické strany a složení komise doznalo zásadní změny. Pracovala i nadále – byli vyslýcháni obvinění a svědci, shromážděno mnoho dokumentů opatřených označením „tajné – zvláštního významu", jež si komise vyžádala i z Čech a z Německa, několik profesionálních historiků sepsalo expertízy – nakonec však většina jejích členů usoudila, že neexistují podklady k tomu, aby obvinění byli postaveni před soud, a Sejm toto stanovisko v červnu 1996 na plenárním zasedání přijal. V důsledku toho politickou odpovědnost nenesl ani jeden z členů komunistické elity.

Skupinová (kolektivní) politická odpovědnost, to není v zásadě nic jiného než právními ustanoveními vynucená výměna elit. Tam, kde proběhne „normální" revoluce, problém míst pro nové, vítězné elity v podstatě neexistuje – králové či prezidenti, ministři i generálové, prokurátoři a policisté zahynuli v boji, byli pověšeni na lucernách nebo hnijí ve vězení, těm šťastnějším se povedlo utéci za hranice. Když však systémová změna probíhá prostřednictvím dohody „starých" a „nových" elit, zbývají jen kroky zakotvené v právních normách. Základním nástrojem změny jsou samozřejmě volby (parlamentní, komunální a další), část někdejší antikomunistické opozice ale dost rychle pochopila, že to není dostačující, a začala usilovat o přijetí předpisů, kterými by si vynutila výměnu elit. Tento postup se nejčastěji označuje jako „dekomunizace". Přes několikeré pokusy (1992, 1997) v Polsku nebyl přijat dekomunizační zákon. Pravicové kruhy – zvláště ty, které vzešly z někdejší antikomunistické opozice – mají za to, že ne-dekomunizace veřejného života a státní správy (zejména hospodářské a finanční) je jednou z hlavních brzd transformace, poněvadž zpochybňuje věrohodnost nového systému, přeje korupci a vytváří systém, kterému se občas říká „nomenklaturní kapitalismus".

Odpůrci dekomunizace, kteří se vyskytují nejen mezi členy bývalé komunistické strany, ale patří k nim i část bývalé opozice, argumentují tím, že normy demokratického státu vylučují jakoukoli právní diskriminaci. Tvrdí také, že kroky takového druhu vedou k hromadění vnitřních konfliktů, hrozí „zrevolučněním" transformačního procesu a destabilizací. Veřejné mínění je v této záležitosti – podobně jako v jiných – hluboce rozděleno.[10] Volební úspěchy postkomunistické strany (parlamentní volby

10 Podle jednoho průzkumu z listopadu 1990 se 42 procent respondentů vyjádřilo pro to, aby členové bývalé komunistické strany neměli právo zaujímat místa ve státní správě, zatímco 45 procent respondentů bylo opačného názoru.

v roce 1993, prezidentské volby v letech 1995 a 2000) existenci tohoto rozdělení potvrzují. Za této situace byl jedinou složkou státní správy, kde se konaly celkové prověrky, bezpečnostní aparát, z nějž odešla víc než polovina příslušníků, ale k „nulové variantě" nedošlo ani v osazenstvu rozvědky.[11]

Právní kroky směřující k dekomunizaci byly naopak učiněny v institucionální oblasti: podle rozhodnutí Sejmu stát převzal majetek komunistické strany,[12] která se navíc v lednu 1990 „sama rozpustila" a přeměnila se ve stranu, jež si do názvu dala termín „sociální demokracie". Přeměna bývalé komunistické strany se stala příležitostí k „vnitřní výměně elit", protože značná část aktivistů a funkcionářů z různých stranických úrovní odešla z veřejného života, ať už do důchodu nebo do různých skulin nedekomunizované hospodářské sféry – anebo do privátního sektoru, na jehož vzniku měli značný podíl lidé, kteří před rokem 1989 náleželi k nomenklatuře.

Právním procesem specifickým pro transformaci od komunismu k demokracii, který lze pokládat jak za dekomunizační krok, tak i za „individuální politickou odpovědnost", jsou *lustrace* (vymyšlené, jak známo, v Československu) čili zveřejnění a tím potrestání – v podobě ostudy nebo znemožnění přístupu do určitých funkcí – bývalých tajných spolupracovníků bezpečnostního aparátu a rozvědky. Jde o proces vskutku specifický, neboť v podobných rozměrech nebyl použit při denacifikaci po druhé světové válce ani se neobjevuje při transformacích nekomunistických diktatur. Lustrace vzbudily snad nejvíc polemik, které často nabývaly podoby prudkých hádek; jisté proto, že se nejednou obracely i proti vítězům, proti lidem, kteří se před pádem komunismu angažovali v opoziční činnosti. Nejcennějšími spolupracovníky byli totiž ti, kteří působili v opozičních skupinách nebo organizacích, i když agenturní síť měla zajistit za úkol kontrolovat značnou část společnosti (a do roku 1956 celou společnost, včetně členů komunistické strany).

První lustrační záměry se v Polsku objevily na jaře 1990, právní formy se jim však dostalo až o dva roky později, což vyprovokovalo jednu z největších politických krizí a vedlo k definitivní dezintegraci „postsolidaritního tábora". Osmadvacátého května 1992 přijal Sejm usnesení (nikoli však zákon) ukládající ministrovi vnitra, aby zveřejnil jména bývalých tajných spolupracovníků, kteří zastávají vysoké státní (včetně parlamentních) a samosprávné funkce nebo pracují v oblasti justice. Čtvrtého června večer předal ministr předsedům parlamentních klubů první seznam, na němž figurovalo nejen mnoho poslanců a ministrů, ale také prezident Lech Wałęsa a předseda Sejmu, který byl zároveň předsedou strany, k níž ministr vnitra patřil. Byla to takzvaná noc svazků, v jejímž důsledku padla pravicová vláda Jana Olszewského

11 Ke značnému „kádrovému pohybu" samozřejmě od podzimu 1989 došlo ve všech státních i samosprávných úřadech a institucích, ten však vyplýval z průběžně přijímaných personálních rozhodnutí, nikoli ze zákonných ustanovení.

12 Pomíjím zde výkon onoho rozhodnutí, nejstručněji lze však říci, že operace přebírání majetku skončila poločním úspěchem. Zároveň s majetkem převzal stát hlavní finanční zdroj PSDS, jmenovitě tiskovny a vydavatelský komplex Ruch. Převzaty byly také archivy, které se staly součástí sítě státních archivů, ale teprve v roce 2001 bylo zrušeno ustanovení, podle kterého nebyly přístupné před uplynutím lhůty třiceti let. Tento postup samozřejmě potěšil každého historika.

a samotná myšlenka lustrací se v očích části politické elity i veřejného mínění vážně – nebo úplně – zdiskreditovala.

„Válka svazků" se stala trvalým prvkem polského veřejného života a do jisté míry ji zabránilo až to, že v dubnu 1997 byl přijat takzvaný lustrační zákon,[13] který se po dvou novelizacích začal v létě 1999 uplatňovat. Zákon zaručuje dvoustupňový soudní proces, v němž úřad Mluvčího veřejného zájmu (*Rzecznik Interesu Publicznego*) plní roli prokurátora a zvláštní komora Odvolacího soudu zastává roli soudu, a opírá se o pojem „lustrační lež". Znamená to, že proces je veden proti osobám, které ve zvláštním prohlášení podepisovaném všemi, kdo zastávají zákonem vymezené funkce, svou dřívější spolupráci zatajily. První rozsudek za „lustrační lež" byl vyřčen v září 1999 a týkal se právníka (advokáta), ovšem zájem veřejného mínění samozřejmě přitahují záležitosti politiků a vysokých státních úředníků. Do dnešní doby bylo vyneseno víc než deset pravomocných rozsudků, které byly potvrzeny v odvolacím řízení u Nejvyššího soudu. Je důležité upozornit, že přiznání dřívější spolupráce ještě v očích voličů nikomu neuškodilo,[14] ačkoli kvůli němu několik poslanců ztratilo mandát. Jedním z nich byl hrdina stávek z prosince 1970 a srpna 1980 Marian Jurczyk ze Štětína.

Po dlouhých debatách a polemikách byla vytvořena a v červenci roku 2000 začala fakticky pracovat zvláštní státní instituce, která svou činností obsáhne značnou část sféry *transitional justice* – Ústav národní paměti (*Instytut Pamięci Narodowej*).[15] K úkolům ústavu patří vyšetřovat a předkládat soudům obžaloby ve věcech nacistických a komunistických zločinů (a také obecněji zločinů proti lidskosti), přechovávat dokumenty zvláštních služeb a zpřístupňovat dokumenty, které bezpečnostní aparát komunistického státu tajně shromažďoval o konkrétních osobách (proces známý jako „zpřístupňování svazků"). K jeho úkolům také náleží – a to překračuje oblast práva – vědecké bádání. Ve skutečnosti vznik ústavu spíš integruje dosud prováděné kroky a poskytuje jim lepší technické a materiální zázemí, než že by vytvářel nové pole aktivit. Důležitým faktorem je jeho silné právní „zakotvení": je zcela nezávislý na státní správě, protože jak jeho předsedu, tak správní radu (kolegium) volí Sejm na dosti dlouhé funkční období (předsedu na pět let, kolegium na sedm let).

Takto víceméně vyhlíží celá oblast, kterou zde označuji jako *transitional justice* a v níž je určitá část aktivit natolik spjata se změnou systému, že některé zločiny a trestné činy mohly být stíhány právě jen díky této změně, ač naplňovaly jejich skutkovou podstatu i podle litery práva *ancien régime*.[16] Závěrem lze říci, že navzdory mnohým pokusům vtisknout spravedlnosti revoluční znaky byla dosud v Polsku

---

13 Úplný název: Zákon o zveřejnění práce nebo služby v bezpečnostních orgánech státu nebo spolupráce s nimi v letech 1944–1990 u osob zastávajících veřejné funkce (*Sbírka zákonů*, 3.7.1997).

14 Například Andrzej Olechowski, kandidát v prezidentských volbách v roce 2000, který zveřejnil, že spolupracoval s rozvědkou, dostal po Alexandru Kwaśniewském druhý největší počet hlasů.

15 Zákon ze dne 18.12.1998 – *Sbírka zákonů* z roku 1998, č. 155, pozn. 1016, jakož i novelizace *tamtéž* z roku 1999, č. 38, pozn. 360.

16 Lze dodat, že v letech 1957–1958 se konalo několik „vypořádávacích" procesů, stíhání zločinů stalinského období však zůstalo omezené a bylo rychle zablokováno.

udržena v mezích práva. Samozřejmě však tento stav lze označit tak, jak to učinil Jörg Arnold z Ústavu Maxe Plancka ve Freiburgu – jako „částečnou trestní neodpovědnost pachatelů zločinů".[17]

Veřejná debata o minulosti

Tuto debatu ve značné míře podněcovaly nebo usměrňovaly výše uvedené legislativní kroky, samozřejmě však měla (a má – protože přece ještě neskončila!) také vlastní dynamiku, která vyplývala z politického nebo intelektuálního dění a občas také z reakce na to, co se dělo v jiných zemích procházejících procesem transformace. Impulz k vyjádření stanovisek nabízela i více nebo méně „kulatá" výročí (mimo jiné v roce 1994 padesát let od počátků komunistického režimu, v roce 1991 deset let od nastolení výjimečného stavu, v roce 2000 třicet let od dělnické revolty na pobřeží). Po pravdě řečeno, vzhledem k rozsáhlosti debaty i k množství diskutovaných témat se pokus představit ji v takto krátkém vystoupení jeví jako krkolomná a zajisté i vcelku neracionální úloha. Počet textů, jež by bylo potřeba analyzovat, jde do tisíců, ke slovu se totiž přihlásila snad veškerá politická a intelektuální „esa" ze všech oborů, přední novináři a také historici, sociologové a filozofové, přičemž diskutující tu lépe, jindy hůře spojovali pravidla vědecké pracovny s poetikou tiskové polemiky. Do debaty vstupovali i arcibiskupové. V kompetentně připraveném a velmi obsáhlém výboru z článků v tisku *Spor o Polsko 1989–1999*[18] zaujímají kapitoly „Čím byla Polská lidová republika" a „Intelektuálové a komunismus" přes jednu desetinu obsahu, a přesto se vztah k minulosti jako téma objevuje i v řadě dalších kapitol.[19]

Nejjednodušší je samozřejmě ukázat krajnosti: na jedné straně se můžeme setkat s takřka bezpodmínečnou obranou „výdobytků lidového Polska", které zahrnovaly mimo jiné modernizaci hospodářství, osvětovou revoluci, společenský vzestup, rovnost šancí, což všechno po roce 1989 zničil „divoký kapitalismus"; na druhé straně je Polsko představováno jako totalitární stát teroru a represe, který podle směrnic úchylné ideologie řídili „sluhové cizí mocnosti", přičemž ničili přirozená společenská pouta i tradice a jako své dědictví zanechali dezorientovanou společnost (*homo sovieticus*) a zrumované hospodářství.

Krajnosti, jak tomu obvykle bývá, jsou zřídkavé, ale lze se odvážit tvrzení, že to, co se nachází mezi nimi, má častěji tendenci „tíhnout ke křídlům" než distancovat

17 Citát z referátu Jörga Arnolda „Strafrecht in Reaktion auf Systemunrecht" z konference „Totalitarianism and Authoritarianism in Europe: Short- and long-term perspectives", která se konala ve Varšavě 28.–30.9.2000.

18 ŠPIEWAK, Paweł (ed.): *Spór o Polskę 1989–1999: Wybór tekstów prasowych*. Warszawa 2000. 724 s. Dá se ještě dodat, že tato debata začala ve skutečnosti mnoho let před rokem 1989, nejpozději v momentě, kdy vznikla „podzemní" nezávislá vydavatelství, tedy od roku 1977. Této části debaty je věnována monografie Magdaleny Mikołajczykové *Jak się pisało o historii. Problemy polityczne powojennej Polski w publikacjach drugiego obiegu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych*, vydaná v Krakově v roce 1998.

19 Například v kapitolách „Mýtus Wałęsy, mýtus Solidarity", „Lustrace a dekomunizace" nebo „Spor o polskou identitu".

se od nich. Mám přitom dojem, že větší sklon k ústupkům jeví postkomunističtí obránci *ancien régime*, z nichž mnozí uznávají, že „ničemnosti nedemokratického systému, spáchané zločiny a křivdy na lidech nikdy nemohou být ospravedlněny, a tím spíš zapomenuty".[20] Podobný závěr je možné vyvodit z faktu, že na jeden z nepočetných pokusů navrhnout „společné dějiny", ke kterému během kampaně před volbami do parlamentu v roce 1995 společně přistoupili Adam Michnik a Włodzimierz Cimoszewicz (jeden z postkomunistických lídrů),[21] značně negativněji zareagovali lidé rekrutující se z někdejší opozice[22] než z komunistické strany. Michnik, který už dlouhá léta působí ve prospěch „smíření v pravdě", nemá příliš mnoho stoupenců mezi aktivisty někdejší opozice a jeho heslo „amnestie – ano, amnézie – ne" pochopitelně nachází větší podporu u bývalých členů strany než u někdejších spolubojovníků v zápase s „komunou". Ani takoví však nescházejí.

V argumentaci obhájců *ancien régime* se poměrně často vyskytuje tendence poukazovat na vnitřní – tedy v lůně samotné komunistické strany se nacházející – sklony k reformě, a dokonce ke změně systému. Argumentace tohoto druhu staví na zdůrazňování role reformátorů různého typu, ba i revizionistů, při nepochybné evoluci systému od totalitární k autoritářské podobě, jakož i na připomínání závěrečné etapy, kdy se Jaruzelského vedení, jež disponovalo všemi prostředky k rozpoutání násilí, rozhodlo pro „pokojné předání moci". Tento závěr má sloužit jako důkaz úsilí o nezávislost a demokracii, které se proměnilo ve skutečnost při první vhodné příležitosti, jíž byla destalinizace v Sovětském svazu. Ruku v ruce s touto tezí jde snižování významu opozice a Solidarity, až po takřka úplnou negaci jejich role: „Kdyby Solidarita nevznikla," píše jeden z plodných publicistů, „bylo by Polsko na přelomu tisíciletí rovněž nezávislým státem, v němž by proces dekomunizace dávno skončil. Jediný rozdíl by byl v tom, že by v našem právním systému nedošlo k uzákonění svébytného anarchismu."[23]

Podobně radikální hodnocení nechybějí pochopitelně ani na druhé straně, jejíž představitelé zdůrazňují, že se až do konce „starého režimu" udržely základní mocenské nástroje a techniky, jako byly rozvinuté tajné služby, důsledná indoktrinace armády, faktický mocenský monopol, systém nomenklatury, cenzorská kontrola a řízení nejdůležitějších sdělovacích prostředků, přizpůsobování linii moskevského centra a tak dále. V pádu systému pak spatřují buď plánovitou činnost – a to v rozsahu celého „sovětského bloku" – speciálních služeb, anebo „dohodu" komunistů („ru-

20 Mieczysław Rakowski v úvodu kolektivní práce *Polska pod rządami PZPR* (Warszawa 2000, s. 5), která je nejdůležitějším pokusem postkomunistů o „bilanci". Kniha obsahuje výpovědi osmi členů politbyra PSDS.

21 CIMOSZEWICZ, Włodzimierz – MICHNIK, Adam: O prawdę i pojednanie. In: *Gazeta Wyborcza*, (9.–10.9.1995). Podobné ladění má i rozhovor s generálem Kiszczakem a Michnikem (Pożegnanie z bronią. In: *Tamtéž*, 3.–4.2.2001).

22 S článkem polemizoval mimo jiné Jan Lityński, jeden z Michnikových nejbližších a nejstarších přátel (ostatně nejen politických) – Magia odświeżonej nowomowy. In: *Tamtéž*, (26.9.1995).

23 MAZEWSKI, Lech: *W objęciach utopii: Polityczno-ideowa analiza dziejów Solidarności 1980–2000*. Toruń 2001, s. 325.

dých") s umírněnými aktivisty opozice („růžovými"), která těm, kdo předávali moc, zaručila beztrestnost.

Jak to obvykle s veřejnými debatami bývá, zůstává každý na svém stanovisku a nejednou je úporně brání. Většina veřejného mínění se však na celou debatu dívá dosti skepticky. Jak vyplývá z průzkumu prováděného v lednu 2000, čtyřiašedesát procent dotázaných se domnívalo, že „debata o tom, čím byla PLR", je „spíš" nebo „rozhodně" nepotřebná. Jen sedmadvacet procent respondentů zastávalo názor, že by se v ní mělo pokračovat. Koneckonců je však důležité diskutovat i pro těch dvacet sedm procent!

Historiografie

V určitých ohledech je obtížné oddělit to, co vzniká a je prezentováno jako vědecké dílo (pojednání, monografie, syntéza atd.), od veřejné debaty. Je tomu tak mimo jiné proto, že – jak už jsem připomněl – profesionální historici se oné debaty často účastní, a také vzhledem ke skutečnosti, že oba diskurzy mají mnoho společných témat. Nadto jsou nejnovější dějiny samosebou často propleteny s probíhajícími politickými spory, a historici jsou přece také lidé (nebo spíš občané) a mají vlastní názory. Ty nemusejí překážet při bádání o středověku, ale mohou dělat problémy historikovi minulosti právě uplynulé, které se – jak se přece často stává – aktivně účastnil.

Pro polskou historiografii v období po roce 1989 je charakteristické, že do systémové změny vstupovala způsobem, jenž lze označit za evoluční. Stalo se to především díky tomu, že v ní už dříve existoval faktický pluralismus, spojený s existencí takzvaného druhého vydavatelského oběhu, který umožňoval vydávání mimo kontrolu cenzury a také dosti živé kontakty s politickou emigrací. Pro demokratickou opozici byly soudobé dějiny už od roku 1977 důležitým nástrojem k delegitimizaci systému[24] a po roce 1989 zůstala souvislost bádání (i personálně) do značné míry zachována. Změny, k nimž došlo po pádu komunismu, způsobily mimo jiné nejen zánik ústředního řízení a kontroly bádání, které v posledních letech *ancien régime* už ani tak nemohly účinně plnit svou funkci, ale mělo rovněž za následek dezintegraci historiků, kteří byli vůči systému loajální. Určitá část z nich se dost rychle „přenesla" k jiným tématům a změnila dřívější hodnocení, i když případy celkového přechodu do „opačného tábora" byly řídké.

Obecné se ručička vychýlila na druhou stranu a namísto popisů „zápasu s bandity" o „udržení vlády lidu" se jedním z nejčastěji zkoumaných badatelských témat staly teror a represe či utrpení antikomunistického podzemí. Je to tedy do značné míry martyrologická historiografie, malující černými barvami komunistické Polsko a Velkého bratra. Je to také historiografie zpolitizovaná – v tom smyslu, že politické dějiny výrazně dominují nad jinými proudy, z nichž některé – například hospodářské

24 Psal jsem o tom mimo jiné v článku „Guerre civile" pour les traditions. In: *La Nouvelle Alternative*, č. 32 (prosinec 1993), s. 20–22.

dějiny – v bádáních a publikacích takřka absentují. Je však důležité si všimnout, že – mimo jiné i díky přístupu ke dříve tajným pramenům – jsou poměrně „módním" předmětem výzkumů postoje a chování velkých společenských skupin. Jak si lze snadno domyslet, pozornost historiků se soustřeďuje na postoje nepřátelské ke komunistickému systému. Jedním z plodů svobody projevu a s tím spojeného zlehčování dosavadních tabu – nejen těch, která nařizovala moc, ale i společenských, neformálních zákazů – se stal zájem o menšiny a vůbec národnostní politiku komunistického Polska. Zkoumána je samozřejmě i sama komunistická strana a mocenské mechanismy, jakož i podřízení Polska Sovětskému svazu. Nápadným znakem současné historiografie je svébytná „dokumentomanie" – zveřejňování pramenů různého druhu – což může mít souvislost s nedůvěrou širší veřejnosti vůči historikům – „čistý dokument" má chránit před výtkami zaujatého komentáře či analýzy.

Ačkoli je mezi historiky snadno možné rozlišit ty, kteří mají – i kdyby jen volbou témat – k nedávné minulosti kritický vztah, od těch, kteří ji spíš stvrzují, neznamená to, že v každé z takto vymezených skupin neexistují vnitřní rozdíly. Například jednou ze zajímavějších debat je v posledních letech diskuse o rozsahu a formách společenského odporu, kterou zahájila kniha Andrzeje Friszkeho *Politická opozice v PLR 1945–1980*, vydaná v roce 1994. Tato diskuse se vede vlastně výhradně mezi historiky vyjadřujícími se jednoznačně pro negativní hodnocení komunistického Polska.

Závěrem se dá říci, že většina historiků zabývajících se soudobými dějinami má výrazný sklon k negativnímu hodnocení komunistického systému, což je vidět jak v textech vědecké povahy, tak v publicistických a popularizačních vystoupeních.

Změna symbolů

Nevím, kolik obyvatel Nowotkovy ulice ve Varšavě sledovalo debaty historiků či politiků o komunistickém Polsku, zajímalo se o lustrace nebo o procesy s pachateli z dob stalinismu. Avšak o tom, že mizí jedna tradice a na její místo nastupuje jiná, se mohli přesvědčit všichni, když dosavadního patrona „jejich" ulice – komunistického aktivistu, kterého v roce 1942 zastřelil jeho stranický soudruh – nahradil generál Anders, jeden z „nezlomných" v politické emigraci, vyhlášený antikomunista a v letech 1939–1941 vězeň v Lubjance. Nebyl to izolovaný případ: v letech 1989–1995 byly ve Varšavě změněny názvy asi dvou set ulic a náměstí a zmizely některé pomníky.[25] Občas se vracely někdejší staré názvy, ale častěji se objevovaly nové. V krátkém, ale dokonale zpracovaném „případu" Lodže Rafał Stobiecki tvrdí, že změny názvů nebyly obyčejnou „historickou pomstou", ale že „odrážely hluboké změny probíhající v historickém vědomí společnosti, a zároveň ukazovaly záměry moci, v tomto případě lokální, směřující k vytváření nového vztahu k tradici".[26] Je méně důležité, koho se zbavit, důležitější je, kdo se objeví. Především, soudí Stobiecki,

25 Jako první byl odstraněn pomník Felixe Dzeržinského.

26 STOBIECKI, Rafał: Łódzkie 'boje o historię'. In: *Tygiel Kultury*, č. 4–5 (1998), s. 93.

šlo o pokusy nově chápat „tvář polského vlastenectví", která se představuje v romantické verzi, prostřednictvím „hrdinů prohraných bitev a válek, mučedníků za národní věc". Na základě útržkovitých informací z dalších měst lze soudit, že je to povšechná tendence.

Tyto změny se neodehrávaly bez konfliktů, které ostatně nemusely vždy mít – i když většinou tomu tak bylo – politický základ. Tak obyvatelé ulice s naprosto nezabarveným, ale starým názvem „Stoličná" dlouho bojovali (založili dokonce Výbor na obranu Stoličné) proti tomu, aby ulice dostala název podle nejznámějšího mučedníka výjimečného stavu Jerzyho Popiełuszka. Záležitost nakonec rozhodl – ve prospěch stoupenců změny názvu – až Vrchní správní soud. Po parlamentních volbách v roce 1993, které vyhráli postkomunisté, a po úspěchu jejich kandidátek ve volbách komunálních začalo v některých městech docházet ke konfliktům, neboť nová většina se pokoušela vrátit některé staré názvy nebo bránila před „dekomunizací" ty, které předtím nikdo nestihl změnit nebo na které se prostě zapomnělo. Na zasedání jedné z obecních rad se odehrála následující slovní výměna: Pravicový „radní ... radil levici, aby se zamyslela nad svými kořeny: Jsou to kořeny sociálně-demokratické, nebo vyrůstají ze stalinských katů? Levicový lídr ... odporoval: Každý má své hrdiny. – To nejsou hrdinové, ale zrádci!"[27]

I když neznám dosavadní výsledek těchto „malých občanských válek o tradice", mám podezření, že dialogů podobného druhu byly desítky. V úhrnu však „dekomunizace" veřejného prostoru proběhla ve velkém rozsahu.

Společnost ve vztahu k minulosti

Nevím, jsou-li průzkumy veřejného mínění dobrým způsobem, jak zjistit, co si lidé skutečně myslí, ale – analogicky k Churchillově známé průpovídce o demokracii – nebyl dosud vynalezen lepší způsob, jak se seznámit s názory v masovém měřítku. Odvolávám se tedy na průzkumy, které se v Polsku prováděly po roce 1989. Bylo jich hodně (jistě přes sto padesát), ale protože se nikdo ještě nepokusil provést jejich analýzu, která se tu samozřejmě udělat nedá, jsem nucen představit jen několik z nich.

Je však nutné začít od jednoho konstatování Barbary Szacké, která se historickým vědomím Poláků zabývá už mnoho let. Ta na základě výzkumů, které podnikala v letech 1965–1988, uvádí, že „během trvání PLR přibývalo jevů hodnocených záporně a nepřibývalo těch, jež by byly hodnoceny kladně", což ji vede k závěru, že „změny obecné společenské paměti nejsou jen odvozeny od systémových změn, ale jsou spíš jejich předzvěstí a vkračováním do nich".[28] Dá se tedy říci, že podobně jako u veřejné debaty o komunistickém Polsku a u historiografie tohoto období ani v tomto případě není rok 1989 skutečně „tvrdou" cézurou, nýbrž to, co se dělo v pozdějších

27 Janek Krasicki trwa, In: *Gazeta Stołeczna* (místní příloha *Gazety Wyborczej*), (12.5.1998).

28 SZACKA Barbara: Transformacja społeczna i świadomość historyczna. In: BORODZIEJ Włodzimierz (ed.): *Ofiary czy współwinni. Nazizm i sowietyzm w świadomości historycznej*. Warszawa 1997, s. 61 n.

letech – v tomto případě ve vrstvě historického vědomí –, bylo do jisté míry pokračováním něčeho, co se projevovalo již dříve.

Existují samozřejmě příliš závažné rozdíly. Jeden má podobu řekněme technickou: likvidace mocenského monopolu a kontroly poskytla neporovnatelně lepší možnosti provádění průzkumů. Ještě značně větší význam má fakt, že na vztah k předtransformační skutečnosti má obrovský vliv zkušenost a vnímání skutečnosti nové. Zatímco předtím ve skutečnosti chyběla reálná srovnávací perspektiva – ti nejstarší pamatovali předválečné období, jiní měli jen mlhavou (a často idealizovanou či abstraktní) představu o „Západu" – po roce 1989 se nabízelo porovnání minulosti s aktuálním stavem. Bez speciálních výzkumů na toto téma, které, pokud vím, nebyly provedeny, jsme však odkázáni na pouhé úvahy.[29]

Hned zpočátku budiž řečeno, že Poláci se obecně k faktu změny systému vztahují pozitivně. V letech 1994–1999 se konala řada průzkumů, jejichž hlavní otázka zněla: „Bylo správné, nebo nesprávné změnit společenský systém?" Výrazná většina – od šedesáti procent (v březnu 1994) do čtyřiasedmdesáti procent (v říjnu 1995) – vždy uváděla, že to „bylo správné". Méně pozitivní vůči aktuální situaci však byly odpovědi na otázku, zda „změny, k nimž došlo po roce 1989, přinesly lidem více prospěchu nebo škod". Průzkumy prováděné v týchž letech ukazují značnou nerozhodnost v názorech, nicméně procento těch, kteří si mysleli, že změny přinesly „více prospěchu", nikdy nepřekročilo dvaatřicet procent a častěji bylo nižší než podíl těch, kteří si mysleli, že změny přinesly „více škod" (nerozhodně odpovídalo od dvaceti čtyř do čtyřiceti dvou procent respondentů). V jednom z průzkumů uskutečněných v roce 1997 uvedlo čtyřicet procent dotázaných, že pro ně osobně bylo „zemí lepší k životu" Polsko před rokem 1989 (pětačtyřicet procent uvádělo, že se jim lépe žije „nyní").[30] Těch, kdo hodnotili změnu pozitivně, tedy nikdy nebylo méně než šedesát procent; zároveň však podíl těch, kdo si mysleli, že se po změně žije lépe, nebyl nikdy vyšší než dvaatřicet procent. Tento rozpor nemusí být důkazem společenského „rozdvojení osobnosti", nýbrž může odrážet oddělení veřejné sféry od sféry privátní: země je lepší, i když mně je hůř. Ve zkratce řečeno, převládá racionální a střízlivý přístup ke skutečnosti a distance vůči komunistické minulosti.

Tuto distanci potvrzuje mimo jiné průzkum z roku 1994, který se dotazoval na tři nejdůležitější události polských dějin. Do seznamu patnácti takových událostí zařadili autoři průzkumu čtyři spjaté s nejnovější historií a v odpovědích zaznamenali následující pořadí preferencí: změny systému v roce 1989 (37 %); vytvoření Solidarity (23 %); manifest Polského výboru národního osvobození (lublinského výboru) z 22. července 1944[31] (10 %); říjen 1956 (6 %).

---

29 Tím spíš, že veřejné mínění či obecné vědomí se jak známo vyznačuje vysokou mírou nekoherence, a tudíž jejich smysl a význam lze zkoušet pochopit pouze velmi podrobným a citlivým výzkumem.

30 Zajímavou maličkostí, která však dobře ilustruje trýznivě každodenního života v systému plánovaného hospodářství, je fakt, že mezi těmi, kdo jsou spokojeni se současnou situací, jsou velmi výrazně zastoupeny domácí hospodyně.

31 Datum pokládané za zrození komunistického systému, oslavovalo se jako státní svátek.

Je pochopitelné, že na prvních místech se ocitly události dávné nebo starší historie, jako přijetí křesťanství v Polsku v roce 966 (54 %), získání nezávislosti v roce 1918 (53 %) a Ústava z roku 1791 (43 %). Hned za nimi ovšem – s výrazným odstupem od mezníků náležejících k tradici komunistického Polska – následovaly události, které měly jednoznačně antikomunistický charakter: pád „starého režimu" a vznik síly, která přitom sehrála rozhodující roli.

Dá se tedy říci, že v obecných otázkách je polské veřejné mínění do značné míry „dekomunizováno", a dokonce že jeví výrazné znaky objektivního vztahu k minulosti. Takto lze například interpretovat průzkum o Solidaritě prováděný v srpnu 2000. Na žádost, aby respondent formuloval svůj názor na roli Solidarity v dějinách Polska bez ohledu na názor na Solidaritu současnou, uvedlo až šedesát sedm procent osob, které v posledních volbách hlasovaly pro postkomunisty, že to byla role pozitivní. Podobně se vyjádřilo i dvaasedmdesát procent dotázaných, kteří byli před rokem 1989 členy komunistické strany. Lze tedy prohlásit, že Solidarita z osmdesátých let se natrvalo stala pozitivním prvkem národních dějin.

Nevylučuje to však nostalgii. Podle průzkumu, který v roce 1994 provádělo vídeňské Sdružení Paula Lazarsfelda (v jedenácti postkomunistických zemích), se třicet osm procent Poláků vyslovilo o komunismu jako o politickém systému pozitivně a dvaapadesát procent chválilo komunistický ekonomický systém. Jak se zdá, náklady a otřesy transformačního období výrazně poznamenávají paměť ve vztahu k někdejšímu systému. Nelze však zapomínat ani na obyčejnou, „biologickou" nostalgii: kdysi bývalo dobře, protože jsem byl mladý, zdravý a děvčata mě milovala. A systém... Kdo přemýšlel o systému!

Příliš často jsou však názory veřejnosti rozděleny mnohem víc než v případech, na které jsem poukázal výše – což přitom neznamená, že je lze vždycky pokládat za plně koherentní. Tak například v roce 1998 soudilo třicet devět procent dotázaných, že nastolení výjimečného stavu bylo opodstatněné,[32] a dalo by se tedy předpokládat, že stejně vysoké bude procento sympatizantů generála Jaruzelského. Přitom však v témže roce na otázku: „Kdo v celém svém životě udělal pro Polsko víc dobrého, Wojciech Jaruzelski, nebo Lech Wałęsa?" předseda Solidarity rozhodně „zvítězil" nad svým dlouholetým protivníkem (nepřítelem) – vyjádřilo se pro něj čtyřicet devět procent dotázaných, zatímco pro strůjce a vykonavatele výjimečného stavu dvaadvacet procent.[33] Velmi výrazně je rozdělen také názor na odpovědnost za masakr stávkujících v roce 1972: dvaačtyřicet procent respondentů soudí, že za něj generál

32 Významná, ale na tomto místě neinterpretovatelná je tendence k jistému poklesu stoupenců takového názoru: v roce 1991 představovali 53 procent dotázaných. V letech 1991–1998 se však snížilo i procento osob, které si myslí, že nastolení výjimečného stavu bylo neopodstatněné – z původních 35 na 30 procent. Zato přibyli lidé, kteří „nemají žádný názor".

33 Hypotézu o tom, že Poláci mají velký smysl pro realitu, zajímavě potvrzuje průzkum zabývající se hodnocením prezidentského působení Jaruzelského a Wałęsy: generál byl hodnocen podstatně lépe (52 %) než předseda svobodných odborů (24 %); dokonce i u lidí, kteří se hlásili k pravicovým postojům, Wałęsa jen tak tak překonal Jaruzelského (42:37). Wałęsovo prezidentské působení opravdu byla katastrofa, ostatně však spíš pro něj samotného než pro Polsko.

Jaruzelski nenese odpovědnost a neměl by být souzen, opačný postoj projevilo třicet devět procent dotazovaných.

Pokus o závěr

Mnoho lidí se domnívalo, že po pádu komunistického systému se vězení naplní odsouzenými estébáky a stranickými funkcionáři, za mříže půjde i sám generál Jaruzelski, bývalí aktivisté PSDS zmizí ze Sejmu, z médií a přednáškových sálů, obdobně dopadnou tajní spolupracovníci bezpečnosti, historici budou opěvovat výhradně nezlomné osobnosti z antikomunistického podzemí a Poláci jako jeden muž odmítnou jakkoli dobře vzpomenout na léta „otroctví a útlaku" – a tak jako kdysi jich bude devadesát devět procent hlasovat „pro", jenže pro antikomunistické strany.

Ti, kteří chovali takové naděje, se cítí hluboce zklamáni, protože žádná z těchto tužeb nebyla splněna. Nic však také nenaznačuje, že si bývalí protivníci padnou do náruče, „chyby a deformace", a dokonce zločiny, jichž se moc dopustila, budou odpuštěny a vznikne jediná společná historie nedávné minulosti, v níž budou uznány všechny zásluhy. V žádném případě k tomu nedojde brzy a možná dokonce nikdy.

Tento text mohl vzniknout díky stipendiu Woodrow Wilson International Center for Scholars ve Washingtonu, kde jsem prováděl výzkumy v akademickém roce 2000–2001.

Z polštiny přeložila Petruška Šustrová.

Horizont

Vězení jako minulost, odboj jako paměť

Konfederace politických vězňů[1]

Françoise Mayerová

Byli rehabilitováni i odškodněni, nikoli však „uznáni"

„...česká společnost trpí ve významné míře amnézií. Jde o ztrátu paměti, snad částečnou, ale zcela zřetelnou, která je kultivována jak částí dnešních politických elit, tak i sdělovacími prostředky, rozhlasem a televizí. Zdůrazňování 'disidentského' hnutí po roce 1968 (v něm lze celkem lehce nalézt nezanedbatelný počet těch, kteří po 'vítězném únoru' byli dlouhá léta právě pronásledovateli všech občanů, kteří nechtěli podporovat bolševický režim a jeho teror) umožňuje, aby se veřejně na padesátá a šedesátá léta prostě zapomnělo. Vyvolává se tak obraz nebo dojem, že odboj proti komunistické nelidskosti měl svoje počátky teprve po 21. srpnu 1968, když 'bratrská vojska Varšavského paktu zachránila' Československo..."[2]

Tímto velice trpkým zjištěním končí sociologická studie o československých vězních z padesátých let opírající se o rozsáhlé šetření provedené mezi členy společnosti, která vznikla v roce 1990 s cílem hájit jejich zájmy – Konfederace politických vězňů (KPV). Ta po roce 1989 obnovila zápas, který před dvaceti lety započala jiná organizace, Klub 231 (založen v roce 1968) ve snaze dosáhnout rehabilitace tisíců obětí prvních vln komunistické represe. Konfederace dosáhla úspěchu tam, kde se to nezdařilo K 231. Ve zcela nové situaci po pádu komunismu již nic nebránilo tomu, aby parlament v období přechodu k novému systému schválil status oběti politické represe;

---

1 MAYER, Françoise: La prison pour passé, la résistance pour mémoire: La Confédération des anciens détenus politiques. In: *Mémoires du communisme en Europe centrale*. Prague, CEFRES 2001, s. 121–158. (Cahiers du CEFRES č. 26.) Autorka v článku vynechala některé vysvětlující poznámky, které jsou pro českého čtenáře zbytečné, a provedla menší úpravy.

2 GAĎOUREK, Ivan – NEHNĚVAJSA, Jiří: *Zalářování, pronásledování a zneuznání: Svědectví ještě žijících obětí stalinismu v českých zemích*. Brno, Masarykova univerzita a Mezinárodní politologický ústav 1997, s. 105 n.

KPV se podařilo prosadit své hmotné požadavky a obhájit specifické zájmy bývalých vězňů.[3]

Avšak v symboličtější rovině, v rovině kolektivní paměti, narážela konfederace na bariéru nezájmu o rozpomnění na jedinečnou zkušenost jejích členů. Deset let po pádu komunismu se členové konfederace stále cítí opomenuti a ponížení – a to i přesto, že byli uznáni coby oběti (které byly rehabilitovány a odškodněny). S oblibou prohlašují, že revoluce byla „příliš měkká" a dekomunizace příliš povrchní. Přiznávají, že je současný politický režim zklamal, a dávají najevo, že z období přechodu „vytěžili" méně než většina jejich bývalých utlačovatelů.[4] Mají zato, že paměť táborů z padesátých let je pošlapána, a disidentům z období po roce 1968 zazlívají, že upadli do zapomnění jejich přičiněním: „Mladí disidenti po roce 1968 neprožili předcházející desetiletí, abych tak řekl, přímo na 'své kůži'. Jsou o oné době dodnes nedostatečně informováni, a proto jsou ochotni na ni zapomenout. Jinak by totiž museli už z důvodů mravních dojít ke konfrontaci s pseudodisidenty, vlastně tedy s těmi ve svých řadách, kteří jsou a zůstali významnými provinilci a spolupachateli režimu, který byl nastolen únorovým pučem a který sami pomáhali v mnoha případech vytvářet a upevňovat. (...) Je pochopitelné, že nezájem (řečeno nejmírněji) vládních činitelů i členů elit o období teroru v letech 1948–1989 pramení ve velké míře právě z infiltrace bývalých provinilců do politické reprezentace. Hlasy bývalých politických vězňů z oné nejhorší doby není příliš slyšet, ale hlasy těch, kteří mají zásluhy o zneviditeľňování obětí bolševických krutostí, se staly integrální součástí politického systému, v němž se skutečně rozhoduje o osudu státu."[5] Jsou nazíráni jako oběti, nikoli hrdinové, jako bývalí vězni, nikoli „odbojáři", a proto trpí nedostatkem uznání (*déni de reconnaissance*)[6] ve společnosti, která zakládá vlastní legitimitu na odmítnutí komunistického režimu, aniž by se však na druhé straně příliš namáhala hledat nosné postavy své historie mezi těmi, kdož – jak se sami domnívají – se postavili jako první proti komunistickému režimu, a jsou tudíž nejautentičtějšími bojovníky proti němu.

Abychom pochopili frustraci této skupiny obětí komunistického útlaku, musíme připomenout jednotlivé etapy dosti složitého identifikačního procesu, který trvá více než padesát let. Započal koncem čtyřicátých let, kdy nově nastolený komunistický režim zahájil první politické represe, a završuje se koncem devadesátých let v období dekomunizace a demokratické výstavby společnosti. Tímto způsobem možná lépe vystihneme, jak společně sdílené zkušenosti z táborů a posléze z různých období

---

3 K tomuto tématu viz BRENNER, Christiane: Vergangenheitspolitik und Vergangenheitsdiskurs in Tschechien 1989–1998. In: *Leviathan*, zvláštní sešit 18 *Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts* (1998), s. 195–233; MAYER, Françoise: Justice rétroactive et identification politique: Les Tchèques et leur passé communiste après 1989. In: *Matériaux pour l'Histoire de notre temps*, č. 59 *Les Tchèques au XXe Siècle* (2000), s. 50–56.

4 GAĎOUREK, I. – NEHNĚVAJSA, J.: *Zalářování, pronásledování a zneuznání*, kapitola „Ještě některá svědectví", s. 83–102.

5 *Tamtéž*, s. 106.

6 Používám výraz Simone Weilové označující židovské vězně, kteří přežili koncentrační tábory a pak upadli do stínu paměti „odbojářů". Cit. CHAUMONT, Jean-Michel: *La concurrence des victimes: Génocide, identité, reconnaissance*. Paris, La Découverte 1997.

komunistického režimu vedly k tomu, že tito bývalí političtí vězňové si vytvářeli obraz minulosti, v němž postava *oběti* zvolna přenechávala místo postavě *bojovníka proti komunismu, odbojáře*.

Zkušenost táborů v kolektivní paměti

V prvním údobí československého komunistického režimu přináší stalinský útlak velice různorodé zkušenosti, které se nestejně zapsaly do kolektivní paměti. Mimořádně silně se v ní obrazily zkušenosti z velkých stalinských procesů, a to díky velmi působivým osobním svědectvím (uveďme svědectví Artura Londona), jakož i zvláštnímu zájmu vědeckých kruhů o tuto stránku historie komunismu. Přitom již dlouho předtím, než soudní mašinerie rozdrtila tyto oběti v soukolí monstrprocesů, jak to znamenitě popsala Annie Kriegelová nebo Karel Kaplan, si československý socialistický režim pospíšil poslat za mříže mnoho obětí, o jejichž zkušenosti toho mnoho nevíme.

Podle zákona číslo 231 z roku 1948, který byl jedním z prvních zákonů komunistického režimu, bylo možno stíhat tisíce osob obviněných z velezrady, sdružování proti státu, hanobení republiky, vyzvědačství, spolčování k útokům na ústavní činitele, sabotáže, ohrožování jednotného hospodářského plánu z nedbalosti atd. Tito obžalovaní, kteří se jako první ocitli za mřížemi, se dostali do světa věznic a táborů z velice rozličných důvodů. Někteří z nich byli skutečnými odbojáři proti komunismu, zapojenými do akcí odporu. Ostatně byli často přesvědčeni o neodvratnosti třetího světového konfliktu a podporovaly je americké tajné služby. Další se nechali „zatáhnout" do provokací StB, které měly vést k zatýkání a procesům. Jiní se zcela prostě pokoušeli uprchnout z republiky. A ještě jiní se ocitli ve vězení, protože patřili do těch kategorií obyvatel, které údajně bránily úplnému vítězství socialismu ve státě: byli to příslušníci buržoazie, duchovenstva, pozemkoví vlastníci, členové nebo sympatizanti politických stran (včerejších spojenců) a spolků (kulturních či náboženských). Ti všichni byli považováni za „třídní nepřátele", na které Gottwald vzápětí po pražském převratu zcela otevřeně vyhlásil hon.[7] K těmto prvním obětem přibyli záhy další zatčení; tentokrát šlo o komunisty a protifašistické odbojáře, protože se vládnoucí místa obávala, že nebudou dosti poslušní (bývalí interbrigadisté, důstojníci československé zahraniční armády a příslušníci nekomunistického odboje). Následovali ti, jež okolí uznávalo jako autoritu (na vesnicích nebo v továrnách), a nezapomínejme ani na lidi, kteří se do takové situace dostali kvůli několika vypitým sklenkám a přílišné prostořekosti v hospodě.

Všechny oběti, které se ocitly pod kuratelou tohoto zákona, byly odsuzovány k velice těžkým trestům, často obnášejícím deset, patnáct, dvacet let, ba i doživotí či smrt. Narozdíl od komunistických obětí, které se později dostaly do soukolí velkých

---

7 Podle historika Karla Kaplana (*Procès politiques à Prague*. Bruxelles, Complexe 1980) uvádějí oficiální dokumenty 28 tisíc obětí této vlny represí; podle archivů lze však soudit, že toto číslo bude ještě vyšší a že čistky provedené v únoru postihly na 250 tisíc osob.

procesů, tito vězňové většinou nezažili dlouhé období izolace v očekávání spektakulárního procesu.[8] Na základě spěšných procesů byli posíláni do pracovních táborů s výmluvnými názvy „Svornost", „Bratrství", „Rovnost" a podobně, aby zde za nesmírně těžkých podmínek[9] napomáhali budování socialistického hospodářství. Z hlediska tehdejší moci nebyli tito vězňové *politickými vězni*, ale *nepřáteli* socialistické společnosti a československého lidu. Tato první vlna represí postihla mnoho tisíc lidí.

Postava oběti

Současní historikové nám toho o těchto prvních obětech komunismu mnoho neříkají.[10] Je pravda, že se v jejich analýzách komunismu objevuje otázka táborů, že nám podávají zprávu o rozsahu tohoto jevu v politickém systému a že přistupují jinak k represi *před* a *po* roce 1968. Na druhou stranu ale vidíme, že historikové pojímají zkušenost táborů na základě příkazů, zpráv, statistických údajů, které různé orgány (policejní, soudní, vězeňské) uchovaly v archivech. To znamená, že jim jde spíš o to ukázat místo a úlohu trestního řádu v totalitní mašinerii (případně v sovětském bloku) než o předložení skutečné historie táborů a jejich tehdejších obyvatel. Kdyby však k této věci chtěli přistupovat jinak, neměli by snadnou úlohu. Jejich zpráva o skutečnosti, kterou nelze interpretovat podle pravidel historické výpovědi (se sledem událostí, příčin a následků), by musela být popisem historie vězeňské každodennosti, ke kterému by se jim nedostávalo dokumentace. A tak nemohou-li *vyprávět* o vězení, spokojují se s *udáváním počtu* vězňů, přičemž v jejich mase z let padesátých a šedesátých v podstatě nerozlišují, vnímajíce je jako jednolité společenství oběti (komunistů i nekomunistů).[11]

---

8 Jarmila Janovská, vlastním jménem Taussigová-Potůčková, bývalá významná komunistka, která zažila jak nacistické, tak i komunistické tábory, nám zanechala důležité svědectví o různých zkušenostech politického útlaku. Především v novele nazvané *Marie* poukazuje na to, jak izolace, do níž byli uvrženi obžalovaní komunisté, přispívala k „věrnosti Straně", jak toto zacházení kombinované s tlakem „ideologické kontroly" mělo za následek pocit viny. (JANOVSKÁ, Jarmila: *Velikánský*. Praha, Primus 1994.) Někteří obžalovaní nekomunisté v této době zažili ale stejný osud jako komunisté, pokud se týká izolace a „instruktáže". Šlo většinou o významné osobnosti, jako byli bývalí demokratičtí ministři Laušman a Drtina.

9 KAPLAN, Karel – PACL, Vladimír: *Tajný prostor Jáchymov*. České Budějovice, Actys 1993.

10 Poslední kniha Karla Bartoška *Český vězeň: Svědectví politických vězeňkyň a vězňů padesátých, šedesátých a sedmdesátých let* (Praha, Paseka 2001) je bezpochyby pokusem ukázat, že „český politický vězeň" zahrnuje velice rozličné postavy a zkušenosti, ale těch několik rozhovorů, které nám předkládá, podává pouze kusé informace o identifikačních procesech těchto „anonymních" skupin „politických" vězňů, kteří nejsou ani osobnostmi kulturního života, ani politickými osobnostmi.

11 Muriel Blaive srovnává čísla, která předkládá česká historiografie, a dospívá k mnohem skromnějšímu výsledku než Kaplan, to znamená k několika desítkám tisíc obětí (*Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha, Prostor 2000). Já se nesnažím přispět k tomuto morbidnímu účetnictví, které v žádném případě nepřináší nic, co by pomohlo identifikovat komunistické a nekomunistické oběti, jak to dělá Konfederace politických vězňů.

Nositeli paměti těchto vězňů jsou proto oni sami. Jejich svědectví nám přináší odlišnou historii, a tou je pohled oběti. Máme k dispozici několik typů svědectví. Především jsou to svědectví usilující přímo o dosažení soudní revize procesu nebo o odškodnění a dokumentující excesy, ke kterým v tehdejší době v táborech docházelo.[12] Jiná zase vypovídají spíše o snaze zachovat „paměť" nebo psát „historii" než o pokusu o „soudní vypořádání s minulostí" (*judiciarisation du passé*).[13] Tato posledně zmíněná svědectví obohacují naši představu, protože popisují to, co výpovědi historiků o totalitární mašinerii opomíjejí a co není pro soudní procesy příliš relevantní: táborová pravidla, vzájemné vztahy mezi vězni a vězniteli uprostřed tohoto uzavřeného světa, rozdíly, které existovaly mezi jednotlivými tábory, vývoj, kterým prošlo vězeňství od roku 1948 do první poloviny padesátých let, životní a pracovní podmínky, zkušenost izolace. Ať již však tato historicky či soudně laděná svědectví kladou důraz na odsudek institucionálního násilí nebo na zachování paměti, podávají nám představu o tom, v čem tato zkušenost socialistických táborů umocnila pocity sounáležitosti se společenstvím vystaveným zvůli a barbarství politického systému, jenž budil zdání legitimity. V obou uvedených případech i v textech historiků z ústavů a kateder je ovšem tato kategorie politických vězňů spojována především s postavou *oběti* – oběti, kterou je tedy potřeba přiřadit k ostatním, jež ale zůstává ponořena do kolektivní anonymity.

Mezi těmito bývalými vězni bylo mnoho spisovatelů, ale jen málokteří se rozhodli popsat vlastní vězeňskou zkušenost. Pakliže literární svědectví podali, je v jejich díle patrný posun od postavy oběti k postavě bojovníka proti komunismu. Toto pojetí jasně odlišuje tyto výpovědi od svědectví vězňů-komunistů a dává takovémuto rozdílu vyniknout. Svědectví bývalých komunistických vězňů, která jsou bezpochyby známější, obsahují obvykle moment „konverze" („*conversion*") nebo „rozchodu" („*rupture*").[14] Ve vyprávěních nekomunistických vězňů není tábor místem osobní konverze, postupného *odpoutávání se od identifikace* (*désidentification*) s režimem nebo s komunismem. Tábor je replikou společnosti, která se ukazuje ve své obnažené podobě, místem, kde se tato společnost jako by „odhaluje", prostředím zkušenosti, kde se člověk překonává.[15]

12 Viz např. RAMBOUSEK, Otakar – GRUBER, Ladislav (ed.): *Zpráva Dokumentační komise K 231*. 2. vyd. V roce 1995 vydali v USA členové Dokumentační komise K 231 v exilu.

13 Výraz, který jsem si vypůjčila od Henryho Rousso z jeho knihy *La Hantise du passé*. Paris, Textuel 1998.

14 Zde užité kategorie jsou zkoumány v knize: LECARME, Jacques – LECARME-TABONE, Eliane: *L'autobiographie*. Paris, Armand 1999. Svědectví Artura Londona v jeho *Doznání* (Praha, Československý spisovatel 1990) je z tohoto hlediska emblematické. V mnohem lehčím tónu Ota Hromádko poskytuje epickou a notnou dávkou sebeironie prodchnutou verzi tohoto typu paměti odpadlictví (HROMÁDKO, Ota: *Jak se kálila voda*. Kolín n/R., Index 1982).

15 Z literatury o socialistických táborech z tohoto období viz např. LUKEŠ, Jan: *Stalinské spirituály*. Praha, Český spisovatel 1995.

Postava „odbojáře"

Podle spisovatele Jiřího Muchy, který byl vězněn v letech 1951 až 1954, je tábor zrcadlem společnosti: „Tábor, obehnaný dvojitou hradbou z ostnatého drátu, je velice přesnou replikou celé země. Je v něm všechno, i poměrné zastoupení obyvatelstva. Většinu tvoří zemědělci a dělníci. Zemědělci všeho druhu, od dvacetihektarových sedláků až po nádeníky. Pak jsou zaměstnanci, řemeslníci, obchodní příručí, železničáři. Po nich přijdou živnostníci a konečně to, co se nazývá inteligencí. Skutečně inteligentních lidí pramálo. Dva nebo tři opravdoví vědci, několik vyšších úředníků, a dokonce jeden Švýcar, který o sobě tvrdí, že je šlechtic. Velice nepodařená bytost s mnoha tělesnými vadami. Pak jsou zde ovšem kapsáři, půdaři, lupiči, podvodníci, defraudanti, mezi kterými patří k bontónu předstírat politický delikt."[16] Celkově dosti mnohotvárná masa jednotlivců, kteří by se jinak jenom stěží setkali, nebýt společně sdíleného osudu v socialistických žalářích.[17]

Někteří bývalí vězňové, spisovatelé povoláním nebo příležitostní kronikáři, nás uvádějí do tohoto uzavřeného světa a odhalují před námi hru identit, jež zde probíhá. Ve všech podobných svědectvích narážíme hlavně na hluboké přesvědčení o tom, že byli uvězněni ve výjimečně tvrdé době, která vtiskuje těmto zkušenostem s komunistickou represí zvláštní charakter.[18] Autoři se označují jako „muklové", což je slovo z táborového žargonu, zkratka pro „muže určené k likvidaci". V románě, který se snaží o jakousi autopsii táborového života oné doby, Karel Pecka vysvětluje, jak se bez ohledu na své „oficiální" kategorie vězňové navzájem vnímali a také jaké hodnoty souvisely s každou z těchto identifikací. „Muklové na lágrech se vrstvili do odlišných skupin a tříd. První, čím dále převažující počtem nad ostatními, tvořili státní, političtí. Druhou skupinou byli Němci, jejichž nejvýznamnějším rysem se stala pasivita. Život je naučil, neprojevovali utajené opovržení ke svým věznitelům, chránili se všech konfliktů, platili za nejukázněnější a plnili uspokojivě příkazy nadřízených tak, jak si už navykli během válečných let. Z jejich řad se rekrutovalo nejmenší procento udavačů, drželi sice mezi sebou basu, ale osobní vztahy k politickým neměli nepřátelské. Třetí sorta, nejroztříštěnější a individuálně různorodá, se skládala z kriminálních. Od vrahů a násilníků přes kasaře a rozkradače takzvaného národního majetku až po prcačkáře to byla bohatá galerie postav, postaviček a typů, z nichž nemalá část, a to bez ohledu na povahu deliktu, sympatizovala s politickými, vyhledávala jejich společnost a brala účast na jejich postojích a podnicích. Mnohdy se tetovaní za po-

16 MUCHA, Jiří: *Studené slunce*. Praha, Orbis 1991, s. 33–34.

17 Svědectví vězňů se hemží příklady neuvěřitelné groteskności důvodů, jež vedly k jejich svévolnému uvěznění, prezentovanému jako třídní spravedlnost. Ve zmíněných svědectvích (viz GAĎOUREK, I. – NEHNĚVAJSA, J.: *Žalářování, pronásledování a zneuznání*) nicméně vysvětlení z hlediska třídní logiky převažuje nad touto absurditou, jako kdyby dotazované oběti přijaly argumenty svých utlačovatelů.

18 V tvrdé době v porovnání s vězeními následujících let či desetiletí; srovnání se děje v rámci komunistického systému, nikoli vzhledem k nacistickým táborům. Někteří autoři činí výjimku. Jsou to ti, kteří zažili jak nacistické, tak komunistické lágry, jako například J. Janovská v knížce *Velikánský*.

litické vydávali a chovali se vzorně. Čtvrtou kategorii reprezentovali kolaboranti a pátou, tu poslední, slovenští fašisté, luďáci. Kromě nenávisti ke všemu kolem, k Čechům, k demokracii, ke všem hodnotám a ideám, se vyznačovali druhovou schopností parazitů využít jakýchkoliv podmínek ve svůj prospěch."[19]

Svědectví, jež se v tomto bodě podobá mnoha dalším, naznačuje, že pod zdáním šedého a anonymního společenství se skrývaly velmi přísný řád a hierarchie, jejichž struktuře podléhali všichni vězni. Samotná tuhost vězeňského režimu, zaměřeného na potlačení identity, nahrávala sdružování vězňů do skupin, protože izolovaný jedinec neměl mnoho šancí na přežití. Skupiny se tvořily podle toho, kdo v jakém pořadí do tábora přišel, podle národnostního původu, politické příslušnosti nebo vyznání. Naši svědkové se ve svém vyprávění prezentují coby „političtí vězni", ale umíme si představit, že každá kategorie, každá vlna vězňů by udělala totéž.[20] Pravdou je, že ani kvalifikace podle rozsudků vynesených socialistickým trestním řádem, ani případná angažovanost před uvězněním nejsou s to opravdu potvrdit politickou povahu jejich viny, kterou jim upírala vládnoucí moc. Z těchto vyprávění plyne, že tyto vězně činí *politickými* mnohem více jejich příslušnost k jistému systému hodnot plynoucí z vězeňské zkušenosti než nějaká identita nebo angažovanost před uvězněním.

Uvnitř tohoto systému existuje přísná hranice mezi dozorcem a vězněm. I když není pro vězně lehké přijmout spoluvězně (a příklady nesnášenlivosti a násilí se ve svědectvích často objevují), pak hranici, která jej dělí od oficiální moci, lze překročit jedině za cenu ztráty hranice identity. Vězni, který chtěl vyzradit hanebný čin jednoho „bonzáka" při jakémsi jasném bezpráví, odpovídá jiný vězeň v románu Karla Pecky: „Kamaráde, pamatuj si jednu zásadu... Jestli chceš být fér, nebonzneš ani bonzáka."[21]

Přidat se na stranu dozorců v prostředí, ve kterém je vězeň redukován na pouhé nic, znamená ztratit i tu poslední věc, jež mu zbývá – vlastní *identitu*; a to znamená neexistovat vůbec. Jak se tvoří či ničí osobnost, jak si člověk zachová nebo ztratí lidskou důstojnost, se ukáže při dodržování nepsaného zákona vězeňské cti, ve vztahu k protivenství ztělesňovanému vyšetřovateli, prokurátory a posléze řadou dozorců.

Tato volba ponechaná člověku, který je zdánlivě všeho zbaven, tato škála možností, z nichž vězeň přese všechno může volit, jsou častými tématy Peckových románů.[22] A právě s ohledem na požadavek tohoto typu hodnot lze o vězni hovořit ne jako o „oběti komunismu", ale jako o „bojovníku proti komunismu". Právě tímto

19 PECKA, Karel: *Motáky nezvěstnému*. Brno, Atlantis 1990, s. 189–190.

20 V těchto táborech se „první oběti" komunistické represe setkávají s příslušníky všech „generací" vězňů, mezi kterými jsou i Němci, kolaboranti. Bývalý sociálnědemokratický ministr se shledává s bývalým ministrem agrární strany, oba jsou vyřazeni z politického života. Němci sdílejí úděl Čechů, političtí vězni z období před rokem 1948 přišli dříve než ti, kteří byli uvězněni po roce 1948, a s nimi zde nalezneme samozřejmě mnoho bývalých protektorátních kolaborantů, českých i německých. Každá skupina se může považovat za politickou oběť těch druhých a jejich vzpomínkové vyprávění se může nést v podobném duchu.

21 PECKA, K.: *Motáky nezvěstnému*, s. 196.

22 *Tamtéž*; TÝŽ: *Na co umírají muži*. Praha, Československý spisovatel 1992; TÝŽ: *Horečka*. Praha, Československý spisovatel 1990.

zásadním posunem se vězeň zbavuje podezření z toho, že si vskutku nezvolil svůj úděl, že byl pouhou obětí pekelné represivní mašinerie, že svou prací v dolech a v táborech chtě nechtě přispíval k budování socialismu.[23] Z literárních svědectví i sociologických průzkumů plyne, že někteří vězni dokonce podepsali „socialistický závazek", což jim zajišťovalo lepší podmínky stravování nebo odměňování. Vězni, kteří se s mocí takto nepaktovali, se pak odlišovali od ostatních: jestliže – podle těchto svědectví – „prostí zločinci" ve velké většině přijali tento závazek, většina „politických" jej odmítla. To byla přesně cena, kterou platili za to, že nechtěli ztratit identitu „politického" vězně. Podle stejné logiky ti, kteří se strachovali o svou identitu, mohli odmítnout podat si žádost o podmíněné propuštění nebo o milost; takovým žádostem se poměrně běžně vyhovělo, pokud si vězeň odpykal více než polovinu trestu.

Důležité tedy není ani tak to, co vás do vězení přivedlo, jako spíše to, jak jste se v něm chovali; právě toto chování, postoj, jaký vůči táboru zaujme, z *vězně* učiní *politického*, narozdíl od „počestného zločince".[24] Je totiž nezbytně nutné odlišit se od ostatních politických, a především od komunistických vězňů. Pamětníci jsou v této věci zajedno: není možné žádné sblížení mezi nimi a námi. I ve vězení byli komunisté považováni za spolupachatele represí, které nastaly po roce 1948; ostatně oni sami se chovali jako ti osvícení, pro něž byl jejich osud zkouškou, kterou na ně seslala Strana a která rozhodně nemohla otřást jejich vírou. I když se jim dostávalo stejného zacházení jako ostatním, nekomunisté si o nich stále myslelí, že mají blíže *k utlačovatelům než k ostatním vězňům*: „Nikomu se nesvěřoval, nikdo se ho neptal. Jisto je, že mezi státními a komunisty ležela propast naplněná potoky hoře, utrpení i žluči a na obou stranách té propasti strměly kříže mrtvých, popravených a umučených. A ani z jedné strany nevytryskla vůle po vzájemném pochopení," říká Karel Pecka a spolu s ním mnoho dalších.[25]

Literární svědectví bývalých vězňů z padesátých let podávají osobitý obraz vězeňské zkušenosti. Díky jim získávají anonymní vězňové této první vlny komunistických represí identitu vzdorných rebelů, která tak doplňuje identitu oběti. A tak se mohou prezentovat jako jedinci, kteří od samého začátku neměli s komunistickým systémem jakožto ideologií, hodnotovým systémem, politickým režimem nic společného. Pro další vývoj je velice podstatné, že k minulosti vězně přibude také minulost osvobozeného bývalého vězně... ve společnosti, kde přece nejsou ostnaté dráty viditelné.[26]

---

23 Narozdíl od některých věřících, především Svědků Jehovových, kteří z morálních důvodů odmítali pracovat v uranových dolech. Nemohli se zapojit do výroby, která tak či onak souvisela se zbrojením, a tudíž s válkou.

24 U K. Pecky, J. Muchy, J. Janovské se setkáváme s tím, že se „nepolitičtí" obvykle označovali za „pouhé počestné zločince, vrahy, zloděje nebo deskaře".

25 PECKA, K.: *Motáky nezvěstnému*, s. 373. Ale také LUKEŠ, Jan: *Hry doopravdy: Rozhovor se spisovatelem Karlem Peckou*. Praha: Paseka 1995. Tento typ distance se velice zřetelně ukazuje v rozhovorech se členy Konfederace politických vězňů. Pamětníci ale často hovoří o „výjimkách". Pecka má například slabost pro „slánskýsty [protože se dobře chovali. Jako chlapi." Janovská naopak vysvětluje, jak vězeňská správa „používala" „bolševické" vězně, aby získávala informace o ostatních vězních (viz JANOVSKÁ, J.: *Vzpomínky*).

26 Používám výraz Karla Pecky v *Motácích nezvěstnému*.

Od osvobození k rehabilitaci

V literárních svědectvích se často hovoří o vězení, ale již podstatně méně o nesnadném období návratu vězně do „normálního" života.[27] V prvních letech života v táboře vězni často „vydrželi" díky přesvědčení, že jejich vězeňský úděl nepotrvá dlouho, že se věci „vyřeší", buď proto, že Západ už nebude příliš dlouho trpět komunistické panství, anebo proto, že společnost nebude donekonečna podporovat režim, který je uvrhl do žaláře.[28] Toto očekávání brzy vystřídal mnohem pesimističtější pohled na svět venku, který v krajním případě mohl dovést vězně až ke smíření s jejich vězeňským osudem. Takto Jiří Mucha reaguje na to, co se dočetl ve „svobodném" tisku: „Stydím se a v takových chvílích jsem rád, že jsem zde a nemusím se pohybovat volně mezi lidmi, kterým je snadné takovou ohavnou lež napsat."[29]

Značná část politických vězňů byla propuštěna v letech 1960 až 1962, převážně na základě amnestií, zejména mimořádné amnestie z 9. května 1960, vyhlášené k výročí konce druhé světové války.[30] Amnestie ukončily vězeňský trest, nikoli však represe. Na jejich základě byli vězni propuštěni, ovšem pouze podmíněně (šlo o podmínku na dobu tří až pěti let, během níž jim nepřetržitě hrozilo, že se budou muset do vězení vrátit). Bývalým vězňům byla i nadále odpírána na různě dlouhou dobu občanská práva. Návrat byl pro ně nesmírně obtížný především kvůli extrémní délce trestů; socialistickou společnost tak znali pouze zpoza mříží. Vládnoucí režim samozřejmě neudělal vůbec nic pro to, aby vězňům ulehčil návrat do společnosti, a tak si bývalí vězňové s sebou nesli pečeť provinění a uvěznění i po propuštění na svobodu. Toto stigma se vztahovalo i na jejich rodiny a popřípadě i na jejich blízké.[31] Po tolika letech strávených v táborech, kde prožili klíčové období života, znamenalo znovunabytí svobody návrat do společnosti, která jim byla cizí, v níž už neplatila táborová pravidla a v níž se jen stěží zbavovali nedůvěřivosti, která je nutila ptát se při každém setkání: „udá mě, nebo neudá?".[32]

---

27 Existují však i výjimky: HERMANN, Adolf: *Mých prvních pět životů*. Praha, Triáda – G+G 2000, kde autor zachytil své vězeňské vzpomínky v životopisné knize; BRODSKÝ, Jaroslav: *Řešení gama*. Praha, Lidové noviny 1990.

28 To ostatně vysvětluje, proč se vězňové tak zaradovali, když se dověděli o neuvěřitelně tvrdých trestech; nevadilo dostat patnáct až dvacet let, hlavní bylo uniknout provazu. Viz PECKA, K.: *Motáky nezvěstnému*; PALKOSTOVÁ-WIESENBERGOVÁ, Albína: *Nebyl to jen sen*. Praha, Luxpress 1991.

29 MUCHA, J.: *Studené slunce*, s. 110. Bývalí vězňové tvrdí, že navzdory snaze režimu „izolovat" je, odříznout je od osobních i veřejných informací „se všechno vědělo", i ty nejneuvěřitelnější zprávy pronikaly „zdmi" a přenášely se z jednoho tábora do druhého.

30 Při té příležitosti bylo osvobozeno 7092 vězňů, z toho 5601 politických. Viz LETZ, Róbert: Perzekúcie proti rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1959–1963. In: *Soudobé dějiny*, roč. 8, č. 2–3 (2001), s. 332–349.

31 GAĎOUREK, I. – NEHNĚVAJSA, J.: *Žalářování, pronásledování a zneuznání*, s. 30. Obtíže při hledání práce odpovídající jejich odbornosti, překážky pro studium dětí, to jsou problémy, které vedly bývalé vězně k přestěhování do míst, kde se na ně „může zapomenout" a kde se mohou pokusit začít znovu.

32 Taková situace „odstupu" se dosti podobá situaci, v níž se mohou ocitnout někteří emigranti při návratu do země.

V době, kdy se značná část společnosti snažila pozměnit současný socialistický systém a kdy se blížil čas zpochybňující *de facto* samotné jeho principy, chovali se bývalí vězňové tak, aby byli „nenápadní, zapomenutí, aby žili normálně v rámci toho, co jim dovolovalo postavení člověka propuštěného na svobodu nebo amnestovaného".[33]

Nezdar K 231

Uvolnění, které se od konce padesátých let začalo projevovat velmi zdráhavě i v Československu, se bývalých vězňů z padesátých let významněji nedotklo. Amnestie jim sice navrátila svobodu, ale problém jejich „rehabilitace" zůstával neřešen. Československo nezasáhla skutečná destalinizace, jako tomu bylo v ostatních zemích s „lidovědemokratickým" zřízením. KSČ sice v roce 1955 přistoupila na vytvoření komise pod vedením ministra vnitra Rudolfa Baráka pro revizi některých politických procesů z počátku padesátých let, zejména hlavního procesu s Rudolfem Slánským;[34] to se ale koneckonců vztahovalo pouze na komunisty.

Většina bývalých nekomunistických vězňů pohlížela s nedůvěrou a skepsí na východiska reformního hnutí z konce šedesátých let. Když se v čase občanského probuzení za „pražského jara" mezi bývalými vězni, kterým se dařilo udržovat mezi sebou styky, zrodila myšlenka shromáždit svědectví bývalých politických vězňů s cílem rozvinout širokou kampaň za jejich rehabilitace, mnozí z nich se zdráhali zapojit. Jiní, jako kupříkladu Jaroslav Brodský, který toto období popisuje v *Řešení gama*, se naopak domnívali, že je třeba se této příležitosti chopit a vytvořit organizaci hájící jejich zájmy. Takováto nepolitická organizace existující na základě pouhé vězeňské minulosti podle jejich mínění měla dokázat prosazovat to, čeho se dostávalo zpětně jenom bývalým komunistickým vězňům. Organizace si zvolila název Klub 231 (K 231) podle zákona na ochranu lidovědemokratické republiky, podle jehož paragrafů byla většina bývalých politických vězňů odsouzena.[35] Během několika měsíců, které uplynuly od jeho založení, čítal Klub 231 pětapadesát tisíc členů ve čtyřiasedmdesáti místních pobočkách. Brodský líčí nesmírné pohnutí, které doprovázelo tato „znovushledání", a popisuje pátrání po svědectvích, bez nichž se neobešlo rehabilitační řízení.

---

33 K postojům bývalých vězňů při jejich zařazování do společnosti viz GAĎOUREK, I. – NEHNĚVAJSA, J.: *Žalářování, pronásledování a zneuznání*.

34 Prezident Antonín Novotný v roce 1956 prohlásil, že není důvod k revizi procesu se Slánským ani dalších procesů, a už vůbec ne procesu, v němž byla odsouzena k smrti Milada Horáková. Lidé uvěznění ve 40. a 50. letech byli osvobozeni jen výjimečně. KSČ se k tomu odhodlala až v roce 1961, poté co z Moskvy přišel druhý signál k politickým rehabilitacím. Viz PERNES, Jiří: Československý rok 1956: K dějinám destalinizace v Československu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 7, č. 4 (2000), s. 594–618.

35 Organizace byla dočasně schválena ministerstvem vnitra a mohla tak legálně působit. Viz CUHRA, Jaroslav – VEBER, Václav (ed.): *Za svobodu a demokracii*, sv. 1: *Odpor proti komunistické moci*. Praha, Karolinum 1999.

Otázka rehabilitací byla jedním z důležitých požadavků reformního hnutí „pražského jara". Jeho protagonisté chtěli do rehabilitací zahrnout komunisty i nekomunisty, ovšem zároveň vážně uvažovali pouze o revizi procesního řízení (prostřednictvím komisí) nebo soudního řízení případ od případu. Retorika reformních protagonistů (Černík, Dubček, Smrkovský) nenechávala nikoho na pochybách, že tyto rehabilitace nesmějí v žádném případě zpochybnit vedoucí úlohu KSČ, soudnictví a bezpečnostní systém.[36] Političtí představitelé po soudcích a historicích jasně požadovali, aby tyto operace prováděli v rámci socialistické justice. V těchto kruzích bylo jen málo takových, kteří se s touto otázkou mínili vyrovnat (stejně jako historik Jan Tesař) *en bloc*, podle španělského modelu „velkého usmíření". Bylo by to znamenalo pohlížet na dvacetileti 1948 až 1968 jako na období národního rozkolu, rehabilitovat a odškodnit oběti politických represí – což by umožnilo „sehrát" rituál usmíření tváří v tvář hrozbě sovětské intervence. Tato koncepce, kterou podporoval také K 231, nenašla žádné zastání ze strany politických činitelů.[37]

Členové K 231 si v té době uvědomili, jak dalekou cestu ještě museji urazit, aby se jim dostalo satisfakce. S plným vědomím těchto koncepčních omezení nakonec přijali spolupráci s reformátory z roku 1968. Jakmile se začali po jejich boku angažovat, pokoušeli se o to, co vystihl Jaroslav Brodský v Řešení gama: „Mluvili jsme o tom, že nás utrpení naučilo moudrosti. Že jsme se zbavili komplexu odplaty a už se navzájem nechceme nenávidět. Že nebudeme dělit lidi podle politického přesvědčení, ale budeme pomáhat lidem s morální a intelektuální kvalitou, aby se dostali do čela, a hlídat blby, aby je neohrožovali."[38]

Ukázalo se, že zamýšlený rehabilitační proces bude neobyčejně komplikovanou záležitostí. Někteří političtí vězňové požadovali individuálně revizi svých procesů, avšak jen málokomu se to podařilo.[39] Řízení, která byla v té době zahájena, se týkala jen malé části případů politického žalářování, a navíc jim postupně učinila přítrž změna politických poměrů po sovětské invazi. Nutno dodat, že i tehdy, když byly rehabilitační procesy dovedeny až do konce, se většinou vztahovaly jen na část trestu a opomíjely vše, co komunistická moc zákeřně zakamuflovala jiným označením (sabotáž, poškozování nebo odcizení majetku), takže případně rehabilitovaní vězňové nedosáhli plné satisfakce. Problém „zbytkových trestů" vážně komplikoval každý

---

36 Jinými slovy, nemohlo být ani řeči o zpochybnění „revolučních opatření" z roku 1948. Viz SKILLING, Gordon H.: Rehabilitation and Justice. In: TÝŽ: *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*. Princeton, Princeton University Press 1976, s. 373–411.

37 VAŠÍČEK, Zdeněk: Historik, který odmítl svědčit: Příběh Jana Tesaře. In: *Soudobé dějiny*, roč. 7, č. 3 (2000), s. 315–338.

38 BRODSKÝ, J.: *Řešení gama*, s. 128. Některým bylo zatěžko se takto chovat. Karel Pecka například odmítl zasedat v rehabilitační komisi Svazu československých spisovatelů, tehdy Václav Havel nepochopil jeho neústupnost (viz LUKEŠ, J.: *Hry doopravdy*).

39 Podle ankety provedené Gaďourkem 77,7 procenta bývalých vězňů nic nepodniklo (z nedostatku času, peněz?), 17 procent z nich uspělo. (GAĎOUREK, I. – NEHNĚVAJSA, J.: *Žalářování, pronásledování a zneuznání*, s. 43.)

pokus o úplné zrušení těchto obvinění a rovněž bránil tomu, aby osoby, které se staly jejich oběťmi, byly uznány za plnoprávné občany.

Vpád vojsk Varšavské smlouvy v srpnu roku 1968 přinesl zásadní změnu poměrů, jejímž konečným důsledkem bylo postupné zastavení rehabilitací. Klub 231 byl rozpuštěn a velká část jeho členů se rozhodla emigrovat, aby pokračovala v cizině v úkolu započatém během několika uplynulých měsíců.[40] Události odhalily jejich hlubokou společenskou izolaci v reformním hnutí, která neumožnila, aby byl jejich hlas opravdu vyslyšen. Bývalým vězňům, kteří po roce 1968 odešli do exilu, nebylo dopřáno více sluchu ani v cizině. K tomu, aby vešli ve známost, jim chyběl tolik nutný kontakt se západními politiky a intelektuály. Ti byli obecně mnohem vnímavější k osudu poražených z „pražského jara", tedy reformních komunistů, než k obětem bolševických represí, o čemž svědčí například kariéra, kterou udělal v Itálii Jiří Pelikán nebo Zdeněk Mlynář v Německu a v Rakousku.

Bývalí vězňové za „normalizace"

Bývalé vězně, kteří nechtěli emigrovat a příliš se neangažovali v K 231, „normalizace" – alespoň v počátečním období – znovu připravila o veškerou naději na rehabilitaci, nicméně zároveň do jejich života nevnesla žádný zásadní obrat. I nadále se snažili společensky i profesně začlenit za podmínek, které se pro ně nijak výrazně nezměnily v porovnání s podmínkami po návratu z vězení. Nesli si stigma politických vězňů, které se snažili překonat tím, že se s větším či menším úspěchem přizpůsobovali socialistické společnosti. Tato etapa života bývalých politických vězňů je mnohem méně zdokumentována než roky, které strávili ve vězení. Chceme-li ji zachytit, máme k dispozici pouze osobní vzpomínky a několik rozhovorů z doby před rokem 1989 nebo po něm. Vzpomínky nám toho mnoho neřeknou, protože jsou do značné míry zaměřeny na vězeňská léta. A rozhovory se týkají jenom hrstky kulturních nebo politických osobností, které představují malou část této kategorie vězňů.[41] Gaďourkova a Nehněvajsova studie nám i v této oblasti poskytuje velice cenné informace o tom, jak rychle se bývalí vězňové začleňovali podle společenského a profesního postavení. Rozhovory vedené těmito sociology ukazují, že například vysokoškoláci, právníci a lékaři se zapojili do své profese rychleji než dělníci. Proto lze soudit, že korporativní vazby v některých oblastech byly poměrně silné. Profesní identita, alespoň ze společenského hlediska, tudíž převažovala nad identitou bývalého vězně. Obecně lze říci, že společenské a profesní zapojení bylo snadnější v hlavním městě a ve velkých městech než na venkově, kde „se všichni znají".

---

40 DROBNÝ, Stanislav: Několik poznámek k činnosti K 231 a Konfederace politických vězňů (KPV). In: CUHRA, J. – VEBER, V. (ed.): *Za svobodu a demokracii*, sv. 1, s. 180.

41 Tuto výtku lze ostatně aplikovat i na vzpomínky. Když je totiž vězeň kulturní nebo politickou osobností, pak u něj vězení znamená pouze jistou epizodu v jeho životním příběhu, v opačném případě ovšem znamená všechno.

Tyto snahy o zařazení do společnosti ale neznamenaly, že by bývalí vězňové za svou vězeňskou minulostí udělali tlustou čáru, protože se i nadále stýkali, pěstovali vzájemnou solidaritu, stejně jako bývalí vězňové z koncentračních táborů, bývalí nuceně nasazení a bývalí bojovníci, kteří v rámci svých společenství udržovali vztahy s lidmi sdílejícími s nimi podstatnou část jejich života. Potlačení „pražského jara" uvrhlo v sedmdesátých letech do pozice obětí komunismu okolo půl milionu osob, pocházejících většinou ze společenských vrstev, jež až doposud víceméně aktivně podporovaly komunistický režim (byli to reformní komunisté, intelektuálové, příslušníci takzvané tvůrčí inteligence, to znamená vědci, pedagogové, inženýři, umělci). Oběti roku 1968 byly vystaveny represi zcela nového typu, jejímž cílem nebylo uvěznit je (samozřejmě až na výjimečné případy), nýbrž znemožnit jim kariérní postup a zařadit je do kategorie „druhořadých" občanů. Ke sblížení mezi těmito novými oběťmi komunistického režimu a bývalými vězni z K 231 ale nedošlo. Ochabnutí vůle ke spolčování a uplatnění vlastních požadavků přispívalo k jisté „uzavřenosti" vazeb mezi jednotlivými společenstvími. Tato společenská izolovanost posilovala silné protikomunistické naladění, ještě umocněné faktem, že se mohlo projevovat jenom v soukromí.

Nezdar úsilí K 231 znamenal pro bývalé vězně hořkou pilulku a posílil jejich nedůvěru k jakékoli občanské angažovanosti. Když se ve druhé polovině sedmdesátých let česká společnost pomalu začala vymaňovat z apatie, do které ji uvrhl husákovský režim, a když se rodily první občanské iniciativy, bývalí vězňové se společně nepřipojili k žádné z nich. Chartu 77, která byla nejvýznamnějším počinem, podepsali bývalí vězňové pouze jednotlivě, a to ve velmi malém počtu. Ani Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných, který založili v roce 1978 signatáři Charty 77, se u bývalých vězňů K 231 nesetkal s větším zájmem.

Později, když bývalí vězňové chtěli prosadit svá práva ve společnosti, v níž byly základním měřítkem sociální a politické identifikace vztahy k režimu, jenž padl, mohli jen obtížně objasňovat oněch mlhavých dvacet let své životní dráhy odpůrců režimu. Mezi jejich dvojí minulostí je rozpor: mezi minulostí před rokem 1968 a po něm, minulostí v táborech a minulostí za „normalizace". Upadli proto v podezření, že se po roce 1968, narozdíl od jiných, neangažovali, že se smířili se stavem společnosti, proti níž jiní bojovali, ba dokonce že možná i spolupracovali s StB.[42] To, že se v letech 1968 až 1989 neangažovali, zdůvodňovali většinou tím, že byli tímto systémem od začátku – ať už šlo o volbu nebo osud – zavrženi, a tudíž pro ně nepřipadalo v úvahu, aby se připojili k iniciativám, které se zoufale snažily navázat dialog s režimem a jejichž kořeny byly často spjaty s komunistickým hnutím.[43] „Někteří z politických vězňů

---

42 „...kriminál buď zlomí, nebo utuží (je zajímavé, že disidenti po roce 68 po propuštění pokračovali dál; neznal jsem jediného vězně z 50. let, který by se k nám přidal – vyjma skupinky katolických kněží)," říká Karel Srp v knize Zdeny Salivarové *Osočení*. Toronto, Sixty-eight publishers 1993 (nové vydání v roce 2000 v Brně), s. 101.

43 Ohledně občanských iniciativ a jejich vztahu k režimu viz OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost 1969–1989: Příspěvek k dějinám „normalizace"*. Praha, Maxdorf a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994; TÝŽ: O nepolitické politice. In: *Sociologický časopis*, roč. 34, č. 4 (1998), s. 467–476.

spolupodepsali Chartu 77, ale zásadní zkušenost politických vězňů s cynickým a sadistickým chováním komunistických horlivců v padesátých letech, z nichž mnozí nyní v Chartě působili, nám znesnadňovala bližší spolupráci s nově se formujícím disentem," prohlašuje Stanislav Drobný, prezident Konfederace politických vězňů.[44]

Jestliže chtěli obhájit jednu minulost a dát zapomenout na tu druhou, nezbývalo jim v podstatě nic jiného než zdůrazňovat své antikomunistické zásady – a to i za cenu popření vlastní historie, především zkušenosti K 231 v reformním hnutí; i za cenu toho, že již nepomýšleli na rehabilitaci politických vězňů z titulu pouhých lidských práv, jako to činili členové Charty 77 a VONSu, nýbrž z titulu boje proti komunismu, jehož byli prvními a nejautentičtějšími představiteli.

Úspěch Konfederace politických vězňů: rehabilitace „en bloc"

Myšlenka na nové kolektivní a veřejné angažmá se u bývalých vězňů objevila až v roce 1989. Někteří tenkrát zamýšleli založit politickou stranu (stranu obětí komunistického útlaku), ale brzy vystřízlivěli: jejich společná táborová zkušenost nemohla stačit k programovému sjednocení různých lidí, jejichž stranické sympatie se ztotožňovaly v podstatě se všemi proudy tvořícího se demokratického spektra, samozřejmě s výjimkou komunistů. Zájem mnoha z nich se upíral jiným směrem, než byl politický boj nebo demokratická obnova. Většina bývalých vězňů v té době už překročila šedesátku. Byli v důchodu nebo stáli na jeho prahu. Neměli již vlastně před sebou žádnou politickou či profesní dráhu. Šlo jim především o obnovení rehabilitačních procesů – v takové podobě, která by zohledňovala jejich specifickou historii a zajistila jim alespoň důstojný důchod a veškerá občanská práva v obnovené demokracii. Rehabilitace se měly vztahovat na všechny případy, včetně těch, které na první pohled nevypadaly jako politické. Bylo nutno vyrovnat se s osudem obětí, jež nebyly očištěny od proslulých „zbytkových trestů", prosadit myšlenku restituci majetku zabaveného v souvislosti s jejich odsouzením, požadovat hmotné odškodnění za roky strávené ve vězení, na něž důchodový systém nebral dostatečný zřetel. Tato složitá opatření, vyžadující mnoho legislativních kroků, znamenala z dokumentačního i informačního hlediska velkou zátěž, kterou mohly rozumně zvládnout pouze zainteresované osoby. Nešlo pouze o uznání oprávněnosti rehabilitačních a reparačních opatření, nýbrž bylo nutné – v době náročné legislativní činnosti – tuto oblast také prohlásit za *prioritní*. Milouš Jakeš a spolu s ním celý Ústřední výbor KSČ sice podali demisi, ale komunisté ještě pořád zasedali v parlamentu; a disidenti zapojení do transformačního procesu projevovali zřetelné známky shovívavosti vůči komunistům, s nimiž se dohodli na některých modalitách probíhající společenské změny.[45]

To vše mělo vliv na chování a činnost bývalých politických vězňů. Shromáždění v prozatímních výborech, zvolili v lednu 1990 ústřední výbor a jeho vedoucího

---

44 DROBNÝ, S.: Několik poznámek k činnosti K 231 a Konfederace politických vězňů (KPV), s. 180.

45 O účasti komunistů na politické změně viz MAYER, Françoise: Les communistes tchèques face à leur passé. In: *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, roč. 31, č. 3 (2000), s. 21–42.

Rudolfa Pernického, aby poté založili Konfederaci politických vězňů, která se ve svých stanovách zavázala sledovat „dodržování zásad Listiny práv a svobod a Všeobecné deklarace lidských práv a zajišťovat výstavbu demokratického zřízení".[46] Stanovy vylučovaly z řad konfederace všechny komunisty, včetně bývalých; nechtěla hájit své zájmy společně s osmašedesátníky, ba možná se v této záležitosti vymezovala i proti nim...

Rehabilitační zákon číslo 119 z roku 1990 vděčí za mnohé právě konfederaci. Byl odhlasován necelých šest měsíců po pádu Jakešova a Husákova režimu, dokonce ještě před uskutečněním prvních svobodných voleb, československým parlamentem, kde měli dosud nejpočetnější zastoupení komunisté. Zákon počítal s *rehabilitací en bloc* drtivé většiny osob, které se staly oběťmi politického stíhání za komunistického režimu. První odstavec jasně říkal, že „účelem zákona je zrušit odsuzující soudní rozhodnutí za činy, které v rozporu s principy demokratické společnosti respektující občanská politická práva a svobody zaručené ústavou a vyjádřené v mezinárodních dokumentech a mezinárodních právních normách označoval za trestné..."[47] Vycházel přitom z principu, že případná absence soudního procesu s oběťmi implicitně připouštěla protiprávnost obvinění, a to bez dalšího posuzování. Znamenalo to rozchod s praxí všech revizních řízení v minulosti nebo rehabilitací, které byly zahájeny za komunistického režimu. Z tohoto hlediska se skutečně v podstatě uzavírala jedna kapitola. Skutečnost, že zákon byl tak jednomyslně přijat, svědčila o upřímné a společné vůli (i ze strany komunistů, kteří stále ještě zaujímali svá místa) oprostit se od minulého režimu.

Avšak jestliže princip rehabilitací *en bloc* všichni tak snadno akceptovali, bylo tomu tak proto, že na jedné straně sice umožňoval vyrovnat se s osudem obětí, na druhé straně ovšem odsunul otázku politické a soudní odpovědnosti. Neboť i když zákon v prvním odstavci dále prohlašoval, že jeho cílem je také „umožnit ze zjištěných nezákonností vyvodit důsledky proti osobám, které platné zákony vědomě nebo hrubě porušovaly", v jeho výkladu pak jednoznačně převážil princip nápravy spáchaných křivd vůči obětem nad principem potrestání jejich viníků a citovaná stručná pasáž tak získala povýtce deklarativní význam. Zákon, který byl urychleně a jednoznačně odhlasován, neznamenal zpochybnění legitimity bývalého režimu, ale pouhou korekci jeho legislativy. Jinak řečeno, rehabilitace v tomto pojetí umožňovala *nápravu za cenu čáry za minulostí*. K tomu, aby se rehabilitační proces mohl vztahovat na všechny případy politického stíhání, však bylo zapotřebí, aby poslanci vykročili za tento princip nápravy. Některé spornější případy nemohly být revidovány bez jasnějšího a explicitnějšího odsouzení komunistického režimu v letech 1948 až 1989.[48]

---

46 Cit. podle: DROBNÝ, S.: Několik poznámek k činnosti K 231..., s. 180. Konfederace tenkrát měla 15 tisíc členů a 78 mimopražských poboček.

47 Zákon č. 119/1990 Sb. ze dne 23. dubna 1990 o soudní rehabilitaci.

48 Paragraf 2 zákona č. 119/1990 o soudní rehabilitaci vyjmenovával okruh trestných činů z pěti zákonných norem, kde automaticky rušil soudní rozhodnutí. Nezahrnoval však všechny paragrafy komunistických zákonů využívaných k politicky motivovaným procesům (od roku 1962 např. o vyzvědačství, o sabotáži apod.) a vyjímal z přímé rehabilitace činy spojené s údajným či

Dvě perspektivy interpretace komunistické minulosti

Požadavky konfederace na vyrovnání s osudem obětí dopadly na poměrně příznivou půdu; všechno se evidentně zkomplikovalo, jakmile došlo na otázku pachatelů, jejich případného stíhání, odsouzení nebo vyřazení ze společnosti či z politiky. I když byla první svobodná předvolební kampaň od roku 1946 (v roce 1990) plebiscitem proti komunismu, „očista" a kriminalizace jeho nositelů se neobjevily v žádném politickém programu. Odmítnutí komunismu vedlo poslance k přípravě lustračního zákona, jehož cílem bylo zabránit jakémukoli „komunistickému návratu", tento zákon je však dovedl mnohem dále, než si většina z nich přála. Záhy se ukázalo, že za formálním antikomunismem (pravicovým i levicovým), který se projevoval při předvolebních kampaních, se skrývaly hluboké rozdíly mezi skupinami i jednotlivci, kteří se od té doby snažili odlišovat podle toho, jak zřetelně odsuzují komunismus a jeho představitele. Tyto otázky brzy rozdělily politickou scénu, dělicí čára však nevedla mezi komunisty a těmi ostatními, nýbrž napříč většinou parlamentních stran. V rámci demokratické obnovy většina politiků neměla chuť nabourávat meze, v nichž se převážně interpretovala zkušenost „reálného socialismu", ani zpochybňovat legitimitu režimu, který byl sice zavržen, avšak bez toho, aby byla přerušena právní kontinuita mezi ním a novou demokracií.

Bývalí vězňové zaujímali v táboře zastánců dekomunizace ultraradikální stanoviska. Patřili k těm, kteří požadovali jednoznačné zrušení komunistické strany, což byl postoj v politickém spektru velmi okrajový. Přístup nového režimu ke komunistům byl pro ně nepřijatelný: výzvy k tomu, aby se udělala tlustá čára, aby se zapomnělo, začalo od nuly ve spolupráci s komunisty, všechna ta hesla „Nejsme jako oni" (Václav Havel)[40] anebo „Nedívejme se příliš do zpětného zrcátka" (Václav Klaus) se jich hluboce dotýkala. Podle nich byl lustrační zákon naprosto neškodný („bezzubý"). Větší pochopení nacházel jejich postoj na pravé straně politického spektra (u ODS, ODA, KDU-ČSL a posléze od roku 1997 Unie svobody) než na levé, nesmíme však sklouznout k zobecňování a zaměňovat osobní sympatie a iniciativy s programovým zaměřením jednotlivých stran.

Faktem je, že spektrum zastánců tvrdého vypořádání s komunistickou minulostí se nekrylo nutně s okruhem osob, které před rokem 1989 (tak či onak) proti komunismu

---

skutečným násilím apod., pro některá soudní rozhodnutí zaváděl přezkumná řízení. V průběhu 90. let tak bylo více bývalých politických vězňů „odsouzeno" k takzvaným zbytkovým trestům, které sice neměly žádný faktický význam, ale pochopitelně vyvolávaly pocit nové nespravedlnosti.

49 K. Pecka takto trefně vyjádřil názor bývalých vězňů na tuto otázku: „...s hesly 'Nejsme jako oni', 'Pravda a láska zvítězí nad lží a nenávistí' a s podobnými slogany, vhodnými tak na kuchařku do kuchyně. Jenže to není politika, evangelizací se politika neděla. Proto to tak dopadlo. Přitom stačilo postavit komunistickou stranu mimo zákon, což by byla jednoduchá právní operace, neboť každý člen komunistické strany musel souhlasit se vstupem armád Varšavské smlouvy v osmašedesátém roce, a tím se dopustil velezrady. A pak ne krev a vězení, ale peníze sem, všechny jejich provozní a výrazové prostředky stáhnout a hotovo, začínejte od nuly." Viz LUKEŠ, J.: *Hry doopravdy*, s. 236–237.

bojovaly. Paradoxní je, že největší odpůrci radikální dekomunizace se vyskytovali v řadách bývalých disidentů, kteří byli velice nejednotní v otázkách lustrací a soudních postihů.[50] Nejzapálenější odpůrci jakéhokoli „honu na čarodějnice" a jakékoli „kriminalizace komunistů" se nacházeli právě mezi nimi. Vlastní disidentskou minulostí přitom dodávali značnou legitimitu svým argumentům odvolávajícím se na lidská práva.[51] Představitelé Konfederace politických vězňů proto o otázce odsouzení komunistického režimu a jeho zločinů polemizovali mnohem více s nimi než s komunisty, kteří stáli nenávratně na okraji společnosti snažíce se legitimizovat svou existenci. Představu minulosti, v níž jsou principy lidských práv podřízeny principům boje proti komunismu, začali dozajista rozvíjet spíše ve střetu s nimi než s ohledem na váhu zkušenosti vězňů padesátých let.[52]

Tento přístup nás vede k tomu, abychom posuzovali komunismus nikoli od jeho pádu, ale od jeho nastolení, nikoli od roku 1989, ale od roku 1948, nikoli z pohledu lidí, kteří usilovali o jeho zničení, ale z pohledu těch, kteří byli jeho prvními oběťmi.[53] Přístup odmítající „totalitární" představu komunistické zkušenosti, podle níž byly stalinské represe politováníhodnou chybou, za kterou může zvrhlý systém, a nikoli jednotliví pachatelé, má konečně vrhnout světlo na čtyřicátá léta. V této perspektivě se rétorika bývalých vězňů neomezuje na „prvotní oběti" jakožto důkaz zločinných záměrů, které jsou imanentní součástí komunismu; jejich představa spočívá na koncepci „třetího odboje", dle níž jsou jeho představitelé prvními (a nejautentičtějšími) bojovníky proti komunismu, kteří zároveň vytvářejí historickou kontinuitu mezi vlastní činností a činností odbojářů za první a druhé světové války. Takováto interpretace minulosti zahrnuje všechny případy odboje, včetně případů morálně a historicky nejproblematičtějších, jak později uvidíme. Tato koncepce rovněž zhodnocuje zkušenost „prvních obětí", interpretovanou napříště v rámci kategorií „odboje", jenž se odehrával již před uvězněním (měl různé podoby odporu či podvratné činnosti) v prvním období po nastolení režimu, jakož i v rámci drsného vězeňského systému. Po přijetí rehabilitačních zákonů vyvinula konfederace veškerou energii na obranu těchto principů v různých oblastech své činnosti, ať už se týkala politiky, historiografie nebo paměti.

---

50 K tomuto tématu viz článek Valérie Łowitové „Du passé faisons table rase?" In: *Tumultes*, č. 4 *La maison hantée – l'Europe de l'Est après la chute du communisme* (1994), s. 121–146.

51 Při debatách o politickém vypořádání s komunistickou minulostí proti sobě stáli zastánci „přirozeného práva" a zastánci „pozitivního práva" (a právní kontinuity mezi socialistickým režimem a pluralitní demokracií). Nejvášnivější zastánce „pozitivního práva" Petr Uhl, který byl sám za „normalizace" devět let vězněn, prohlásil, že nikdo v parlamentu vážně nezamýšlel zpochybnit socialistickou legislativu.

52 Z toho důvodu se také postavili na stranu Pinocheta, který „zachránil Chile" před socialistickým nebezpečím – viz *Zpravodaj Konfederace politických vězňů České republiky*, roč. 1, č. 7 (1994).

53 Václav Havel se ve svém projevu jakožto kandidát na prezidenta republiky v prosinci roku 1989 zmínil o „dvacetiletém" útlaku (nikoli o čtyřicetiletém); později se této chyby již nedopustil.

Odsouzení komunismu a koncepce třetího odboje z institucionálního hlediska

V roce 1993 parlament odhlasoval zákon číslo 198, který stanoví, že „Komunistická strana Československa, její vedení i členové jsou odpovědni za způsob vlády v naší zemi v letech 1948–1989, a to zejména za programové ničení tradičních hodnot evropské civilizace, za vědomé porušování lidských práv a svobod, za morální a hospodářský úpadek provázený justičními zločiny a terorem proti nositelům odlišných názorů".[54] Zákon měl pouze deklarativní povahu a byl koncipován tak, aby soudci postihovali zločiny jen v případech, kdy se jednalo o činy porušující komunistické zákony. Přesto však vyvolal velké znepokojení.[55] Ústavní soud, který se zabýval zákonem na žádost skupiny poslanců, trval na jeho deklarativní, nikoli závazné povaze, potvrdil však morální odsouzení v něm obsažené.

Pro konfederaci to znamenalo pokrok ve snaze dosáhnout stíhání pachatelů represí, přesto však znění zákona nesplnilo její očekávání. Uznával fakt odporu proti režimu, nikoli však koncepci třetího odboje: „Odpor občanů proti tomuto režimu, který ať již jednotlivě či ve skupině na základě demokratického přesvědčení politického, náboženského či morálního projevovali odbojem nebo jinou činností nebo vědomě a veřejně vyjadřovali, na území státu i v zahraničí, a to i ve spojení s cizí demokratickou mocností, byl legitimní, spravedlivý, morálně oprávněný a je hodný úcty."[56] Tato velice opatrná formulace nenabízela nezbytný právní rámec umožňující jasně rozhodovat ve sporných případech odporu proti režimu, jenž měl na svědomí smrt mnoha lidí.

V tomto ohledu je výstižný případ bratří Mašínů. Josef a Ctirad, synové proslulého bojovníka proti nacismu, brigádního generála Josefa Mašína, který již v první světové válce bojoval jako legionář a ve druhé válce pak položil život, založili ozbrojenou odbojovou skupinu proti komunistickému režimu. V roce 1953, kdy se kolem nich již uzavíral kruh, se rozhodli uprchnout a přes Berlín emigrovali do Spojených států. Při přípravě ozbrojených akcí a poté při svém útěku na území NDR zastřelili několik členů ozbrojených složek; považovali to za případ přiměřené obrany, komunistické (východoněmecké a československé) úřady to jednoznačně hodnotily jako zločin.[57] Historik Jan Němeček, který o příběhu Mašínů napsal knihu,[58] připomíná, že jejich

---

54 Zákon č. 198/1993 Sb. ze dne 9. července 1993 o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu. Tento zákon doplňoval rehabilitační zákony a také reformu trestního systému. Komunismus i nacismus stavěl na stejnou úroveň jakožto škodlivé a odsouzeníhodné ideologie a režimy.

55 Takto nebylo možné obvinit vysoké komunistické představitele z vlastizrady pro jejich účast na intervenci vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968, protože podle ústavy z roku 1960 Československo bylo socialistickým státem a intervence vojsk neměla za cíl ohrozit jeho suverenitu, ale naopak ji ochránit. K rozporům zákona viz DAVID, Roman: Zákon o protiprávnosti komunistického režimu nebo právní zásady uznávané civilizovanými národy? In: *Proglas*, č. 7 (2000), s. 23–29.

56 Zákon ze dne 9. července 1993 o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu.

57 Ministerstvo zahraničí USA považovalo čin bratří Mašínů za politický akt. Američané odmítli vydat Mašíny do vlasti a v roce 1959 jim udělili americké občanství.

58 Viz NĚMEČEK, Jan: *Zpráva o dvou generacích*. Praha, Torst 1998.

kauza zůstává po soudní stránce otevřená, navzdory částečné rehabilitaci vztahující se na jejich obvinění. V první polovině devadesátých let vyvolal případ bratří Mašínů širokou veřejnou debatu, která odhalila překvapivé rozpory mezi zastánci úplné rehabilitace a těmi, kteří byli i nadále přesvědčeni o vině obou odbojářů. Prudkost argumentů znovu potvrdila ambivalentní postoje Čechů k této stránce vlastní historie.[59] Část politické elity, zejména nejvyšší státní představitel Václav Havel, dala sice najevo sympatie k činnosti bratrů Mašínů,[60] avšak koncepci „třetího odboje", představu společnosti zachvácené po skončení druhé světové války občanskou válkou – která by zahrnovala i činy tohoto typu – sdílela pouze malá část politiků.

Třetí odboj – mezi historií a identitou

Namístě je otázka, zda se záležitost třetího odboje prosazovala snáze v institucionálně zakotvené historiografii než v právní oblasti. Z různých objektivních důvodů šlo i zde o nesnadný úkol. Především chyběla dokumentace. Historikové pracující v archivech zde nacházejí hlavně stopy toho, co bylo dílem samotného režimu. Protagonisté tohoto odboje jednali za přísných konspiračních podmínek a činy, jichž se dopouštěli, byly již z povahy věci těžko zdokumentovatelné. A také musíme brát v úvahu, že narozdíl od obou předešlých odbojů neměl třetí odboj žádné řídicí centrum, ani na československém území, ani v cizině. Šlo tudíž o osamocené skupiny, mezi nimiž neexistovalo takřka žádné propojení, po nichž nezbyly žádné dokumenty či prohlášení, jež by pro budoucnost dosvědčovaly jejich tehdejší činnost. Podle kritiků se tedy nejednalo o politický odboj *stricto sensu*: byl činem neorganizovaných skupin a jednotlivců. Lze sestavit jejich historii jiným způsobem než prostřednictvím ústních svědectví samotných protagonistů? Právě tak postupovala většina českých historiků při zkoumání nekomunistické rezistence proti nacismu, když tato oblast historiografie pod vlivem liberalizace a díky kontaktům se západními historiky v šedesátých letech zaznamenala nečekaný rozvoj. Tenkrát ovšem dělilo historiky od pamětníků jenom několik let, jedna generace, zatímco u těch, kteří by se v dnešní době chtěli zabývat historií třetího odboje, jsou to generace dvě či tři.

Není proto divu, že tato historie je institucionálním proudem historiografie až na výjimky poněkud opomíjena, není divu, že se jí věnují hlavně historikové mimo instituce, často nadšenci, někdy členové Konfederace politických vězňů anebo zcela prostě lidé, kteří chtějí představit dramatickou a zároveň hrdinskou stránku místní historie, která v dané lokalitě zůstává ve vzpomínkách stále živá. Není dokonce ani překvapením, že tato historie nese stopy trochu „militantní", neakademické a poněkud okrajové historie. Přitom nikdo nepopírá, že odbojová činnost existovala.[61] Po

59 *Tamtéž*, s. 265.

60 Václav Havel je pozval na předání státních vyznamenání udělených jejich otci, přestože se nad nimi stále vznášelo obvinění, na jehož základě mohli být na několik měsíců uvězněni. Proto se na českém území raději neobjevili.

61 Semináře o třetím odboji organizovaného Zorou Dvořákovou a Václavem Veberem na Filo

roce 1948 nebyla mezinárodní situace vnímána stejně jako o několik let později. Někteří lidé byli tehdy stále přesvědčeni, že rozdělení Evropy na dvě části je pouze dočasné a že nevyhnutelně povede k mezinárodnímu konfliktu, pro nějž je třeba připravit půdu. Mnozí si mysleli, že se komunisté neudrží dlouho u moci. „Západ by to nepřipustil, ztratil by tak veškerou prestiž," říká jeden z hrdinů románu Karla Pecky (*Motáky nezvěstnému*). Amatérští historikové jako Jaroslav Pospíšil, pamětníci jako Ota Rambousek, historikové stojící mimo proud institucionální historiografie jako Zora Dvořáková podávají ve svých pracích různé kvality a závažnosti svědectví o těchto aktivitách roztroušených skupin v prvních měsících a v prvních letech československého komunistického režimu.[62]

Avšak hlavní potíž, na niž narážejí, nespočívá jen ve výše uvedených objektivních příčinách, nýbrž především v tom, že tento odboj působil v době míru a stavěl proti sobě příslušníky jednoho národa, z nichž někteří jsou ještě naživu či zůstávají v myslích svých blízkých a přímých potomků. Spolu s těmito rozporuplnými momenty se vynořuje otázka, jaká existovala alternativa ke komunistickému režimu po druhé světové válce, a jeví se jako nevyhnutelné zkoumat individuální odpovědnost za samotné nastolení režimu a následující zkušenost s jeho diktaturou, a také otevírat dávné rány rozdělující příslušníky téže místní nebo národní komunity. Víme totiž s jistotou, že od roku 1948 docházelo k aktům rezistence, které někdy navazovaly na odboj proti nacismu – ale také to, že prokomunistická anebo protikomunistická identifikace spolu se vším, co tehdy znamenala (komplikovaná ještě dnes již zapomenutým vnímáním mezinárodní scény), rozdělovala celý národ i v té nejsoukromější oblasti, v rodině. Za těchto okolností nás nepřekvapí, že se institucionální historiografie zaměřovala spíše na popis etap prosazování socialistického systému v kontextu Západem opuštěné a sovětizované střední Evropy a na analýzu soukolí všudypřítomného a všemocného bezpečnostního aparátu, než aby se odvážila vydat po stopách ústních a zneklidňujících svědectví spontánního, ale ozbrojeného odporu proti tomuto režimu.

V současné době jsou strůjci historické paměti třetího odboje přesvědčeni o tom, že obtížné prosazování jejich představy v obecném povědomí je dáno skutečností, že ohrožuje identitu těch, kteří k tomuto odboji nepatřili, a samozřejmě hlavně disidentů. Třetí odboj, zahrnující vězně i odpůrce komunismu, uvádí na scénu postavy obětí i hrdinů, které se střetávají s postavami disidentů. Při hledání smyslu třetího odboje kladou historikové Jiří Málek nebo Zora Dvořáková důraz na zásadní rozdíly mezi odbojem ve čtyřicátých a padesátých letech a politickou opozicí po roce 1968, mezi antikomunismem odbojářů a disidentů, jako kdyby se tento třetí odboj definoval především vůči poslednímu „odboji", představovaném disidenty. V tomto pozoruhod-

---

zofické fakultě UK se zúčastnilo několik historiků z Ústavu pro soudobé dějiny, například Jaroslav Cuhra. Viz dále: PERNES, Jiří: Stíny minulosti sahají do dneška. In: *Proglas*, č. 4 (1998), s. 40–41 (o knize Jaroslava Pospíšila *Hyeny*, Vizovice 1996).

62 RAMBOUSEK, Ota: *Jen ne strach*. Praha, Nezávislé tiskové středisko 1990; Dvořáková, Zora: *Z letopisu třetího odboje*. Praha, Hříbal 1992; Pospíšil, Jaroslav: *Nesmiřitelné Hory Hostýnské*. Kroměříž, Grafia 1991.

ném inventáři rozdílností už samotný způsob odporu disidentů proti režimu vypadá operetně v porovnání s riziky, která hrozila některým protikomunistickým odbojářům ve čtyřicátých a padesátých letech: „Disidenti v sedmdesátých a osmdesátých letech psali, pořádali bytová divadla, výstavy, happeningy, o všem se vědělo, všechno bylo archivováno," tvrdí Zora Dvořáková. Lituje této dokumentační nevyváženosti, která zasouvá třetí odboj do stínu disidentského hnutí, jež se – jak říká – samo široce zdokumentovalo za „normalizace", a trpce poznamenává: „Umíte si představit, že by se někdo, kdo utíkal přes hranice nebo připravoval ozbrojenou akci, nechal fotografovat?"[63] Nemůže to však zároveň vést k závěru, že neexistence dokumentace je právě jasným důkazem toho, že šlo opravdu o odboj, a nikoli o pouhý odpor proti režimu?

Na shromáždění Konfederace politických vězňů na pražském Žofíně v listopadu 1998 připomněl Stanislav Drobný slova prezidenta Václava Havla, který v březnu toho roku slavnostně prohlásil před jejími členy: „Máte zvláštní postavení, jakéhosi varovného zrcadla společnosti, a z toho vyplývá i vaše poslání. Váš úkol je veliký a do značné míry teprve před vámi. Vy jste totiž svědky toho, co to je násilí, vy jste svědky toho, co to je diktatura, vy jste totiž obětmi. A vy toto svědectví jako varovné poselství jste povinni vydat této společnosti."[64] Oni však zůstávají přesvědčeni, že i přes tuto výzvu k uchování paměti jsou nositeli minulosti, která by měla raději upadnout v zapomnění. Historie je dvakrát odřízla od ostatní společnosti. Na jedné straně jim výjimečná délka trestu velice ztížila společenské a psychologické zařazení. Na druhé straně od jejich propuštění na svobodu do pádu komunismu, kdy jejich paměť mohla vystoupit z vlastního uzavřeného okruhu, uplynulo dvacet a více let. Propast, jež je izolovala již v roce 1968, se v roce 1989 nezmenšila. Téma táborů a chování v táborech je valné části českého obyvatelstva ještě vzdálenější než v roce 1968.[65] Není náhodou, že po roce 1989 vzniklo jen málo hraných filmů, které by se zabývaly tématem táborů nebo třetího odboje (televizní seriál *Zdivočelá země*, film *Bumerang*).[66] Bývalí vězňové proto dobře vědí, že svou vlastní historii musejí napsat sami, a stejně tak sami ji musejí vřadit do kolektivní paměti. Neboť z jejich pohledu jim byla tato historie opakovaně uloupena: nejdříve Státní bezpečností, jež se nám prostřednictvím archivů snažila namluvit, že odbojová činnost byla pouze provokací, kterou sama zrežírovala; poté „pražským jarem", které zastínilo jejich případná svědectví o životě v táborech a vnutilo jim logiku žádostí o revizi procesů, přičemž – jak tvrdí – upozadili vlastní protikomunistickou činnost jen proto, aby nepoškodili proces so-

63 Rozhovor poskytnutý autorce v květnu roku 1999.

64 DROBNÝ, Stanislav: Opět Žofín, tentokrát v listopadu. In: *Zpravodaj Konfederace politických vězňů České republiky*, roč. 5, č. 6 (1998), s. 1.

65 *Horečka* od Karla Pecky a *Žert* od Milana Kundery vyšly současně. Kunderův román měl velký ohlas, protože svou tematikou, svými problémy byl podle Pecky bližší většině lidí v té době.

66 Život v táborech byl tématem různých televizních reportáží, ty však nezachytily rozdíl mezi komunistickým a nekomunistickým vězněm; táborová a vězeňská realita v nich byla zpracována bez rozlišování, což u členů konfederace znovu vyvolalo pocity frustrace. Ani v diskusi o obnoveném uvedení proslulého „normalizačního" seriálu o majoru Zemanovi, jehož hrdina byl příslušníkem StB, se konfederaci nepodařilo prosadit svůj postoj, navzdory kampani, kterou vedla. Seriál byl nakonec reprízován a po odvysílání každého dílu následoval kritický komentář.

cialistické reformy; dále po roce 1968, kdy na sebe upoutala pozornost Západu „levicová" opozice, která se nestarala o dřívější oběti, s výjimkou obětí komunistických, jejichž pokusy o rehabilitaci byly komentovány; a nakonec Chartou 77, jež se od začátku těšila naprosto výjimečné odezvě díky rozhlasové medializaci a jež zastínila všechny ostatní typy opozice, ať už té současné (kupříkladu náboženské) nebo minulé (naši vězni).

Odmítnutí komunismu a rozpomnění

Po roce 1989 se ve střední Evropě Češi spolu s Němci nejvýznamněji zapojili do procesu legislativního vypořádání s minulostí. Vznik bezpočtu právních norem vztahujících se k minulosti by mohl vést ke klamnému dojmu, že zde byla silnější vůle k rozpomnění. Avšak odmítnutí komunismu, jakožto základní rys vznikajících demokracií po roce 1989, neznamená nic jiného než jen distanci vůči něčemu. Toto odmítnutí, jako tomu bylo v českém případě, bylo právně vyjádřeno v zákonných normách; to ovšem nikterak neznamená, že existují ideální normy, které by Češi široce uznávali, ani že by se některé osobnosti mohly stát „přirozenými vůdci", respektovanými ve své zemi, z titulu vlastní minulosti „obětí" nebo „odpůrců" komunismu.[67] V kontextu politických změn není nikomu legitimita, nebo dokonce identita prostě „dána" jeho minulostí. Dlouhé trvání komunistických režimů (měřeno délkou lidského života), různé formy represe, ale také identifikace (pro nebo proti), spjaté s různými etapami jejich vlády, znásobily škálu zkušeností a zkomplikovaly vztah společnosti k její vlastní minulosti, zvláště po roce 1989.[68]

Četné práce o vyrovnávání s komunistickou minulostí, které se objevily po roce 1989, osvětlují cesty nastoupené s cílem vypořádat se s dědictvím komunismu, poukazují na jejich zisky i meze, odhalují rozpory. Citlivé rozebírají ideu politického konsenzu vůči komunistické minulosti a přitom seznamují s různými protichůdnými přístupy při tvorbě zákonů. Iniciativy dotýkající se minulosti v politickém prostředí země v období transformace – zejména v českém případě, kde je patrná snaha o legislativní vyřešení těchto otázek – vyvolávají u skupin i jednotlivců velmi složité identifikační vzorce, v nichž reálná (individuální i kolektivní) zkušenost, minulost, přítomnost i eventuální plány tvoří propletenec, který lze jen těžko rozmotat. Tyto otázky přispívají k rozdělení české veřejnosti. Dělicí čáry přitom procházejí napříč všemi kategoriemi, v nichž byla typizována zkušenost „reálného socialismu" (disidenti, šedá zóna, komunisté, agenti atd.), a výrazně zamíchávají s tak či onak utvořenými identitami. Pád komunismu neznamená, že by se s vlastní minulostí měli „vypořádat" pouze komunisté, neposvěcuje tábor vítězů, nýbrž může jako bumerang zasáhnout

---

67 Dnešní komunisté kritizovali „lustrace" ve jménu lidských a občanských práv a bývalý vězeň Petr Uhl vystupoval proti soudnímu vypořádání s minulostí ve jménu „pozitivního" práva. Ve jménu „přirozeného" práva zase jiní, jako Václav Benda či Milan Uhde, podporovali zákon z roku 1993 o protiprávnosti a zločinnosti komunistického režimu v letech 1948 až 1989.

68 To částečně vysvětluje, proč je v těchto společnostech generační otázka tak důležitá.

i ty, kteří ještě včera byli spojenci, vyvolat rivalitu v otázce paměti mezi těmi, kteří by si mohli nárokovat přivlastnění zásluh na pádu režimu, a těmi, kteří jej nikdy nepodporovali.

Pokoušíme-li se pochopit smysl a vymezení této paměti Konfederace politických vězňů, pochopit, jak se vytváří na základě vězeňské zkušenosti a vzpomínek na protikomunistickou činnost, není cílem vynášet hodnotící soudy nad takovýmto pojímáním minulosti (ani určit, zda je tento pohled „pravdivější" než jiný), nýbrž analyzovat toto pojímání jako takové. Tato paměť je zároveň zpřítomněná minulost (jakožto stopy a svědectví minulosti, která se skutečně stala – vězení, „odboj") i sociální výtvor (jako který se utváří začasté v interakci s ostatními skupinami, nositeli odlišné paměti) a je poznamenána kontextem, v němž je budována a formulována (dekomunizace, politická transformace, asociační projekty). V této strukturované podobě se přitom uplatňuje prostřednictvím „konkretizací" v rovině politické (angažmá v politice dekomunizace), vzpomínkové (péče o uchování minulosti v národním památníku) i historiografické (záměr integrovat takto interpretovanou zkušenost do akademicky pojímané historie).[69]

Takto chápaná paměť Konfederace politických vězňů se jeví jako snaha o strukturování kolektivní vzpomínky skládající se z individuálních vězeňských zkušeností s cílem dosáhnout rehabilitaci a odškodnění ve specifických podmínkách dekomunizace, a především s jasným cílem dosáhnout *uznání*. Osou různorodých rejstříků této skupinové „paměti" – dokumentární, literární, politické, soudní a historické – je v rétorice konfederace „třetí odboj", v němž je přisouzen jistý primát antikomunismu před „lidskými právy" (ta jsou zase osou rétoriky disidentského hnutí ze sedmdesátých a osmdesátých let). Třetí odboj akcentuje rozdíl mezi oběťmi komunismu a bojovníky proti komunismu před rokem 1968 a po něm. Nezáleží na tom, že většina těchto bývalých vězňů vlastně pravými „odbojáři" nebyla, že to byli prostě vězňové, nezáleží na tom, že někteří z těchto odbojářů se nikdy do vězení nedostali, protože se zachránili útěkem ze země. Třetí odboj umožňuje zahrnout pod jednu a tutéž identitu takovéto rozdílné zkušenosti a vyjevit to, co by jinak zůstalo skryto ve stínu jiných paměti.[70]

Z francouzštiny přeložila Zuzana Tomanová

---

69 LAVABRE, Marie-Claire: Usage et mésusages de la notion de mémoire. In: *Critique internationale*, roč. 3, č. 7 (2000), s. 48–57; TÁŽ: *Le Fil rouge: Sociologie de la mémoire communiste*. Paris, Presses de la FNSP 1994.

70 Vznik Muzea třetího odboje v Příbrami je typickým projevem této „syntézy" postavy oběti a odbojáře: ve třech sálech předvádí táborovou skutečnost, zatímco odboj je zastoupen především v názvu muzea, jelikož – jak již řečeno – je velice obtížné „zdokumentovat" to, co ze své podstaty bylo tajné.

Materiály

Zákony o navracení majetku KSČ a SSM lidu

Petr Jarolímek

Změny po pádu diktatury KSČ s sebou přinesly nutnost řešit mnoho nahromaděných problémů – mimo jiné také otázku, jakým způsobem se má naložit s majetkem Komunistické strany Československa a Socialistického svazu mládeže. Problematika spjatá s majetkem KSČ a SSM do značné míry vypovídá o celkovém stavu společnosti a veřejných věcí v naší zemi po roce 1989. Zabývám se hlavně jednou stránkou této kauzy, projednáváním zákonů o navracení tohoto majetku lidu České a Slovenské federativní republiky ve Federálním shromáždění a dotyčnými reakcemi tisku.[1]

Pojem navracení majetku „lidu" je ale absurdní, neboť „lid" si může majetek přivlastnit jen rabováním. Pro „lid" (společnost) může legálně a smysluplně konkrétní majetkové podstaty převést jen stát, a to prostřednictvím zákonem oprávněných institucí.

Na úvod musím předeslat, že jsem vyšel z obecně rozšířené teze, podle které KSČ většinu „svého" majetku „zprivatizovala" do svých rukou. Ve skutečnosti je to, zdá se, dost jednostranný názor a realita je složitější.

---

1 K danému tématu téměř neexistuje literatura, dosud vydané publikace s širším tematickým záběrem obsahují většinou jen kratší zmínky. Pokusem o určitou inventarizaci majetku KSČ je rozhořčené kritická publikace Františka Králíka a Jany Pohankové z roku 1990 s příznačným názvem *Majetek KSČ?*, kterou vydalo Koordinační centrum Občanského fóra ve spolupráci s OF ČKD Polovodiče. Autoři se v ní zabývají historií vzniku a vývoje majetků KSČ, jakož i její strukturou v souvislosti s odhady ročních provozních nákladů, finančními náklady na schůze a mezinárodní činnost komunistické strany a jejími investičními výdaji. Na závěr provádějí určité vyúčtování a předvídají potíže, se kterými se bude setkávat kontrola majetku KSČ. Asi nejobsáhlejším příspěvkem k problematice majetku SSM je text „Svazácký majetek 10 let poté" od Martina Bartůňka, otištěný ve zvláštním vydání *Studentských listů* z listopadu 1999. Bartůněk zde kritizuje špatný postup státu i kriminální jednání představitelů bývalého SSM. Dále jsem jako prameny použil těsnopisecké zprávy ze zasedání Federálního shromáždění (z let 1990 a 1991), *Sbírky zákonů a nařízení ČSFR* a soudobý tisk. Pravděpodobně neexistují prameny, které by odpovědělý na otázku, jak byla část majetku rozkradena. Ostatně rozbor devastace majetku „v rukou lidu" přesahuje rámec tohoto článku.

Majetek KSČ a SSM

To je první velká neznámá v této kalkulaci. Vedoucí ekonomického oddělení ÚV KSČ P. Rosecký uváděl v dubnu 1990, že KSČ vlastnila k 31. prosinci 1989 základní majetek za více než jednu a půl miliardy korun.[2] Jinde se uvádí, že hodnota majetku předlistopadové Komunistické strany Československa činila 12,6 miliard korun.[3] Oproti tomu v roce 1999, kdy byla vydána závěrečná zpráva o převodu majetku na stát a jeho použití, Ministerstvo pro místní rozvoj ČR tvrdilo, že tato hodnota byla nadsazena. Podstata problému spočívá v tom, že se pronášela silná slova, ale žádné orgány nové moci nezajistily, aby byla výše majetku bezprostředně po listopadu 1989 přesně zmapována a zdokumentována. Inventarizaci majetku politických stran v ČSFR nabytého po roce 1948 a týkajícího se zvláště KSČ měl zajistit Výbor lidové kontroly ČSFR, řízený předsedkyní a ministryní Květoslavou Kořínkovou. Začal v této věci pracovat od začátku dubna 1990, nepodařilo se mu však zinventarizovat všechen majetek, nýbrž jen jeho část.[4]

Do výše majetku, jak ji uváděl funkcionář Rosecký, nebylo započteno to, co patřilo státu a co komunistická strana bezplatně užívala. KSČ totiž „po uchopení moci v roce 1948 považovala stát za své vlastnictví a s majetkem všeho lidu nakládala jako s vlastním".[5] „K prvnímu předávání objektů do rukou státu došlo po roce 1950. Šlo o nerentabilní knihkupectví, tiskárny, tělocvičny apod. První důležitý krok k vyřešení tíživé ekonomické situace strany učinila KSČ 28. ledna 1954, kdy rozhodnutím politického sekretariátu ÚV KSČ předala další nemovitosti, využívané především jako

---

2 Jeden v KSČ = 1000 Kč. In: *Mladá fronta*, (10.4.1990), s. 2.

3 ONDRÁČKOVÁ, Jiřina: Vláda udělala tlustou čáru za majetkem KSČ. In: *Zemské noviny*, (29.6.1999), s. 1. Téměř shodnou částku uvedl ve svém projevu ve Federálním shromáždění v listopadu 1990 i předseda KSČS a poslanec Sněmovny národů Pavol Kanis – viz *Zpráva o 8. společné schůzi SL a SN FS ČSFR 16. a 17.11.1990*, VI. volební období, Kancelář FS, Praha 1991, s. 76; tuto částku zmínila i ministryně kontroly Květoslava Kořínková – viz *Zpráva o 15. společné schůzi SL a SN FS ČSFR 14.–17.5., 21.–24.5., 28.–31.5.1991*, VI. volební období, Kancelář FS, Praha 1991, s. 1923.

4 Králík a Pohanková k tomu poznamenávají: „Jenže ani kontrola VLKu nebyla (a nemohla být) v tak krátkém časovém úseku zcela úspěšná, zejména když si uvědomíme, jak asi komunistický aparát 'napomáhal' ke zjištění skutečné evidence." Další kapitolu v této kauze tvoří částky (pořizovací hodnoty) uváděné k jednotlivým objektům. Vysoké, snad i skutečnosti odpovídající částky byly uváděny u objektů zúčtovaných podle dohody se státem. Skutečná hodnota objektů byla patrně uváděna také u staveb z nedávné minulosti, kde se hloubkovou kontrolou daly zjistit skutečné náklady. Avšak u objektů starších, zejména ve vlastnictví KSČ, byly částky značně nízké nebo jejich hodnota nebyla vůbec vyčíslena. „Nyní bude následovat dořešení nemovitého majetku a kontrola movitého a finančního majetku. Vážné pochybnosti o úplnosti budoucích výsledků je možno podložit zkušenostmi z kontroly nemovitostí (lépe to zní ve slovenštině – 'nehnuteľnosti'), kde takový sekretariát OV nebo DPV nemůže nikam migrovat. 'Hnuteľnosti', a zejména finance, si mohou s požehnáním majitele cestovat, jak se jim zachce po republice a teď při otevřených hranicích i jinam." KRÁLÍK, F. – POHANKOVÁ, J.: *Majetek KSČ?*, s. 25–26.

5 Ústavní zákon ze dne 16. listopadu 1990 č. 496/1990 Sb. – částka 82 o navrácení majetku Komunistické strany Československa lidu České a Slovenské Federativní Republiky, s. 1850, z preambule.

sekretariáty a politické školy. Tyto objekty byly svěřovány do péče státu s tím, že je trvale bude využívat KSČ. (...) Podle smlouvy z 3. 12. 1971 byla výstavba objektů sekretariátů, domů a kabinetů politické výchovy, školicích zařízení, internátů, hotelů a ubytovacích zařízení i tiskáren prováděna z prostředků KSČ s tím, že náklady budou proúčtovány se státem. Se státem mohly být proúčtovány také rekonstrukce objektů. Smlouva zavazovala stát k povinnostem vlastníka, tedy starat se o objekty podle požadavků KSČ, která si vyhradila právo trvalého užívání. Dohoda byla zrušena až 30. 4. 1990!"[6] KSČ tak mohla získávat ze státního rozpočtu obrovské prostředky, jejichž výše ročně činila asi 4,5 miliardy korun.[7] Místopředseda federální vlády Pavel Rychetský v listopadu 1990 konstatoval, že na přímých dotacích získala KSČ ze státního rozpočtu pouze za posledních dvacet let 5,6 miliardy korun a na nepřímých dotacích získala za stejné období 26 miliard korun.[8]

Federální shromáždění, tvořené ještě stále převážně poslanci zvolenými ve volbách v roce 1986, na svém 25. společném zasedání 14. března 1990 vyzvalo vládu, aby mu „urychleně předložila návrh zákona o vyvlastnění a rozdělení majetku nespravedlivě nabytého politickými stranami a společenskými organizacemi v období po 1. lednu 1948".[9]

Stejně tak i Socialistický svaz mládeže se podílel na všech neoprávněných výhodách, které systém poskytoval svým oporám. Jeho majetek činil k 31. prosinci 1989 více než 3,3 miliardy korun. Byl tvořen „nejen tučnými finančními konty štědře naplňovanými ze státního rozpočtu, ale i mnohamilionovými dotacemi, kterými výrobní i rozpočtové organizace podporovaly své celozávodní výbory SSM. Další podstatnou část tvořily stovky nemovitostí a tzv. hospodářská zařízení ÚV SSM. Obrovským majetkem disponovaly rovněž jednotlivé krajské organizace SSM."[10] Místopředseda federální vlády Jozef Mikloško v listopadu 1990 uvedl, že majetek

---

6 KRÁLÍK, F. – POHANKOVÁ, J.: *Majetek KSČ?*, s. 25–26.

7 Jsou vázáni mlčením. In: *Mladá fronta*, (11.4.1990), s. 1–2.

8 *Zpráva o 8. společné schůzi*, s. 74.

9 *Tamtéž*, s. 73 (z usnesení FS zde citoval Pavel Rychetský).

10 BARTUŇEK, M.: Svazácký majetek po 10 letech, s. 7. Jeden z příkladů, jak se s tímto majetkem zacházelo a „hospodařilo", uvádí Karel Knop v článku o Ústřední politické škole v Seči u Chrudimi: „A tak na břehu sečského jezera vznikla oáza klidu a pohody. Největší starostí vedení bylo, jak utratit přes 30 milionů korun roční dotace. Hýřilo se v investiční výstavbě a vybavení interiérů, budovala se např. vlastní zubní ambulance (v zubařském křesle neusedl za 18 měsíců ani jediný pacient), pořizovaly se předměty potenciálního využití – včetně deseti klavírů, čtyř tisíc gramofonových desek, stovek lyží, bot, stanů, spacích pytlů, které jinde dětem a mládeži chyběji. Formálně zde probíhaly revize a prověrky hospodaření, ale vždy ze strany ÚV SSM pokud možno velmi opatrné. Opět tedy několik příkladů: Mezinárodní tábory míru byly dotovány ročně až 12 miliony korun. Pohled do seznamu účastníků (dětí i pracovníků) vyjíždějících každoročně do světa hodně napoví – jsou zde jména osob známých i nejznámějších (především funkcionářů SSM, KSČ a NF, včetně ředitele Ústřední politické školy); jsou zde patrny i odměny pracovníkům ÚPŠ formou výletů do Francie nebo Finska bez podmínek práce s dětmi nebo jazykových znalostí. Seč byla vždy také atraktivním místem pro rekreaci: za lůžko se tu platilo 12 Kč; pláž, loďky, surfy a ostatní zařízení se půjčovaly zdarma, levná strava – prostě ideální pro 'sociálně slabé' funkcionáře ÚV SSM, ÚV NF, KV KSČ, KNV atd." KNOP, Karel: Vyspa svazácké vzájemnosti: Bylo to turecké hospodářství – říká ekonom. In: *Mladá fronta*, (18.4.1990).

SSM činil asi tři miliardy Kčs, přičemž část byla získána převodem majetku zrušených organizací dětí a mládeže, část pocházela z dotací, pro které nebyly žádné právní důvody. Jen za posledních dvacet let tvořily tyto dotace osm miliard.[11]

Na jaře 1990 vznikla z podnětu Johna Boka z Občanského fóra takzvaná Majetkoprávní unie, jejímž cílem bylo spravedlivé přerozdělení majetku bývalého SSM a rozdělení dotací na základě počtu členů jednotlivých organizací. Jejími členy se staly organizace znovuobnovené i polistopadové. Michal Bartůněk uvádí, že „strategie SSM, respektive Svazu mladých v čele s Martinem Ulčákem, byla jasná: infiltrovat veškeré nově vznikající instituce, mj. i Majetkoprávní unii, vládní i jiné kontrolní komise a podobně. Stejně tak houfně vznikaly i fiktivní mládežnické organizace."[12] Majetkoprávní unii ani jiným organizacím se ovšem jejich snahy poté nepodařilo prosadit.

KSČ po listopadu 1989 ztratila svůj mocenský monopol, avšak stále disponovala výše uvedenými obrovskými materiálními prostředky. Panovala proto obava, umocněná blížícími se volbami, že komunistická strana „má tolik finančních a materiálních prostředků, že si může dovolit vystupovat a působit jako velká politická síla, přestože naprosto ztratila morální a ideový kredit".[13]

Na podporu výzvy k vrácení veškerého neoprávněně nabytého majetku, se kterou se obrátilo na komunistickou stranu Občanské fórum ČKD Polovodiče, se 5. dubna 1990 uskutečnila na Staroměstském náměstí v Praze demonstrace. Následně byla svolána na 11. dubna deset minut před polednem manifestační generální stávka, ke které se přidalo na tisíc čtyři sta podniků a organizací. Občanské fórum ČKD Polovodiče zároveň také požadovalo, aby KSČ byl ponechán majetek na průměrné úrovni ostatních politických stran. Vzhledem k přibližujícím se volbám současně žádalo federální vládu, aby vydala nařízení o zmrazení majetku KSČ, tak aby jím nemohla disponovat a případně s ním spekulovat.[14]

Od 6. května skupina mladých lidí držela u pomníku svatého Václava v Praze za navrácení majetku hladovku, která byla ukončena 15. května, kdy parlament začal o komunistickém majetku vážněji jednat. Až se značným a neuvěřitelným zpožděním 18. května usnesení předsednictva Federálního shromáždění číslo 177 nařídilo všem politickým stranám, hnutím a společenským organizacím, aby sestavily výkaz o majetku, a přijalo moratorium na manipulaci s majetkem bývalé Národní fronty, které ovšem neumožňovalo zpětně postihnout podvodné převody.[15] Do té doby (tj. do 18. května 1990) mohlo tedy svobodně a beztrestně docházet k majetkovým machinacím, podvodům a spekulativnímu přelévání movitého i nemovitého majetku na nejrůznější společnosti a osoby. Směrnice o nakládání s majetkem SSM byly ale obcházeny i v době platnosti moratoria.

---

11 *Zpráva o 8. společné schůzi*, s. 100.

12 BARTŮNĚK, M.: Svazácký majetek po 10 letech.

13 KUČERA, Rudolf: *Komentáře Politické analýzy z let 1990–1992*. 1. kapitola – Revoluce byly připraveny. Praha, Institut pro evropskou politiku a kulturu 1993, s. 14.

14 V poledne bude odzvoněno. In: *Mladá fronta*, (11.4.1990), s. 1.

15 NEFF, Ondřej: To byl zase rok: O čem se psalo, mluvilo a šeptalo v roce 1990. In: *Mladá fronta Dnes – příloha Víkend*, (29.12.1990), s. 1; BARTŮNĚK, M.: Svazácký majetek po 10 letech.

Projednávání ústavních zákonů

Vládní návrhy ústavních zákonů o vrácení majetku KSČ a majetku SSM lidu ČSFR byly zákonodárnému sboru navzdory naléhání veřejnosti předloženy až v říjnu 1990 a k jejich vlastnímu projednávání došlo teprve 16. listopadu téhož roku. Na programu jednání Federálního shromáždění byly původně jiné záležitosti, poslanec Karel Novosád (OF) však předložil návrh na doplnění programu o projednání zákonů o majetku KSČ a SSM. Pro urychlené projednání se vyslovil v dopise Federálnímu shromáždění i premiér Marián Čalfa. Někteří komentátoři si všimli, že „nůž na krk" dává Federálnímu shromáždění bývalý komunista, který svým způsobem z bývalého systému profitoval. Jan Ruml (OF) poté v diskusi řekl, že „nůž na krk" nedává premiér, ale 17. listopad. A tak i přesto, že někteří poslanci upozorňovali na nepřipravenost Federálního shromáždění tento zákon kvalifikovaně posoudit, byl doplněk k programu přijat.[16] Jednalo se ale spíše o uspěchané gesto.

S odůvodněním návrhu zákona o navrácení majetku KSČ vystoupil místopředseda federální vlády Pavel Rychetský. Vyzdvihl „historický dopad" předkládané osnovy jakožto aktu vyjadřujícího „nikoliv pouze vůli tohoto zákonodárného sboru, ale patrně i vůli celé české a slovenské veřejnosti". Upozornil, že v rámci prověrky majetku prováděné ministerstvem kontroly se zjistilo, že i v posledním období docházelo k řadě nezákonných dispozic s majetkem, a zdůraznil, že „předložený návrh ústavního zákona není aktem odplaty, není aktem revanše. Není ani aktem konfiskačním. Sečteme-li dluhy, závazky KSČ vůči naší společnosti, jednoznačně přesahují vysoko částku, která by měla nejméně být vrácena lidu ČSFR. Kromě toho nenajdeme žádnou protipoložku. Společnost Komunistické straně Československa nedluží nic. Základní filozofií předloženého návrhu tedy není konfiskace majetku, ale myšlenka restituce. Restituce jako aktu směřujícího k obnově principů právního státu, k obnovení stavu, který odpovídá dobrým mravům a demokratickým principům."[17]

V rozpravě k navrhovanému zákonu vystoupila řada poslanců, především komunistických. Jako první hovořil předseda Komunistické strany Česko-Slovenska[18] Pavol Kanis, který upozornil na to, že komunisté respektují potřebu vypořádání majetku KSČ se státem a navrhli řešit tento problém politickým jednáním. KSČ údajně z majetku, který měla k 31. prosinci 1989 a který činil 12 miliard 305 milionů korun, už odevzdala více než osmdesát pět procent: budovy okresních sekretariátů KSČ (s výjimkou Loun a Vsetína), tiskových podniků Typos, Typografia, Delta, vydavatelství Panorama, Lidového domu, některých rekreačních zařízení. Kanis se dovolával „ústavních zásad, které vylučují znárodnění bez náhrady", vyslovil obavy z určitého precedentu, pokud jde o úroveň ochrany vlastnictví v ČSFR, a varoval, že

16 Komunisté vrátí majetek. In: *Lidová demokracie*. (17.11.1990), s. 1.

17 *Zpráva o 8. společné schůzi*, s. 73–74.

18 Komunisté v roce 1990 změnili svůj název z KSČ na KSČS, tedy Komunistickou stranu Česko-Slovenska. Čeští komunisté pak přijali nový název Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM) a slovenští komunisté si zvolili název Komunistická strana Slovenska – Strana demokratickej ľavice (KSS-SDĽ).

zákon by nemusel být dobře přijat ani v zahraničí. Předkládanému zákonu vytknul absenci jakéhokoliv finančního propočtu nebo rozboru. Na závěr jménem klubu komunistických poslanců a v souladu s názorem federální rady KSČS prohlásil, že do 31. prosince 1990 jeho strana vydá svůj majetek státu. Žádal proto, aby návrh ústavního zákona byl stažen z programu, a jako protinávrh formuloval usnesení, že Federální shromáždění bere na vědomí komunistické prohlášení o vydání majetku KSČ do konce roku 1990 a ukládá svému předsednictvu jmenovat parlamentní komisi, která stanoví obsah a rozsah majetku potřebného pro činnost KSČS.[19]

Další komunistický poslanec Michal Benčík (KSS-SDĽ) prohlásil, že cokoliv poví, je „dopredu odsúdené na neúspech, a to preto, že vládnuce politické zoskupenie v parlamente rozhodlo, že zákon bude prijatý, a rozhodlo, že bude prijatý ešte dnes. Môžem len ľutovať, že rovnaký cieľ sa mohol dosiahnuť politickým a nie právnym riešením, a nie som zástancom odstránenia nesprávnosti nesprávnymi prostriedkami."[20] Josef Sedlák s poukazem na voliče komunistické strany oponoval tvrzení místopředsedy vlády, že návrh zákona vyjadřuje vůli celé české a slovenské veřejnosti. Řekl také, že nynější znění ústavního zákona nebylo projednáno a doporučeno ke schválení v sociálním a kulturním výboru, jehož je členem. S prohlášeními nejtěžšího kalibru přišel poslanec Miloslav Ransdorf z KSČM: smysl předkládaného zákona zhodnotil jako především politický, neboť prý za ním stojí snaha odpoutat pozornost od ekonomických neúspěchů a rozkladu ekonomického systému země, dále snaha zastavit úpadek Občanského fóra a za třetí snaha zničit, a to především ekonomicky, zákonně uznanou parlamentní stranu a vyloučit ji z veřejného života.

Křesťanský demokrat Josef Tomsa reagoval na projevy komunistů slovy: „Dámy a pánové, slyšeli jsme tady pozoruhodné věty z úst komunistických poslanců. Pozoruhodné v tom smyslu, že se dnes chtějí vyrovnat cestou ústavní, politickou. Nechápu, jak je možné, že dnes se dovolávají demokracie lidé, kteří 40 let nedělali nic jiného, než že demokracii a ústavnost porušovali." Poukázal dále na to, jak komunisté hospodařili s majetkem státu, který pokládali v podstatě za vlastní, soukromý majetek strany, a jak po celou dobu své vlády devastovali životní prostředí a rabovali přírodní bohatství. Připomenul také, jak nakládali se svými odpůrci.[21] Na závěr prohlásil, že „když dojde dnes k odejmutí majetku komunistické strany, vrací tato strana jenom velice málo z toho, oč vlastně tento lid, a především pracující lid, kterého se tolik dovolává, už dávno okradla".[22]

Poslanec Jozef Bakšay (VPN) hovořil jménem poslaneckých klubů Občanského fóra, Křesťanskodemokratického hnutí a Veřejnosti proti násilí: KSČS měla dvanáct

19 Srv. *Zpráva o 8. společné schůzi*, s. 77.

20 *Tamtéž*, s. 79.

21 „Pan poslanec Svoboda se rady pozastavoval nad jedním případem, kterého je mně osobně také líto jako křesťanovi, že se to stalo – že byl kdesi zbit jakýsi komunista. Zřejmě šlo o problém osobní msty. Je mi to jako křesťanu líto. Ale zeptal bych se, prosím vás, litovali někdy komunisté ty, které při výsleších mučili, do nichž kopali a které ve věznicích mučili? (Potlesk.) Vyslovili někdy slovo lítosti nad těmi lidmi, nad svými vlastními oběťmi?" *Tamtéž*, s. 80–81.

22 *Tamtéž*, s. 81.

měsíců na to, aby sama vrátila občanům to, co její předchůdci ukradli, a neučinila tak. (To nebylo zcela přesné, KSČ už část majetku v uplynulém roce předala.) Nyní dokonce nástupci KSČ znovu okrádají občany o čas, který poslanci Federálního shromáždění museli věnovat projednávání navrhovaného zákona a který mohl být věnován podstatně důležitějším ekonomickým zákonům. Poslancům zmiňovaných klubů je daná problematika absolutně jasná a další diskuse k navrhovanému zákonu považuji za zbytečné. Předsedové poslaneckých klubů Křesťanské a demokratické unie Josef Lux, Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnosti pro Moravu a Slezsko Zdeněk Vysloužil a Slovenské národní strany Ján Slota vyslovili návrhu zákona podporu.

Poslanec Miroslav Jansta (KSČM) navrhoval doplnit zákon tak, aby komunistická strana nemusela do vlastnictví státu odevzdat celý svůj archiv, ale jen archiválie vzniklé v období od 25. února 1948 do 30. listopadu 1989. Proti takové změně v návrhu se postavil Pavel Kučera (OF), protože „jako historik ví, že to, co musíme napravit, je především obraz o minulých letech. Budeme k tomu potřebovat archiv strany, která se na falzifikaci naší historie podílela naprosto rozhodujícím způsobem."[23]

Tím byla odstartována další fáze debaty, která se týkala převážně různých pozměňovacích návrhů a připomínek k navrhovanému znění ústavního zákona, i když situaci se svým druhým vystoupením pokusil ještě jednou zvrátit předseda KSČS Pavol Kanis. Tvrdil znovu, že návrh zákona není právním dokumentem, ale politickým rozhodnutím, a pokud jej Federální shromáždění schválí, *de facto* tím vynese politický rozsudek nad komunistickou stranou, která existuje ze zákona a pro kterou hlasovalo téměř jeden a půl milionu voličů. Emotivně přitom apeloval na poslance, že berou na sebe zodpovědnost za jméno tohoto parlamentu „nielen pred súčasným svetom, ale aj pred históriou našich národov", a dušoval se, že mu nejde „len o vrátenie majetku KSČS ľudu, ale štátu, rozrastajúcemu sa novému byrokratickému leviatanovi".[24] Jan Ruml (OF) reagoval slovy: „To, co jsem zde vyslechl od pánů poslanců komunistické strany, mne ještě více přesvědčuje o tom, že je třeba o tomto zákonu hlasovat, protože budeme hlasovat pro to, pro co už předtím hlasovaly statisíce lidí na všech náměstích po celé republice. Po slovech pana poslance Ransdorfa – zvláště bych doporučoval Československé televizi, aby vysílala celý projev pana poslance – mne to utvrdilo v tom, že budu pro tento zákon hlasovat."[25]

Většina pozměňovacích návrhů zpřesňujících zákon byla schválena a vládě bylo uloženo informovat do 31. března 1991 Federální shromáždění o tom, jak bylo a bude s majetkem naloženo. (Tento termín nebyl dodržen.) Před konečným hlasováním komunističtí poslanci kromě jednoho opustili jednací síň. Zákon byl proto schválen hlasy téměř všech přítomných poslanců. Následoval bouřlivý, dlouhotrvající potlesk.

Ústavní zákon č. 496/1990 Sb. ze dne 16. listopadu 1990 o navrácení majetku Komunistické strany Československa lidu ČSFR přikazoval nástupnickým subjektům

23 *Tamtéž*, s. 85.
24 *Tamtéž*, s. 88.
25 *Tamtéž*, s. 89.

KSČ vydat státu nemovité i movité věci, peněžité prostředky a majetková práva (s výjimkou kancelářského vybavení do pěti tisíc korun), které měla KSČ v držení ke dni 31. prosince 1989. Pokud už ke dni účinnosti zákona tyto věci a práva nevlastnily, měly vydat peněžitou částku odpovídající jejich ceně – s výjimkou těch věcí, které byly státu vydány před nabytím účinnosti zákona či bezplatně převedeny do vlastnictví jiných osob s povolením federálního ministerstva financí.

Druhý a třetí paragraf stanovily, že podniky a hospodářská zařízení i archiválie KSČM, KSS-SDĽ a KSČS přecházejí bez náhrady do vlastnictví státu. Podrobnosti a postup při provádění ústavního zákona měly upravit po dohodě federální vláda s vládami republikovými.

Na řadu pak přišlo projednávání vládního návrhu ústavního zákona o navrácení majetku bývalého SSM a o jeho rozdělení, které zabralo kratší čas než předchozí jednání. Odůvodňovatel návrhu, místopředseda federální vlády Jozef Mikloško, nejprve stručně popsal situaci v době komunistického monopolu moci, kdy od roku 1951, po násilné likvidaci všech spolků a sdružení dětí a mládeže, existovala u nás jen jedna marxisticko-leninsky orientovaná organizace dětí a mládeže. Tou byl v posledních dvaceti letech Socialistický svaz mládeže. Obnovené organizace žádají restituci kdysi zabraných majetků a nové organizace požadují alespoň základní vybavení pro svoji činnost. Z tohoto důvodu je nutné řešit tento problém ústavním zákonem, a to převedením majetku SSM bez náhrady na stát, protože „dnes iba štát je schopný zabezpečiť spravodlivé rozdelenie majetku najširším vrstvám detí a mládeže".[26] Na závěr Mikloško popsal plánovaný postup realizace zákona. Neopomněl zdůraznit, že se musí rozdělit majetek mezi Českou republiku a Slovensko v poměru dvě ku jedné vytvořením republikových fondů majetku mládeže. Měla se provést restituce obnoveným organizacím a při využívání majetku se měl brát zřetel na děti a mladé lidi zdravotně postižené a na neorganizovanou mládež, k níž v té době patřilo asi osmdesát procent dětí a mladých.

Společný zpravodaj výborů Sněmovny národů poslanec Marián Farkaš (VPN) doporučil návrh schválit a řekl, že „odsúhlasením tohoto ústavného zákona v predvečer 17. novembra dáme všetkej našej mládeži, organizovanej i neorganizovanej, dar, ktorý si určite už dávno zaslúžila".[27] Jedním z řečníků, kteří vystoupili v poměrně stručné diskusi, byl poslanec Jiří Sedlák (KSČM). Vyjadřoval údiv nad zmiňovanou nutností převodu majetku na stát, když – jak dokazoval – šedesát organizací mládeže se spolu dohodlo, jak si tento majetek rozdělí, a jediné, co brání tomu, aby dohoda mohla vejít do praxe, je současný stav, kdy je moratorně vázán zákonným opatřením předsednictva Federálního shromáždění číslo 177 (tj. o zákazu manipulace s tímto majetkem). K této záležitosti se vyjádřil posléze i společný zpravodaj výborů Sněmovny lidu poslanec Pavol Čičmanec (Kresťanskodemokratické hnutie), když řekl: „Vo výbore sociálnom a kultúrnom, ktorého som členom, boli skoro dve hodiny zástupcovia tejto Majetko-právnej únie, vykladali nám svoje úspechy, ktoré už dosiahli,

26 *Tamtéž*, s. 100.
27 *Tamtéž*, s. 101.

a sľubovali, že už onedlho by došlo k výsledkom, k dohodám, ale nepodarilo sa im poslancov nejako výrazne presvedčiť. Takže aj tento výbor, ktorý si ich dôkladne vypočul, prišiel k záveru, že tento návrh zákona by mal byť prijatý."[28] Další komunistický poslanec Marián Kováč (KSS-SDĽ), bývalý funkcionář SSM, považoval případné přijetí zákona za novou křivdu vůči mladým lidem a navrhoval ponechat na nich samých konečně po dlouhé době rozhodování o svém osudu. Parlamentu by měla zůstat pouze kontrola nad spravedlivým přerozdělením majetku bývalého SSM samotnými organizacemi mládeže.

Závěrečné slovo měl opět místopředseda vlády ČSFR Jozef Mikloško, který na námitky poslanců odpověděl, že při realizaci zákona se maximálně využije toho, čeho už mládežnické organizace od února a března ve svých jednáních dosáhly. Podotkl dále, že denně je zahrnován intervencemi, telefonáty, osobními návštěvami a množstvím dopisů, které požadují, aby majetek přerozdělil někdo, kdo je nade všemi organizacemi – tedy nikoliv Majetkoprávní unie, ale stát. Nakonec znovu zdůraznil, že všechen majetek se zase vrátí mládeži, což bylo poté v zákoně řečeno i ve čtvrtém paragrafu („vláda ... stanoví rozdělení tohoto majetku tak, aby byl použit výhradně pro potřeby dětí a mládeže").

Ústavní zákon č. 497/1990 Sb. ze dne 16. listopadu 1990 o navrácení majetku Socialistického svazu mládeže lidu ČSFR, s podobnou strukturou i obsahem jako předešlý zákon o navrácení majetku KSČ, byl poté schválen velkou většinou hlasů. Federální vláda uložila Jozefu Mikloškovi a ministrům financí a kontroly upravit postup a podrobnosti při provádění těchto zákonů a předložit je vládě do 15. prosince 1990. Oba zákony nabyly účinnosti dnem 1. ledna 1991.[29]

Jako instituce konkrétního správce majetku SSM byla ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy zřízena a zaregistrována Nadace děti a mládeže; od března 1993 tento majetek spravoval Fond dětí a mládeže, zřízený zákonem č. 113/1993 Sb. o Fondu dětí a mládeže. V devatenáctém paragrafu zákon stanovil, že „fond uzavře do nabytí účinnosti zvláštního zákona (respektive nařízení vlády vydaného podle tohoto zákona – v novelizaci zákonem č. 307/1997 Sb.) smlouvu o bezplatném užívání nemovitého majetku s těmi organizacemi dětí a mládeže, které jej vlastnily ke dni 25. února 1948 a které byly obnoveny do dne nabytí účinnosti zákona č. 497/1990 Sb., s podmínkou, že jej budou užívat k podpoře činností ve prospěch dětí a mládeže".[30]

---

28 *Tamtéž*, s. 106.

29 Jak s majetkem KSČS a SSM. In: *Rudé Právo*, (23.11.1990), s. 2.

30 Zákon č. 113/1993 Sb. – částka 31 o Fondu dětí a mládeže, s. 605 – v paragrafu 18 svěřoval fondu movitý a nemovitý majetek bývalého SSM, který byl ve vlastnictví ČR, peněžní prostředky získané v souvislosti s převzetím majetku bývalého SSM a nakládáním s ním, uložené na zvláštním účtu ministerstva hospodářství ČR, a majetkové účasti na podnikání právnických osob vzniklých z majetku bývalého SSM, který podle zákona 497/1990 Sb. podléhá navrácení. Do správy fondu měl přejít také majetek, který nástupnické organizace SSM měly vydat ČR a dosud tak neučinily. („V lednu 1992 totiž dokonce celostátní sjezd Svazu mladých přijal usnesení nevydávat majetek s odkazem na neústavnost (!) zákona o navrácení majetku." BARTŮNĚK, M.: Svazácký majetek po 10 letech.)

Reakce tisku na schválení ústavních zákonů

Všechny deníky přinesly druhý den po schválení ústavních zákonů, tedy v sobotu 17. listopadu, zpravodajství na svých titulních stránkách. *Rudé Právo*, vycházející v té době už s podtitulem *Levicový list*, a nikoliv jako *Orgán KSČ*, zdůraznilo, že „jednoznačnému schválení ústavního zákona, jehož se však nezúčastnili komunističtí poslanci, kteří při projednávání pozměňovacích návrhů opustili sál, předcházela diskuse, v níž vystoupili především oni a tlumočili své výhrady a návrhy".[31]

Lidové noviny k tomu naopak poznamenaly, že „jak své vedoucí role, tak své ideologie se komunisté vzdali s mnohem lehčím srdcem než majetku".[32] Polobulvární deník *Špígl* otiskl 20. listopadu štiplavý komentář, v němž nepodepsaný autor tvrdil, že „ačkoliv jde o klasický příklad vyvlastnění majetku, který je v rozporu s nedávno přijatým zákonem o vlastnictví, kde je podobný přístup vlastně vyloučen, v tomto ojedinělém případu byl zvolený postup asi namístě". Souhlasil také s místopředsedou vlády, že nejde o akt pomsty, ale o nápravu křivd, a domníval se, že navíc právě tento očistný akt může obrozující se KSČ jen pomoci. Takto podle něj ale komunističtí poslanci neuvažovali, návrh zákona odmítli a před hlasováním opustili jednací sál. Na otázku, komu zákon slouží, si odpověděl, že „poslouží spravedlivě všem, ale krom toho také udělá dobrou službičku úzké vládnoucí vrstvě".[33]

Narozdíl od ostatních novin, které zákon vesměs přivítaly, se celý další týden i později k problematice znovu vracelo *Rudé Právo*. V pondělí 19. listopadu zveřejnilo úplný text ústavního zákona o navrácení majetku KSČ a „Stanovisko Federální rady KSČS", která – stejně jako komunistický klub poslanců Federálního shromáždění ČSFR – považovala zákon za protiústavní. Požadovala proto, aby klub na půdě parlamentu inicioval urychlené projednání zákona o vytvoření ústavního soudu. Komunisté zaujímali hysterická stanoviska i v dalších dnech. Například Pavol Kanis se obrátil na Radu Evropy a politické strany a hnutí ve světě s prohlášením, v němž označil přijetí zákona za „jednoznačně nedemokratický a protiústavní akt, jehož cílem je praktickou konfiskací majetku oslabit legitimní opoziční levicovou stranu

31 ADAMIČKOVÁ, Naďa – KONIGOVÁ, Marie: KSČS musí vydat majetek. In: *Rudé Právo*, (17.11.1990), s. 2.

32 SLEZÁKOVÁ, Alena – DANEŠ, Martin: Majetek KSČ se vrací lidu. In: *Lidové noviny*, (17.11.1990), s. 2.

33 Znárodní majetek OF? In: *Polednik Špígl: První soukromý deník*, (20.11.1990), s. 3. Dále se pak autor zajímal o to, kdo si tak pospíšil s urgencí tohoto zákona vpředvečer listopadového výročí: „Třetí odboj? Konfederace politických vězňů? Navrátilci z emigrace? Prezident Havel? Nikoliv. Vavřínový věnec si nebývalou horlivostí vysloužil premiér Marián Čalfa. Mám jediné vysvětlení, které jeho agilnost jakžtakž ozřejmuje za předpokladu, že jde o člověka s vysoce vyvinutým smyslem pro čest, spravedlnost a morálku. Výčitky svědomí mu asi už nedávaly spát, a tak chtěl projevit hmatatelnou lítost. Z vlastního současného majetku se mu dávat nechtělo, tak si vzpomněl na mateřskou stranu. Vždyť za ta dlouhá léta odevzdal do její pokladničky desetitisíce, které teď bezbolestně, a navíc s aureolou hrdiny může předat lidu." Bývalý komunista Marián Čalfa byl ministrem bez portfeje už v předlistopadové federální vládě.

bezprostředně před nadcházejícími komunálními volbami, všemi prostředky omezovat její činnost a v konečném důsledku ji i paralyzovat".[34]

Názor o neústavnosti zákona byl i v následujícím období akcentován v prohlášeních KSČS a Svazu mladých (bývalého SSM). *Lidové noviny* seznámily se stanovisky Svazu mladých, respektive jeho předsedy Martina Ulčáka, který „prohlásil, že zákon Svaz mladých vlastně vysvobozuje od tíživých problémů s rozdělováním dotací (!?), přesto s ním nesouhlasí. Funkcionáři SM se totiž obávají, že stát získané prostředky nevyužije k prospěchu mládeže. Na žádost Lidových novin o vyjádření k machinacím s majetkem SM, o kterých hovoří důvodová zpráva k návrhu zákona, předseda SM prohlásil, že ani jedna z četných kontrol nic podobného neprokázala s výjimkou drobných přestupků (!)."[35]

Realizace ústavních zákonů

K převzetí majetku v rámci federace byly ustanoveni jednak vládní zmocněnci (převzetí hospodářských a účelových zařízení), jež jmenovalo federální ministerstvo financí řízené Václavem Klausem, jednak jim byly pověřeny okresní úřady (ostatní majetek), ačkoliv se jednalo o orgány republik, nikoliv orgány federální. Nejméně v jednom případě byl majetek přebírán prostřednictvím soukromé firmy (viz níže)! Kontrolu přebírání vykonávalo federální ministerstvo kontroly. Místopředseda federální vlády Jozef Mikloško pro realizaci zákona o navrácení majetku SSM zřídil komisi, které měli vládní zmocněnci po zinventarizování a převzetí všeho majetku podat zprávu do 20. ledna 1991.

Vládní zmocněnci nebyli však vždy dostatečně odborně i morálně fundovaní a byli několikrát vyměňováni. Potíž byla i v tom, že někteří lidé navržení za zmocněnce tento úkol nechtěli převzít a raději volili odchod ze svého zaměstnání. Nebyli tedy vybráni ti nejlepší, ale ti, kteří byli v danou chvíli k dispozici. V podstatě bylo přebírání majetku zahájeno až v únoru, březnu, někdy dokonce počátkem dubna 1991.

Řada pramenů – mimo jiné těsnopisecké zprávy ze zasedání Federálního shromáždění – dokládá, že „zmocněnci navíc neměli patřičnou právní subjektivitu, nebyli vybaveni téměř žádnými pravomocemi a jejich práce byla systematicky znemožňována".[36] Poslankyně Jana Petrová (OF) poukázala na to, že spolupráce vedení organizací se zmocněnci se odehrávala většinou jen na úrovni inventarizace. Tím, že se zmocněnci nestali rozhodujícími statutárními zástupci, neměli možnost zabránit pasivním převodům ani hospodářským smlouvám, protože statutárními zástupci podniků a hospodářských zařízení byli pracovníci instalovaní původně KSČ a SSM.

Zákon totiž nebránil ekonomickým pronájmům rekreačních zařízení, prodejen a dalších objektů, k nimž docházelo u svazáckého majetku. Republikové centrum

---

34 Dopis k majetku KSČS. In: *Rudé Právo*, (21.11.1990), s. 2.

35 Svazácke účtování. In: *Lidové noviny*, (21.11.1990), s. 2.

36 Odtud tvrzení přejímá Martin Bartůněk v článku „Svazácký majetek po 10 letech".

Svazu mladých 18. prosince 1990 například rozhodlo dát do pronájmu šest zařízení Jihomoravské správy účelových zařízení Brno – konkrétně rekreační zařízení Švýcárna, Voroněž v Luhačovicích, Lanžhot, Štítary a dvě střediska údržby v Bosonohách u Brna a v Brně ve Skorkovského ulici. Ministerstvo kontroly ČSFR proto 8. ledna 1991 vydalo rozhodnutí o neplatnosti pronájmu jakéhokoliv majetku SSM a všech důsledků z toho vyplývajících.[37] Sedmadvacátého května 1991 se v deníku *Mladá fronta Dnes* k problematice vyjádřila ministryně Květoslava Kořínková, odpovědná za kontrolu přebírání majetku zmocněnci ministerstev financí: „Původní scénář předpokládal hladké převzetí majetku vládními zmocněnci, a dnes už vidíme, že iluzorně předpokládal i spolupráci ze strany vedení předávaných objektů a zařízení. (...) Pokud spočítáte přebírané objekty, připočtete katastrofální stav dokumentace a nepřátelský postoj většiny jejich špiček, zjistíte, že na tuto práci by bylo potřeba mnohem většího počtu odborně vzdělaných lidí. (...) Mám důvod se domnívat, že ústřední orgány KSČS i Svazu mladých dělají mnohé pro to, aby zmocněnci neměli úspěch. To je hlavní důvod, proč místo 20. ledna se o tom bavíme dnes." Nicméně dále konstatovala, že „k 15. 5. nebyl majetek KSČ v České republice převzat pouze ve 12 okresech a 5 bývalých krajských výborech KSČ. Obdobně nebyl ve Slovenské republice převzat majetek pouze v obvodech Bratislavy a Košic. U SSM není převzat na federálním koordinačním centru majetek v důsledku neukončené inventarizace, která je v současné době dokončována. Otevřené otázky, jako Zenitcentrum či majetek bývalých školských výborů, sice zůstávají, ale většina majetku v obou republikách je již předána."[38]

Devětadvacátého května 1991 Federální shromáždění jednalo o dosavadních výsledcích kontrolní činnosti při přebírání majetku KSČ a SSM. Neprojednávalo však zprávu vlády, nýbrž zprávu kontrolních orgánů federálního ministerstva kontroly, tedy dílčí informaci předloženou ministryní kontroly. V ní se uvádělo, že ke dni 31. prosince 1989 disponovala KSČ majetkem ve výši 12,6 miliard korun a ke dni 1. června 1990 byly nařízením federální vlády č. 212 z roku 1990 převedeny ve prospěch československého státu nemovitosti, které KSČ měla v trvalém užívání, v hodnotě 4,5 miliard korun. Během zejména druhého pololetí roku 1990 KSČ údajně předala různým orgánům státu podle dosud neúplných podkladů (získaných ministerstvem od vládních zmocněnců a od okresních úřadů) majetek ve výši 5,5 až 6 miliard korun.[39]

V tehdejším tisku byl přístup státu k realizaci ústavních zákonů, tedy i kontrolní činnost, předmětem ostré kritiky. Té se ovšem ministryně kontroly Květoslava Kořínková podivovala a informovala, že „na základě ústavního zákona 496 lze očekávat, že bude převeden další hmotný majetek ve výši cca 1,6 až 1,8 miliardy korun. Zbývající hodnotu tedy tvoří jednak odpočitatelné položky ... tj. kancelářské vybavení, pokud

37 OPLATKOVÁ, D. – HAID, J.: Svazácký „pronájem". In: *Mladá fronta Dnes*. (1.2.1991), s. 3.

38 Kruhová obrana. In: *Tamtéž*, (27.5.1991), s. 1 a 3.

39 *Zpráva o 15. společné schůzi SL a SN FS ČSFR 14.–17. 5., 21.–24. 5., 28.–31. 5. 1991*, VI. volební období. Kancelář FS, Praha 1991, s. 1923.

bohužel okresní úřady někdy nepostupovaly v rozporu s tímto zákonem."[40] Vracela se k situaci na začátku roku 1991, kdy upozorňovala, že nově vytvořené okresní úřady, které se teprve personálně obnovují, nebudou schopny hned v prvních dvaceti dnech měsíce ledna, jak jim to bylo uloženo, zabezpečit převzetí majetku v plném rozsahu, což se také potvrdilo. Uvedla nejhorší případ, kdy při přebírání majetku ÚV KSČ, Městského výboru KSČ a Středočeského výboru KSČ Obvodním úřadem Praha 1 docházelo k různým posunům odpovědnosti a celou transakci zajišťovala soukromá firma: „A nutno říci, že včera ve večerních hodinách jsem dostala dopis od pana primátora Kořána, kde mne informuje, že nadále trvá na tom, aby tento majetek přebíral Obvodní úřad v Praze 1, prostřednictvím soukromé firmy Jiřina a Petr Brož, Praha 6, Rooseveltova ulice. Tato soukromá firma byla v rejstříku zapsána jako Jiřina Brožová, nikoliv, jak je uvedeno, Jiřina a Petr Brož – Daně a účetnictví. Tehdy tam bylo: Konzultantství a poradenství. V podstatě je to tedy firma, která nemá platný zápis v rejstříku. Pro vaši informaci, v dopise pana primátora se dovídám, že převzetím tohoto majetku si Obvodní úřad Praha 1 vyčíslil náklady na převzetí ve výši 150 tisíc korun. My máme na federálním ministerstvu kontroly smlouvu mezi Obvodním úřadem Praha 1 a touto soukromou společností, která předpokládá účtované náklady vyšší než půl milionu korun. Prostředky a příslušný majetek má být převzat do 15. 6. tak, aby byl splněn aspoň termín 30. 6."[41] Právě v tomto případě zřejmě došlo, jak se ukazuje, k největším únikům majetkových hodnot.

U majetku SSM ministryně uváděla, že k 27. květnu byl za hospodářská a účelová zařízení v České republice převzat majetek ve výši 722 milionů 750 tisíc korun, ve Slovenské republice za 583 milionů 269 tisíc korun a majetek převzatý okresními úřady činil v Čechách 12 milionů 38 tisíc korun, na Slovensku 43 milionů 690 tisíc korun. Současný stav Květoslava Kořínková shrnula takto: „Domnívám se, že jste pochopili, že u SSM ani u KSČ nejsou ukončeny práce na přebírání majetku, který souvisí zejména s ústředním výborem, s městskými a krajskými výbory. Totéž platí o SSM. Nemůžeme o této částce hovořit jako o výsledné. To by mělo být obsahem celkové závěrečné zprávy."[42]

Výsledná zpráva federální vlády měla být předložena nejpozději do 30. června 1991. Federální ministerstvo kontroly v plném rozsahu souhlasilo s převedením majetku SSM do působnosti republik a u majetku KSČ navrhovalo obdobný postup. Nadto zde doporučovalo, aby dílčí část majetku byla využita na zřízení federálního účelového fondu, který by sloužil k obnově duchovních hodnot, případně dalším humanitárním účelům a ekologii – zvláště takovým akcím, které přispějí k vzájemné spolupráci obou republik, k udržování užších kontaktů, k vytváření podmínek pro reprezentaci obou republik v uvedených oblastech a při spolupráci se zahraničím. V rozpravě k vyslechnuté informaci vystoupilo několik poslanců. Karol Stome (OF) s velkou nelibostí zjišťoval, že „zmocněnci jsou nekvalifikovaní a nic se neděje ...

40 *Tamtéž*, s. 1924.
41 *Tamtéž*, s. 1924–1925.
42 *Tamtéž*, s. 2069.

přebírání majetku vázne nejen na straně vydávající organizace, tedy povinné osoby, ale na těch, kteří to mají přijímat, a nic se neděje".[43] Jaroslav Jurečka (OF) naopak podtrhl, že zdrcující většina těžkostí spočívá v tom, že se zmocněnci nebo i okresní úřady nesetkávají se vstřícností a seriózností ze strany vydávajících subjektů, a doporučoval hledat viníka na této straně. V otázce využití majetku nesouhlasil s federálním ministerstvem kontroly a domníval se, že je třeba naplnit záměr zákonodárce – tedy z výnosů z privatizovaného majetku zmírnit následky škod a křivd, kterých se komunistický režim dopustil na občanech.

Igor Němec (OF), který se v roce 1991 stal ministrem kontroly ČR, se pozastavoval nad konstatováním zprávy, že KSČ během roku 1990 mnohdy jednala v rozporu s usnesením předsednictva Federálního shromáždění číslo 177 (tedy moratoriem na manipulaci s majetkem), avšak nebylo v ní již řečeno, zda a jak federální ministerstvo kontroly uplatnilo v dostatečném rozsahu své pravomoci sankcionováním těchto nedostatků. Zmíněných pět případů se mu zdálo být neadekvátní vzhledem k rozsahu machinací, o kterých se zpráva zmiňovala. Ptal se tedy, v jakém stadiu je řešení, kdo a jak byl hnán k odpovědnosti, neboť zpráva se mu jevila jako seznam problémů bez náznaku východiska. Navrhoval proto informaci ministryně Kořínkové ignorovat.

Celá parlamentní rozprava vzbuzuje dojem, že zákonodárci projevovali více emocí než znalosti složitosti tohoto problému. V závěru jednání Sněmovna lidu i Sněmovna národů vzaly zprávu na vědomí. Do 30. června však vláda ČSFR výslednou zprávu nepředložila a teprve 8. října 1991 podával premiér Marián Čalfa zprávu o stavu realizace ústavních zákonů. Odůvodňoval to tím, že proces přebírání majetku se ukázal podstatně složitější, než si představoval zákonodárce přijetím uvedených zákonů i všechny tři vlády, které po dohodě přijaly prováděcí postupy k zákonům. Premiér hovořil zejména o právních problémech a k předložené zprávě uvedl, že se sice nevyhýbá kritickému hodnocení přebírání majetku, ale neztotožňuje se s hlasy o miliardovém rozkrádání. Nehledá viníky (!), nýbrž způsob, jak co nejrychleji problém vyřešit, aby majetek byl využit na určené účely. Konstatoval přitom, že s výjimkou organizací Zenitcentrum Praha a Deso Děčín byl majetek převzat. (Připomínám, že právě v případě Zenitcentra prokuratura vyšetřovala rozsáhlou majetkovou trestnou činnost. Hovořilo se o nelegálních převodech majetku na soukromé podniky, o rozsáhlých devizových podvodech, o protiprávně vyplácených mzdách. Kolovaly pověsti o vydírání, podplácení i o údajné fingované sebevraždě.)[44]

Následná debata byla poměrně dlouhá a vzrušená. Čalfova zpráva byla kritizována za to, že podává jen výčet faktů a kroků, které byly dosud uskutečněny, a zcela opomíjí hlubší analýzu příčin, pro něž nebyly oba zákony dosud realizovány. Poslanec Bohumil Janča (OF) se ptal, „proč federální ministerstvo financí, kterému to bylo uloženo několika usneseními vlády, nevydalo potřebné předpisy, jak mu to v oblasti hospodaření s národním majetkem ukládá i § 391 odst. 1 písm. a) hospodářského zákoníku? (...) Jak je zajištěno konkrétní vydání majetku republikám

43 *Tamtéž*, s. 1931.

44 Tajemné Zenit centrum. In: *Mladá fronta Dnes*, (19.4.1991), s. 1 a 7.

prostřednictvím zmocněnců, uložené jmenovitě ministru financí usnesením vlády ČSFR č. 430?"[45] Komunisté ústy Pavola Kanise prohlásili, že přebírání majetku neprobíhá v souladu s časovými předpoklady a stanoveným postupem hlavně z důvodů, které jsou na straně přebírajících státních orgánů a institucí, a navrhli – vzhledem k složitosti a potřebě urychleného vyřešení problému – setkání svých činitelů s kompetentními členy federální vlády.

Jana Petrová (OF) dokonce navrhovala vládní zprávu v této fázi nepřijmout, protože by bylo mystifikací hovořit o převzetí majetku. Poslanec a předseda KDU-ČSL Josef Lux konstatoval, že vláda k dnešnímu datu (tj. 8. října 1991) nesplnila úkol daný ji ústavními zákony. Navrhoval vyslovit nesouhlas s jejím postupem a zprávu brát jako výraz nepřipravenosti problém řešit. Poslanec Jaroslav Jurečka (OF) ve svém vystoupení vysvětloval příčiny neuspokojivého stavu realizace zákonů takto: „Byl tu podle mého názoru podceněn, a to už i námi, zásadní fakt. Časová lhůta. Realizovat něco podobného bývalá komunistická strana, ta by se asi nejspíš neohlížela na nedostačující podklady a právnické kličky. Vyvlastnění, zabavení majetku nám stihla ve své době ukázat s důkladností sobě vlastní. Někdo by mohl namítnout, že jsme se mohli na jejím příkladu poučit. Samozřejmě. Poučili jsme se. Právě proto, majíce před sebou memento aktu této strany, nacházeli jsme se ve dvojím ohni. Bylo zapotřebí jednak naplnit zákon, ale jednak držet se také právních mezí při jeho uskutečňování. (...) Není jistě tajemstvím, že právní bariéry, nejasnosti v kompetenci těch či oněch orgánů, a přiznejme zčásti liknavost, nahrály určitým praktikám."[46]

Vyjádřil se i poslanec Vojtěch Filip (KSČM), který, ať již z jakýchkoliv důvodů, jen drsnějšími slovy, potvrdil kritické výhrady poslanců stran vládní koalice: „Majetek bývalé komunistické strany je otázkou politickou a otázkou boje o majetek. Tak jako se zde ve Federálním shromáždění odehrává předvolební boj o moc, v obcích a městech se odehrává zejména boj o majetek. (...) Jde o politikaření a dravčí souboj, kdo si toho víc utrhne, bez ohledu na to, jak to bude využito (!)."[47] Předseda Komunistické strany Čech a Moravy Jiří Svoboda se vrátil k tomu, že zmocněnci především prakticky nevěděli, jakým způsobem mají ústavní zákony realizovat. Řekl, že orgány KSČM nemají zájem nedostatky při realizaci ústavních zákonů prohlubovat. Naopak je v jejich politickém zájmu, aby se celý proces dále už neprotahoval a co nejrychleji se dokončil. Jiří Svoboda se snažil přeměnit rigidní KSČ v moderní levicovou stranu, proto jeho prohlášení nebylo pokrytecké. Manifestační odevzdání majetku mohlo posílit morální kredit jeho strany.

Poslanec Ladislav Vrchovský (OF) se ptal premiéra Čalfy, koho pověřila federální vláda přípravou postupu realizace ústavních zákonů číslo 496 a 497 v roce 1990 a jak bylo toto pověření plněno. Premiér odpověděl: „Pokiaľ ide o majetok SZM, určitým gestorom tejto problematiky v spolupráci s republikovými kolegami a ďalšími členmi federálnej vlády bol podpredseda vlády Mikloško. Pokiaľ ide o majetok

45 *Zpráva o 17. společné schůzi Sl. a SN FS ČSFR 24.9.–9.10.1991*. VI. volební období. Kancelář FS, Praha [nedatováno], s. 1428–1429.

46 *Tamtéž*, s. 1451 a 1453.

47 *Tamtéž*, s. 1454–1455.

KSČ, federálna vláda uložila niekoľko úloh ministrovi financií, uložila určité úlohy mne, uložila určitú úlohu ministerke kontroly. Na týchto veciach sa pracovalo týmovo v kolektívoch, predovšetkým v spolupráci s predstaviteľmi republík, pretože tam vlastne ten majetok ide."[48]

Předloženou zprávu nakonec obě sněmovny i tentokrát – přes nesouhlasná stanoviska některých poslanců – vzaly na vědomí. Lze však zřejmě konstatovat, že federální vláda (a zde hlavně ministerstvo financí) nevytvořila právní předpoklady pro převzetí majetku, a tím v lednu 1991 odstartovala neúnosné množství nedorozumění, průtahů a komplikací.

Prvního října 1991 vicepremiér Rychetský potvrdil, že hodnota komunistického majetku se v roce 1990 snižovala a že se nepodařilo zabránit jeho únikům. V roce 1991 také docházelo ke kompetenčním sporům mezi federální vládou a českou vládou, v důsledku čehož se přebírání majetku v českých zemích zastavilo. Rychetský uvedl, že vláda přijala novelu zákona o nájmu a pronájmu nebytových prostor, kterou zrušila všechny smlouvy o nájmu a pronájmu v objektech, na něž se vztahovaly ústavní zákony o majetku KSČ a SSM bez ohledu na to, zda působí v budovách soukromé či státní společnosti.[49]

Závěrem

Nedostatečná realizace ústavních zákonů z velké části zmírnila jejich původně zamýšlený radikální dopad. Státní orgány podcenily časovou náročnost přebírání majetku i nedořešený právní rámec, zvláště pokud jde o vymezení pravomocí vládních zmocněnců. Již samotná inventarizace majetku se proto neúnosně protahovala, což opět vydatně nahrávalo spekulativním machinacím s majetkem. Rudolf Kučera v této souvislosti hovoří o „kapitalizaci komunismu": „Nakradené státní i stranické prostředky byly ze zahraničí převedeny do republiky a společně s domácími zdroji investovány prostřednictvím jednotlivců či nově vzniklých tzv. akciových společností do nákupu hospodářských zařízení v rámci privatizačního procesu – komunisté se tak změnili za laskavého, sametového dohledu české a federální vlády v 'čisté' vlastníky a podnikatele."[50] Již „na začátku devadesátých let zde tedy byly položeny základy později tak oblíbeného tunelování, tedy přelévání svěřeného majetku na soukromé společnosti".[51]

Teprve v červnu 1999 byla celá rozsáhlá kauza majetku KSČ oficiálně uzavřena Ministerstvem pro místní rozvoj ČR, přestože zdaleka vše nebylo vyřešeno. Nedořešeny zůstaly pohledávky zvláště u majetku bývalého Ústředního výboru KSČ (minimálně 150 až 350 milionů korun) a dále u mnoha zrušených podniků či podniků v likvidaci (Pálava Břeclav, Vydavatelství Florenc, Frut – Ovo, Panorama, Svoboda,

48 *Tamtéž*, s. 1488.

49 JOHN, Zdeněk: Co přijde po smetaně. In: *Mladá fronta Dnes*, (1.10.1991), s. 1.

50 KUČERA, R.: *Komentáře*, 8. kapitola – Kapitalizace komunismu, s. 64.

51 BARTŮNĚK, M.: Svazácký majetek po 10 letech.

Deltapress, soudní spor v kauze Východoevropská obchodní).[52] Nepodařilo se splnit ani záměr odškodnit oběti nacistické perzekuce z výnosů privatizace bývalých podniků a hospodářských zařízení KSČ podle usnesení vlády z roku 1994. Podmínkou totiž byla novela příslušného zákona, kterou se však nepodařilo v parlamentu prosadit.[53]

Zmíněná částka je tak neuvěřitelně nepatrná, že to vzbuzuje pochybnosti o její reálnosti. Jak to ale bylo doopravdy – to je jeden z tristních poznatků, k nimž jsem se dopracoval – zřejmě už nikdo přesně nezjistí. Ostatně tato problematika již náleží do jiné sféry, která překračuje vymezení tohoto článku. Na tomto místě lze alespoň vyslovit názor, že nebylo ve vlastním politickém zájmu KSČ a její polistopadové reprezentace majetek vrátit. KSČ ovšem neměla, vzhledem ke své tehdejší situaci krátce po změně režimu, ani morální, ani politickou sílu si tento „svůj" dosavadní majetek uhájit. Své největší majetkové podstaty vydala „lidu": všechny budovy svých sekretariátů od ústředního výboru až po okresy, mamutí tiskový podnik na Florenci, svá rekreační zařízení. Nikoliv tedy strana jako celek, ale jen někteří její činovníci si mohli nakrást zlomek majetku – řádově všichni dohromady jen za několik desítek milionů korun. Je to jistě nepatrná suma ve srovnání s tím, co si privatizovaly v takzvané předprivatizační agonii managementy státních podniků.

U majetku bývalého SSM plánovala vláda v roce 1999 vypořádání odprodejem téměř všech zařízení a následným zrušením Fondu dětí a mládeže. Fond vstoupil do likvidace dnem účinnosti zákona, který v červenci 2000 přijala poslanecká sněmovna. Stát přišel při přebírání majetku od svazáků minimálně o několik stovek milionů korun, i když není zcela jasné, zda a kolik komerčně využívaného majetku se státu podařilo získat zpět na základě novely zákona o nájmu a pronájmu nebytových prostor (viz výše). Dětem a mládeži slouží nyní něco kolem pěti až deseti procent z původního majetku SSM,[54] a teprve v současné době (březen 2002) se mohou ve druhém kole bezúplatných převodů o zbytek nemovitostí ucházet i tělovýchovné a sportovní organizace. Zároveň také, aby zmírnil křivdy způsobené holocaustem, převádí stát bezplatně šestnáct nemovitostí nebo jejich souborů židovským obcím.[55]

---

52 Zmizel majetek KSČ za 350 milionů Kč. In: *Zemské noviny*, (28.6.1999), s. 1; ONDRÁČKOVÁ, Jiřina: Vláda udělala tlustou čáru za majetkem KSČ. In: *Tamtéž*, (29.6.1999), s. 2.

53 *Tamtéž*.

54 BARTŮNĚK, M.: Svazácký majetek po 10 letech.

55 Dočasný vývoz kulturních předmětů bude snadnější: Z dalšího jednání vlády. In: *Metro: Nezávislý deník*, (19.3.2002), s. 2.

Recenze

The Oral History Review[1]

Vývoj metody *oral history* a výsledky její aplikace na konkrétní témata, jež stála v centru zájmu historiků moderních dějin, vedl již v šedesátých letech k založení středisek (společností, institutů, asociací), na jejichž půdě se soustřeďovali specialisté v *oral history* i zájemci o tuto metodu z blízkých humanitních oborů – etnologie, antropologie, sociologie, literární vědy a psychologie. V roce 1966 tak byla v USA založena Oral History Association (OHA) jako platforma pro setkávání a diskusi odborníků, kteří obeznale uživají *oral history* jako důležitou (ne-li základní) metodu svého výzkumu. Členové OHA si na každoročních setkáních vyměňují zkušenosti, seznamují se s aktuálními výsledky své disciplíny a zároveň hledají optimální způsoby a cesty, jak poskytnout profesionální výcvik a zaškolení novým zájemcům o tuto výzkumnou metodu.[2]

Od svého založení vydává OHA na Kalifornské univerzitě v Berkeley dvě odborná periodika – *The Oral History Association Newsletter* (vychází třikrát ročně a zaměřuje se na kratší studie, výstupy z různých seminářů a workshopů, diskuse a aktuální záležitosti OHA) a *The Oral History Review* s podtitulem *Journal of the Oral History Association*, jež nyní vychází dvakrát do roka pod vedením šéfredaktora Andrewa J. Dunara a publikuje jak významné studie badatelů v *oral history*, tak v rozsáhlé recenzní rubrice analýzy a hodnocení zajímavých a přínosných prací k danému oboru. První číslo 28. ročníku (2001) *The Oral History Review* (dále *OHR*) obsahuje seznamy (podle autorů, titulů i chronologicky seřazené) všech původních prací a recenzí, které vyšly v *OHR* od roku 1996 (tj. od ročníku 23). Kumulativní seznam

---

1 Počínaje tímto číslem *Soudobých dějin* budeme v recenzní rubrice uveřejňovat rešerše zahraničních časopisů reflektujících problematiku soudobých dějin. Věříme, že tyto informace poslouží k rozšíření obzoru odborné veřejnosti o stavu, tématech a problémech oboru soudobých dějin ve světě. V příštím čísle takto představíme časopisy *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* a *Journal of Contemporary History*. (Pozn. red.)

2 Historii OHA od založení této organizace do současnosti zprostředkovala Alice Hoffmanová, spoluzakladatelka a na přelomu století prezidentka OHA. Viz An Interview with Alice Hoffman. In: *The Oral History Review*, roč. 28, č. 2 (2001), s. 101–136.

všech statí a recenzí z ročníků 1–22 zpracoval v prvním čísle 23. ročníku redaktor Michal Frisch.

Poslední ročník *OHR* (číslo 1 ze zimy a jara, číslo 2 z léta a podzimu) představuje názornou ukázku, jak široké spektrum témat (a humanitních oborů) využívá dnes metody *oral history*, a zároveň informuje, jak se sama tato metoda propracovává a rozvíjí. Původní studie a statě publikované v tomto ročníku lze rozdělit do tří základních kategorií či typů. První z nich tvoří monografické práce, jejichž cílem je faktograficky obohatit znalosti o určitém historickém procesu, události či periodě. Jsou tedy zaměřeny na určité historické téma, jež analyzují či obohacují o nové, detailní informace, přičemž metody *oral history* využívají jako prostředku, aniž by se blíže zabývaly vlastní teorií a specifikovaly její přínos pro zvolené téma.

Jedním z témat, při jejichž výzkumu se uplatňuje *oral history* (v evropské a po roce 1989 i v české a slovenské historiografii), je problematika holocaustu židovského obyvatelstva v zemích okupovaných nacistickým Německem za druhé světové války. Jonathan Friedman se ve svém výzkumu soustředil na specifika sexuálního života a jeho projevů v židovských ghettech (sňatky, uzavírana manželství, porody, sexuální násilí na vězněných ženách) a hlavním pramenem, o nějž se opíral, bylo vyprávění žen, které internaci v ghettu přežily.[3] Byl si vědom toho, že zvolené téma osvětluje celý komplex sociálních vazeb, které se vytvářely a fungovaly v ghettech, i skutečnosti, že se dotýká oblasti svrchovaně intimní a citlivé. Od narátorek, jejichž prožitky a zkušenosti se mu podařilo psychologicky erudovaným způsobem získat, načerpal poznatky, jež shrnul v konstatování, že charakter sexuálních prožitků vězněných žen a jejich přístup k této stránce života měly často významný, ne-li dominantní vliv na jejich přežití. Všímal si i různorodosti slovního a emocionálního projevu dotazovaných, z nichž některé hodnotily svoji sexuální zkušenost z ghetta jako svrchovaně traumatizující a dehumanizující prožitek (oběti násilí strážců a ve výjimečných případech i mužských spoluvězňů), zatímco například ženy, jež v ghettu uzavřely sňatek, zdůrazňovaly buď pozitivní a motivující sílu citového vztahu nebo pragmatický motiv – snahu vyhnout se deportaci do některého z táborů smrti, či ji alespoň oddálit.

Oral history představovala i hlavní (byť ne výlučnou) metodu, s jejíž pomocí Marianne R. Kampová rekonstruovala životní příběh uzbecké žurnalistky Saodatové.[4] Na základě písemné autobiografie narátorky z roku 1961 a dvou rozhovorů (z let 1988 a 1991) zprostředkovala pak nejen individuální osud, ale i hlubší náhled do historie uzbeckého obyvatelstva v období od dvacátých do devadesátých let 20. století. Interpretací psané autobiografie a obou rozhovorů autorka zdůraznila vztah mezi osobními povahovými rysy narátorky a politickými a sociálními podmínkami, v nichž se utvářel jak její charakter, tak proměňující se reflexe dosavadních zážitků.

---

3 FRIEDMAN, Jonathan: Togetherness and Isolation: Holocaust Survivor Memories of Intimacy and Sexuality in the Ghettos. In: *Tamtéž*, č. 1, s. 1–16.

4 KAMP, Marianne R.: Three Lives of Saodat: Communist, Uzbek, Survivor. In: *Tamtéž*, č. 2, s. 21–58.

Druhým výrazným typem prací zastoupených ve 28. ročníku *OHR* jsou statě zaměřené na teoretické aspekty *oral history*. Ilustrativním příkladem tohoto typu příspěvků je studie Carla Wilmsena soustředěná na optimální způsoby a možnosti redigování nahraných rozhovorů (respektive jejich přepisů).[5] Jakkoli mohou nahrávky rozhovorů sloužit k využití v médiích nebo jako pramen pro odbornou (historickou, etnografickou atd.) studii, věnuje Wilmsen speciální pozornost těm záznamům, jež mají být po přepisu a zredigování uloženy v archivu. Vlastní proces redigování nahrávky vidí pak v ideálním případě jako akt spolupráce mezi tazatelem, narátorem a redaktorem. Význam a smysl získané nahrávky se pozměňuje, doplňuje a obohacuje právě ve stadiu redigování nahraného a přepsaného sdělení. Tazatel a redaktor mohou a nemusí být toutéž osobou, každopádně by však při redigování měli spolupracovat s narátorem, jenž by měl mít možnost přepis nahrávky rozhovoru doplnit a upravit. Carl Wilmsen opětovně zdůrazňuje, že jádrem *oral history* není pouhý akt rozhovoru, ale celý proces vedoucí k získání zredigované výpovědi, jež uchovává jazyková specifika narátora, a přitom dosahuje takových stylistických kvalit, že pozdějšího badatele v archivu neodradí špatnou srozumitelností od soustředění na význam a smysl textu. Upozorňuje, že narátor si zpravidla je vědom toho, že osobní rozhovor mezi ním a tazatelem se zredigováním a uložením do archivu stává veřejně přístupnou informací, a této skutečnosti podřizuje i úpravy (doplňky, škrty a stylistické změny), jež sám provádí v přepsaném textu. Autor ponechává víceméně otevřenou otázku, zda výsledný text má obsahovat i tazatelovy otázky a podněty nebo jejich vypuštěním nabýt tvaru plynulého vyprávění. Každopádně je podle jeho soudu výsledná forma rozhovoru výpovědí nejen o narátorovi, ale i o tazateli a redaktorovi, a především o kvalitě a míře důvěry a spolupráce, jíž se mezi nimi podařilo dosáhnout.

Pro našeho badatele v *oral history* nebo zájemce o tuto metodu budou však nepochybně nejinspirativnější ty studie a články, v nichž autor paralelně a ve vzájemné provázanosti sleduje dvojí cíl: získat metodou *oral history* nové faktografické údaje k určité otázce (oblasti, etapě) historie a zároveň reflektovat přínos použité metody, případně její možnosti rozšířit. Specifickým druhem tohoto typu studií jsou životopisné rozhovory, vedené odborníky v *oral history* s uznávanými a významnými specialisty na tuto metodu.[6]

Životní příběhy italského literárního historika, kritika a průkopníka italské *oral history* Alessandra Portelliho a historičky Alice Hoffmanové, prezidentky OHA, seznamují nejen se zajímavými profesionálními a osobními osudy významných vědeckých osobností, ale zprostředkovávají i jejich vlastní přínos k rozvoji a obohacení *oral history*, její teorie a postupů. Portelli zdůrazňuje, jak je pro narátora důležité, aby mohl sdělit svůj příběh bez ohledu na to, nakolik (diskutabilní) „objektivní" pravdy tento příběh obsahuje a přináší. Portelli považuje za důležité nevidět v narátorovi

5 WILMSEN, Carl: For the Record: Editing and the Production of Meaning in Oral History. In: *Tamtéž*, č. 1, s. 65–86.

6 BRINSON, Betsy: Crossing Cultures: An Interview with Alessandro Portelli. In: *Tamtéž*, č. 1, s. 87–114; HARDY, Charles: An Interview with Alice Hoffman. In: *Tamtéž*, č. 2, s. 101–136.

pouhý zdroj informací, ale vnímat jej právě v jeho dobrovolně přijaté roli vypravěče. Přinejmenším stejnou cenu jako nové historické podrobnosti a „fakta" má pro něj subjektivní náhled narátora na to, co se v dějinách (osobně prožitých) odehrálo. Současně Portelli zavádí do teoretické základny *oral history* fenomén paměti, která je pro něj více prostředkem, „nebo dokonce překážkou" uchování informací. Paměť se sama o sobě stává v jeho výzkumu analyzovaným subjektem a nositelem vztahu mezi minulostí a přítomností. Dalším zdůrazňovaným fenoménem v současné *oral history* je podle Portelliho v každém rozhovoru obnovovaný experiment „překračování bariér" mezi narátorem a badatelem.

V souladu s Portellim zdůrazňuje Alice Hoffmanová roli paměti narátora a takový přístup k *oral history*, v němž nejde tolik o „objektivní pravdu" sdělení jako o vztah narátora k minulosti. Do tohoto vztahu se nezbytně projektuje současný prožitek narátora, jeho hodnocení přítomnosti i budoucích perspektiv. Hoffmanová dospívá k názoru, že narátorova interpretace minulosti je zároveň impulzem a motivem jeho současných postojů a činů, a tím ovlivňuje bezprostřední přítomnost a budoucnost. Proti názoru té části historiků, kteří na přínos *oral history* pohlížejí dosud s jistou skepsí, staví své přesvědčení, že stejně důležitým faktorem jako skutečnost sama je smýšlení, názor narátora o této skutečnosti.

Na základě rozboru studií publikovaných v posledním ročníku *OHR* můžeme konstatovat, že prakticky všichni jejich autoři se shodují v tom, že výsledek tazatelova záměru závisí na tom, do jaké míry se podaří navodit s narátorem vztah otevřenosti a důvěry. Tento postulát důvěry je zvláště důležitý tam, kde narátor je příslušníkem skupiny (sociální, náboženské, rasové, etnické), jež byla (či je) do určité míry utlačovaná, ignorovaná, nedoceněná či přehlížená. *Oral history* se – alespoň na stránkách *OHR* – profiluje jako metoda, k jejímž specifikům patří, že „dává hlas" právě těmto skupinám či minoritám.

Miroslav Vaněk

Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien

Centrum pro výzkum soudobých dějin v Postupimi (Zentrum für Zeithistorische Forschung Potsdam), které je jedním z německých pracovišť, jež se zabývá touto problematikou, vydává periodikum *Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien*. Jeho hlavním úkolem je seznamovat se zaměřením, činností a výsledky práce této instituce. Vychází od roku 1994 podle potřeby, obvykle třikrát ročně; v roce 2001 vyšlo číslo 22 v rozsahu 80 stran a dvojčíslo 23/24 v rozsahu 102 stran. Současnou redakci tvoří Hans-Hermann Hertle, Sylvia Klötzerová a Waltraud Petersová.

Hlavní náplní činnosti centra je v současné době téma „Die DDR im deutschen und europäischen Systemkonflikt". I nadále zůstávají ve středu jeho zájmu vlastní dějiny NDR, větší pozornost však bude věnována komparaci s vývojem ve východní a střední Evropě, Spolkové republice Německo a západní Evropě. Konkrétní program výzkumu nastínili na stránkách bulletinu Konrad H. Jarausch a Christoph Kleßmann:[1] politickohistorický projekt se bude zabývat tím, jak se konflikt Východ–Západ odrazil v berlínsko-braniborském regionu; sociálněhistorický projekt bude zkoumat sociální politiku komunistických států jako „novou sociální otázku"; dalším námětem je úloha sdělovacích prostředků za studené války a kulturní formy legitimizace vlády v diktatuře a demokracii. Vedle těchto základních témat se badatelé centra soustředí na analýzu necírkevní opozice v berlínsko-braniborském regionu, na vývoj a srovnání životní úrovně v nacistickém Německu, v NDR a SRN, na vztah k cizincům ve východním Německu a předmětem studia se stane i sebereflexe historiografie soudobých dějin. Centrum začalo i s digitalizací rozkazů sovětské vojenské správy ve východním Německu. Jednotlivé projekty budou postupně publikovány v bulletinu.

V loňském dvojčísle se můžeme seznámit s projektem „Massenmedien im Kalten Krieg: Studien zur Geschichte von Repräsentationen des Systemkonflikts im Ost-West-Vergleich", jehož autory jsou Thomas Lindenberger, Christine Bartlitzová a Uta C. Schmidtová.[2] Záměrem je srovnání politické funkce a kulturního významu masmé-

1 Viz „Editorial" v č. 22, s. 5; č. 23/24, s. 5.
2 Viz č. 23/24, s. 48–52.

dií, zvláště audiovizuálních, v NDR, SRN a Francii, a to od konce čtyřicátých do šedesátých let. Autoři návrhu nejen stavějí otázky, které chtějí řešit, nýbrž analyzují i pojmy a zabývají se metodou a prameny. Projekt se skládá ze tří samostatných částí: Tématem prvního dílčího projektu je úloha filmu ve studené válce a studená válka ve filmu, a to ve srovnání Francie a Německa, respektive NDR/SRN.[3] Chce objasnit vztah filmu a společnosti a analyzovat film jako sociální subsystém. V druhém projektu se Uta C. Schmidtová zaměřuje na rodinnou politiku v obou německých státech, na postavení mužů a žen, které jim tato politika vymezuje, na otázku, kde a kdy se prezentace pohlaví stává akčním momentem ve studené válce.[4] Konečně třetí projekt, jehož autorkou je Christine Bartlitzová, je věnován mediální činnosti katolické církve v Německu za studené války v letech 1945–1961, tj. do vybudování Berlínské zdi.[5] Soustřeďuje se na otázku, jak se katolická církev vypořádávala s komunismem vůbec, zejména se systémem socialistického státu ve východním Německu, a to prostřednictvím katolicky orientovaných masmédií. Současně s tím zkoumá vztah režimu SED ke katolické církvi v SRN. Na celém tomto rozsáhlém projektu se dále podílí Arnd Bauerkämper a Marcus M. Payk s námětem recepce angloamerického modelu demokracie v západním Německu.[6]

Důležitou událostí v roce 2001 bylo čtyřicáté výročí vybudování Berlínské zdi. Při té příležitosti se konala ve dnech 14. až 16. června 2001 konference pod názvem „Mauerbau und Mauerfall – Lessons of the Wall". Jejím úkolem bylo analyzovat příčiny, zákulisí a vliv stavby zdi na politiku, hospodářství a život lidí v obou částech Německa a důsledky jejího pádu v mezinárodním kontextu. Zasedání se zabývalo i studenou válkou obecně.[7] O jeho průběhu informoval Carsten Dippel, který konstatoval, že „dějiny Berlínské zdi, brutalita spojená s její existencí a její podivuhodný konec zůstanou ústřední součástí kolektivní evropské paměti. Konference v Berlíně dokázala, že výzkum této události a vzpomínka na ni jsou nezbytnou podmínkou pro pochopení evropské přítomnosti."[8]

Příbuzným tématem, jemuž se bulletin věnoval, je Panevropský piknik uskutečněný 19. srpna 1989 na maďarsko-rakouských hranicích.[9] Idea vznikla při návštěvě Otto

---

3 LINDENBERGER, Thomas: Film im Kalten Krieg – Kalter Krieg im Film: Studien zum deutsch-französischen Vergleich. In: *Tamtéž*, s. 52–54.

4 SCHMIDT, Uta C.: Geschlecht in Selbst- und Fremdbildern des Kalten Krieges (1945–1965): Eine deutsch-deutsche Beziehungsgeschichte. In: *Tamtéž*, s. 56–60.

5 BARTLITZ, Christine: Die Medienarbeit der Katholischen Kirche im Kalten Krieg in Deutschland 1945–1961. In: *Tamtéž*, s. 60–64.

6 BAUERKÄMPER, Arnd – PAYK, Marcus M.: Aneignung als Verfremdung: Die Aufnahme und Vermittlung anglo-amerikanischer Demokratiemodelle in Westdeutschland von 1945 bis zur Mitte der sechziger Jahre. In: *Tamtéž*, s. 64–65.

7 O koncepci konference viz HERTLE, Hans-Hermann: „Mauerbau und Mauerfall – Lessons of the Wall": ZZF-Konferenz und Veranstaltungen zum 40. Jahrestag des Mauerbaus. Viz č. 22, s. 7–11; na stranách 12 a 13 uveřejněn program konference.

8 DIPPEL, Carsten: „Mauerbau und Mauerfall – Lessons of the Wall": Internationale wissenschaftliche Konferenz, Berlin, 14. bis 16. Juni 2001. Viz č. 23/24, s. 66–72, citát s. 72.

9 Při této příležitosti se konala výstava, kterou zahájil H.-H. Hertle. Viz „Baue ab und nimm' mit!" Ansprache zur Eröffnung der Ausstellung „Paneuropäisches Picknick 1989" anläßlich der

von Habsburga v Budapešti, kdy se hovořilo také o Berlínské zdi a uzavření hranic mezi Rakouskem a Maďarskem. Smyslem pikniku bylo pokračovat v rozhovoru mezi rakouskými a maďarskými aktivisty na hranicích mezi těmito státy. V jeho průběhu se podařilo sedmi stovkám východoněmeckých občanů proniknout do Rakouska, také díky pasivnímu chování maďarské pohraniční stráže. Akce odhalila mimo jiné rozpory ve vedení maďarské komunistické strany a významnou úlohu jejího reformního křídla, vedeného Imre Pozsgayem, který byl o ní informován a podpořil ji. Historii pikniku v bulletinu podrobně vylíčil László Nagy, jeden z jeho organizátorů.[10] Jde o zdánlivě malou událost, která jako by se dotýkala jen NDR a MLR, ve skutečnosti však významně ovlivnila vývoj ve středoevropských státech sovětského bloku, zejména v Československu. Otevření hranic mezi Maďarskem a Rakouskem v září 1989 bylo jednou z příčin pádu komunistického režimu v NDR.

Renate Hürtgenová vychází ve své studii[11] z analýzy událostí v podnicích na podzim 1989 a polemizuje s převažujícím názorem, že převrat v NDR se uskutečnil na ulicích. Autorka při té příležitosti referuje o konferenci věnované této problematice, která se konala v Berlíně v listopadu 1999.[12] Konstatuje, že na základě jejích výsledků lze nyní přesněji naznačit další směr bádání; patří sem například nová funkce shromáždění důvěrníků, založení nezávislých zájmových organizací, kolektivní výzvy k odchodu vedení státu a odborů.

Hnutí v podnicích se opožďovalo za demonstracemi, jakmile se sem však politická revoluce v listopadu a prosinci přesunula, získala výrazný sociální charakter. Autorka zdůrazňuje, že pro pochopení událostí v roce 1989 v NDR je nutné považovat demokratizační hnutí v tomto prostředí za samostatný a důležitý faktor v celkovém dění; bez rozpadu mocenských struktur v podnicích by revoluce v NDR neměla úspěch. Tyto závěry, které opírá o analýzu situace v osmdesáti podnicích, ji pak vedou k odmítnutí teze o takzvané *Freiheitsrevolution* a významně přispívají k diskusi o charakteru převratu. Příznačným rysem bylo dále úzké spojení mezi aktéry opozičního hnutí a z něj se rodících politických stran s aktivitami v podnicích. Podle jejího mínění tato skutečnost potvrzuje, že převrat nebyl jen dílem církevních a opozičních činitelů a uprchlíků, ale že se na něm aktivně podílely i jiné společenské vrstvy.

Hürtgenová upozornila na významný, dosud však zanedbávaný faktor revolučního hnutí na podzim 1989, tj. na úlohu pracovníků podniků. Její závěry jsou inspirující i pro české historiky, kteří se dosud převážně zabývali významem opozice při pádu komunismu, nevěnovali však pozornost podílu dělníků. Jistá fakta vztahující se v tomto ohledu k listopadovému hnutí můžeme nalézt jen v dokumentaci *Deset pražských*

Einweihung der neuen ungarischen Botschaft. 12.9.2001. In: *Tamtéž*, s. 19–22.

10 NAGY, László: Das Paneuropäische Picknick und die Grenzöffnung am 11. September 1989. In: *Tamtéž*, s. 24–40.

11 HÜRTGEN, Renate: Die „Wende" in den Betrieben der DDR im Herbst 1989: Ein Unbekanntes Terrain. In: *Tamtéž*, s. 41–47.

12 Der betriebliche Aufbruch im Herbst 1989: Die unbekannte Seite der DDR-Revolution. Příspěvky z této konference byly publikovány ve sborníku se stejným názvem pod redakcí Bernda Gehrtelo a Renate Hürtgenové. Bildungswerk Berlin der Heinrich Böll-Stiftung, 2001.

dnů. Analýza tohoto problému pomůže i u nás prohloubit diskusi o charakteru listopadových událostí.

V roce 2000 vyšla kniha Petera Grafa Kielmansegga *Nach der Katastrofe: Eine Geschichte der geteilten Deutschland*, která byla kladně přijata nejen odborníky, ale i veřejností, takže se brzy stala základním dílem o této problematice. V přednášce, kterou proslovil v Centru pro výzkum soudobých dějin v Postupimi 11. května 2001,[13] vyložil Kielmansegg své pojetí dějin Německa i jeho obou částí. Německé dějiny v první polovině 20. století považuje za destruktivní, neboť Německo zničilo Evropu, zatímco v druhé polovině století přispělo konstruktivně k vytvoření nové Evropy. Podle jeho názoru začínají po roce 1945 nové dějiny, které plynou ve stínu a vědomí této katastrofy. Rozdělení německého státu, a tím i jeho historii po roce 1945 pak chápe jako dva konkurenční pokusy začít novou etapu, proto také pojednává o obou částech samostatně. Spolkovou republiku Německo charakterizovala demokracie a sociálně-tržní hospodářství, což považuje autor za její velký přínos. Při analýze dějin Německé demokratické republiky si klade otázku, proč ztroskotala její legitimační strategie – antifašistická, socialistická, vycházející z „mírové politiky" a konečně z orientace na blahobyt. Dospívá k názoru, že žádná z nich nebyla *a priori* bezvýchodná, avšak SED se dostala s každou do neřešitelného rozporu, neboť jí šlo hlavně o zajištění moci. Na základě tohoto rozboru uzavírá, že SRN byla cestou do budoucnosti, kdežto NDR představovala slepou uličku.

Konrad H. Jarausch ve svém komentáři[14] upozornil na některé problémy spjaté s koncepcí zmíněné knihy. Podle něj se Kielmansegg soustředil na státní dějiny, zatímco je třeba větší pozornost věnovat lidem, jejich nadějím a zkušenostem, aniž by byly zanedbávány mocenské vztahy. Vnitřní demokratizaci pak nelze chápat jen jako formální tolerování parlamentního systému, nýbrž jako pomalé prohlubování demokratických hodnot a způsobů jednání. Rozdílný byl i vztah obou německých států k minulosti. V NDR došlo k radikálnímu zlomu, který nakonec vyústil v jistou stagnaci, kdežto v SRN byla zachována kontinuita.

Do sovětského bloku patřily nejen státy střední a východní Evropy, nýbrž i některé asijské země, jež byly také vystaveny sovětizaci. Srovnání vývoje v obou částech světa přispěje k poznání specifičnosti, které vyplývaly z místních poměrů, i shodných rysů, poukazujících k působení vnějšího mocenského centra. Průběh tohoto procesu v Severní Koreji sleduje Chongja Bemelelt-Li ve studii „Sowjetisierung, Stalinisierung, Juche: Der Weg Nordkoreas von einer konfuzianischen Gesellschaft in den totalitären Staat".[15] Podle autora bylo charakteristickým rysem vývoje v Severní Koreji spojení stalinismu s nacionalismem a přetrvávající kult Kim Ir Senovy osobnosti. Zvláštní roli sehrálo učení Ču čche, které bylo prostředkem k zachování rovnováhy ve vztahu mezi

13 KIELMANSEGG, Peter Graf: Konzeptionelle Überlegungen zur Geschichte des geteilten Deutschlands. In: *Tamtéž*, s. 7–15.

14 JARAUSCH, Konrad H.: Geschichte der Deutschen „diesseits der Katastrophe": Anmerkungen zur einem großen Werk. In: *Tamtéž*, s. 16–18.

15 Viz č. 22, s. 14–31.

soupeřícími mocnostmi, Sovětským svazem a Čínou, a zároveň sloužilo jako nástroj legitimizace moci Kim Ir Sena a později i přenesení vlády na jeho syna. Čučche tvořily tři prvky: vůdce, strana a masy – stručně řečeno, masy musí mít vůdce, který potřebuje nástroj k vládnutí, tj. stranu. Tímto učením byl národu dán vzor, jak myslet a chovat se, a jeho důsledkem bylo zbožnění vůdce.

Každé číslo bulletinu obsahuje recenze na knihy, především se vztahem k soudobým německým dějinám, a přináší informace o konferencích a workshopech. Příkladem je kolokvium mladých vědců o dějinách východoevropských zemí a NDR, které se konalo 15. až 17. prosince 2000 v Postupimi.[16] Českou problematikou se na něm zabývala Irena Staňková z Karlovy univerzity v příspěvku o reemigraci Čechů z Rakouska a Německa po druhé světové válce. Heike van Hoornová z münsterské univerzity se soustředila na osudy německých antifašistů odsunutých z Československa a jejich integraci do nové společnosti.

Metodicky podnětná byla konference, která se konala koncem května 2001 v Postupimi pod názvem „Die Historisierung der Gegenwart – Erinnerung und Zeitgeschichte im Konflikt".[17] Tématem jednání první sekce byl vztah mezi osobní a kolektivní pamětí a psaním o soudobých dějinách. Druhá sekce byla věnována individuálním vzpomínkám a jejich zařazení do sociálních kontextů.

Významnou roli v době nacismu hráli historikové, kteří odešli do exilu. Této problematice byl věnován workshop, který se konal 13. července 2001 v Postupimi. Jednotlivé příspěvky se zabývaly politickou orientací exilových historiků, jejich osudy, návratem po válce do západního, a zejména východního Německa a významem exilové historiografie.[18]

Skupina německých, francouzských a polských studentů se na semináři v září 2001 zabývala východoevropskou a polskou opozicí.[19] Přínosný byl úvodní referát Lukasze Kamińského z univerzity ve Vratislavi, který charakterizoval jednotlivé formy opozice, tj. odpor, odmítnutí a aktivní opozici prostřednictvím organizovaných skupin. Popsal její vývojové etapy, počínaje rezistencí proti zřízení a konsolidaci stalinského systému koncem čtyřicátých a v padesátých letech až po oživení opozice ve větším měřítku v sedmdesátých letech a Solidaritu, jejíž založení představovalo – přes porážku hnutí – počátek konce komunistické diktatury ve východní Evropě. Ohlasem Solidarity na Západě a jejím vlivem na dělnické hnutí a intelektuály ve Francii se zabýval Martin Frybes z Paříže. Velká diskuse se rozpoutala o aktuálnosti východoevropského opozičního hnutí v dnešní době. Soustředila se mimo jiné na otázku, zda je „sebeobrana společnosti" ještě dnes potřebná, či zda je antiglobalizační hnutí její součástí.

---

16 Viz BEHRENDS, Jan C.: Kolloquium zur DDR- und osteuropäischen Geschichte: Ein Tagungsbericht. In: *Tamtéž*, s. 39–42.

17 Viz CLASSEN, Christoph: Die Mühen der Meta-Ebene: Selbstreflexionen einer Profession auf schwankendem Grund. In: *Tamtéž*, s. 47–52.

18 KEßLER, Mario: Deutsche Historiker im Exil (1933–1945). Viz č. 23/24, s. 73–78.

19 O semináři s názvem „Die Opposition in der DDR und Polen und der Westen", který se konal 7.–14. září 2001, referoval Olaf Klenke. Viz *tamtéž*, s. 79–81.

Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien přináší řadu článků a studií, které přispívají k řešení závažných otázek z dějin komunismu, především pak dějin NDR; jsou však inspirující i pro českou historiografii a její další zaměření, neboť upozorňují na problematiku u nás často opomíjenou. Za podnětnou považuji i skutečnost, že časopis uveřejňuje především studie pracovníků postupimského centra nebo referuje o konferencích a workshopech, které centrum pořádalo či se na nich podílelo. Je to vhodná platforma, jak seznámit historickou obec s jeho činností a často i předběžnými výsledky, což platí i pro anotovaný seznam prací jednotlivých badatelů.

Milan Otáhal

Alexander Dubček – velký státník, nebo politický symbol?

Jiří Suk

BENČÍK, Antonín: *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi: Drama muže, který předběhl svou dobu*. Praha, Nakladatelství Ostrov 2001, 224 stran.

Pochybnosti vyvolává samotný název knihy, obsahující tři sémanticky velmi hutná slova („utajení", „pravda", „drama") a jedno slovní spojení, které poukazuje k historické velikosti, nadčasovosti („předběhl svou dobu"). Je na první pohled patrná vypjatost namístě?

Utajenost

Už jenom to, že Benčíkova knížka vyšla, zpochybňuje nebezpečí, že něco důležitého zůstalo utajeno. Nežijeme v nedostatku informací, ale v jejich hýřivém přebytku. V prostředí informační exploze lze stěží něco utajit, spíše se v něm věci objevují a zapadají podle nálady a zájmu, ztrácejí se beze stopy. Mám za to, že ani v tomto případě se o utajení nikdo nesnaží. Pak by autor odporoval sám sobě, neboť už v úvodu píše o „velkém množství dokumentů, které jsou již dlouhá léta všem zájemcům k dispozici" (s. 6). Skutečnosti se spíše podobá, že zájem o vyzdvihování předpokládané Dubčekovy velikosti – od okamžiku, kdy se jeho život v roce 1992 uzavřel – je v českých zemích velice malý a stále klesá. Jako by s rozpadem Československa zde zanikl i mýtus tohoto politika. Možná, že autora zlobí spíše tendence posouvající jeho hrdinu k hraně nezájmu a zapomnění.

Pravda

Slovo „pravda" souvisí s autorovou schematickou představou o metodě, kterou v textu na několika místech vyjevuje. Už v úvodu se nepříliš přesvědčivě, ale o to bojovněji vypořádává s kritikou „pražského jara" a Alexandra Dubčeka: „Mohu nyní jednoznačně prohlásit: fakta a dokumenty, na jejichž podkladě jsem tuto knihu napsal, stejně

jednoznačně prokazují: buď tito kritici neznají a ani se nesnaží studovat elementární fakta a dokumenty, nebo je hrubě ignorují." (s. 6) A hned je tu otázka: Co jsou to „elementární fakta"?

Diskuse o podstatě historického poznání je už letitá a stojí za ní již značně rozsáhlá knihovna. Naše historická obec si v teoretizování nikdy moc nelibovala, avšak nezůstala jím nedotčena.[1] Hodí se v této souvislosti upozornit na nedávno vydaný překlad prvního dílu knihy francouzského filozofa Paula Ricoeura *Čas a vyprávění*, který je z podstatné části věnován historiografickému diskurzu a jeho vztahu k temporalitě a narativitě.[2] Pro historika je cenná především v těch pasážích, v nichž zpřehledňuje a sumarizuje diskusi západoevropských dějepisců o historickém řemesle a poznání. Vedle mnoha cenných informací a rozborů zde samozřejmě nalezneme i zmínky o tom, co je to historická událost (fakt). Dozvíme se, že pozitivistická představa o „absolutní povaze události" byla překonána již na počátku 20. století. Ricoeur to mimo jiné shrnuje těmito slovy: „...v míře, do jaké je historik vtažen do porozumění a výkladu minulé události, nemůže být žádná událost doložena historickým diskurzem jako absolutní. Porozumění, i prosté pochopení druhého v každodenním životě, nikdy není přímou intuicí, ale rekonstrukcí. Krátce řečeno: 'Neexistuje žádná hotová *historická skutečnost*, která by předcházela vědě a již by stačilo jen věrně reprodukovat.'"[3] (V závěru Ricoeur cituje Raymonda Arona.) Předpokládat, že historické dokumenty obsahují elementární fakta, v nichž je přítomna minulost sama o sobě, je dnes už skoro nehorázné. Vždy je třeba se ptát, kolik je v historické interpretaci autorovy osobnosti a jak ji poznamenala úroveň poznání a dobová atmosféra. Jak dopadla interakce mezi fakty a historikem v Benčíkově textu?

Drama „pražského jara"

Nelze pochybovat o tom, že Dubčekův život byl velmi dramatický, ovšem jen v čase „pražského jara" a „listopadu '89". O to větší důraz je třeba klást na kritický přístup při hodnocení Dubčekova místa v dějinách. Benčíkova kniha má však ráz apologetický, což je s předpokládanou kritičností ve zjevném rozporu. Obsahuje jednoznačná tvrzení a závěry, není v ní místo pro otázky a hypotézy. Líčení je vysoce kontrastní. Není pochyb, na čí straně autor stojí, když střídá pasáže o bezelstnosti, čestnosti, odvaze a dobrých úmyslech s pasážemi o zlovolnosti, podlosti a zákulisních manipulacích. Polaritnímu vidění dobra a zla je poplatná volba výrazových prostředků, které svědčí spíše zaujaté publicistice než vědecké studii. Benčíkův text je poznamenán silným rozporem mezi reformněkomunistickou kolektivní pamětí, která dává výkladu obsah, a historickou erudicí, jež se mu snaží vtisknout formu vědeckosti. Autorovým

1 Například již v 60. letech minulého století vyšla u nás kniha, v níž je instruktivně pojednáno o pojetí historického faktu v post-pozitivistickém dějepisectví. Viz CARR, Edward Hallet: *Co je historie? Přednášky pronesené na cambridžské univerzitě v lednu-březnu 1961*. Přeložil Jaroslav Strnad. Praha, Svoboda 1967.

2 RICOEUR, Paul: *Čas a vyprávění. 1: Zápletka a historické vyprávění*. Přeložil Miroslav Petříček jr. a Věra Dvořáková. Praha, Oikoimenh 2000.

3 *Tamtéž*, s. 144.

východiskem je silný, osudový prožitek „pražského jara" a jeho tragického vyústění. Legitimita prožitku je platná jen do okamžiku, kdy se paměť pokusí osedlat historii a učinit skrze ni sebe samu pravdou. Historie jako kritika je však neúprosná: „V srdci historie působí kriticismus ničící spontánní paměť. Paměť je pro historii vždy podezřelá, neboť skutečným posláním historie je její zničení a potlačení. Historie je tím, co odnímá žité minulosti legitimitu."[4] Jen v rovině paměti je Benčíkovo přesvědčení nedotknutelné.

Přestože se autor zaměřil na druhé období Dubčekova veřejného působení (1969–1992), začal kapitolou o „pražském jaru 1968" a srpnové okupaci (s. 8–30). Jeho líčení této krátké, leč významné periody vyvolává četné otázky. Reformní proces pojal jednoznačně – bez jakýchkoliv kritických pochybností či nástinu jiných výkladových hypotéz – jako cílevědomou, „promyšlenou" a „programovou" aktivitu Dubčekova reformního vedení komunistické strany směřující k „demontáži sovětského systému" a „syntéze socialismu s politickou demokracií" (s. 11). Nevzal v potaz závěry historiků a politologů, kteří výrazně zpochybnili – většinou na základě důkladného archivního výzkumu – takový výklad, který lze typologizovat jako reformněsocialistický a jehož nejvýraznějším představitelem je dnes právě Benčík.[5]

V kapitole „Zápas o pojetí 'normalizace'" (s. 31–54) se autor pokusil obhájit předpokládané Dubčekovo úsilí udržet při životě polednový reformní kurz KSČ, a na tomto pozadí pak svého hrdinu vyličit jako politika, který i v realitě sovětské okupace – tj. hrubého vojenského a politického nátlaku – obstál. Čelit otevřené brutalitě moci jistě nebyl lehký úkol – byl to úkol pro skutečného politika hodného této nevděčné profese. Jaké tedy Dubček podnikl kroky, aby zachránil reformy? Zbýval mu ještě nějaký manévrovací prostor, a pokud ano, jak jej využil? Fakta, která autor uvádí na jeho obhajobu, nejsou ovšem přesvědčivá. I z toho, co Benčík jako Dubčekův příznivec uvádí, je zřejmé, že první tajemník ÚV KSČ setrvával v jakémsi uzavřeném, soukromém vzdoru, který nenabyl rysů politické koncepce, jež by mohla soupeřit s koncepcí moskevskou.[6] Zůstával ve vleku událostí. Autor píše, že po okupaci pokračovaly

---

4 NORA, Pierre: Mezi pamětí a historií: Problematika míst. In: *Politika paměti: Antologie francouzských společenských věd*. Praha, CEFRES 1998, s. 9. (Cahiers du CEFRES, č. 13.)

5 Viz zejména PAUER, Jan: *Prag 1968: Der Einmarsch des Warschauer Paktes. Hintergründe – Planung – Durchführung*, Bremen, Edition Temmen 1995; WILLIAMS, Kieran: *The Prague Spring and its aftermath: Czechoslovak politics 1968–1970*, Cambridge, University Press 1997; LATYŠ, Michail V.: *„Pražskaja vesna" 1968 g. i reakcija Kremla*, Moskva, RAN 1998; VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Komunistická strana Československa: Konsolidace (květen–srpen 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 9, sv. 2). Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 2000, s. 7–24; PITHART, Petr: *Osmašedesátý*. 2. vydání. Praha, Rozmluvy 1990.

6 „Dubčekovo vedení, oklešťěné o řadu důsledných zastánců reforem, se od svého návratu z Moskvy nalézalo, přes denně opakované proklamace o jednotě vedení strany, státu a společnosti, ve stavu faktického rozkladu. Praktikovaná 'realistická' politika stavěla v principu na stejných premisách jako před srpnem. Snažila se zachovat si loajalitu národa, a přitom uspokojit sovětské požadavky." PAUER, Jan: Sovětská vojenská intervence a restaurace byrokraticko-centralistického systému v Československu 1968–1971. In: PECKA, Jindřich – PREČAN, Vilém (ed.): *Proměny pražského jara: Sborník studií a dokumentů o nekapitulantských postojích v česko-*

politické rehabilitace a další projevy emancipačního úsilí občanské společnosti. To však lze jen stěží přičítat k dobru reformním politikům. Bylo to spíše důsledkem dynamického endogenního pohybu v této oblasti, který měl svou setrvačnost a ještě nějaký čas se odvíjel nezávisle na politickém a mocenském vývoji. Nepřesvědčivé je také poukazovat na to, že byl schválen zákon o československé federaci, který zřejmě okupační moci nijak nepřekážel (s. 35). Sovětští politici – teď, když měli v zemi svoji armádu – ovšem osvědčili taktickou zdrženlivost a naoko se do vnitropolitických záležitostí Československa nevměšovali. Když se nevydařila taktika s prookupační dělnicko-rolnickou vládou, chtěli dosáhnout toho, aby roli mouřenína sehráli sami reformní komunisté.[7] A takřka bezezbytku se jim to podařilo.

Takový výklad Benčík ovšem odmítá. Pak je ovšem nutné se ptát, proč neuvedl (a pokud uvedl, tak velmi nejasně) některé důležité skutečnosti. Především to, že 30. srpna zřídila vláda Úřad pro tisk a informace, který začal vydávat pokyny obnovující v tisku, rozhlasu a televizi cenzurní praxi. Benčíkův argument, že zřízení úřadu neznamenalo okamžité obnovení cenzury v plném rozsahu, nemá příliš velkou váhu.[8] Dále: ministerstvo vnitra neschválilo počátkem září stanovy dvěma organizacím stojícím mimo Národní frontu – Klubu angažovaných nestraníků a K 231; ještě v tomto měsíci ze svých funkcí museli odstoupit předseda Ústředního výboru Národní fronty František Kriegel (jediný politik, který nepodepsal moskevký protokol), ministr zahraničních věcí Jiří Hájek, ústřední ředitelé Československého rozhlasu Zdeněk Hejzlar a Československé televize Jiří Pelikán atd. Taková opatření už lze bezpochyby považovat za počátek „normalizace". Tento názor sdílejí citovaní historici, kteří napsali, že „významnou úlohu při likvidaci reformního experimentu sehráli sami českoslovenští proreformní politikové" a že „všechny nezbytné parametry 'normalizace' byly dosaženy již v posledních měsících roku 1968 za aktivní účasti Dubčekova vedení".[9] Vondrová a Navrátil se shodují s Pauerem na termínu „kapitu-

---

slovenské společnosti 1968–1969. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1993, s. 173.

7 „Moskva pochopila nejpozději 48 hodin po zahájení invaze, že k překonání nejkritičtější fáze při obnovení normality ve střední Evropě ve smyslu *pax sovietica* potřebuje Dubčeka a ostatní 'progresivní' představitele, kteří byli odvlečeni nebo kteří – ač ponechání Sověty na svobodě – odmítli 21. srpna 1968 sovětskou invazi a vojensko-politický plán bratrské pomoci. Jinými slovy: moskevskou politiku měli pomoci uskutečnit lidé, kteří se stali populárními tím, že se proti ní postavili, a jejichž slavnostní návrat do státních a stranických funkcí prosadil lid svou neústupností." PREČAN, Vilém: Lid, veřejnost, občanská společnost jako aktér Pražského jara 1968. In: *Tamtéž*, s. 24; také in: TÝŽ: *V kradeném čase: Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993*. Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1994, s. 139.

8 Viz např. pokyny úřadu z 3. a 9. září 1968: nesmělo se publikovat kritika na adresu Sovětského svazu a dalších socialistických zemí; žádné články a komentáře nesměly kritizovat cizí vojenské jednotky (slovo „okupace" bylo nepřípustné); rovněž nesměly být publikovány údaje o materiálních škodách a ztrátách na životech způsobených těmito jednotkami atd. (Prohlášení předsednictva ÚV KSČ. In: *Svědectví*, roč. 9, č. 34–36 (1968–1969), s. 347.)

9 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Komunistická strana Československa: Kapitulace (srpen–listopad 1968)*. (Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 9, sv. 3.) Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 2001, s. 9.

lace",[10] kterým charakterizují podepsání moskevského protokolu i politiku reformistů po návratu do vlasti. Pithart shrnul tuto zkušenost (nikoli poznání) do věty vyjadřující trpkou skutečnost: „Všichni politici – hrdinové 'pražského jara' systematicky pracovali na své politické likvidaci."[11]

Odsouvání pasivního Dubčeka, se kterým si ještě mnozí lidé spojovali značné naděje, do méně významných funkcí mělo s cílevědomou politikou záchrany reforem pramálo společného. V dubnu 1969 ovládl komunistickou stranu nový favorit Moskvy Gustáv Husák. Benčík píše, že nové vedení si ještě „netrouflo" odstranit Dubčeka z politiky a nechalo jej zvolit předsedou Federálního shromáždění. Zde se setkal s druhým mužem „obrodného procesu" Josefem Smrkovským, který působil ve funkci místopředsedy FS a předsedy Sněmovny lidu. Nebezpečná kumulace populárních reformistů ve vysoké státní instituci? Nikoliv, autor hned přiznává, že „jejich možnost zasahovat pozitivně do vývoje společnosti byla již omezena na minimum", neboť Federální shromáždění už opět bylo „jen jakousi převodovou pákou pro plnění příkazů strany" (s. 48).

Snad nejmarkantněji se to projevilo v srpnu 1969 při schvalování zákonného opatření č. 99/1969, takzvaného pendrekového zákona, jenž ospravedlňoval brutální násilí, kterým státní moc – dirigovaná Husákovým stranickým vedením, podléhajícím Moskvě – definitivně a na dlouhá dvě desetiletí utlumila širší občanský vzdor, který se u příležitosti prvního výročí sovětské okupace v srpnu 1969 projevil masovými pouličními demonstracemi ve větších městech republiky. Zákonné opatření podepsali tři ze čtyř nejpopulárnějších politiků „pražského jara" – předseda vlády Oldřich Černík, prezident republiky Ludvík Svoboda, a především Alexander Dubček z titulu funkce předsedy Federálního shromáždění. Podpisy byly truchlivou tečkou za nadějemi na zachování prostoru svobody, který si lidé vydobyli. V tom se Benčík shoduje s těmi, s nimiž jinak zaniceně polemizuje. Při hodnocení pozadí této události se však spolehl na rozporuplné a nedostatečné vysvětlení, které ve svých pamětech podal sám Dubček;[12] na tomto základě (aniž by ovšem svůj zdroj citoval!) se pokusil svého hrdinu obhájit. V podstatě převzal jeho vlastní argumenty o obrovském tlaku, který na něj vyvinul Husák se svými přívrženci v předsednictvu parlamentu (s. 52–54). Dubček svého rozhodnutí litoval a označil je za „velkou chybu", která ho „tížila celý život". Podpis pod pendrekovým zákonem je však podle mého názoru příkladem osobního a politického selhání *par excellence*. Označit je za chybu nestačí. Adekvátní výklad této události najdeme v nedávném článku Oldřicha Tůmy.[13] Především je zarážející, jak dalece nechal sebou Dubček – druhý nejvyšší ústavní činitel a stále nejpopulárnější politik v zemi – manipulovat. Na příkaz předsednictva ÚV KSČ (jehož byl členem!) opustil v srpnových dnech Prahu; přicestoval do ní až 22. srpna, opět na příkaz Husákova stranického vedení, které po něm chtělo, aby dal neprod-

10 PAUER, J.: *Prag 1968*, s. 327 n.

11 PITHART, P.: *Osmašedesátý*, s. 76.

12 *Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Uspořádal Jiří Hochman. Praha, Svoboda-Libertas 1993, s. 245–249.

13 TŮMA, Oldřich: Srpen 1969, II: Pendrekové opatření. In: *Týden*, č. 51–52 (17.12.2001), s. 71 n.

lené v předsednictvu Federálního shromáždění schválit navržené zákonné opatření a podepsal je. Dubček se manipulaci nijak nevzepřel a nepokusil se využít okolností, které mu zjevně hrály do karet: Předsednictvo bylo svoláno bez jeho vědomí a na jeho zasedání nebyli pozváni všichni jeho členové (včetně Smrkovského); Dubček nevyužil toho, že nebylo usnášeníschopné! Výsledkem bylo, že podlehl Husákovu křiku a vyhrožování, nechal pendrekový zákon odhlasovat a podepsal jej.

Dlouhé intermezzo

Jakou povahu měl Dubčekův předpokládaný občanský a politický vzdor v období, kdy byl odstraněn z veřejného života? Až do roku 1985, kdy se v Sovětském svazu ujal vlády Michail Gorbačov, převládalo u něj to, co bychom mohli označit jako úsilí o plnohodnotný soukromý, rodinný a pracovní život, osvobozený od estébáckého špiclování a úředního šikanování. Tím ovšem Dubček nijak nevybočuje z dlouhé řady podobně postižených, neplnoprávných občanů. Osobní vzdor začíná dopisy adresovanými vůdčím představitelům konsolidované KSČ, v nichž Dubček ještě v roce 1969 protestuje proti lžím, které o něm začala šířit média. V polovině roku 1970 byl odvolán z funkce československého velvyslance v Turecku a zároveň vyloučen z řad Komunistické strany Československa. V prosinci téhož roku nastoupil jako vedoucí mechanizátor Západoslovenských státních lesů na Lesní správě Krasňany.

Následují další soukromé dopisy, podání a stížnosti státním představitelům a institucím, které obsahují vesměs protesty proti omezování osobní svobody. Dubčekovu aktivitu v sedmdesátých letech, jak ji Benčík podává, vystihuje následující, poněkud nešťastná věta: „Zatím však tento 'neexistující' a neúnavný bojovník za pravdu a spravedlnost sepisoval další dopis." (s. 78) Snad až příliš okatě Benčík zdůrazňuje, že soukromě motivované dopisy zpravidla obsahovaly „analýzu" společenské situace. Několikrát pak používá formulaci, že Dubček „nebojoval jen sám za sebe" (tamtéž). Avšak jaký ohlas mohly mít takovéto dopisy? Dubček nesouhlasil s jejich zveřejněním, což je u soukromých záležitostí zcela pochopitelné. Nesouhlasil s ním však ani v těch případech, kdy jejich předmětem byla obecnější úvaha o politické realitě a kdy list mohl být koncipován jako otevřený či přímo jako politicky apelativní. Dubček nezůstal uzavřen pouze ve svém soukromém světě, ale také ve světě komunistické politiky a ideologie. Je to patrné z dopisů adresovaných komunistickým stranám zemí sovětského bloku i zemí západoevropských. Obhajuje v nich politiku „pražského jara", kritizuje „konsolidační" a „normalizační" praktiky, Husákův „systém osobní moci" a upozorňuje na současnou krizi, v níž se KSČ ocitla. Dubček se v těchto dopisech prezentuje jako neformální soukromý mluvčí šesti set tisíc vyloučených komunistů.[14]

Balancování na pomezí soukromého a veřejného je typické i pro rozsáhlý dopis Federálnímu shromáždění a Slovenské národní radě z 28. října 1974, kterému

14 Viz Dopis Politickému byru Jednotné socialistické strany Německa z 29.3.1975. In: *Cesty k novembru 1989: Aktivity Alexandra Dubčeka*. Bratislava, Spoločnosť Alexandra Dubčeka – Nová práca 2000, s. 144–152.

Benčík přisuzuje velký význam, když jej bez váhání označuje za původce „politického zemětřesení" v Československu (s. 79). Dopis totiž pronikl neznámým kanálem (bez Dubčekova souhlasu) do zahraničí. Avšak určitý ohlas, který tam vyvolal, nemůže být výhradním kritériem jeho hodnocení. Ohlas je třeba považovat za součást dobové politické reality bipolárního světa. Viděno ze zahraničí, takřka cokoli, co přicházelo z mrtvolně mlčenlivého Československa až do vzniku Charty 77 a co bylo v rozporu s oficiálním výkladem *statu quo*, mohlo být vyhodnoceno jako politický čin prvního řádu. V tomto světle je také pochopitelná ostře nenávistná reakce na „podvratnou činnost" Dubčeka a dalších reformních komunistů, kterou Gustáv Husák učinil součástí svého projevu na zasedání Ústředního výboru Národní fronty 16. dubna 1975. Ideologicky a politicky vyhrocená doba vytvářela často své hrdiny i zločince bez valného ohledu na reálný stav věcí. Benčíkův tučně vytištěný závěr, že „jméno Alexandra Dubčeka se stalo pojmem a po dlouhé týdny vévodilo v dlouhém seznamu aktivních bojovníků proti totalitnímu režimu G. Husáka" (s. 88), patří k jeho četným úsudkům, které nemohu pokládat za adekvátní. Osobní zápas za plnohodnotný soukromý a pracovní život, který byl skutečným těžištěm Dubčekova úsilí v sedmdesátých letech a první polovině let osmdesátých, je opodstatněný a pochopitelný, ale nelze jej považovat za otevřenou opoziční politickou aktivitu. V Dubčekovi neměl režim reálného odpůrce, pouze symbolického protivníka.

Dospěli jsme ke konfrontaci Dubčeka s fenoménem Charty 77. Autor přiznává, že Charta Dubčekovu gloriolu až do poloviny osmdesátých let zastínila. Jinak je jeho srovnání velmi povrchní – nezabývá se například postavením reformních komunistů uvnitř Charty a jejich vazbou k „obrodnému procesu 1968" a tím i k Dubčekovi, ani se nepokouší hlouběji postihnout vztah Dubčeka k tomuto společenství. Příliš snadno dospěl k pochybnému závěru, že v usilí o naplnění občanských a lidských práv Dubček Chartu o sedm let předběhl (s. 103). Charta však nepovstala zničehonic jako sova z čela Minervina, od roku 1969 ji ve volnějším či užším slova smyslu předznamenávaly některé otevřené protirežimní aktivity (Hnutí revoluční mládeže, Československé hnutí za demokratický socialismus, manifest Deset bodů a další).[15] O tomto opozičním kvasu, kterého se přední politici „pražského jara" (včetně Dubčeka) neúčastnili, se Benčík nezmiňuje. Podstata srovnání je po mém soudu jiná: proti otevřenému a veřejnému působení chartistů stojí soukromé či polosoukromé působení Dubčekovo. Charta 77 byla skutečnou výzvou, jedinečným činem. Vznikla bez naděje na okamžitý politický úspěch, přesto byla reálným vkladem pro budoucí změnu režimu. V tomto ohledu s ní nelze nic v tehdejším Československu srovnat.

Dubčekovu aktivitu po nástupu Michaila Gorbačova do čela Sovětského svazu nahlíží Benčík jako pokračování v kontinuální snaze o ospravedlnění reformní politiky roku 1968, a nespatřuje proto v roce 1985 žádný výrazný předěl. Narozdíl od něj považuji začátek sovětské „perestrojky" za hranici dvou odlišných period, jejíž pře-

15 OTÁHAL, Milan: První fáze opozice proti takzvané normalizaci (1969–1972). In: MANDLER, Emanuel (ed.): *Dvě desetiletí před listopadem '89: Sborník*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Maxdorf 1993, s. 11–33.

kročení umožnilo Dubčekovi tematizovat reformu socialismu v Československu ze sklonku šedesátých let a vrátit se do veřejného povědomí. Politika, otočená k němu více než patnáct let zády, mu náhle vycházela vstříc. Otevřenější komunikační prostředí uvnitř sovětského bloku mu skýtalo větší (byť stále omezené) možnosti vyjádření. Rok 1985 a léta následující ukázaly, jak dějiny dokáží být zároveň logické i absurdní. Sovětské fenomény „perestrojky", „glasnosti" a „nového myšlení" aktualizovaly československý „obrodný proces" z jara 1968, ztotožňovaný především se jménem Alexandra Dubčeka. Symbolický politický kapitál spjatý s jeho jménem se začal zhodnocovat. Nepochybná spřízněnost obou procesů – „obrody socialismu" z roku 1968 a „přestavby socialismu" z roku 1985 – se stávala pro konzervativní komunistické funkcionáře hrozbou a pro přívržence reforem – uvnitř i vně sovětského bloku – velkou nadějí. Nanejvýš paradoxní situace, kterých jsou doby převratů plné, tak na jedné straně učinila z Dubčeka neprávem zapíraného a odmítaného spojence „perestrojky", na straně druhé pak vítaného a vyhledávaného příznivce politických změn ve východním bloku. Politický symbol se stal reálným pretendentem moci. Souhlasím s Benčíkem, že Dubčekův význam měsíc od měsíce rostl. V polovině roku 1989 symbolizovaly odpor proti komunistickému režimu tři osobnosti – Václav Havel, kardinál František Tomášek a Alexander Dubček.

Autorův rozbor Dubčekových politických aktivit na sklonku komunistické éry považuji za povšechný a schematický. Je to stručně komentovaný přehled, nikoli analýza. Dubčekův otevřený dopis Ústřednímu výboru KSČ a jeho předsednictvu z 23. června 1989, který Benčík přechází několikařádkovou informací (s. 165), pokládám v jistém smyslu za klíčový. Je jedinečným indikátorem Dubčekova politického myšlení v okamžiku, kdy železná obruč obepínající sovětský blok už povážlivě praskala. Neapeloval na procitající společnost, ale ještě jednou se obrátil na komunistickou stranu. Z toho, co psal, je zřejmý jeho úsudek, že krizi je ještě možné vyřešit důslednými změnami uvnitř jejích struktur. Zdá se, že předpokládal polarizaci mezi konzervativním a reformním křídlem ve straně. Takový předpoklad však nebyl reálný. Komplexní problém změny politického systému v Československu redukoval na protiklad půlmilionové „strany vyloučených", za jejíhož reprezentanta se pravděpodobně považoval, a „strany *Poučení z krizového vývoje*", symbolizované Husákem, Biľakem a Jakešem. Členy ústředního výboru varoval před otálením: „Prápor pravdy o minulosti, prápor sociálnej spravodlivosti, demokracie, ľudských a občianskych práv ... pozdvihnú zákonite iné, nátlakové tendencie a môžu do nenapraviteľného stavu zatlačiť stranu – k strate jej i tak skromného vplyvu na masy a tým i na ďalšie aktívne pôsobenie vo smere obrody socializmu, jeho reformovania."[16] Dubček psal letitým stranickým žargonem, který on a jeho stoupenci vnímali jako progresivně-reformní, zatímco jeho nepřátelé jako regresivně-revizionistický. Pro obě „strany" však platilo, že uvízly v začarovaném kruhu anachronické politické terminologie. Je

16 Cit. podle: SUK, Jiří – JANIŠOVÁ, Milena – PREČAN, Vilém (red.): *Hlasy občanské společnosti 1987–1989. Výběr z textů a dokumentů*. Praha, Československé dokumentační středisko – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1999, s. 74.

zřetelné, že od dopisu špičkám východoněmecké komunistické strany z března 1975 až k otevřenému dopisu vedení KSČ z června 1989 se v Dubčekově politickém uvažování nic nezměnilo. V letech 1988 a 1989 probíhal paralelní boj, který se zdál být vývojovou osou, jak se však záhy ukázalo, nestal se ji: Na jedné straně se Jakešovo vedení zoufale snažilo o udržení platnosti *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XII. sjezdu KSČ*, které obsahovalo dosavadní oficiální výklad krize roku 1968 a legitimovalo současný mocenský stav. Na druhé frontě stejně marně usiloval Alexander Dubček a jeho bližší i vzdálenější příznivci o úplnou rehabilitaci reformní politiky z roku 1968 a její uznání jako rovnoprávné starší sestry sovětské „perestrojky".

Drama „listopadu '89"

Drama Alexandra Dubčeka a celé československé společnosti vrcholilo v listopadu a prosinci 1989. Benčík opakovaně vyjadřuje neopodstatněné pochybnosti o slabé vůli představitelů slovenského demokratického hnutí Verejnosť proti násiliu spolupracovat s Dubčekem a učinit z něj svého lídra (s. 181, 184, 190). Naproti tomu bývalí aktivisté VPN – jejichž publikovaná svědectví autor v jiných souvislostech cituje, v této však nikoli (!) – se vyjadřují v opačném smyslu: Dubček o spolupráci s VPN příliš nestál, byl k ní nedůvěřivý a odměřený.[17] Leitmotivem poslední kapitoly (s. 176–208) je snaha prokázat, že Dubček se těšil velmi vysoké podpoře českých i slovenských občanů, byl nejznámějším a nejžádanějším politikem, a tudíž se měl stát prezidentem republiky, symbolicky sjednocujícím český a slovenský národ. Podle Benčíka se jím nestal v důsledku „předpojatosti, animozity či averze" (s. 190) představitelů obou demokratických hnutí – Občanského fóra a VPN – která dala přednost kandidatuře Václava Havla. Benčík vycházel z prostého předpokladu, že lidé na náměstích skandovali unisono Dubčekovo jméno (viz název kapitoly „Hlas lidu – 'Dubček na Hrad'"), avšak nevzal v potaz, že veřejné mínění nebývá tvůrcem aktivní politiky, jen jejím příjemcem a schvalovatelem, který v revoluci podléhá velmi dynamickému vývoji. Není těžké prokázat, že po oficiálním vyhlášení Havlovy prezidentské kandidatury 10. prosince 1989 přestali titíž lidé skandovat jméno Alexandra Dubček a vyvolávali jméno Václava Havla (přinejmenším v českých zemích, proměny slovenského veřejného mínění neznám natolik, abych to mohl s jistotou tvrdit). S vůlí demokratických hnutí (především VPN) vzepřít se symbolu, který považovala za sporný, se nedokázal Benčík osobně vyrovnat. Zdá se mi, že historikovo neskrývané rozčarování nad tím, že věci dopadly jinak, než by si byl přál, bylo v tomto případě překážkou hlubšího poznání.

---

17 Viz např. svědectví Petera Zajace: „Mali sme veľké problémy Dubčeka dostať na tribúnu, veľmi dlho sa zdráhal, trvalo to dva dni, kým ňu vystúpil, nemal veľkú chuť s VPN kooperovať. O VPN dlho hovoril ako o 'tom občianskom hnutí', o 'tej občianskej iniciatíve', ktorú ani nepomenoval." In: ANTALOVÁ, Ingrid (ed.): *Verejnosť proti násiliu – Občianske fórum. Svedectvá*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku 1999, s. 37; srv. dále TAZ (ed.): *Verejnosť proti násiliu 1989–1991: Svedectvá a dokumenty*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku 1998.

Předběhl svou dobu

Svou knihu Benčík uzavírá konstatováním, že Dubček byl „velkou postavou československých dějin" (s. 202). Nemusíme tedy hledat vlastní kritérium, stanovil je sám autor – není jím nic menšího než historická velikost. Můžeme je přijmout, už Jacob Burckhardt věděl, že „historická velikost" je pojmem problematickým a relativním, jedním dechem však dodal, že je to „pojem nezbytný", který si „nesmíme dát vzít".[18] Jakkoliv už v popředí zájmu současné historiografie nestojí dějiny politických událostí, v nichž přední místo patřilo velkým jedincům, je zřejmé, že pojem osobnosti přeci jenom zůstává historickou konstantou, i když se s ním setkáváme spíše v prožitku a paměti než v odborné historii. Doba, jejímž bytostným znakem je průměrnost, mimořádným osobnostem ani příliš nepřeje. Je však pochopitelné, že v žitých dějinách poznamenaných nejistotou a častými zvraty hledáme někoho mimořádného, někoho, koho „nelze nahradit součtem obyčejných hlav a povah".[19]

Jsem přesvědčen, že v Dubčekově případě má smysl přemýšlet pouze o pojmu „politický symbol", nikoliv o velikosti. Dubček patřil své době, z níž nevykročil, protože nebyl mimořádně silnou individualitou. Byl to jiný, slušný komunista – usměvavý, oblíbený, s charismatem lidskosti. Představa nového, lepšího typu socialismu, kterou ztělesňoval, povstala z politického neúspěchu, v němž vpád ozbrojené velmoci zcela zastínil nepřipravenost, chyby a selhání reformních politiků. Už deset let poté napsal Pithart výstižná slova: „...vždyť ve zřícené stavbě československého demokratického socialismu je *historická odpovědnost* československých komunistů už jakoby beze stop ztracená."[20] Syrová brutalita invaze napomohla k vytvoření mýtu o politice cílevědomých reformátorů kormidlujících v rozbouřených vodách přímo ke břehům demokratického systému. Obzvláště důležitá se mi v souvislosti s Dubčekovým profilem zdá Burckhardtova připomínka, že skutečná politická osobnost nepředstavuje nějaký všeobecný mravní vzor, nýbrž „výjimku"; a to i takovou, která může představu o mravnosti narušovat: „Historická velikost považuje předem za svůj prvořadý úkol udržet své postavení a rozvinout je; moc člověka nečiní lepším." („Kardinál Richelieu nebyl andělem a jeho státní idea nebyla dobrá, byla to však jediná možná idea.")[21]

Naproti tomu příznivci Alexandra Dubčeka téměř vždy operují s faktorem „lidskosti". Upozorňují na kontrast mezi usměvavým a bezprostředním Dubčekem a nevýraznými stranickými byrokraty, typickými pro všechny komunistické režimy. Dubčekova jedinečnost a popularita spočívala v jeho osobním kouzlu, které na lidi tehdejší doby působilo nadmíru silně. V roce 1968 se hovořilo o „socialismu s lidskou tváří"; Benčík píše o „politice a s ní spjatém lidství"; Hubert Maxa dal své knížce o Dubčekovi podtitul *Člověk v politice*;[22] i nezúčastněný Ralf Dahrendorf si uchoval vzpomínku na

18 BURCKHARDT, Jacob: *Úvahy o světových dějinách*. Olomouc, Votobia 1996, s. 182.
19 *Tamtéž*, s. 204.
20 PITHART, P.: *Osmašedesátý*, s. 75.
21 BURCKHARDT, J.: *Úvahy o světových dějinách*, s. 204.
22 MAXA, Hubert: *Alexander Dubček. Člověk v politice (1990–1992)*. Bratislava – Brno, Kalligram – Doplněk 1998.

„samozřejmou lidskost a prosté lidské city" (s. 215) atd. Jako by při hodnocení Dubčeka-politika nepostačoval jen politický faktor. Je jistě velmi povznášející narazit na politika, pro něhož je nesamozřejmá lidskost *conditio sine qua non* jeho veřejného působení. Avšak důsledné lpění na primátu etiky (lidského jednání) před politikou může za určitých okolností být politikovi tou největší překážkou: „...ten, kdo si začíná s politikou, tj. s mocí a násilím jako prostředky, vstupuje do spolku s ďábelskými mocnostmi. ...pro jednání takového člověka *neplatí*, že z dobrého pochází jenom dobré a ze zlého jen zlé, nýbrž často naopak."[23] Hodí se Weberova slova na „lidskou", ale nevýraznou a tragickou politiku spojovanou s Dubčekovým jménem? Nejsou pro ni příliš tvrdá?

Pokud budeme uvažovat o politickém symbolu, měli bychom si uvědomit jeho sílu i meze. Dotkli jsme se tohoto tématu v souvislosti s Husákovou reakcí na Dubčekův dopis československým zákonodárným sborům z roku 1974. Husák se neuchýlil k ostrému výpadu proto, že se obával Dubčeka-politika. Vždyť mu v srpnu 1969 udělil jedinečnou macchiavellistickou lekci, odsunul ho na okraj společnosti a odsoudil k zapomnění. Obával se Dubčeka-symbolu, který mohl působit vážné komplikace v zahraničněpolitické oblasti a za jistých podmínek rozjitřit, či dokonce mobilizovat zdejší veřejnost. Podobně poslední generální tajemník Milouš Jakeš a jeho političtí souputníci na sklonku komunistické éry měli obavu z Dubčeka-symbolu, který – v realitě „perestrojky", pro ně jistě nežádoucí a nešťastné – ohlašoval jejich konec.

Motivace k vytváření politických symbolů bývá velice různorodá. Na prostého člověka mohla vzpomínka na Dubčekův úsměv v porovnání s chladnými rysy Husáka, pořouchlým výrazem Biľaka či tupým vzezřením Jakeše působit natolik, že si s ní prostě spojil představu o lepší a důstojnější politice. Ve vyšší rovině sehrával symbol svou roli zejména při očišťování a ospravedlňování komunistické či socialistické ideje, kterou reálná politika Sovětského svazu a jiných komunistických zemí tolik zdiskreditovala. Některé výroky, které pojal do své knihy Benčík, podle mého názoru svědčí o této motivaci. Například slova francouzského spisovatele, celoživotního komunistického idealisty Louise Aragona, která adresoval Dubčekovi v roce 1970 po jeho vyloučení z komunistické strany: „Drahý soudruhu Dubčeku, budou Vás moci vyhnat odkudkoliv, ale nikdy Vás nebudou moci vypudit z mého srdce." (s. 61) Pokud si i po sovětské okupaci Československa chtěl Aragon ještě zachovat své komunistické přesvědčení, neměl po ruce nic silnějšího než právě Dubčekův symbol. Oslava i spoluvytváření a potvrzení symbolu se skvěle ukazují v řeči představitele boloňské univerzity Guida Gambetty pronesené při udělení čestného doktorátu Alexandru Dubčekovi v listopadu 1988. Vzhledem k tomu, co jsme již o Dubčekovi uvedli, je část řeči citovaná Benčíkem takřka komplementární. V historicky příznivém okamžiku sovětské „perestrojky" vztyčil Gambetta z trosek „pražského jara" tři triumfální oblouky. Na prvním je napsáno – svoboda, obrana občanských a politických práv všude na světě; na druhém – lidskost, hluboká tolerance a víra; na třetím – celoevropský

23 WEBER, Max: Politika jako povolání. In: TÝŽ: *Metodologie, sociologie a politika*. Vybral a uspořádal Miloš Havelka. Praha, Oikoimenh 1998, s. 291.

význam a příklad k dalšímu rozvíjení socialismu: „...vyznamenali jsme symbol, představitele všech těch osob, které se vydělily pro život zasvěcený obraně lidských práv v oblastech světa ... kde dosud dochází k vážnému porušování demokratických principů, individuálních svobod a kolektivního sebeurčení. Neznali jsme tenkrát Dubčeka, nepocítili jsme osobní kouzlo, lidský dotek, který zdůvodňuje neuvěřitelný, vzrušující fakt, že on, po dvaceti letech ticha, ještě tolik znamená pro celou Evropu, pro nás všechny, kteří tu jsme k jeho dnešní oslavě. Čestnost, přímost, důvěra v lidi až do krajních důsledků, síla víry ve vlastní myšlenky, vyrovnanost, s jakou čelil i těm nejvážnějším situacím, hluboká tolerance, která proniká vším, co říká, inteligence, jsou schopnosti, které dokázaly, že zážitky z roku 1968 se tehdy neproměnily v národní tragédii, a které jsou dnes tak živé, že by bez nich sotva mohla vycházet cesta k rozvoji socialismu." (s. 147) V pozdravném projevu studentky Elisabetty Molinari je Dubček „vášnivým a osvíceným reformátorem", který se jako první pokusil vtisknout „socialistickému státu 'lidskou tvář'". Ztělesňuje tu politiku, která není pouhou technologií moci a jíž dala „historie za pravdu". Dubčekova zkušenost je pro mladé lidi „symbolem velkého významu a zářivým příkladem" (s. 210).

Existuje Dubčekův symbol v původní síle ještě třináct let po pádu komunismu ve východní Evropě, který nevedl k rozvoji socialismu, ale k systému politické demokracie a rozporuplnému kapitalismu? Zdá se, že nikoli, alespoň v Česku. Symboly však mají své vlastní osudy, které se vymykají běžné logice. I v době, kdy se zdá, že už ztratily svou sílu a kouzlo, není namístě tvrdit, že jsou definitivně věcí minulosti.

Recenze

Informace o dějinách i současnosti komunismu v českých zemích

Jan Měchýř

FIALA, Petr – HOLZER, Jan – MAREŠ, Miroslav – PŠEJA, Pavel: *Komunismus v České republice: Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v České republice*. Brno, Masarykova univerzita – Mezinárodní politologický ústav 1999, 312 stran.

Autoři jednotlivých statí nejsou jmenovitě uvedeni, čímž pravděpodobně chtějí deklarovat své „vzájemné ručení" a vybízejí k posuzování publikace jako kolektivního díla. Neuvádějí o sobě ovšem ani žádoucí, dnes obligátní „slovníkové" údaje.

Zhruba v první polovině knihy se ve dvou kapitolách věnují historii komunistického hnutí v českých zemích jako opoziční i vládnoucí síly, a to od počátku jeho politické organizovanosti vymezené založením Komunistické strany Československa v roce 1921 do pádu komunistického režimu a poté jeho hlavnímu stranicko-politickému proudu reprezentovanému Komunistickou stranou Čech a Moravy od listopadu 1989 do konce devadesátých let. V dalších devíti kapitolách přistupují k politologické, sociologické a ideologické charakteristice ústřední komunistické strany a jejích menších odnoží a souputnic reformního i ortodoxního ražení: analyzují jejich programová východiska, popisují organizační strukturu, složení členské základny a její postoje, přibližují mediální zázemí, snaží se definovat postavení KSČM v rámci tuzemského demokratického politického systému i ve srovnání s dalšími evropskými státy a zamýšlejí se obecněji nad vztahem české společnosti ke komunismu. Závěr knihy pak vyhradili úvaze o politických perspektivách komunistů v českých zemích po roce 2000. Pro snazší orientaci autoři připojili seznam osmadvaceti tabulek (statistických přehledů a sociologických výzkumů), jež ilustrují a doplňují výklad na různých místech v jednotlivých studiích.

Své metodologické východisko autoři zdůvodňují hned v úvodu (s. 9): „Téma komunismu je z pochopitelných důvodů vnímáno velmi emotivně, což je akceptovatelné a správné (?) ve veřejné diskusi, ale což současně představuje určité zatížení při

pokusu o vědeckou analýzu tohoto fenoménu v současnosti. V celém textu jsme se proto snažili zůstat na pozicích empiricko-analytické politologie." Tomuto předsevzetí převážně dostáli. Minulost i současnost komunistického hnutí zkoumají a vykládají vcelku „objektivně", bez zjevných emocí. (Pojem „analýza" chápu zřejmě jinak než autoři, ale nejsa politologem nemohu to posoudit.) Odříkají se však někdy nejen komentářů, ale i konkrétního vysvětlení, které je i v objektivně pojaté empiricko-analytické studii přípustné, ba dokonce nezbytné. Jistě by je nejeden čtenář přivítal.

Úvodní kapitola „Geneze českého komunismu (1921–1989)" (s. 11–84) je (či spíše měla by být) souborem nezbytných informací o Komunistické straně Československa za téměř celý čas její existence. Není zde jistě třeba připomínat trivialitu, že bez poznání minulosti i současnost „visí ve vzduchoprázdnu"; své pochybnosti o *koncepci* této kapitoly a smyslu některých informací ponechávám na závěr recenze.

Osou publikace je kapitola „Vývoj KSČ a KSČM po roce 1989", rozčleněná na čtyři části. Podkapitola „KSČ a sametová revoluce" mimo jiné předkládá komentovaný přehled změn uvnitř KSČ a jejích postojů po listopadu 1989. Výstižnější než konstatování, že „listopadové události zastihly komunistickou stranu zcela nepřipravenou", by snad bylo říci „vnitřně rozloženou a demoralizovanou". Autoři uvádějí na pravou míru často užívané nepřesné tvrzení, že „KSČ se nikdy neomluvila za svoji minulost a nezřekla se ideje a cíle diktatury proletariátu". Poctivě zaznamenali, že to vyhlásila na svém sjezdu v prosinci 1989 i několikrát později. Zároveň však na řadě míst dokumentují, že to zůstalo jen formální proklamací, která nevyjadřovala názory většiny členů strany. V podkapitole „KSČ a první svobodné volby" nechybí údaj, že více než třináct procent československých občanů (v obecních volbách v listopadu 1990 dokonce v průměru až 17 procent) odevzdalo své hlasy pro KSČ – nečekaně vysoký počet pro stranu, která se v předešlém období totálně zdiskreditovala. Vysvětlení příčin by si však vyžádalo podrobnější zdůvodnění; sotva je možné argumentovat málo známou skutečností, že ÚV KSČ v dubnu 1990 rozhodl „vrátit státu nemovitosti, které KSČ získala v komunistickém období" (s. 102). Další dvě podkapitoly, „Vnitrostranické spory v KSČM v letech 1990–1993" a „Od třetího do pátého sjezdu – období stabilizovaného neokomunismu", popisují mimo jiné pokus o federalizaci strany (schválena na 18. sjezdu v listopadu 1990) na Komunistickou stranu Čech a Moravy a Komunistickou stranu Slovenska, která se o rok později přejmenovala na Stranu demokratickej ľavice a následně vyhlásila své osamostatnění. (Příčiny rozpadu federace KSČS budou jistě předmětem dalšího zkoumání.) K užitečným informacím patří i přesné číslo 75,94 procenta členů KSČM, kteří se v anketě na sklonku roku 1991 vyslovili pro zachování dosavadního názvu strany. Stručně je zmíněn marný boj osvícenější části funkcionářů (například Jiří Svoboda) o novou orientaci KSČM (po vzoru slovenské Strany demokratické levice). Prezentovaná empirická zjištění bude třeba ještě podrobit důkladnější analýze.

Teze a obecné informace této části rozvádějí a dokumentují další kapitoly. K podstatnějším patří „Programatika KSČM", v níž najdeme obsáhlé citace z řady stranických proklamací. Například dokument z roku 1991 „Koncepce KSČM: Demokratická ekonomická reforma" obsahuje základní programové cíle tehdejší komunistické strany: „zvýšení hospodářské výkonnosti naší země, vytvoření vlastnické motivace, pluralita vlastnických forem, obnova trhu, politika hospodářského růstu, zastavení

devastace životního prostředí, sociální spravedlnost". Autoři sice neprovádějí srovnání, ale i tak je zjevné, že se programy komunistické strany tehdy nijak podstatně nelišily od postulátů většiny ostatních stran. Jak vděčný námět se zde nabízí pro politologickou analýzu.

Následující kapitola „Organizační členění KSČM" tvoří s předešlou kapitolou logický celek. Citují se zde výňatky ze stanov přijatých pátým sjezdem v prosinci 1999, včetně ustanovení, že „se členstvím v KSČM je ... neslučitelná podpora a propagace hnutí směřujícího k potlačení práv a svobod občana" a že „člen strany má právo zachovat si své názory ... [a právo] na jednání stranických orgánů kritizovat kteréhokoliv člena nebo orgán KSČM". (K tomu by se však přece jen mohla dodat poznámka, že právo „kritizovat" formálně zakotvovaly i stanovy platné v době vrcholného „kultu osobnosti", tedy v éře nejen společenské, ale i vnitrostranické totality, kdy se v praxi přísně trestal i pouhý náznak kritiky.)

Na kapitolu „Vývoj KSČ a KSČM po roce 1989" organicky navazuje a některé její stručné poznámky rozvádí či podrobněji dokládá kapitola „Postkomunistické strany v ČR" (Levý blok, Strana demokratické levice, Strana demokratického socialismu a Demokratická strana). Význam či užitečnost jednotlivých informací rozliší historik asi až s větším odstupem času. Je však dobré, že jsou zde zaznamenány, protože to přinejmenším ušetří čas při zjišťování, které větvičky na stromu novodobé historie komunistického hnutí jsou suchými výrostky. Většina ostatních kapitol má doplňující, nikoli však bezvýznamnou či neužitečnou funkci. Z řady zajímavých poznatků jen namátkou vybírám údaj o trendu počtu členů a základních organizací (354 549 členů a 10 669 organizací koncem roku 1991, 136 516 členů a 5 406 organizací v roce 1999).

Celkový přínos publikace jako obsažného pramene informací je sotva možné zpochybňovat, její hodnotu ovšem snižují různé dílčí nedostatky. Na řadě míst autoři své názory nevyjadřují tak precizně, jak by bylo zapotřebí v odborné publikaci. Jako příklad věcně nekonkrétních a stylisticky zamlžujících formulací je možné uvést následující pasáž na straně 168: „Za určitých okolností by některé závěry komunistů mohly být podnětem k vyvolání širší politické diskuse, což ovšem primárně předpokládá změnu vnímání KSČM jako extremistické a antisystémové strany. Nastává však doba, kdy s ohledem na rostoucí preference komunistů bude větší části veřejnosti a zřejmě i médií věnována pozornost i obsahové stránce politiky KSČM, přičemž strana samotná svoji 'sebepropagaci' v tomto směru znásobí. Proto pro majoritní politické síly vyvstává potřeba nalezení a vypracování důkladné protiargumentace vůči komunistickým programům." Skoro každé větné spojení z citovaného odstavce by vyžadovalo vysvětlit, co vlastně jím pisatelé míní: za jakých okolností, které závěry, kterých komunistů (všech? ústředního výboru? sjezdových rezolucí? poslanců?) by mohly vyvolat diskusi koho s kým; kdo by měl přestat vnímat KSČM jako extremistickou stranu a proč by to měl dělat (a souhlasí autoři s takovou její charakteristikou, případně to něčím doložili); v jakém směru strana znásobí svou sebepropagaci a které jsou majoritní politické síly? Pane Ferdinande Peroutko, Josefe Pekaři – napsal jsem si na okraj citovaného odstavce – tak my dnes mluvíme a píšeme v Čechách a na Moravě! A konečně, patří výzva k „nalezení a vypracování důkladné

protiargumentace vůči komunistickým programům" do proklamované metody „empiricko-analytické politologie"? Nepřesouvají tím autoři svou odbornou publikaci do kategorie předvolebních propagačních brožurek? A když už se angažují v politickém, a vlastně předvolebním boji, pak zůstává problém: kdo podle nich má či může vypracovat takovouto protiargumentaci – polovzdělané volební štáby politických stran, anebo odborníci ze společenskovědních kateder a ústavů (politologové, sociologové, historici...)? Politická či ideologická protiargumentace patří na řečnickou tribunu, nikoli do publikace vydané státní univerzitou. Odborník nemá „vypracovávat" žádnou „protiargumentaci" proti jakýmkoli programům, ale musí je *analyzovat*.

Přibližně podobné otázky mne napadají nad stránkou 273 (kapitola „Postavení KSČM v rámci stranicko-politického systému"). Autoři předkládají tezi, že komunistická strana po „listopadu" představovala *blackmail* – „vyděračský potenciál". Čím a jak, kde to ve své publikaci dokumentují? Vždyť v celém textu dokládají, že komunistická strana nebyla schopna společnost čímkoli „zastrašovat" a soudnou veřejnost nedokázala ani „oslovit".

Historický úvod, jehož funkci vzhledem k následujícímu výkladu má plnit kapitola „Geneze českého komunismu (1921–1989)", je jistě nezbytný a zároveň musí být v publikaci tohoto zaměření stručný a zjednodušený. Snaha o stručnost může však mít za následek nejen horší srozumitelnost, ale také zdánlivé nebo i skutečné omyly.

Není smyslem této recenze upozorňovat na drobné prohřešky v užitečné práci. Je pouze věcí názoru, zda je přesný pojem „geneze" v názvu kapitoly. A pro posouzení celé knihy snad nejsou závažné některé nepřesné informace, například že po pátém sjezdu „odešel" z KSČ (byl ovšem vyloučen) Josef Seifert (namísto *Jaroslava*) nebo že anarchokomunistu S. K. Neumanna před první světovou válkou lze označit za sympatizanta s „marxismem" (konvertoval pak spíše k „leninismu" než k „marxismu" až během roku 1919.) Nejsou to ojedinělé nepřesnosti, ale za problematickou považuji jinou kategorii informací.

Patří k nim třeba tvrzení, že „KSČ se následně [od roku 1923?] orientovala na organizaci stávek a demonstrací" (s. 19). Je to irelevantní sdělení, pokud nedodáme, že neorganizovala stávky proto, aby prosadila zlepšení pracovních podmínek „proletariátu", nýbrž jen jako manévry vpředvečer revoluce, případně jako její počátek. Mystifikující je informace, že programové teze přijaté na šestém sjezdu KSČ v roce 1931 „položily důraz na boj za dílčí hospodářské a politické požadavky dělnické třídy a řešení agrární a národnostní otázky" (s. 24). Nejen kritikové, ale i apologetické Reimanovy *Dějiny KSČ* (autoři odkazují v seznamu literatury na jejich německou verzi) dokumentují, že KSČ ve skutečnosti nikdy nebojovala za „dílčí požadavky dělnictva", ale vždy jen o uchopení moci. A pro pochopení místa KSČ v politickém systému první republiky by se patřilo uvést aspoň několik dalších citátů z rezolucí šestého sjezdu KSČ: například, že Československo je „větším žalářem národů, než bylo Rakousko-Uhersko", anebo ten pověstný požadavek, aby sudetským Němcům bylo přiznáno právo na „odtržení" od Československa. V souvislosti s předešlými poznámkami dodávám ještě námitku proti tezi, že stranický traktát zmíněný na straně 22 lze označit za „teoretický zdroj". Neznám žádný dokument komunistických ideologů, který má něco společného s „teorií". Právě od politologů bych očekával, že můj názor potvrdí svou analýzou.

I některé z řady postřehů hodných ocenění, jež najdeme v úvodní kapitole, je zapotřebí kriticky glosovat. Autoři například registrují dnes zapomínaný, ale pro pochopení doby podstatný fakt, že po květnu 1945 se komunistická strana prezentovala jako strana demokratická a „ochotná ke kompromisům". Téměř však nevěřím svým očím, když o kus dál čtu, že to autoři považují za „jakýsi podivný ... nedostatek razance" (s. 38)! Ale na tom přece není nic „podivného". Což nezjistili, že KSČ v celých svých dějinách (vyjma několika měsíců v roce 1968) plnila pouze a výlučně směrnice Moskvy? Je přece známo, že „Moskva" (Stalin, jeho jménem Georgi Dimitrov) tehdy v letech 1944 a 1945 uložila svým „bratrským" stranám, že musí vystupovat nikoli jako strany revoluční, nýbrž státotvorné, a to v koalici s demokratickými stranami.

Mé rozpaky vyvolávají i jiné teze: „Rok 1968 tak odhalil skutečnou tvář komunismu ... a hluboký (nepřekročitelný) rozpor mezi českou společností a její soudobou politickou reprezentací." (s. 55) Pravý opak je ovšem pravdou. Rok 1968 (skoro až do prosince) byl přece ve znamení iluze o „lidské tváři" socialismu a sblížil společnost se stranou tak jako nikdy předtím ani poté. Teprve na další stránce zjistíme, že autoři mají na mysli období takzvané normalizace. Ale ani ten nejstručnější přehled nemůže pominout euforii, iluze, naděje, celý ten dnes nepochopitelný tragikomický fenomén takzvaného pražského jara. Nepochopil jsem ovšem smysl výroku, že rok 1968 „prokázal úzkou propojenost marxisticko-leninské teorie s praxí" (s. 56). Co se tím míní? Jak mohli autoři dospět k této absurdní tezi? Což už není prokázáno, že komunistický systém se v druhé polovině 20. století neřídil žádnou teorií „marxismu-leninismu" – dokonce ani stalinskou, natož pak marxistickou? A teorie „leninismu"? Patří k ní „poučka", že „soukromá malovýroba obnovuje kapitalismus každou vteřinou" a že vítězství socialismu nejlépe zabezpečí fyzická likvidace „kapitalistů"? Anebo rovněž „leninská" koncepce (z jara 1921) „Nové ekonomické politiky" (NEP), spočívající v poznání, že sovětský systém může vyvést z totální krize obnovení soukromého podnikání?

Autoři si zaslouží uznání, že zaznamenávají dosud nedoceněný rys „normalizace", že v roce 1970 „kritériem pro činnost prověrkových komisí se nestalo ani tak chování jednotlivců během roku 1968, nýbrž spíše ochota podpořit systém nastolený Gustávem Husákem po 17. dubnu 1969" (s. 63). Nesouhlasím ovšem s tím, že za „charakteristický projev [komunistického systému] je nutno považovat především linii normalizace, nastartovanou po překonání 'krizového vývoje' ve společnosti a ve straně" (s. 56). Bylo to přece naopak: „Překonání" „nenastartovalo" „normalizaci", ale „normalizace" umožnila „překonání".

Předešlé poznámky, v nichž by se dalo pokračovat, neměly za cíl zpochybnit užitečnost publikace. Vždyť otázkou, kudy vede cesta ke skutečnému poznání a pochopení dějin komunismu a komunistických stran, se zabývá mnoho kvalifikovaných historiků i odborné ústavy – a uspokojivou odpověď stále ještě hledají. Proto navzdory některým výtkám doporučuji publikaci pozornosti čtenářů, kteří se zajímají o naši současnost i soudobé dějiny. Knihu bohužel nenajdou na knihkupeckých pultech, ale je možné si ji objednat na adrese:

Mezinárodní politologický ústav, Veveří 70, 611 80 Brno.

Recenze

Polský pohled na vytváření národního mýtu v české marxistické historiografii

Martin Nodl

GORNY, Maciej: *Między Marksem a Palackým: Historiografia v komunistycznej Czechosłowacji*. Warszawa, Wydawnictwo TRIO 2001, 220 stran.

Ústředním tématem knihy mladého polského historika – původně šlo o jeho magisterskou práci – je marxistická vize českých národních dějin. Po právu již ve druhém odstavci vysvětluje, proč užívá termínu „historiografie marxistická". Je si totiž vědom skutečnosti, že slovo „marxismus" odráží metodologická východiska československého dějepisectví padesátých let poněkud zjednodušeně, či dokonce zkresleně. Zároveň se ovšem chce držet dobového jazyka a svým způsobem i osobního přesvědčení jednotlivých historiků (o obecně panující ideologii nemluvě), kteří své práce jako marxistické skutečně traktovali a otevřeně je stavěli do opozice vůči historiografii nemarxistické, v jejich slovníku buržoazní. S tímto vymezením tedy musíme knihu Macieje Górného číst i my.

Již samotná volba tématu byla velice odvážná, neboť autor se až na výjimky nemohl opřít o moderní českou historickou literaturu a do značné míry byl odkázán buď na práce publicistické nebo na pouze zlomkovité a nespojité úvahy nemnoha drobných studií – pomineme-li sémioticky laděné eseje Macurovy. I přes tento deficit se mu však podařilo dát své práci jasně vymezenou strukturu. Za orientující prvek si zvolil chronologický aspekt – vytváření mýtu o národních dějinách na základě obrazů středověku, zhmotněného v českém prostředí do husitství, stavovské monarchie, „temného temna" a „pokrokového obrození", přičemž největší pozornost věnoval marxistické medievalistice, která v padesátých letech udávala ve vytváření národních historizujících mýtů tón.

Úvodní, obecně laděná kapitola „Situace historiků v Československu po roce 1948" samozřejmě vychází z nemnohé publikované literatury a fakticky pouze opakuje již známé skutečnosti, přičemž autorovo hodnocení se nevymyká intencím dosavadního bádání. Kriticky se Górny pouze staví k Seibtově tezi o celkové generační proměně

české historiografie. Za mezník ve vývoji československé, spíše však jen české historiografie považuje rok 1963, kdy prý marxistická historiografie začala ztrácet monopol na vytváření představ Čechů o jejich minulosti. Pro zvolení tak ostrého mezníku by ovšem bylo dle mého názoru třeba užít mnohem podrobnější argumentaci. Ve skutečnosti totiž existují již na konci padesátých let signály o tom, že dogmatický historický materialismus začal ustupovat buď marxismu „autentickému", nebo jeho „variantě" silně podbarvené strukturalismem. Na druhé straně je však třeba zdůraznit, že onen monopol prozatím nikdo veřejně nezpochybňoval. Stejně tak je dosti problematické mluvit *en bloc* o celé historiografii, protože „oteplování" mělo dosti odlišné podoby v medievalistice či v historiografii 20. století a výrazně se v něm uplatňovaly ryze individuální osudy.

Jaksi na okraj se autor pokusil porovnat čísla *Československého časopisu historického* (*ČSČH*), *Časopisu moravského muzea* (*ČMM*) a *Slezského sborníku* z počátku padesátých let, přičemž dospěl k názoru, že v moravských periodikách panovala „trvalost starých pořádků". Vše se mění až s nástupem Bedřicha Šindeláře do čela *ČMM*, jenž dbá o „čistý" ideový profil časopisu. Konečný autorův postřeh, že *ČMM* i *Slezský sborník* velice pomalu podléhaly všem změnám (a to jak v zavádění marxistické metodologie, tak v případě jejího odlivu na počátku šedesátých let) sice na jedné straně nepostrádá jisté opodstatnění, na straně druhé je však nutné připomenout, že srovnávání s *ČSČH* je svým způsobem problematické, protože vlajková loď československé historiografie byla založena jako periodikum, jež mělo programově propagovat historický materialismus v historiografii. Doba „hledání" přelomu čtyřicátých a padesátých let se tedy *ČSČH* nemohla dotknout. V *ČSČH* již nešlo o to, zda bude výhradně a bez výjimek uplatňován historický materialismus, nýbrž se diskutovalo o kvalitativní rovině „histmatu". Detailně na to poukázal ve své nedávné studii Karel Hrubý,[1] jehož práci Górny bohužel nezná. I samotná otázka recepce a uplatňování historického materialismu ve studiích publikovaných v mimopražských časopisech a sbornících si v budoucnu zaslouží mnohem větší pozornost. Mimopražské časopisy se v rétorické rovině nesnažily být v úvodnících tak programově propagandistické a mnohem větší pozornost v nich byla věnována materiálovým studiím, v nichž teoreticky vystavěná metodologie nehrála prakticky žádnou úlohu (vyjma faktografického pozitivismu ve stylu fundované kritiky pramenů konce 19. století). Naopak ve studiích z hospodářských dějin a obecně ve většině textů o dějinách moderních se historický materialismus aplikoval na úrovni velice podobné té v *ČSČH*. Popravdě ovšem budiž řečeno, že celou řadu obdobných postřehů lze v jistých náznacích vyčíst i v Górného práci.

Za nejpřínosnější považuji třetí kapitolu, v níž se autor zaobírá výkladem husitství z hlediska národotvorných mýtů. Nejdříve zběžně vymezil pojetí husitství u Františka Palackého, Václava V. Tomka, Josefa Pekaře a Jana Slavíka a vůči nim pak postavil husitství jako sociální hnutí, s nímž přišli jak teoretici levice – Karel Kautský či Karel Kreibich, tak historiografie či publicistika komunistická v meziválečném období –

1 HRUBÝ, Karel: První desetiletí Československého časopisu historického (1953–1962). In: *Český časopis historický*, roč. 97, č. 4 (1999), s. 780–802.

Zdeněk Nejedlý a Záviš Kalandra. Detailnějším způsobem poté rozebral pojetí Josefa Macka a upozornil na skutečnost, že se Macek cítil povinován vyrovnávat se s pojetím Josefa Pekaře (jež ovšem v prvorepublikovém období nebylo pojetím jediným a jistě ne ani pojetím dominantním), ačkoli jím byl do značné míry bezprostředně ovlivněn. Pouze ve dvou odstavcích se autor dotkl rozporů či shod mezi pojetím husitství u vrchního ideologa národních tradic Zdeňka Nejedlého a mladých marxistů Macka a Grause. Za svým způsobem závazný a určující výklad dějin husitství v padesátých letech Górny považuje první díl *Přehledu československých dějin* z roku 1958 a Mackovo *Husitské revoluční hnutí*. Právě jim tedy věnuje největší pozornost. Od obecnějších problémů pak přechází ke konkrétům a na řadě příkladů (Jan Hus, Jan Žižka, adamité, spanilé jízdy, husitské vojenství) ukazuje, jak došlo v padesátých letech oproti historiografii předválečné ke „kvalitativní" změně hodnocení: adamitům, takzvaným radikálním sektářům, se dostalo aureoly předchůdců komunismu, kteří prý kladli základní důraz na společné vlastnictví; „spanilé jízdy", jež starší historiografie oceňovala negativně jako loupežné výpravy, Macek vnímal jako „vývoz revoluce" a jako propagaci všeslovanské vzájemnosti, tedy v duchu uvažování komunistické internacionály. Pro většinu historiografických prací padesátých let, samozřejmě vyjma studií Rudolfa Urbánka, platí, že v nich bylo husitství využíváno k propagandistickým účelům, a především ke zcela nemístným aktualizacím, jež ovšem měly svůj masově politický význam a pro marxistickou historiografii představovaly jeden z nejcharakterističtějších prvků. V některých aspektech se autor pokouší názory české historiografie konfrontovat s tehdejší medievalistikou polskou, přičemž nachází jak vzájemné ovlivňování, tak jisté napětí, například mezi Mackem a Ewou Maleczyńskou, přičemž kriticky se vůči jejím interpretacím vyjadřoval i Jaromír Mikulka. Svým způsobem pouze okrajově je v této kapitole zmíněna problematika instrumentalizace husitství v dobové poezii a ve filmu – zde bohužel autor neznal, a tudíž nevyužil studii Petra Čorneje věnovanou Vávrově „husitské trilogii".[2]

Obdobně jako husitství hrála dle Górného při utváření marxistického pojetí českých národních dějin důležitou úlohu i dlouhá perioda mezi Lipanami a počátky „národního obrození", jež byla plná rozporů, a tudíž propagandisticky velice dobře využitelná. Vcelku trefně k tomu ovšem dodává, že mladá marxistická historiografie nejevila z hlediska rozsáhlejších badatelských výzkumů o tuto epochu zájem a především pobělohorskou dobu zavrhla jako dobu (národního) temna. Svůj vliv však zcela jistě měla i skutečnost, že neexistovaly – vyjma Pekaře a Kalisty – „buržoazní" výzkumy, jež by mladí marxisté mohli využít a snadno přeinterpretovat. Z tohoto důvodu – zájmu o téma – autor kupodivu pozitivně hodnotí práce Arnošta Klímy, jenž se prý odvážil vidět kořeny národního obrození v situaci 17. a 18. století. V tomto bodě ovšem Górného optimismus nesdílím, neboť Klímova kniha *Čechy v období temna* (vydaná 1958) přesně odpovídá marxistickému, ideologicky vyhrocenému výkladu doby temna a v praxi jej spíše utvrzuje, než transformuje. Obdobně jako v předešlé kapitole se autor i zde systematicky (mohli bychom říci dokonce

2 ČORNEJ, Petr: Husitská tematika v českém filmu (1953–1968) v kontextu dobového názoru na dějiny. In: *Iluminace*, roč. 7, č. 3 (1995), s. 13–43; č. 4, s. 43–75.

mechanicky) zaobírá postojem marxistické historiografie ke konkrétním osobám či problémům, s důrazem na hodnotící znaménka: Petr Chelčický a Jiří z Poděbrad byli nazíráni velmi kriticky; Českým bratřím byla upřena jejich „revolučnost"; stavovské povstání historici oceňovali vcelku pozitivně, i když poukazovali na rozdílné zájmy šlechty a lidových mas. Naopak veskrze negativního hodnocení se dostalo Habsburkům či osobě Jana Nepomuckého, kdežto selská povstání zapadala do koncepce národních revolučních tradic. V obdobném duchu pak autor pokračuje i v analýze historiografie věnované 19. století. I zde ovšem platí, co bylo řečeno výše. V období padesátých let nevznikaly velké analytické práce a vyjma oficiálních učebnic nebyly napsány práce srovnatelné s Grausovou monografií o venkovském lidu a Mackovou o husitství. Marxistické dějepisectví věnující se 19. století se jen s obtížemi negativně vymezovalo vůči dějepisectví „buržoaznímu". Výraznější třecí plochu tvořilo pouze hodnocení činnosti první generace obrozitelů, jež ve značné míře pocházela z řad duchovenstva a v níž se až na výjimky angažovali především intelektuálové, kteří dle Josefa Kočího, autora oficiálního výkladu „národního obrození", nebyli s to splnit funkci reformátorů a patřili k jiné třídě než lidové masy, jimž mělo národní obrození v prvé řadě sloužit. Veskrze pozitivního hodnocení se naopak dostalo všem rusofilským, popřípadě všeslovanským tendencím. V některých aspektech se ovšem pohledy českých historiků, především v přístupu vůči české liberální buržoazii, lišily od soudů badatelů sovětských (I. I. Udalcov), čímž docházelo k názorovým pnutím, mezi nimiž bylo třeba balancovat. Obdobně problematické bylo pozitivní hodnocení „pokrokových" spisovatelů (Neruda, Havlíček, Němcová, Sabina), vůči nimž v ruském 19. století neexistovaly stejně „pokrokové" protějšky. Charakteristické přitom je, že v propagandistické rovině se autoři pokoušeli hledat ahistorické paralely mezi hrdinskými činy Julia Fučíka a spisovateli „národního obrození", jež byly stejně nemístné jako srovnávání komunistů s husity. I přes řadu zajímavých postřehů je však třeba zdůraznit, že poslední kapitola představuje pouze letmý, základní přehled fenoménů, které „komunistické historii" sloužily ke konstruování národních tradic: od obrozenců přes vznik dělnického hnutí po legie a vznik Československa.

Snaha postihnout téměř celou českou historiografii v období padesátých let z hlediska vytváření marxistického pojetí národních dějin představovala pro autora do značné míry limitující faktor. Vzhledem k olbřímímu záběru se nemohl vyvarovat někdy až přílišného zjednodušování, či naopak uvádění obecně známých skutečností. Na druhé straně je však třeba vzít v úvahu, že úroveň povědomí historiků o české historiografii je jiná v Polsku než v Čechách, a tudíž je Górného práci třeba číst i očima historika předem nepříliš poučeného. Nejcennější pasáže dle mého soudu přinášejí kapitoly věnované ideologicky diktovanému obrazu husitství, jež vedle počátků dělnického hnutí a negativního vidění všeho, co bylo spojeno s „habsburským katolicismem", představovalo pro krystalizaci marxistické vize českých národních dějin nejdůležitější segment. Stejně tak se v nich autorovi podařilo vystihnout napětí, jež panovalo mezi nastupující generací medievalistů a jejich „buržoaznímí" předchůdci. I z Górného práce však již na první pohled zcela jasně vysvítá, že reflexe české historiografie padesátých let stojí téměř na začátku, přičemž důraz na její podíl při vytváření nového pojetí národních tradic nabízí pouze jeden z mnoha možných úhlů pohledu.

Recenze

Dějiny podle Solženicyna

Tomáš Glanc

SOLŽENICYN, Alexandr Isajevič: *Trkalo se tele s dubem. Autobiografie*. Praha, Academia 2001, 570 stran. Přeložila Ludmila Dušková. Vydání 2., v tomto překladu 1.

Historickou hodnotu Solženicynových vzpomínek *Trkalo se tele s dubem*, s původním podtitulem *Črty z literárního života*,[1] lze spatřovat v několika základních perspektivách, které se navzájem překrývají a prostupují:

1. Dějiny sovětského systému. Autor s nimi měl přímou zkušenost v různých rolích: jako voják stalinské armády, vězeň, „bezejmenný" učitel, uznávaný představitel sovětské literatury, spisovatel zbavený publikačních možností, disident, odpůrce režimu. V době, kdy byl oficiálním spisovatelem, vcházel do styku s vysokými představiteli státního aparátu včetně členů Ústředního výboru komunistické strany Sovětského svazu (jde například o „kremelská setkání vedoucích stranických a vládních kádrů s tvůrčí inteligencí" – prvního se Solženicyn účastnil roku 1962, bezprostředně po publikaci povídky *Jeden den Ivana Děnisoviče* – viz s. 52). Zároveň důvěrně znal prostředí obětí systému. Výjimečnost a hodnota jeho svědectví vycházejí ze spisovatelského nadání a pronikavého postřehu při líčení sovětského systému a z vnější, byť zároveň i bezprostřední pozice vůči popisovanému objektu.

2. Kulturní politika. Autor byl přímým účastníkem a svědkem mechanismů, jimiž se oblast sovětské politiky vztahovala ke sféře kultury, a zvláště literatury. Jako přispěvatel časopisu *Novyj Mir*, jenž měl v této oblasti výsadní, a přitom typickou pozici, mohl zblízka pozorovat vztah mezi stranickou elitou a představiteli oficiální

1 Text popisuje období od první poloviny 50. let do druhé poloviny let 70. s několika doplňky z počátku 90. let, základní verze vznikala v roce 1967 a pak byl text postupně rozšiřován o pět dalších částí. V originálu viz SOLŽENICYN, Alexandr I.: *Bodalsja telenok s dubom*. Paris, YMCA-PRESS 1975

kultury včetně jejího „liberálního" křídla. Jako jeden z klíčů k četbě jeho knihy se nabízí metoda, kterou rozpracovali pozdní formalisté, především Boris Tomaševskij. Objekt studia se nazýval *literaturnyj byt* – provoz literárního procesu. Obzvlášť základní korpus textu z roku 1967 je zaměřen na oblast literární každodennosti v totalitním státě, ovšem někdejší objektivistické ambice formalistů jsou tu transformovány neúměrnou pozorností věnovanou vlastnímu významu autobiografického hrdiny – vypravěče.

3. Dějiny politických perzekucí v SSSR. K stalinskému i poststalinskému teroru v SSSR Solženicyn přistupuje jako jeho zaujatý a osobní letopisec, nicméně z hlediska historického je jedním z těch, kdo koncipovali reprezentaci sovětské perzekuční mašinerie. Kritická tematizace perzekucí nejrůznějšího typu zahrnuje zveřejňování faktů, dynamiku zákazů, manipulace a rehabilitací, korektury jednotlivých ideologických pozic, ideologizaci kriminální sféry včetně historické reflexe a hodnocení těchto jevů. Solženicynův popis některých skutečností z dějin sovětského perzekučního systému formou uměleckých a publicistických děl ovlivnil tyto procesy, byl jejich součástí. Podle některých názorů, artikulovaných hlavně západoevropskými novináři, byl Solženicyn jedním z těch, kdo se svou prací významně podíleli na pádu komunismu v Evropě.

4. Individuální osobnost a nadosobní fungování totalitní moci. Solženicynova literární kariéra vyvolává otázku, nakolik může jednotlivec, nevybavený formální mocenskou kompetencí, ovlivňovat osud gigantických aparátů typu SSSR. Obzvlášť v tomto bodě ovšem postrádáme dostatečně distancované východisko deskripce, které by umožňovalo historické prizma četby.[2] Studium recenzovaných memoárů čtenáře přesvědčí, že simplifikovaná romantická verze o sobě samém – Solženicynovi jako národním a etickém supermanovi, který se postavil do opozice proti monstru sovětské moci a porazil je – byla spoluvytvářena jeho vlastní sebeprojekcí, na kterou do značné míry přistoupily nejen západní sdělovací prostředky, ale i sovětský a postsovětský společenský kontext. Situace se změnila po Solženicynově návratu do Ruska, kdy svobodná diskuse o jeho názorech, postojích a stylizaci vedla k přirozené marginalizaci jeho veřejného vlivu. Tento proces předjímali někteří interpreti již ve chvíli Solženicynova bombastického putování z Ameriky do ruského hlavního města přes Vladivostok napříč celou zemí. Literární teoretik Grigorij Amelin zvolil pro artikulaci své skepse vůči nabubřelé Solženicynově sebeprezentaci publicistický žánr: v článku pro deník *Nězavisimaja gazeta*,[3] který nazval provokativní parafrází Solženicynova hesla „Žiť ně po lži" (nežít ve lži) – „Žiť ně po Solženicynu" (nežít podle Solženicyna) –

---

2 Jako jeden z mála profesionálních historiků se Solženicynem zabýval Martin Malia z Harvardské univerzity (MALIA, Martin: A War on Two Fronts: Solzhenitsyn and the Gulag Archipelago. In: *Russian Review*, roč. 36, č. 1 (1977), s. 46–63), ani on však nenabídl uspokojivé koncepční řešení otázky spisovatelovy individuální historiografie. Dílčí (historické) problematice se věnují jednotlivé studie, např. KERN, Gary: Solzhenitsyn's Portrait of Stalin. In: *Slavic Review*, roč. 33, č. 3 (1974), s. 1–22; RUSLANOV, S.: Epigon velikovo inkvizitora: K portretu Stalina v romaně A. I. Solženicyna „V kruge pervom". In: *Grani*, č. 92–93 (1974), s. 279–294.

3 *Nězavisimaja gazeta*, (27.4.1994).

ironicky nazývá spisovatele vermontským Voltairem, protopopem Avvakumem a eunuchem vlastní slávy.

5. Aspekt zahraničněpolitický. Vzhledem k tomu, že těžiště Solženicynovy literární práce připadlo na období studené války, a vzhledem k politicky angažované povaze jeho textů se od počátku své veřejné dráhy těšil zájmu zahraničních politických i intelektuálních skupin, zájmu ochránců lidských práv v době, kdy byl pronásledován, a podobně. Solženicynovy vzpomínky představují cenné svědectví o zahraničněpolitických souvislostech sovětských dějin. Jde jednak o způsob exilových publikací a distribuce textů, které nemohly být zveřejněny v SSSR, dále o osobní kontakty, intervence a vůbec o celý způsob, jakým do zahraničněpolitických vztahů mezi státy a velmocemi mohl zasáhnout spisovatel popisující „život lidu" a život ve věznicích a lágrech ve své zemi.

V uvedených pěti bodech, které bychom pochopitelně mohli různě přeskupovat a doplňovat, vystupuje Solženicyn jako autor pozoruhodných pramenů, nikoliv jako jejich interpret. Solženicyn v řadě svých textů, ať byla jejich žánrová intence původně umělecká, publicistická, čistě politická nebo historická,[4] hraje roli generátora historických svědectví, respektive sběratele materiálu, jenž může být kromě jiného nazírán i historicky, jako předmět historické vědy. Avšak četné problémy by nastaly, kdybychom se pokoušeli pokládat samotného Solženicyna za vykladače dějin, za někoho, kdo je schopen jim porozumět a vysvětlit je. Zdá se, že pro tuto úlohu Solženicyn nikdy nezaujal dostatečný odstup sám od sebe a od obrazů sebe sama, které celý život systematicky a cílevědomě produkuje a šíří.

Solženicyn není historik. Nejtěsnější vztah s historiografií navazuje v epopeji *Rudé kolo*, která líčí na základě dokumentů průběh událostí předcházejících bolševické revoluci ve čtyřech „uzlech" rozvržených do jednotlivých svazků,[5] ale i v tomto případě jde spíš o historický román, v němž se významy utvářejí v souladu s estetickým kosmem díla, a nikoliv v souladu s požadavkem verifikovatelnosti, s ohledem na mnohost odlišných hodnotících perspektiv a podobně. Nicméně zálibu v dějinách a dějepisectví spisovatel často v různých svých textech zdůrazňuje. Vzhledem k to-

---

4 Otázka žánru je pro Solženicynovo psaní klíčová. Autor se totiž často pohybuje na poli jakéhosi žánrového totalitarismu, takže tentýž jeho text lze číst zároveň jako beletrii, publicistiku, esej, etický traktát, filipiku, laickou teologii (homilii), politický projev, autobiografii či historický opus. Trojice autorů (Grigorij Amelin, Arkadij Bljumbaum, Igor Pil'ščikov), kteří počátkem 90. let zformulovali obecnější úvahu o Solženicynových spisech při příležitosti publikace jeho brožury *Kak nam obustroit' Rossiju* (Leningrad, Sovetskij pisatel' 1990; *Jak bychom měli přebudovat Rusko*, Praha, OK CENTRUM 1990), volí v této souvislosti výstižný termín *mnogožanrovost'* (mnohost žánrů). Je to podle nich to první, co při čtení brožury přímo bije do očí. (In: *Strana i mir* (München), č. 4 (1991), s. 31–36; prvně stať vyšla ve studentském časopise Tartuské univerzity *Alma mater*, č. 4 (1990/2).) Roli „uměleckosti" v Solženicynově próze zkoumá V. Grebenščikov ve stati „Solženicyn – tribun ili chudožnik? K voprosu o chudožestvennosti 'Archipelaga GULAG'". In: *Modern fiction studies*, roč. 23, č. 1 (1997), s. 85–99.

5 *Avgust četyrnadcatovo*; *Oktabr šestnadcatovo*; *Mart semnadcatovo*; *Aprel' semnadcatovo*. Paris, YMCA PRESS, 1971–1983, 1984, 1986, 1991.

mu, že se sám stal postavou v mnoha ohledech historickou, jeví se právě jeho poměr k historii a historiografii přinejmenším jako výzva k úvaze.

Metodou Solženicynova díla je estetizovaná a ideologizovaná verze pravdy o dějinách, nikoliv historická analýza minulosti nebo současnosti. Amelin, Bljumbaum a Piľščikov (viz pozn. 4) výstižně charakterizují pojetí dějin u Solženicyna jako – dosti účelově aplikovaný – dualismus dvou principů: imperiálního (k němuž patří i sovětský, u Solženicyna vždy antiruský komunismus) a národního (lid, nositel pravých hodnot, sám o sobě směřuje k dobru, pravdě a univerzální prosperitě). Toto manipulativní dělení se přitom, jak výše zmínění autoři uvádějí, nedokládá historicky ani logicky, nýbrž figuruje v autorově myšlenkovém konceptu jako (dogmatický) „ontologický předpoklad". Jako opodstatněná se jeví také hypotéza vyslovená v téže stati, že totiž Solženicynovo idealizované pojetí lidu, pramenící původně z filozofie Rousseaua, Herdera a z německého romantismu, bylo nejspíš inspirováno četbou spisů Iljinových. Originální vykladač Hegelova učení Ivan Alexandrovič Iljin (1882–1954) byl vlivným myslitelem ruské emigrace (od roku 1922 působil v Berlíně, svou studii, která mohla být pro Solženicyna návodná, vydal pod názvem *Puť duchovnovo obnovlenija* (Cesta duchovní obnovy) v roce 1937 v Bělehradě. U Iljina se znovu vykládá romantická idea, že lid má být „veden" géniem, neboť sám není schopen určit svou cestu a zformulovat vlastní krédo. Amelin, Bljumbaum a Piľščikov přehledně ukazují, že se Solženicyn stylizuje právě do role takového génia, jenž zosobňuje lid – a proto například tak často, v publicistice devadesátých let nepřetržitě, užívá při formulaci svých názorů v různých tvarech zájmena „my", aniž by bylo jasné, koho tím přesně míní. Z tohoto úhlu pohledu bychom *Trkalo se tele s dubem* mohli považovat za spis konstituující figuru neoromantického génia jako mluvčího lidu, kterého pro tento úkol vyvolily samy dějiny. Historicky tato koncepce navazuje na protievropskou propagandu slavjanofilů (Konstantin Aksakov, Alexej Chomjakov) a antiosvícenský konzervatismus hnutí archaistů na přelomu 18. a 19. století (podrobněji u Amelina, Bljumbauma a Piľščikova).

Historik poslední třetiny 20. století, i kdyby se zabýval nejtradičnější, suše faktografickou rekonstrukcí určitých kontextů, osobností, dějů a souvislostí, nemůže zcela eliminovat vědomí o metodologické diskusi, o předpokladech historického psaní. Závažná rozprava na toto téma se vedla shodou okolností právě v době, kdy Solženicyn formoval svůj projekt uměleckého dějepisu některých stránek sovětského života, v době, kdy se sám stával – mimo jiné i díky svému cílenému úsilí – předmětem zájmu, jenž z něj učinil prominentní historický zjev.

Názor, že objekty vědeckého poznání jsou konstrukty vědomí badatelů,[6] oponoval v šedesátých letech takzvanému naivnímu realismu a přinejmenším vyostřil zájem o jazyk a nově chápané hermeneutické složky historických interpretací. Vedle problematiky exegetické se zdůrazňuje předporozumění subjektu, případně aspekty sémiotické, jak to ostatně i ve vztahu k historickým disciplínám v těchže šedesátých letech podrobně rozpracovala přímo v Sovětském svazu Moskevsko-Tartuská sémio-

6 FEBVRE, Lucien: *Combats pour l'histoire*. Paris, A. Colin 1965.

tická škola. Bylo by nemístnou manipulací vytýkat Solženicynovi, že ve své situaci a se svými záměry nečetl v Moskvě šedesátých let Gadamera, Ricouera a Barthese, Lotmana, Uspenského a Toporova (kterému předloni udělil cenu pojmenovanou po sobě samém). Avšak nelze ani přehlédnout, že sama historická koncepce otázek je mu zcela vzdálená.

Solženicyn by rád v tradici ideologizované ruské literatury, která se obvykle datuje od čtyřicátých let 19. století, vydával svůj prorocký a stylistický absolutismus postojů a formulací za historickou pravdu, za duchovní a mravní charakteristiku národa a jeho společenského zřízení, za soud nad dějinami a za dějinný zlom. Nic z toho ovšem nesouvisí s historií jako vědou, kromě toho, že se může stát předmětem jejího kritického rozboru.

V oblasti současné ruské beletrie se Solženicynova póza národního spisovatele coby arbitra duchovnosti, historické pravdy a jednoznačných etických nároků kladených na uměleckou tvorbu stala především produktivním zdrojem parodií. Řada významných ruských autorů nejrůznějšího estetického zaměření pracuje s obrazem Solženicyna jako s modelem neopodstatněně sebevědomého pojetí společenské autority spisovatele. Tento přístup představují například Andrej Siňavskij, s nímž Solženicyn vešel v osmdesátých letech do ostré polemiky o jeho knize *Progulki s Puškinym* (Procházky s Puškinem), Vladimir Vojnovič (*Moskva 2042*), Saša Sokolov (*Palisandrija*), Viktor Jerofejev, Vladimir Sorokin, Igor Jarkevič a jiní.

Knihu *Trkalo se tele s dubem* autor v úvodu označuje za literární memoáry, „cosi na způsob vlastních pamětí" (s. 6). Nejde tedy o intenci historiografickou. Avšak spisovatelova sebeprojekce je bezesporu historická. Hrdina spatřuje totiž sám sebe v dějinných kulisách, líčí se jako hybatel dějin, jako ten, kdo mění historii, kdo ji svým životem píše.

Petr Vajl a Alexandr Genis se ve své knize o šedesátých letech z přelomu osmdesátých a devadesátých let[7] plným právem pozastavují nad dvojí optikou ohledně Solženicynových interakcí s dobou, v níž působil: z dobových faktů a textů vyplývá, že si společenská poptávka do jisté míry zformovala spisovatele ke svým potřebám. Solženicynovy memoáry ukazují, jak obratně a účelně se odvážný prozaik pohyboval v hierarchických strukturách moci, ať už šlo o časopis *Novyj mir*, Svaz sovětských spisovatelů nebo Komunistickou stranu Sovětského svazu a její ústřední výbor. Na počátku své kariéry vystupoval jako ideální aktér pohnuté doby „tání" a liberalizace (a stejně výborně sehrál i násilím mu vnucenou roli oběti tohoto procesu, aktéra, který není ochoten ke kompromisům a zastávkám na půli cesty). Jak ovšem Vajl s Genisem uvádějí (s. 250), sám vypravěč líčí situaci opačně: celá epocha (v tomto případě šedesátých let) se jeví jako funkce či okolnost jeho vlastního životního příběhu či poslání. Megalomansky působí už prozaikova autoreflexe časopiseckého uveřejnění první povídky. *Jeden den Ivana Děnisoviče* nepochybně ve své době vzbudil zasloužen pozornost, avšak postřehy o tom, že „se rozpadne stát i strana", nebo

---

7 VAJL, Petr – GENIS, Alexandr: *60-e. Mir sovetskovo čeloveka*. Cit. dle 3. vyd. Moskva, Novoje litěraturnoje obozrenije 2001.

o „průlomu", po kterém „nezbývalo než přivést Chruščova k rozumu a stáhnout ho zpátky na stranickou kolej" (s. 54), působí jako nadsázka.

Vidíme tedy, že v případě Solženicynova psaní bude zajímavá otázka subjektu, který je prostřednictvím textu modelován. Jaký je jeho vztah k „objektivním", nadosobním dějům – například v historii? Proč Solženicyna v knize *Trkalo se tele s dubem* nemůžeme pokládat za historika doby, o které píše? Dějinné období lze jistě nahlížet prizmatem jediné důležité osobnosti a už v sedmdesátých letech se ostatně ponižovaní občané sovětského bloku utěšovali „historiosofickou" anekdotou, kterou jako by vymyslel sám její hrdina: ve slovníkovém hesle budoucnosti je Brežněv definován jako bezvýznamný politik epochy Alexandra Solženicyna.

Nehistorická je Solženicynova memoaristika především stylisticky. Dějepisnou tematiku zpracovává romanopisec prostředky umělecké prózy. I jeho autobiografický hrdina je líčen jako fiktivní rek. Výstižnější vymezení než autobiografie (tak knihu pojmenovali v českém nakladatelství Academia) je žánr „autohagiografie".[8] I citovaní žurnalisté ovšem pracují s jistou nadsázkou či novinářskou metaforou, protože Solženicynovi samozřejmě nejde o místo mezi skutečnými světci pravoslavné církve. Jeho panteon je vzhledem ke křesťanské tradici skromnější, ačkoliv v kontextu ruského společenského života působí ještě ambiciózněji. Stačí se začíst do prvních vět jeho memoárů (s. 7). V jakých souvislostech tu umělec sám na sebe vzpomíná? Radiščev, Puškin, Čaadajev – zakladatelé novodobé ruské literatury a v osobnosti Čaadajevově i ruské filozofie. Hrdina sám sebe zařazuje mezi klíčové a kanonické figury celých široce pojatých literárních dějin Ruska.

Světec musí zemřít starému životu a narodit se znovu – pro život svého Poslání. Solženicynovi se to stalo roku 1954, na počátku pozvolné destalinizace SSSR. Měl zemřít do tří týdnů, ale zázrakem přežil („zázrak od Boha", s. 9). „Život, který se ke mně vrátil, už vlastně nebyl v pravém smyslu slova můj, chápal jsem ho jako poslání," praví tamtéž.[9] Znovuzrozený Solženicyn zahajuje tažení Dobra proti Zlu a *Trkalo se tele s dubem* je stylizovaným evangeliem, které pro jistotu napsal o svém životě osobně, vlastnoručně. Případ s rakovinou působí prokazatelněji jako bod zásadního zlomu a druhého narození než konfiskace archivu 11. září 1965, kterou do této kanonické úlohy projektují Vajl s Genisem, opírajíce se patrně o Solženicynovy popisy vlastních depresí a myšlenky na sebevraždu (s. 103). Zabavení části rukopisů – v době, kdy se koketovalo s publikací některých kapitol románu *V kruhu prvním* přímo v deníku *Pravda* (s. 101)[10] – autor sám popsal jako největší neštěstí za celých sedmačtyřicet let života (s. 102) a vnímal je kosmologicky, „jako by se světové hodiny

8 *Tamtéž*, s. 251.

9 Aniž by bylo možné nebo etické podceňovat pacientovu sílu v zápase s nádorovým onemocněním, je třeba na tomto místě uvést, že Solženicynův životopisec D. M. Thomas, který sám s oblibou sepisuje celé pasáže unášen beletristickou imaginací, uvádí, že Solženicynova statistická naděje na přežití byla jedna ku třem. Viz THOMAS, D. M.: *Alexandr Solženicyn: Století v jeho životě*, 1. díl. Praha, Práh 1998, s. 293.

10 Také *tamtéž*, s. 391.

zastavily",[11] avšak „zmrtvýchvstání" po vyléčené rakovině bylo obratem jednoznačněji reflektovaným (para)nábožensky.

Vedlejší postavy Solženicynovy prózy jsou nejčastěji modelovány dvojím způsobem: buď jako apoštolové (obzvlášť hutnou pasáž z tohoto hlediska představuje pátý dodatek memoárů z let 1974 a 1975 (s. 357–488), nebo jako zrádci a přisluhovači farizejů (oficiálních sovětských představitelů, KGB atd.)[12] Alexandr Tvardovskij hraje roli Piláta. České vydání apoštolskou linii hrdinů, kteří se proslavili svou službou a oddaností Solženicynovi, mimovolně podtrhuje fotografickou galerií, umístěnou uprostřed knihy (mezi strany 288 a 289). Mnohé kompozice portrétů tu připomínají desku cti před budovami továren anebo novodobý ikonostas. Ačkoliv mezi desítkami lidí, o nichž Solženicyn píše jako o svých učednících, asistentech a souvěrcích, je mnoho vynikajících osobností nejrůznějších oborů od fyziky až po literární vědu, jejich portréty se v knize redukují na službu a pomoc hlavnímu hrdinovi, jako v kouzelných pohádkách, kde se identita protagonistova pomocníka vyčerpává právě pomocnou funkcí.[13] Solženicyn je přitom pánem těchto figurek a podle svých záměrů může měnit jejich životy. Názorný příklad představuje archivní badatel Garik Superfin, který toho „moc nestihl" (rozuměj vykonat pro pána – s. 434), ale přesto se mu dostalo pocty: vypravěč předpokládá, že jediná jeho zmínka Superfinova jména v jediném rozhovoru pro noviny *Le Monde* zajistí jmenovanému „větší světové renomé" a tím ho ochrání (s. 434)!

Kniha *Trkalo se tele s dubem* se v samizdatu (to platí i pro první české vydání, které přeložila z němčiny Julie Glancová, jak uvádí ediční poznámka recenzovaného vydání) četla jako strhující vhled do zákulisí moci a do originálního smýšlení vlivné a svérázné osobnosti ruských kulturních dějin 20. století. S odstupem času může působit jako jedinečný dokument o kariéře významného spisovatele, který se pokusil v nejlepších tradicích ruského ideologického a duchovního extremismu personifikovat prostřednictvím literárních textů historické svědomí svého národa. Do značné míry se mu to podařilo, mimo jiné za pomoci oddaných, ačkoliv z hlediska historické vědy nijak ideálně metodologicky vybavených historiků jeho života.[14]

---

11 *Tamtéž*, s. 392 n.

12 Výsadní postavení v tomto žánru zaujala kniha československého agenta Tomáše Řezáče *Spiral izmen Solženicyna*, vydaná roku 1978 v Moskvě.

13 PROPP, Vladimir I.: *Morfologie pohádky*. Praha 1970.

14 Ještě před dvoudílnou prací D. M. Thomase, která vyšla i v českém překladu Milana a Dany Dvořákových (Praha, Práh 1998, 1999), vydal Michael Scammell svoji monografii *Solzhenitsyn* (New York 1984), jež byla připravena za aktivní spoluúčasti samotného spisovatele a na základě rozhovorů s ním.

Velkorysá edice k poválečnému vysídlení Němců z Polska

Jiří Pešek

BORODZIEJ, Włodzimierz – LEMBERG, Hans (ed.): *„Unsere Heimat ist uns ein fremdes Land geworden...": Die Deutschen östlich von Oder und Neiße 1945–1950. Dokumente aus polnischen Archiven*. 1. sv.: *Zentrale Behörden* (ed. W. Borodziej), *Wojewodschaft Allenstein* (ed. Claudia Kraft). (Quellen zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas. 4/1.) Marburg, Verlag Herder-Institut 2000, 728 stran.[1]

V polovině devadesátých let se marburský profesor Hans Lemberg (známe ho jako excelentního znalce česko-německých dějin 20. století a často přehlížíme jeho rozsáhlé aktivity na poli moderních polských a ruských, respektive sovětských dějin) a v Čechách bohužel zatím méně známý, o generaci mladší významný varšavský historik soudobých dějin Włodzimierz Borodziej (momentálně prorektor Varšavské univerzity) rozhodli koordinovat, soustředit a na spolehlivou pramennou základnu postavit výzkum poválečného vyhnání a vysídlení Němců z nově definovaného Polska.[2]

Bylo potřeba vytvořit pevnou ediční i faktografickou bázi pro další výzkumy, podívat se na problematiku nucené emigrace Němců z území nového Polska z per-

---

1 Zároveň paralelně vydaná polská verze: BORODZIEJ, Włodzimierz – LEMBERG, Hans (ed.): *„Nasza ojczyzna stała się dla nas obcym państwem...": Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów*. 1. díl: *Władze i instytucje centralne. Województwo olsztyńskie. Wybór i opracowanie dokumentów*. Ed. W. Borodziej, Claudia Kraft. Warszawa, Wydawnictwo Neriton 2000, 613 s. Jen k nahlédnutí jsem měl 2. díl: *Polska Centralna: Województwo śląskie. Wybór i opracowanie dokumentów*. Ed. Ingo Eser i Jerzy Kochanowski. Warszawa, Wydawnictwo Neriton 2000, 592 s.

2 Přehled polského bádání o této problematice do začátku popisovaného projektu byl podán v knize: BORODZIEJ, Włodzimierz – HAJNICZ, Artur (ed.): *Komplex wypędzenia*. Kraków 1998; dále viz BORODZIEJ, W.: Polská historiografie o „vyhnání" Němců. In: *Soudobé dějiny*, roč. 4, č. 2 (1997), s. 306–326.

spektivy polských státních orgánů a otevřením nových vědeckých perspektiv vyvážit jednostrannou, politicky účelově sestavenou a do úzkého horizontu individuálního utrpení obětí vyhnání uzavřenou *Dokumentaci vyhnání Němců ze středovýchodní Evropy* z padesátých let.[3] Neznamená to ovšem, že by se editorský tým snažil o přímou polemiku s *Dokumentací*, respektive pozdějším německým zkoumáním. Například v otázce obětí vyhnání a vysídlení se editoři v úvodu přidrželi údajů publikovaných roku 1974 Spolkovým archivem, které konstatovaly hodně přes čtyři sta tisíc mrtvých německých civilistů na území přivtěleném po válce k SSSR a k Polsku. Polovina z tohoto počtu zahynula v rámci deportací na nucené práce v SSSR, čtvrtina v sovětských a polských koncentračních táborech a sto dvacet tisíc civilistů bylo zavražděno, většinou zřejmě vojáky Rudé armády.

Ediční projekt podpořila Nadace polsko-německé spolupráce a Robert Bosch Stiftung, a tak se na jaře 1997 pustil tým v této problematice již zkušených historiků (vedle Borodzieje to byl Ingo Eser, Stanisław Jankowiak, Jerzy Kochanowski, Claudia Kraftová, Witold Stankowski a Katrin Steffenová) do rozsáhlých archivních výzkumů. Během jediného roku prozkoumal polské centrální archivy (především varšavské Archiwum Akt Nowych, archivy resortních ministerstev, včetně resortů zahraničí, bezpečnosti a obrany), státní regionální archivy, stranické archivy i fondy speciálních komisí a ústavů – včetně Institutu národní paměti. Nepřístupný zůstal jen archiv Polské biskupské konference. Tak ohromný rešeršní výkon by byl nemyslitelný bez předchozí badatelské činnosti všech zúčastněných na tomto poli. V létě 1998 započalo pak na bázi několika desítek tisíc shromážděných dokumentů třídění, vyhodnocování a výběr publikovatelného reprezentativního zlomku této databáze: ve čtyřech svazcích se objeví celkem snad okolo tisíce dokumentů.

V roce 2000 vyšly – paralelně německy a polsky – prvé dva svazky edice. Prvý obsahuje dokumenty ústředních polských orgánů a dále materiál k situaci v olštýnském vojvodství. Druhý vydaný (v této recenzi ale blíže nekomentovaný) svazek je věnován Hornímu Slezsku a vybraným sondám do oblasti centrálního Polska, třetí svazek zpřístupní materiál vojvodství poznaňského a štětínského (Zadní Pomořany) a konečně čtvrtý svazek bude věnován Dolnímu Slezsku, Západnímu Prusku (Pomofansku) a Gdaňsku.[4] Jako volná, nicméně integrální součást projektu je dále vnímána materiálová práce Stanisława Ciesielského o poválečném vysídlení polského obyvatelstva z polských oblastí anektovaných Sovětským svazem.[5] Publikovány byly vý-

3 Velmi ostře kritický pohled na vznik a charakter této nejen politicky nesmírně silně působící edice vybraných individuálních svědectví podal Mathias Beer: Großforschungsprojekt „Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa" im Spannungsfeld von Politik und Zeitgeschichte. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 46, č. 3 (1998), s. 345–389.

4 Z moderní polské literatury, na niž Borodziejem a Lembergem vydávaná edice navazuje nebo která vychází paralelně, je třeba jmenovat: PODLASEK, Maria: *Wypędzenie Niemców z terenów na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej*. Warszawa 1995; JONCA, Karol (ed.): *Wysiedlenia Niemców i osadnictwo ludności polskiej na obszarze Krzyżowa-Świdnica (Kreisau-Sweidnitz) w latach 1945–1948. Wybór dokumentów*. Wrocław 1997; NITSCHKE, Bernadetta: *Wysiedlenie ludności niemieckiej z Polski w latach 1945–1949*. Zielona Góra 1999.

5 CIESIELSKI, Stanisław: *Przesiedlenie ludności polskiej z kresów wschodnich do Polski 1944–1947*. Warszawa 1999.

hradně prameny nové, ve starších edicích neobsažené. Významné, již publikované dokumenty, které jsou pro kontext problematiky nepostradatelné, byly připomenuty v regestech. Tento postup je bezezbytku pochopitelný v polské verzi edice, pro čtenáře německé verze mohou ale být právě tyto – vlastně namnoze klíčové – dokumenty knihovnicky těžko dostupné, a nadto blokované tím, že nebyly přeloženy do němčiny.

Jak připomínají sami vydavatelé (s. 22), jejich podnik – soustřeďující pozornost přednostně na regiony, které byly obydleny Němci a po válce přivtěleny k Polsku, do jisté míry ale sledující také „vnitropolské" *Volksdeutsche* a německé občany polského původu, jimž byla po válce nabídnuta „repolonizace" (rozlišování národnosti podle mateřského jazyka patřilo do dobového kontextu) – je dosud největší výběrovou edicí, která byla zpracována k tématu vysídlení Němců z Polska. Moderní přístup německých i polských editorů k tématu se odráží nejen v opuštění tradičních „národně-obranných" schémat, ale i v akcentování sociálněhistorických a „každodennostních" kontextů problematiky (s. 14). Velká pozornost je věnována osudům dětí, starých a nemocných lidí, jakož i postavení nejpočetnější vyhnanecké skupiny – ženám. Chronologicky nahlíženo jde o dokumenty od počátku roku 1945, tj. od převzetí vysídlovací agendy nově zřízenými polskými úřady na osvobozeném území, přičemž pro nejvýznamnější a nejtemnější prvý rok je ve srovnání s pozdější dobou dochováno minimum materiálu, až po rok 1950, kdy NDR převzala poslední velkou skupinu vysídlenců.

Vydavatelé upozorňují v úvodu prvého svazku na jeden závažný metodický moment: na problematickou důvěryhodnost většiny nalezených dokumentů (s. 14–17). Většina dokumentů (od vojenských rozkazů přes situační zprávy až po vyhlášky, předpisy, instrukce a podklady pro mezinárodní jednání o vysídlovací problematice) totiž odráží daleko spíše představy původců editovaných písemností o situaci než její ověřenou deskripci. Další zkreslení přinesly srážky intencí varšavské vlády s reálným postupem a zájmy regionálních a lokálních orgánů. Vykazováno pak bylo to, co nadřízené orgány potřebovaly, vyžadovaly nebo byly ochotny sankcionovat. To je sice poměrně standardní pramenný úkaz, dobře známý již badatelům o středověkých kronikách, v předkládaném materiálu však zřejmě vědomá (či záměrná) i nevědomá manipulace informací doznává mimořádně významné míry. Vydavatelé to dokumentují například na krajní nespolehlivosti informací o činnosti nacistického Werwolfu na obsazeném území (s. 21), k problému se v úvodní studii vrací ještě Borodziej v souvislosti s prameny o vraždách vězňů v poválečných táborech (s. 97 n.).

Edice přináší (až na nečetné výjimky) jen prameny z prostředí vítězů, nikoliv však písemnosti, jejichž původci by byli poraženi a vysídlováni Němci. To na jedné straně umožňuje vytěžit publikovaný materiál k výzkumu dobových mentalit, zdrojů národní agresivity i politické manipulace, nebezpečně to však může limitovat využití edice k vlastnímu výzkumu poválečné reality. Manipulována přitom zjevně nebyla jen dílčí hlášení, ale i souhrnné výkazy a statistiky. Tato charakteristika vybraných dokumentů je ještě posílena tím, že do edice byly vedle písemností úředního původu jaksi mimo deklarovaný koncept zařazeny také vybrané články z dobového polského, extrémně protiněmecky zaujatého propagandistického až volně fabulujícího tisku.

Přiznám se, že mne v této souvislosti udivuje, že členové editorského týmu – jak upozorňují hlavní vydavatelé (s. 19 n.) – ve většině případů krajně minimalizovali kritický a kontextuální komentář k vydávaným kusům. Blíže necharakterizovali dokonce ani vyznačená krácení dokumentů, v nichž vysídlení Němců bylo pouze jedním z bodů obsahu. Co mi ale chybí nejvíce, jsou informace o charakteru jednotlivých písemností (podklad, koncept, čistopis, neodeslaný čistopis, nepodepsaná kopie strojopisu, tištěná instrukce nebo zpráva, dokumenty provizorně rozmnožené atd.). To ovšem platí i o osudu dokumentů po jejich vzniku: Došly všechny nalezené zprávy ke svým adresátům? Byly všechny oběžníky skutečně odeslány, nebo se dochovaly jen u vydavatele? U každého kusu jsou sice uvedeny signatury jeho uložení, který z uživatelů této mezinárodně koncipované edice však bude moci navštívit ten který archiv a sám – navíc bez ohromné zkušenosti a erudice členů editorského týmu – ověřit okolnosti příslušného dokumentu? V nejmenším nechci zpochybňovat ohromný badatelský a editorský výkon vydavatelů, je mi nadto jasné, že jejich možnosti byly limitovány finančními prostředky a disponibilním časem. Snad by se ale – právě s ohledem na politický význam projektu, brizantnost některých dokumentů a úzce výběrový charakter edice – vyplatilo vrátit se na závěr po vydání všech svazků ještě jednou právě k těmto otázkám.

Prvý svazek důkladné edice obsahuje vedle archeografického úvodu rozsáhlou historicko-syntetickou úvodní studii obou vedoucích historiků projektu (s. 25–114), která by si zasloužila samostatné publikování v češtině. Hans Lemberg tu v pro něj charakteristické zkratce širokého panoramatu nejprve načrtl vývoj státních národů a národnostních menšin ve východní části střední Evropy od počátku 19. století do roku 1939 a vyličil v tomto kontextu utváření německo-polského vztahu. Návazně popsal ideové představy i úděsnou realitu národně homogenizačních projektů států Osy za druhé světové války. Vyhnání a vysídlení německého obyvatelstva z poválečného Polska tak získalo historickou dimenzi v kontextu utváření a proměn národních států ve 20. století jako akt nikoliv výjimečný, v podstatě kauzálně svázaný s nacistickou válečnou politikou vůči polskému etniku.

Włodzimierz Borodziej pak věnoval pozornost polské otázce a válečným nuceným migracím, respektive exterminaci polského obyvatelstva. V kapitolce „Hotové skutečnosti" pak speciálně zkoumá sovětský a polským „lublinským výborem", respektive poté komunistickou varšavskou vládou akceptovaný program anexí německého území (tajná sovětsko-polská smlouva z 27. července 1944), kompenzujících sovětské zábory polských území, anektovaných po nacisticko-sovětské agresi ze září 1939. Komunisté tu podstatně překročili meze, o nichž sovětští představitelé diskutovali se západními spojenci od konce roku 1941.[6] Borodziej ukázal, že řada formálně

---

6 Z pochopitelných důvodů nemohl Borodziej využít až o rok později publikovanou knihu Detlefa Brandese *Der Weg zur Vertreibung 1938–1945: Pläne und Entscheidungen zum 'Transfer' der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen* (München 2001), kde je těmto otázkám s oporou v rozsáhlých pramenných výzkumech věnována soustavná pozornost. Brandesova kniha má ve srovnání s recenzovanými svazky, respektive jejich úvodními studiemi, jednu

protiněmeckých výnosů a zákonů přednostně sloužila k pacifikaci vlastního polského obyvatelstva a likvidaci nekomunistického odboje. Autor dále sledoval stav polské armády působící na dobytém území jako okupační moc (opakované výnosy armádních funkcionářů proti plundrování, znásilňování německých žen a střílení zajatců), popsal spory a problémy s rychle se demoralizující a okupačně-konkurenční, v řadě ohledů polské vojenské i civilní správě v podstatě nepřátelskou Rudou armádou. Polské armádě přitom připadla v první fázi vysídlování německého civilního obyvatelstva klíčová role.

Dále Borodziej vyložil význam a aspekty postupimské dohody, hlavní prvky polské politiky vůči Němcům v postpostupimské době, zbavení německého obyvatelstva občanských práv a majetku v nově definovaném Polsku, jakož i zvůli, k níž docházelo v důsledku této situace. V úvodu byly dále vylíčeny soudní represe vůči německému obyvatelstvu, jeho nasazení na nucené práce, velká pozornost byla věnována táborům i průběhu vlastního vysídlení (s. 85–99). Specificky polské problémy objasnily pak kapitolky o „rehabilitaci" 2,7 milionu osob, které byly v letech 1940–1944 zapsány do německých *Volkslisten*, a o „verifikaci" 784 tisíc německých občanů polského původu, spjaté s „repolonizací" jimi obývaných území. Závěr úvodní studie pak slouží objasnění, jak zřetelnou cézuru tvoří v kontextu sledované problematiky rok 1950.

Hlavní náplní prvého svazku je ovšem Borodziejova, sama již speciálním úvodem nevybavená edice rozsáhlého souboru dokumentů ústředních polských orgánů (s. 115–429, s celkem 232 jednotkami) a Claudií Kraftovou zpracovaná menší, ale velmi významná edice materiálů o jižní, dnes polské části Východního Pruska – olštýnském vojvodství. Editorka uvedla svou edici (s. 481–656, dokumenty číslo 233–345) velmi instruktivní a s polskou dějepisnou produkcí skvěle obeznámenou studií o Východním Prusku za druhé světové války a v poválečných letech, až do konečného vysídlení Němců roku 1948. Nesledovala přitom pouze válečné dění a politické nebo správní kontexty tématu, ale věnovala pozornost i životním podmínkám vysídlovaného německého obyvatelstva a národnostní politice polské vlády od roku 1947.

Kniha je vybavena soupisem vydaných dokumentů, výkladovým slovníčkem použitých polských odborných termínů, cenným, biograficky prohloubeným osobním rejstříkem, místním a věcným rejstříkem a polsko-německou mapou rozdělení Polska na vojvodství z roku 1946.

Zainteresovaná veřejnost dostala, respektive dostává do rukou práci velké dokumentační ceny, z českého úhlu viděno vynikající srovnávací bázi pro hlubší pochopení a komparativní posouzení paralelně probíhajících dějů v tehdejším Československu. Při vší vyjádřené kritice k přehnané minimalizaci kritického aparátu je pak tuto rozsáhlou edici nutno chápat jako inspirační impulz v oblasti edičního vytěžení archivního materiálu soudobých dějin: málokdy tak málo lidí za tak krátkou dobu vykonalo tolik cenné práce!

---

ohromnou výhodu: srovnává totiž polskou a českou situaci. Přihlédnutí alespoň ke knihám Tomáše Staňka by nesporně obohatilo například Borodziejovy kapitoly historického úvodu.

Recenze

Pravda není žluč

Michal Stehlík

Němci ven! Die Deutschen raus! – Brněnský pochod smrti 1945. Uspořádali Hanns Herfl, Erich Pillwein, Helmut Schneider a Karl Walter Ziegler. Praha, Nakladatelství Dauphin 2001, 278 stran.

Na podzim 2001 vyšla nová publikace, která se zaobírá významnou událostí českých, respektive československých dějin 20. století – odsunem německého obyvatelstva. Kniha příkrého názvu *Němci ven! Die Deutschen raus!* s podtitulem *Brněnský pochod smrti 1945* je dílem podle mého názoru natolik kontroverzním, že si zasluhuje naši pozornost.

Zaujme již předmluva slovenského historika Jána Mlynárika-Danubia, která sice začíná skvostným literárním jazykem, aby se však její autor po několika řádcích vrátil ke své bohužel již obvyklé žlučovitosti a osobní hořkosti. Jak jinak si vykládat osobní útoky na konkrétní české historiky a ignorování doposud vykonané práce na dějinách let 1945–1948, kterou autor hodnotí jako prakticky nulovou. Nechť pohlédne okem pozorným na publikační a projektovou činnost Ústavu pro soudobé dějiny, pro který skutečně není problematika odsunu tématem primárním, rozhodně však v žádném případě ignorovaným. Jako by Danubius neznal práce Tomáše Staňka či se nikdy nesetkal s rozsáhlou monografií Detlefa Brandese o velmocenském pozadí odsunu. Danubiova základní (a stále opakovaná) teze o záměrné ignoranci české historiografie vůči tomuto tématu má výrazné trhliny a není pravdivá.

Pokud čtenáře již tento úvod zbavuje pocitu nestrannosti autorů, text knihy brzy přesvědčí o její naprosté absenci. Publikace je dílem čtyř německých vyhnanců z Brna (Hanns Herfl, Erich Pillwein, Helmut Schneider a Karl Walter Ziegler), kteří uspořádali vzpomínky brněnských vyhnanců v chronologickou řadu, navíc okomentovanou patřičným vysvětlením politických souvislostí. V originále vyšla kniha v Německu v roce 1998, a jde tedy o dílo poměrně mladé. Taktéž drtivá většina vzpomínek brněnských Němců pochází z osmdesátých a devadesátých let.

Historik, který pracoval s orální historií, ví velmi dobře, o jak zrádný materiál se jedná, přičemž vzdálenost vzpomínky od konkrétní dějinné události hraje významnou roli. Tato „metodologická" poznámka však v žádném případě nechce podceňovat prožité osobní utrpení vyhnanců a jejich rodin. Avšak právě někde v těchto místech je skryta zradnost celé knihy. Autoři sami hovoří v úvodu o tom, že jejich snahou bylo „sdělení pravdy", především pak směřují tuto pravdu k českému občanu, k české mládeži. Bohužel, nerozlišují přitom mezi cennou osobní vzpomínkou konkrétní německé dívky, která hovoří k českému čtenáři o tom, „jaké to bylo", a vlastní historicko-politologickou konstrukcí, která českého čtenáře sugestivně přesvědčuje o tom, „jak to bylo". Navíc je tato konstrukce založena na velmi chabém a mnohdy pochybeném materiálu. Vychází totiž prakticky pouze z rozhlasových či novinových projevů prezidenta Edvarda Beneše, z mnoha dalších článků v dobovém tisku a právě z oněch osobních vzpomínek. Student prvního ročníku historie by byl za podobný přístup nemilosrdně vyplísněn – zvláště když by vytrvale vydával soubor svých vývodů za jedinou historickou pravdu, jak se to děje v této publikaci.

Tato recenze nemá mnoho prostoru na podrobné dokumentování nepřesností, které prolínají celou knihu, přičemž výraz „nepřesnost" je v tomto případě pouze slabším odstínem slova „lež". Nejvíce těchto „nepřesností" se objevuje na počátku knihy, kde autoři vymezují okolnosti, jež vedly k odsunu. K již známým argumentům patří konstatování českého násilí v roce 1918, jehož vinou se němečtí obyvatelé v pohraničí „ocitli v cizím státě". Následuje zdůraznění útlaku německé menšiny v letech 1918 až 1938 a neschopnosti československých politiků postavit se moudře k oprávněným požadavkům henleinovského hnutí. Rok 1938 je pro autory samozřejmým důsledkem předchozího českého násilí. Pokud jde o názorové zakotvení autorů, příliš často zaznívají argumenty a soudy hlásící se k velkoněmectví, tedy spravedlivému sjednocení všech Němců, včetně těch rakouských. Obledně válečného nacistického teroru se autoři omezují na několik málo vět o zločinech heydrichiády. Mnohem více prostoru však věnují „zločinné práci" prezidenta Beneše v exilu. Líčení Benešových „ďábelských genocidních aktivit" je v jejich podání natolik sugestivní, že před čtenářem vystupuje druhý československý prezident jako skutečně infernální duch druhé světové války. Sebezahleděnost autorů jako advokátů sudetoněmecké kauzy vede k tomu, že se snaží čtenáře přesvědčit o zásadní roli této problematiky v celých dějinách druhé světové války. K opravdu originálním názorům, které jinde snad doposud nezazněly, patří pak jejich hodnocení závěrečných let protektorátu, a zejména role českého odboje v něm: „Docházelo tak často k jakési tiché dohodě. Obě strany se na lokální úrovni domlouvaly vzájemnými tipy a tajnými setkáními do té míry, že český odboj nepodnikal výrazné spektakulární akce a sabotáže výroby a gestapo nepřiměřeně nenarušovalo schůze českých tajných organizací." (s. 176) Představa českého studenta, který je obohacen touto „pravdou", je noční můrou každého učitele dějepisu, jenž je obdařen byť jen základní mírou kritického myšlení.

Po tomto „uvedení do problematiky" následují chronologicky seřazené vzpomínky brněnských Němců na odsun z Brna na přelomu května a června 1945. Vzpomínky plné osobních tragédií, případy násilí, vražd, znásilňování a utrpení, především žen, dětí a starých lidí. Téměř tři stovky stran jsou v této knize vyplněny tragickými příběhy

vyhnanců, které rozhodně patří do společného příběhu našich dějin a našich selhání, avšak jejich komentářové propojení ve formě jednostranně nahlížených skutečností, polopravd a lží z nich činí materiál velice problematický a nedůvěryhodný. Ostatně, každé spojení pravdy se lží vrhá na pravdu téměř nezbavitelný stín. Ano, je nutné hovořit o utrpení člověka vyháněného za nelidských podmínek, vyslechněme si jeho příběh a poučme se v době, kdy je fenomén lidí na útěku obrovským celosvětovým problémem. Nenechme si však zároveň lhát o okolnostech těchto tragických událostí.

Závěrečný oddíl knihy pak opět patří nikoli vzpomínkám, nýbrž autorům, kteří se zabývají konkrétními organizátory brněnského pochodu. Také tato pasáž plně zapadá do stylu předchozích kapitol. Jedná se opět o spojení pravdivých informací s vlastními domněnkami, přičemž jedny od druhých čtenář-nehistorik jen velice těžko rozeznává. Na samotný závěr knihy jsou pak zařazeny dokumenty a mapa vyznačující cestu brněnských Němců onoho 31. května 1945.

Máme tedy před sebou velice kontroverzní publikaci, která nám sděluje hned několik zajímavých skutečností. Především nám představuje myšlení jedné ze skupin vyhnanců. Poměrně nedávná doba vzniku, rok 1998, svědčí o nevyvratitelném přesvědčení některých vyhnanců, kteří nahlížejí naši společnou historii prizmatem svého konkrétního utrpení. Kniha pak přináší jejich vzpomínky na onu traumatickou událost května a června 1945, která se bezpochyby nastálo zapsala do jejich paměti. Z tohoto pohledu jde o materiál nadmíru cenný. Pokud by zůstal oproštěn od oněch výše zmíněných názorových konstrukcí, patrně by pro nás byl ještě o mnoho cennější. Tak jako tak nám tato kniha klade stále opakovanou otázku: „Co vy na to?" Odpovědí české historické obce na podobné pokusy sdělovat „pravdu" by pak měla být konečně reprezentativní historická práce v duchu kritického myšlení profesionální historické vědy. Protože pravda nesmí být žluč.

Recenze

O sporu historiků v Izraeli

Blahoslav Hruška

SCHAFER, Barbara (ed.): *Historikerstreit in Israel. Die „neuen" Historiker zwischen Wissenschaft und Öffentlichkeit*. Frankfurt/M., Campus 2000, 283 stran.

Kdo by čekal, že recenzovaný sborník bude mít nějakou souvislost se známým německým sporem historiků z osmdesátých let, dopustil by se mýlky. To jen nakladatelství zvolilo přitažlivý titul, který si čtenář dokáže hned zařadit, ví, že tu zřejmě půjde o střetávání a potýkání různých přístupů k dějinám. Kniha se přitom zaobírá oblastí, která zůstává pro většinu českých (potažmo i evropských) historiků *terra incognita*. Ve stručnosti představuje nejdůležitější pozice „nových" historiků, kteří se snaží o demytizování a odideologizování historických témat, která patří mezi zakladatelské principy izraelského státu. V samotném Izraeli velmi živá debata mezi příznivci a odpůrci nových přístupů k dějinám (probíhala zvláště v devadesátých letech nejen na akademické půdě, ale i na stránkách periodik jako *Ha'arec*, *Ma'ariv* či *Jedi'ot achronot*) je zde zpřístupněna v osmi příspěvcích. Jde o překlady přímo z hebrejštiny, které vznikly péčí studentů Ústavu judaistiky Svobodné univerzity v Berlíně.

Izraelská historiografie měla a má svízelné postavení. Zatímco národní historiografie evropských států mají otevřeno volné a svobodné pole bádání nezávisle na státu, je izraelská historická věda s jeho existencí bytostně spjata. Dějiny Izraele jsou totiž dějinami naplňování a uskutečňování projektu sionismu, na palestinské půdě nepřetržité uplatňovaného od doby *jišuvu* (osidlování v letech 1882–1948) až po dnešní *olim* ze Společenství nezávislých států. Právě to je i dějinné rozpětí, ve kterém se pohybují studie „nových" historiků či postsionistů (tak totiž sami sebe označují). Jejich vystoupení v osmdesátých letech spadá do doby, kdy se diskutovalo o *šnuj ha'arachim*, přeměnách hodnot. V této atmosféře vzniká i odborné periodikum *Teorija u-vikoret*, které se stalo hlavní tribunou postsionistů.

Celý sborník otevírá úvodní studie Joava Gelbera, která se zabývá krátkým přehledem směrů a tendencí historického průzkumu sionismu. Gelber dobře vystihuje

apologetickou fázi dvacátých a třicátých let nesenou v duchu romantických představ o národním státě a vedenou v mnoha evropských židovských diasporách (Sokolow ve Velké Británii, Böhm v Německu, Grünbaum v Polsku). Založením státu Izrael se sionismus stává úspěšnou a vítěznou myšlenkou a i jeho reflexe probíhá v podobném stavu neproblematičnosti. Nové impulzy přicházejí až mnohem později (proces s Eichmannem, šestidenní válka, postupné otevírání státních archivů v osmdesátých letech). V případě „nové historiografie" víme zcela bezpečně, na jaké straně Gelber stojí. Nejprve zdůrazní, že tyto přístupy jsou jen módní vlnou a izraelskou verzí americké *political correctness* (s. 39), aby pak dodal, že se jedná o „zjednodušování faktů, které mohou přesvědčit pouze ignoranty" (s. 42).

Hned za ním je poněkud provokativně zařazena studie jednoho z nejznámějších „nových" historiků Bennyho Morrise. Jeho studie, psané hebrejsky i anglicky,[1] vzbudily v Izraeli velký ohlas nejen v historické obci, ale především na politické scéně, zvláště poté co si Morrise „přivlastnily" některé radikální arabsko-palestinské organizace a začaly ho oslavovat jako „svého" historika. Čím vlastně Morris tolik pobouřil? Z evropského pohledu nejsou jeho studie tolik provokující, vždyť například opakované dokazování skutečnosti, že odsun Palestinců plánoval Ben Gurion již během druhé světové války, není v Evropě nijak šokující. Morris také často (a nutno přiznat, že i s oblibou) usvědčuje zasloužilé otce-historiky starší generace (Jehuda Bauer, Jisrael Gutman) z nepřesných citací a opisování dezinterpretovaných pasáží. Morrisův přístup přitom není nikterak proarabský, pouze se snaží o prolomení monopolu monokauzálních a jednostranných popisů sionismu (sám se označuje za postsionistu), klade důraz na neopomíjení arabského pohledu na celý proces a usiluje o vyvolání širší diskuse nejen na akademické půdě. Tato snaha o zviditelnění a o vyzvednutí politického kontextu historiografie není ovšem nikterak zavrženíhodná, a tak například výtka Daniela Gutweina v této knize, že jde „v podstatě o žurnalistický styl, který nasazuje akademické formulační postupy, aby kritizoval izraelskou politiku, společnost a kulturu" (s. 231), vyznívá poněkud prázdně.

Druhou, bezesporu nejznámější „hvězdou" nové historiografie v Izraeli je Ilan Pappe. Ve sborníku je zastoupen krátkou komparativní studií o rané fázi sionismu a některých formách koloniálního panství v Africe. Již taková forma komparace je v Izraeli politicky brizantní, vždyť klasickou představou o sionismu je model národně-osvobozeneckého hnutí se socialistickými prvky, zatímco přirovnání ke kolonialismu je pak typickým pohledem pro Palestince. Pappe si za objekt komparace vybral Basilejskou misii (působila v letech 1730–1850), která se podobně jako sionismus nevázala na centrální, mateřskou mocnost (misie působila v německých, britských, ale třeba i dánských koloniích). Společným znakem se sionismem jsou podle Pappeho pocit vyššího, náboženského poslání, kritika evropské industrializované společnosti,

---

1 Z anglicky psaných či přeložených prací vzpomeňme alespoň *The Birth of the Palestinian Refugee Problem*, Cambridge 1987, hebrejsky Tel Aviv 1991; *Israel's Border Wars 1949–1956*, Oxford 1993, hebrejsky Tel Aviv 1996; z novějších pak např. *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict*, Oxford 1999 a 2001.

kolektivizační tendence (v Africe křesťanské vzorové vesnice, v Izraeli mošavy) a v neposlední řadě i despekt vůči autochtonnímu obyvatelstvu.

Dan Michman se ve své stati pokouší o nárys nových tendencí ve výzkumu tak ústředního tématu, jakým byla a je *šoa*. Jedná se o otevírání nových či pozapomenutých témat, která často vyvolávají bouřlivé ohlasy (vzpomeňme jen Arendtové kritiku židovských rad v *Eichmannovi v Jeruzalémě* či proces s Rudolfem Kastnerem v roce 1954). Kritika nových přístupů míří i do poválečného období, jednou z častých otázek je oprávněnost „druhého zachraňování" osiřelých židovských dětí – tentokrát z křesťanských rodin do Izraele. Postsionisté (sám Michman tohoto názvu užívá) tu kladou zřejmý důraz na odpovědnost a svobodu lidského jedince oproti nejrůznějším kolektivistickým představám, které ovládaly myšlení *jišuvu* na izraelské půdě.

Uri Ram se ve svém sociologicky laděném příspěvku pouští do zařazení postsionistů do alternativních proudů dějepisectví, které se v Evropě a USA objevují již přes třicet let. Jeho příklady, i když někdy dost nešťastně zařazené do tabulek bez výpovědní hodnoty, přinášejí zajímavé pohledy. Z hlediska diskurzivity (v sociologickém slova smyslu) tu lze najít četné paralely k evropské historiografii. Tam, kde v Evropě nastoupil namísto „masternarativu" pohled menšinový a marginalizovaný, stalo se tak i v Izraeli. Místo témat izraelských hovoří postsionisté o židovských, místo kolektivu tu teď stojí jedinec, místo národního semknutí politických stran jejich pluralita a z hlediska dějin osidlování země pak namísto Izraele Palestina. Škoda jen, že se v jeho příspěvku nedostalo více místa otázce po pravdě historického poznání a fenoménu holocaustu. Hledání odpovídající formy zprostředkování tohoto precedentu je totiž častou doménou teorie historické narace (White, Ankersmit), ke které se izraelští „noví" historici hlásí.[2]

Péčí berlínských studentů se nám do ruky dostal nesmírně zajímavý sborník, kde jsou rozvíjeny názory v nečekaných souvislostech a je z nich cítit, že se v Izraeli setkávají se žhavými disputacemi. A tak, až se budeme opět zabývat tématem holocaustu, připomeňme, co o něm soudí vykladači z nejpovolanějších – moderní izraelští historikové. Třeba k tomu poslouží právě tento sborník...

---

2 Tomuto tématu se částečně věnuje Lucy Dawidowiczová v knize *The Holocaust and the Historians*. Cambridge (Mass.) – London 1981; z novějších debat zvláště viz FRIELANDER, Saul (ed.): *Probing the Limits of Representation: Nazism and the Final Solution*. Cambridge (Mass.) 1992; kritika pozitivistických i postmoderních přístupů k fenoménu holocaustu viz LACAPRA, Dominick: *Representing the Holocaust: History, Theory, Trauma*. Ithaca – London 1994, srv. též BARTOV, Omer: *Murder in our Midst: The Holocaust, Industrial Killing and Representation*. New York – Oxford 1996.

Recenze

Harmonie jako nebezpečí

Vlastimil Hála

LAUGHLAND, John: *Znečištěný pramen. Nedemokratické počátky evropské ideje*. Přeložil Miloš Calda. Praha, Prostor 2001, 344 stran.

Kdo sledoval aktuální filozofickou literaturu poslední čtvrtiny minulého století, jistě musel narazit na spor mezi univerzalismem (respektive liberalismem) a komunitarismem jako na jedno z klíčových témat.[1] Zjednodušeně by bylo možno říci, že spor se týká toho, zda člověk je *především* individuem, jež si životní plán, smysl života, hodnotovou orientaci i své místo ve společnosti volí svobodně samo, nebo zda je – při uznání jeho individuální nezaměnitelnosti – *především* organickou součástí širší komunity – například profesní, národní, náboženské, kulturně-civilizační a podobné, do jejichž hodnotových systémů vždy již předem vrůstá a jež mají pro jeho volbu podstatný, ne-li určující význam.

Prominentní kritik koncepce Evropské unie (dále EU) John Laughland, politický komentátor renomovaných deníků (například *The Times*, *The Spectator*, *Wall Street Journal*), mimo jiné známý jako inspirátor českého euroskepticismu,[2] jinak také znalec německé klasické filozofie, pojal své téma nezávisle na probíhajících diskusích, zato ve zcela konkrétním dějinně-politickém kontextu. Téma „komunitaristického" pojetí politického života, vztahu národa a státu i místa jednotlivce v něm, sleduje v kontextu problematiky státní suverenity, přičemž hlavní nebezpečí evropského vývoje v současnosti spatřuje v tendenci k rozpuštění suverenity „národního státu" (v anglosaském smyslu) v širším evropském společenství, pojatém jako harmonie s konkrétní faktickou dominancí, respektive dominancemi. Autorova metoda

1 RASMUSSEN, David: *Universalism vs. Communitarianism: Contemporary Debates in Ethics*. Cambridge, The MIT Press 1995.

2 BEDNÁŘ, Miloslav: Evropa a EU jako otázka budoucnosti demokracie. In: *Mezinárodní politika*, roč. 25, č. 1 (2001), s. 18–19.

klade důraz především na *interpretaci* (někdy problematickou) historicky relevantních fakt, přičemž vykazuje místy znaky spekulativní „filozofie dějin".

Autor exponuje jednotlivá témata v různých souvislostech, vrací se k nim, osvětluje je jinak a podobně. Roviny (vzájemně se ovšem často prolínající) jeho výkladu jsem rozlišil následovně: 1. filozofická, respektive obecně světonázorová; 2. politicko-ideologická; 3. dějinně-politická; 4. ekonomicko-geopolitická; 5. ekonomicko-finanční 6. politicko-právní. Všem je společná dějinná perspektiva, projevující se jako pokus o postižení geneze těch jevů, jež autor hodnotí jako „nedemokratické" příznaky současné podoby evropských institucí.

Ad 1: Autor se zde věnuje personalistické verzi komunitaristické filozofie francouzského filozofa Emmanuela Mouniera a spolupracovníků jeho časopisu *Esprit* ve třicátých letech. Nalézá v ní spojitost mezi personalismem, federalismem a proevropanstvím na základě preference „útulného komunitarismu", nenávisti ke klasické „politice" a odmítání parlamentní formy demokracie. Jádrem tohoto pohledu na svět je touha po harmonii a odstranění rozporů (s. 73–78). Už ve třicátých letech měla podle Laughlanda tato filozofie jisté fašistické konotace a její antidemokratická tendence se pak projevila i v konkrétně politické rovině v Mounierově angažmá v „národní revoluci" vichystického režimu (v prvních letech), který byl také ideově založen na popření parlamentarismu a demokracie a apriorním zařazení člověka do předem daného hodnotového řádu. Lze připomenout, že v českém kontextu má tento trend analogii v útocích katolických intelektuálů na parlamentní demokracii po Mnichovu. Laughlandova interpretace tak poukazuje i k širšímu pozadí tohoto fenoménu. Že antiliberální hnutí uvnitř katolické inteligence mělo systematický kontext, by bylo možno doložit i jinak, například autorem necitovanými texty Othmara Spanna či Dietricha von Hildebranda. Všechny tyto koncepce a tendence je možno označit s autorem jako „velkou komunitaristickou vlnu" (s. 78) snažící se (iluzorně) obdařit život člověka jakýmsi generálním smyslem, ztraceným v atomizované společnosti moderního liberalismu.

Ad 2: Personalismus a komunitarismus jako určité koncepce světa měly konkrétnější politické důsledky. Ty autor sleduje především na teoriích korporativního, respektive stavovského státu. Jeho idea – antiliberalismus – je dílem shodná s komunitaristickými přístupy, navíc ale stojí na silnější antidemokratickém předpokladu vyjádřeném Benitem Mussolinim, že totiž člověk není s to své zájmy artikulovat v celospolečensky politické rovině, nýbrž jako člen určitého užšího profesního společenství, korporace. Korporativní systém tím, že byl základem sociální jednoty uvnitř státu a odstranil třídní boj, sloužil především jako ideologická protiváha marxismu. Svým – idealisticky a „holisticky" zdůvodňovaným – antiliberalismem se však prezentoval i jako alternativa ke kapitalismu, stojícímu na bázi přízemně materiálních konfliktních zájmů (s. 59–62). Autor se zde neomezuje na vytčení obecně systematických a vývojových souvislostí mezi komunitarismem a korporativismem na jedné, a poválečným úsilím o vytvoření evropských institucí na druhé straně. Shromažďuje nadto s oblibou vše, co může přispět k potvrzení jeho teze, jako je například někdejší účast prominentních osobností poválečného „evropanství" v považlivých organizacích a hnutích (s chutí uvádí účast Jacquesa Delorse ve vichystické mládežnické organizaci).

Promítnutí ideálu vnitřní harmonie do souvislostí optimálního evropského projektu, do harmonizace zájmů členských států evropského společenství, je pak našemu autorovi bližším podnětem k postižení geneze „znečištění" pravého evropanství v současné podobě Evropské unie. Zajímavé přitom je, že pod titul „fašistického opovrhování suverénním národním státem" a úsilí o „hegelovskou" integraci do „Nové Evropy" shrnuje jak fašismus, tak nacionální socialismus, aniž dosti rozlišuje etatistickou koncepci fašistické ideologie od světového názoru nacistů, v němž rasově-nacionální aspekt hrál podstatnější úlohu než státní forma národní existence (s. 30–38).

Ad 3: Tím se dostáváme k dějinně-politickému aspektu problematiky: autor polemizuje s názorem, že federalistická Evropa měla být odpovědí na politiku „rovnováhy moci", zdiskreditovanou v období po první světové válce. Podle něj to nebyla tato politika jako taková, nýbrž její „nestrukturovaná" podoba, jež se zhroutila po pádu Rakouska-Uherska (které ovšem bylo vším jiným než autorem preferovaným „národním státem"; spíše, jak Laughland kupodivu nevidí, předobrazem pokusů o vytvoření nadnárodního státního společenství), kdy zvítězila doktrína sebeurčení národů (s. 124 n.). Politiku rovnováhy moci, kterou autor vyznává a klade proti pokusům o vytvoření harmonizované, nějakým způsobem sjednocené Evropy, sleduje od středověku a spojuje například s aliancemi francouzských králů proti Svaté říši římské (kterou už od počátku chápe jako „německou"). A zde je další typický rys autorovy optiky: Němci jsou mu faktický jakousi, řekl bych, „negativní konstantou dějin". Jak prý sami občas „připouštějí ... nikdo je nemá rád" (s. 108). Vždy usilovali o nadvládu a za tím účelem se snažili o mocenské zabezpečení hranic. Expanzionismus, který nemusel mít nutně násilnou podobu a projevoval se třeba „ekonomickou hegemonií", byl pak vyústěním takového politického přístupu, který opomíjel nebo vědomě odmítal oba Laughlandem zastávané principy: suverenitu národního státu a zásadu rovnováhy moci.

Ad 4: Ekonomický expanzionismus, sledovaný především na příkladu Německa, byl podle autora konkretizací přednosti nepoliticky definovaného „prostoru" před suverenitou národního státu. Jedním z jeho teoretických zdůvodnění byla geopolitická „věda" (uvozovky jsou autorovy) Rudolfa Kjelléna, Karla Haushofera a Carla Schmitta. Geopolitika silně inspirovala v první půli minulého století i nacistickou politiku, po válce pak německé ekonomické teorie i koncepci evropské integrace s Německem (později částečně i Francií) jako těžištěm. Jádrem této koncepce byla myšlenka o přednosti „velkoprostorů", přinášejících ekonomické výhody, na něž by měl být rozdělen svět a do nichž by se nemělo zasahovat „zvnějšku". „Přirozené vůdcovství" by v Evropě náleželo Německu, jehož zájmy byly v této optice ztotožněny se zájmy Evropy. I speciálnější ekonomická opatření typu „celní unie" pocházejí podle autora ze stejného koncepčního soudku, jakož i myšlenka „motorů" evropské integrace (hlavně Německo, částečně Francie). Podle Laughlanda právě geopolitické vidění světa přes celkově změněnou situaci po druhé světové válce nemůže zapřít své kořeny v německém (nejen ekonomickém) expanzionismu předválečném (s. 128–154). Podobně jako politická koncepce velkých prostorů, překonávajících tradiční omezení a konfliktní povahu soužití národních států, je i geopoliticko-ekonomická koncepce

jakousi velkoprojekcí komunitaristických a korporativistických myšlenek. Konsekvencí, jež z toho autor vyvozuje pro současnost, je teze, že v rámci evropských integračních procesů ekonomismus zastínil demokracii (s. 166 n.).

Ad 5: Další důsledky Laughlandem kritizovaného pojetí světa a vztahů mezi státy se projevují v oblasti finančnictví. Za největší zlo zde autor pokládá opuštění klasického zlatého standardu po roce 1914, jež vedlo v následujícím, dodnes trvajícím období ke vzrůstu role „centrálních bank" jako výrazu státní regulace ekonomiky a ke zvýšení role centrálních institucí vůbec. Peníze jsou pak chápány jako nástroj, jímž může stát kontrolovat ekonomiku, což je z Laughlandova liberalistického stanoviska samozřejmě nepřípustné (s. 213–234). Jedním z důsledků opuštění zlatého standardu byl podle něj i neúspěch Evropského měnového systému (s. 245 n.).

Ad 6: Nejpovážlivější důsledky „znečištění" evropského pramene uvedenými ideovými předpoklady se však projevují ve vztahu k problému suverenity (národního) státu. Zařazení státu do širších souvislostí „velkoprostoru" vede ke ztrátě jeho přirozených prerogativ, na nichž jedině může spočívat smysluplná politika. Jen suverénní „národní" stát může být subjektem mezinárodních smluv a podobně. Suverenitu pak autor spolu s Charlesem de Gaullem podmiňuje zachováním suverenity parlamentu (s. 247–249). V tomto smyslu jsou státy „právnickými osobami". S principem suverenity pak souvisejí další podstatné charakteristiky, jako je zdravá tržní ekonomika, veřejná politika a podobně. Relativizace suverenity států a jejich částečné rozpuštění v širší organizaci určitých „prostorů" typu EU má za následek přesun politické moci do rukou centrálních evropských orgánů, z hlediska principu politické legitimity problematických.

Ignorování suverenity národního státu může mít však ještě povážlivější konkrétní důsledky: Laughland uvádí jako příklad postoj EU a NATO ke konfliktu v Kosovu. Tento kovaný konzervativec ostře odsuzuje bombardování suverénního státu – Jugoslávie – bez příslušného mandátu OSN (s. 18–20, 257–267). Západ zde podle něj udělal „to, co údajně hodlal udělat Sovětský svaz" (s. 18). Útok na Jugoslávii chápe jednak jako vyvrcholení trendu politiky popírající absolutní charakter státní suverenity, jednak jako předstupeň „nového světového řádu" (s. 257 n.). V něm obecně vzato požadavek „harmonie" (s. 280 n.) nahrazuje politiku suverénních států. Konkrétněji pak tento „nový řád" přináší i účelové manipulace, jako je například vřazení Ruska do skupiny nejvyspělejších zemí („G 8") bez ohledu na jeho skutečnou hospodářskou váhu (s. 274 n.). Ostatně marxismus, komunistická ideologie a vše, co s nimi souvisí, jsou také jakýmsi vedlejším „znečišťujícím" faktorem ohrožujícím správné evropanství, od Leninových koncepcí „Spojených států světa" až ke Gorbačovovu, ale původně Brežněvovu „společnému evropskému domu" (s. 275–277). Této linii však autor nevěnuje zdaleka tak důkladnou, a zejména teoreticky podloženou pozornost jako druhému, vlastně hlavnímu znečišťujícímu faktoru tradice katolicko-fašistické.

Laughlandova kniha je provokující četbou, strhující čtenáře k souhlasu i nesouhlasu. Ne náhodou věnoval autor svou doktorskou práci Schellingovi; přes vyložený odpor k Německu i Němcům je zřetelně poznamenán spekulativní metodou německé kla-

sické filozofie, což se projevuje v nepochybném apriorismu pevných hodnotících stanovisek, k nimž pak často selektivně vyhledává doklady. Jeho poukaz k nebezpečí „komunitaristické" koncepce člověka i světa je působivý a obecněji platný (mohl by být aplikován i na jisté pojetí „nepolitické politiky" a „občanské společnosti", preferující zařazení člověka do jistých ideově-organizačních struktur, například náboženských či ekologických, před jeho statutem nezaměnitelného individua), ale vyvození přímé souvislosti mezi současnou konstrukcí EU a koncepcí autoritativních režimů nebere v úvahu podstatný rozdíl mezi demokratickým a nedemokratickým systémem.

Další zásadní slabinu spatřuji v autorově samotné koncepci „suverénního národního státu", která mimo jiné vůbec neuznává statut „menšin" a lidská a občanská práva chápe výlučně na univerzálním, obecně morálním a politickém půdorysu. A přece je nepopiratelné, že „kolektivní loajalita", kterou Laughland vyžaduje od občanů vůči státu, je možná jen tam, kde občané tento stát dobrovolně považují za „svůj", kde se ztotožňují s jeho smyslem, tradicemi, symboly a podobně. Takový princip se dá ovšem stěží aplikovat na mnohonárodnostní státy, jako bylo právě Rakousko-Uhersko, kde pluralita tradic a národního cítění nevytvořila občanskou loajalitu různých národů ke společnému státu. Laughlandovy úvahy mě spíše utvrzují v názoru, že vztah státní suverenity a národního sebeurčení nelze ideálně skloubit a že v řešení tohoto problému musí vždy mocensko-pragmaticky převážit akcentování toho, *anebo* onoho aspektu. Ostatně to potvrzují i samy autorovy závěry: v případě vztahu Čečenci–Rusko jako by Laughland vypadl z vlastního konceptu a staví se – v protikladu k hodnocení události v Kosovu – na stanovisko národního sebeurčení etnické skupiny.

Bylo by jistě možno vytknout řadu dalších problematických míst, upozornil bych alespoň na podcenění instrumentálního významu nacistické rétoriky o spravedlivém uspořádání „Nové Evropy". Přesto nelze popřít, že Laughlandova kniha je velkoryse založeným ideovým rozvrhem, přes různé nedůslednosti vyjadřujícím jednotné myšlenkové poselství, jímž je důraz na individuální význam lidské bytosti a její přirozené právo na svobodné rozhodování, nerelativizovatelné údajnými vyššími zájmy „celku", a na analogické právo suverénního státu jako právnické osoby. Svoboda ducha a názoru, jež vane z Laughlandovy knihy, musí nadto i specificky oslovit čtenáře v naší zemi, kde bohužel neustále sílí tendence k vymezování a omezování svobody slova.

Dokumenty

Setkání s Alexandrem Dubčekem ve Vídni v listopadu 1988[1]

Michal Reiman

Setkal jsem se s Dubčekem ve Vídni po dvaceti letech, když se v listopadu 1988 vracel ze své cesty do Itálie, kde převzal čestný doktorát boloňské univerzity. Znali jsme se z osmašedesátého roku, kdy jsme se několikrát potkali při různých příležitostech a kdy jsem se podílel na některých podkladech a námětech, které sloužily jeho potřebě. Imponoval mi tehdy způsob, jakým se – aniž měl větší zkušenosti z celostátních funkcí nebo ze zahraniční politiky – vyrovnával s nejsložitější československou krizí poválečné doby. V dubnu 1968 jsem mu prostřednictvím Josefa Smrkovského tlumočil důvěrná sdělení, která mi „pro československé vedení" svěřili na konferenci v moskevském Ústavu marxismu-leninismu někteří její sovětští a bulharští účastníci. Jejich obsahem byla konkrétní fakta o přípravě aktivu komunistických funkcionářů v souvislosti s eventualitou vojenského vpádu do Československa. Počátkem května jsem vyburcoval Františka Kriegla, aby urgentně intervenoval u Dubčeka, neboť se v Mosk-

1 Následující text je můj zredigovaný osobní záznam rozhovoru s Alexandrem Dubčekem, který se uskutečnil 25.11.1988 ve Vídni. Záznam jsem si pořídil hned druhého dne, po návratu z Vídně do Berlína. Mám jej dosud k dispozici a v nejbližší době jej hodlám uložit do Archivu Národního muzea v Praze. Jeho stylistika ovšem neodpovídá potřebám zveřejnění, a tak jsem jej pro tento účel v prosinci 2001 upravil. Některé detaily původního záznamu jsem vypustil, jiné, které mi utkvěly v paměti, jsem doplnil. Na některých místech jsem považoval za potřebné v závorce připojit stručné vysvětlení k faktům, kterých se rozhovor dotýkal. Nikde však nedošlo ke změně smyslu a základního obsahu textu. Snažil jsem se podržet také dikci Dubčekových promluv a celého rozhovoru. Na vysvětlenou k záznamu je potřeba ještě říci, že věty označené uvozovkami jsou doslovnou – pouze do češtiny převedenou – reprodukcí Dubčekových slov, jak mi utkvěla v paměti a jak jsem si je 26.11.1988 zaznamenal. Zároveň s redakcí, provedenou s odstupem třinácti let, jsem k záznamu doplnil úvodní komentář, který také vychází z mých tehdejších poznámek. Konečně jsem se rozhodl připojit ke svému textu relevantní pasáže z dopisu, který mi zaslal Luciano Antonetti v reakci na můj záznam. Antonettiho dopis byl psán česky, vyžadoval však jazykovou úpravu a drobné vysvětlivky. Vysvětlivky pod čarou k mému záznamu a Antonettiho dopisu jsou dílem redakce časopisu.

vě sešla porada „bratrské pětky", k níž nebyli přizváni českoslovenští zástupci. Dubček pak údajně telefonoval Brežněvovi, který ho „uklidnil" (mne nikoli a František flegmaticky žertoval, že budeme Dubčekovi a jemu nosit na hrob kytičky). O tři měsíce později, na přelomu července a srpna při jednání nejvyšších představitelů KSČ a KSSS v Čierné nad Tisou Dubček nepřeslechl Reimanovo jméno, které padlo z Brežněvových úst.[2] To už mu však věci přerůstaly přes hlavu. Zůstalo mu nicméně kouzlo „pražského jara", které svým způsobem symbolizoval. Vzkazoval jsem mu několikrát do Bratislavy různé náměty. V říjnu 1976 mi připisem kondoloval k smrti otce. Věděl samozřejmě, že jsem v zahraničí a že jsem až do svého přestěhování do Západního Berlína patřil k mluvčím „Skupiny *Listy*".

Vídeňské setkání mělo svou bezprostřední předhistorii. Chystal jsem se do Bologně na udělení čestného doktorátu Dubčekovi. Mělo se konat 19. září, avšak československé úřady, usilující o to, aby ve zdraví přežily osudový „osmičkový" rok, neposkytly Dubčekovi pro tento termín výjezdní povolení. Udělení doktorátu bylo odloženo na pozdější dobu. Obrátil jsem se proto na Luciana Antonettiho, italského komunistického novináře a překladatele textů z československého samizdatu, s nímž jsme byli oba po léta spřáteleni, s prosbou, aby mi včas sdělil nový termín Dubčekova příjezdu; Luciano Dubčekovu cestu sjednával. Dubček sám se před odjezdem z Bratislavy vůči možnosti přímého kontaktu s emigrací choval velmi zdrženlivě, zjevně si nepřál zavdat československým úřadům důvod, aby mu znemožnily návrat do Československa. Nepřál si ostatně ani houf zvědavých novinářů na hranici – potřeboval čas, aby se rozkoukal a ohmatal si prostředí, které neznal. Z Bratislavy se proto jelo autem; jsou-li mé osobní záznamy přesné, stalo se tak 12. listopadu. Luciano mi volal krátce po půlnoci a řekl, že má vedle sebe hosta, který by chtěl s námi – se mnou a s manželkou – mluvit. Ozval se Dubček, že by nás rád viděl a rád s námi hovořil. Odpověděl jsem, že se vynasnažíme přijet. Luciano vstoupil do rozhovoru a navrhl, abychom vyčkali, až se vyjasní program Dubčekova pobytu. O možnosti, že bych přijel do Bologně, se nehovořilo; asi proto, že se tam sotva mohla najít chvíle pro obsáhlejší rozhovor.

Příští den se ovšem Luciano ani Dubček neozvali. Musel jsem tedy čekat na jejich zprávu a do Bologně jsem nejel, čehož lituji i dnes. Přihlásili se teprve 21. listopadu, zřejmě z Benátek: máme přijet v pátek 25. listopadu do Vídně. (O chystaném setkání jsem vícekrát mluvil s Jiřím Pelikánem, jenž měl mezitím příležitost hovořit s Dubčekem v Římě.) Dohodli jsme se, že se setkáme v jedenáct hodin dopoledne v hotelu Prinz Eugen u Jižního nádraží. Ten, kdo sem dorazí první, měl čekat na příjezd toho druhého. Mé letadlo z Berlína se sice značně opozdilo, byl jsem však přesto na místě

2 Brežněv nechal na svých posluchačích, aby sami rozhodli, kterého Reimana míní. Někteří z přítomných se tak domnívali, že jde o mne. Mé články a posléze i kniha o ruské revoluci se staly předmětem několika sovětských intervencí v Praze; mé vystoupení na vzpomenuté konferenci moskevského Ústavu marxismu-leninismu, ač se týkalo výhradně československých záležitostí, vyvolalo verbální notu sovětského ministerstva zahraničí. Brežněv nicméně podle mne mínil Pavla Reimana, který vzbudil sovětskou nelibost svým podílem na organizaci kafkovské konference v Liblicích v roce 1963, způsobem, jakým řídil tehdejší Ústav dějin KSČ, a konečně i tím, že tento ústav poskytl půdu pro akce na podporu Dubčeka.

první; nevypadalo to, že by v hotelu někdo věděl, že zde Dubček udělá zastávku na cestě z Itálie do Bratislavy, a chtěl nás špehovat. Dubček a jeho doprovod – Luciano s manželkou a profesor boloňské univerzity, doprovázející Dubčeka – dorazili v půl druhé odpoledne. Uchýlili jsme se hned po pozdravech do hotelového salonku, kde jsme s Dubčekem strávili mezi čtyřma očima zhruba půldruhé hodiny.

Na podzim 1988 se ve světě – to je třeba dnes vzhledem k pozdějšímu prudkému spádu událostí připomenout – nepočítalo s eventualitou brzkého rozpadu sovětského bloku, tím méně s eventualitou brzkého pádu sovětského zřízení a rozpadu SSSR. Nepočítalo se tedy ani s tím, že by Havel nebo kdokoli jiný z okruhu Charty 77 získal vůdčí politickou pozici. Bylo to ještě před rozhodnutím uspořádat v Polsku rozhovory u „kulatého stolu" mezi představiteli režimu a opozice. Perspektivou pro dohlednou dobu zůstávaly demokratizační reformy. Po zářijovém vítězství Gorbačova nad konzervativním křídlem KSSS v Moskvě bylo přitom zřejmé, že se reformy nezastaví, ale povedou k prohlubujícím se změnám v politickém životě, což se nevyhnutelně promítne i do zemí sovětského bloku a do jejich vztahů se SSSR. To, co jsem chtěl Dubčekovi za těchto okolností pozitivně říci, znělo zhruba následovně:

Cestou do Itálie se jeho postavení v politickém životě zásadně změnilo, stal se legitimním mluvčím domova; tak je to chápáno v zahraničí a tak to jistě bude chápáno i doma. Měl by se chopit příležitosti a vyslovit se k tomu, co se má stát, aby se Československo ocitlo v proudu „perestrojky", reforem. Neučiní-li tak krátce po návratu do Bratislavy, pak hrozí nebezpečí, že ztratí kapitál, který právě získal, a že jeho cesty zneužije režim; ten mu případně nabídne nějakou funkci a znemožní ho před veřejností. To, co měl Dubček prohlásit, se podle mého soudu (opírám se zde o svůj záznam) dalo shrnout do čtyř bodů: Zaprvé je třeba neprodleně skoncovat s pronásledováním a diskriminací lidí pro jejich podíl na „pražském jaru" nebo pro jejich aktivity po roce 1968, skoncovat s diskriminací jejich rodin, a zejména mladých lidí, nabídnout kvalifikovaným lidem přiměřené zaměstnání a starším důchod. Zadruhé je třeba upustit od politiky rozštěpování veřejnosti na základě vztahu k „normalizaci" a sjednocovat ji na bázi reforem. Přitom je třeba vyzvednout přínos československé kultury k pozitivnímu programu těchto změn (tímto eufemismem byla myšlena Charta 77 a opoziční veřejnost jako celek), přínos Havla, Vaculíka, Kundery, Kohouta a dalších. Zatřetí je třeba skoncovat s politikou záměrné depolitizace a demoralizace společnosti, otevřít tisk a média diskusi a kritice a uvolnit pole pro iniciativy všeho druhu. Začtvrté vedení státu (a vládnoucí strany) má být změněno tak, aby skýtalo záruky, že reformy jsou míněny vážně; je morálně a politicky naprosto nepřijatelné, aby lidé, kteří po dvacet let utiskovali československou společnost a znemožňovali reformy, vystupovali v roli nositelů změn.

To byla má představa, reálný rozhovor se však ubíral jinou cestou. Dubček začal tím, že nemá dost dobrou představu, jak žijeme v zahraničí; bylo to zřejmě míněno politicky i osobně. Odpověděl jsem v tom smyslu, že se o tom dá leccos vyprávět, ale že na to není momentálně čas. Byla to však z Dubčekovy strany zřejmě pouhá zdvořilostní „rozcvička", neboť téma emigrace dále nesledoval. Nadhodil jsem mu, že je po italské cestě ve zcela nové situaci, může mluvit za oba národy, být přítomen

slyšen, a že bych proto rád věděl, co si o tom myslí. Ukázalo se ovšem hned, že si Dubček novost své situace nikterak neuvědomuje. Dny, které strávil v Itálii, byly příliš zaplněny událostmi, cestováním a setkáními s politiky i s „lidmi z ulice", než aby měl příležitost zamyslet se nad tím, co se v jeho postavení změnilo. Dlouhodobá izolace pod policejním dohledem v Bratislavě mu neprospěla, neumožnila mu v dostatečné míře sledovat myšlenkový a politický pohyb a změny v Praze a v zahraničí. Začal tím, že mu jde o „stranu" a o to, aby se postavila na nohy. Mnoho prý psal politikům současné KSČ a v těchto dopisech jasně vyslovil své názory. Neuvědomoval si ovšem, že se tato korespondence nestala politickým faktem, neboť nebyla zveřejněna a o její existenci i obsahu vědělo pouze málo lidí. Na mou námitku, která na tuto okolnost upozornila, odpověděl, že to jednou zveřejní a že se potom „uvidí"; po chvíli připojil, že korespondenci začne zveřejňovat v dohledné době. Když hovořil o straně, naše názory se značně rozešly, byl jsem skeptický, že se s touto stranou dá ještě cokoli dělat, byla důkladně vyčištěna a ovládnuta Jakešem a Biľakem. Odpověděl, že si to samozřejmě uvědomuje a že s tímto vedením „nejde nic", všechno pořád „čistí" a chce rychle svolat sjezd, aby uzavřelo „díry" v partaji. Ale dnes to se stranou již není, pokračoval, jako dříve. Nahromadila se v ní nespokojenost členů a funkcionářů. On (Dubček) nesouhlasí proto s návrhy, aby budoval něco „zvenčí", mimo tuto partaj: „Kdo si myslí, že tento systém lze povalit nebo dobýt zvenčí, je bláhový (blázen?). Zvenčí se to povalit nedá. Na tuto pevnost je třeba se vyšplhat a ovládnout ji zevnitř, potom se dá něco dělat." Proto nechtěl vstoupit do různých neformálních seskupení (myšlena zřejmě Charta): nepokládal to pro sebe za správné a nevyhovovalo mu to osobně. Vzal by si tím možnost mluvit a být slyšen v jiných (komunistických) stranách.

Rozhovor se postupně rozproudil. Dubček hovořil dlouhé úseky sám. I když mi naslouchal, nešlo mu primárně o to, aby mě slyšel, ale potřeboval se vypovídat, vysvětlit své postoje. Jeho výklad stále více prostupovalo rozhořčení nad tím, co se o něm povídá a šuškají; značná část toho, co říkal, byla vlastně odpovědí na tyto pověsti a útoky.

Vracel se přitom často ke svému dlouhému rozhovoru v *Unitě*, který byl zveřejněn v lednu.[3] Vyložil tam prý obsáhle své postoje. Nenachází prý podporu u Zdeňka Mlynáře a u Oty Šika, cítil se dotčen způsobem, jakým o něm psali. (Šlo o některé epizody z předsrpnové doby, v nichž si Ota a Zdeněk nárokovali pravdu ve svých rozporech s Dubčekem. Nepokládal jsem tato vystoupení Oty a Zdeňka za šťastná, korespondoval jsem dokonce tehdy s redaktorem *Die Zeit* Heuerem-Schmidtem, který zřejmě v návaznosti na Zdeňka vylíčil Dubčeka jako přízemního politika, jemuž v roce 1968 chyběla Gorbačovova fantazie a rozhled.) Řekl jsem Dubčekovi, že mám rovněž výhrady k Šikovým a Mlynářovým kritikám, nicméně je třeba uvážit, že například Zdeněk udělal hodně pro pochopení Gorbačova a jeho reforem na Západě a že by bylo dobre, kdyby Mlynář a Dubček si našli příležitost urovnat své rozpory. Odpově-

3 Rozhovor s Alexandrem Dubčekem v deníku *L'Unità* vyšel 10.1.1988. Český překlad jeho podstatné části byl uveřejněn jako zvláštní lednové číslo exilových *Listů* z roku 1988. Ve výrazněji zkrácené podobě byl znovu přetištěn ve sborníku *Cesty k novembru 1989: Aktivity Alexandra Dubčeka*. Bratislava, Spoločnosť Alexandra Dubčeka – Vyd. Nová práca 2000, s. 182–200.

děl, že se se Zdeňkem chtěl sejít ve Vídni (vytáhl dokonce z kapsy nějaký papírek, zřejmě telefonní číslo), ale zjistil, že Zdeněk tu není. Řekl jsem mu, že je právě u mne v Berlíně a že potíž s naším setkáním spočívala také v tom, že jsem nevěděl, zda mu o něm mohu říci. Dubček pokračoval, že Zdeněk po něm chtěl „sebekritiku". Čtrnáctý sjezd KSČ měl být prý svolán dříve (myslím že šlo o březnový či dubnový termín). Ota prý tvrdí totéž. Je přitom zvlášť roztrpčen na Otu (u něhož zřejmě vycítil arogantní postoj ve vztahu k sobě). Ota, podle Dubčeka, chtěl být v roce 1968 členem politbyra, avšak každý náměstek ministerského předsedy nemůže přece být členem politbyra. To nejde. (Spodní tón – narážka na Otovu samolibost.) Reaguji na to, že v otázce „sebekritiky" má Dubček pravdu, „sebekritika" vůbec nemůže předcházet změně oficiálního československého postoje vůči sovětské intervenci a událostem roku 1968 jako celku, neboť by pouze umožnila stávajícímu vedení KSČ převalit vlastní zodpovědnost na Dubčekova bedra. Dubček odpovídá, že to se sjezdem „jsou směšnosti, bylo by to vyhrotilo situaci ve vztazích se Sověty a nic by to na věci nezměnilo". Ani „2000 slov", neměla valný vliv na události. Sovětům „šlo o to, aby zlomili základní směr vývoje", postup byl ze „sovětské strany velmi brutální... Důvěrně Sověty znám a vím velmi dobře, jak brutálně jednají."

Pokoušim se vrátit rozhovor k základnímu tématu. Zmiňuji se o požadavku odstranění diskriminace a represí. Dubček se toho okamžitě chápe, nenechá mne dokončit. Psal o tom nejednou vedení KSČ, zveřejní některé z těchto dopisů a leccos obsahuje i jeho rozhovor pro *L'Unità*. Je ovšem cítit, že je velmi soustředěn na své interní střetávání se stranickým vedením, zjevně si plně neuvědomuje význam veřejného vystupování a domnívá se snad, že by toto vystupování poškodilo jeho taktiku „dobývat pevnost zevnitř".

Dostávám se k dalšímu bodu, vyslovit se k výkonu opoziční kultury v minulém dvacetiletí, neboť je pozoruhodný. Přikyvuje, asi o tom neuvažoval. Když se zmíním o aktivitách Charty a VONSu, poznamenává, že jeho pozitivní postoj k těmto aktivitám je zúčastněným dobře znám, hovořil o tom nejednou s Jiřím Hájkem, Vladimírem Kadlecem a dalšími, stejně tak prý neodsuzuje nikoho pro emigraci. Své stanovisko zřetelně vyslovil, nemohl ovšem teď, za své cesty po Itálii otevřeně pořádat setkání s emigranty. Jiří Pelikán prý chtěl zorganizovat schůzku – Dubček, Pelikán, Craxi. To odmítl, na to nemohl přistoupit, ale potom seděl s Pelikánem hluboko do noci, popíjeli spolu u stolu a dobře se bavili. „Jirka je fajn." Ale Dubček, Pelikán, Craxi, to by nešlo.

U tohoto bodu zůstáváme ještě chvíli. Je zřejmé, že mezi námi jsou značné rozdíly ve vztahu k „nekomunistické" veřejnosti. Hovořím o potřebě dobrých vztahů nejenom s eurokomunisty, ale i s dalšími politickými proudy a stranami, zejména socialisty a liberály. Mnoho lidí v zahraničí nám, tj. Čechoslovákům, fandí, a je třeba tyto vztahy pojmout podstatně šířeji než v jednom segmentu evropské levice. Odpovídá, že o tom ví, že se právě proto sešel s Craxim (mohl dodat – i s papežem). Zdá se mi však přesto, že nechápe přesně, o co mi věcně jde. Nechám to být, nelze to probrat, není na to čas.

Vracíme se k tématům domácím. Říká, že Mlynář měl zůstat doma. Vypráví – prý mně jako prvnímu – že v roce 1975 chtěl založit opoziční komunistickou skupinu, měl to již prohovořené s pěti lidmi (šlo zřejmě o bývalé členy vedení KSČ z roku 1968) a mělo se na to najet. Ale přišla do toho Charta. Díval se prý na podpisy pod Chartou,

byl tam Zdeňkův. Proč? Z Dubčekova vyprávění srší podezření – vyslovuje je i přímo – že se tím měla zmařit jeho iniciativa. Polemika, kterou nikdy nemohl vést veřejně, a opět a opět roztrpčení pronikají celý rozhovor. Vykládají se prý o něm neustále různé nesmysly, že si neumí sám napsat projev, že neumí sám promluvit. Proč se to dělá? Psal si všechno v Itálii sám, hovořil z poznámek atd. Dělal to zcela úmyslně (cítil se zřejmě tak hluboce dotčen, že rezignoval na každou eventualitu pomoci). Co to Mlynář napsal do svých vzpomínek, co nechal natočit ve filmu?[4] Ptám se ho, zda to viděl. Ano, viděl. Poznamenávám, že s mnohým také nesouhlasím, což platí i o tom, jak Zdeněk vylíčil role jednotlivců. Za obsah filmu Zdeněk není plně zodpovědný, ale měl zabránit zkreslením nebo je uvést na pravou míru. Dubček pokračuje ve výtkách na adresu Mlynáře. Říkám, že Zdeňka znám již čtyřicet let, má své chyby, ale i pozitiva, měli by si své vztahy urovnat. Odpovídá, že k tomu snad bude možnost, napíše Zdeňkovi nebo možná bude příležitost setkat se v Maďarsku (doufal, že tam snad bude moci jet).

Zmiňují se o tom, že by se měl vyslovit k některým věcem v minulosti, které zůstaly veřejnosti nejasné a mohly by být využity proti němu: co se například stalo za zavřenými dveřmi v Čierné, v rozhovoru mezi ním a Brežněvem, co se dělo v Moskvě, jeho postup po návratu z Moskvy a za ustupování Sovětům atd.[5] Tyto nejasnosti zavdávají podnět ke spekulacím a k nedůvěře. Měl by se v nějaké vhodné souvislosti k nim vyslovit. Je mými otázkami poněkud zaskočen, zřejmě se s nimi v této podobě dosud nesetkal. Říká naprosto přesvědčivě, že mu v Čierné šlo o to dosáhnout nové porady, která by „přeškrtla Varšavu", „shodila se stolu" varšavský dokument a ulomila poradám „bratrských stran" protičeskoslovenský hrot.[6] O tom se prý s Brežněvem v Čierné dohodli a byl to úspěch. Ptám se – i Bratislava? Odpovídá – ano. To, co o formulacích z Bratislavy říká Mlynář, je prý nesmysl,[7] bylo to v té chvíli nepodstatné – Varšava byla *de facto* shozena se stolu. Vracím ho ke znění bratislavského dokumentu, jeho závěrečné pasáže. Ptá se – jaké? Není si vědom, že by v textu dokumentu byl nějaký problém (formulace, které předjímaly „Brežněvovu doktrínu"). I Ulbricht prý na dohodu přistoupil.

Dubčekova poznámka o setkání s Titem: Tito ho prý varoval, co to „tvoji" dělají? Rejdí, podkopávají ti stoličku. Měl by prý s tím něco dělat.[8] Hovoří o tom zřejmě opět

---

4 Hraný dokument BBC o československém srpnu 1968, natočený podle Mlynářovy vzpomínkové knihy *Mráz přichází z Kremlu*, se promítal tehdy v televizích většiny západoevropských zemí.

5 Ve dnech 29.7.–1.8.1968 se v Čierně nad Tisou konaly rozhovory mezi delegacemi předsednictva ÚV KSČ a politického byra ÚV KSSS. Po vpádu vojsk Varšavské smlouvy byl Dubček internován a spolu s dalšími československými představiteli eskortován do Moskvy, kde 26.8. spolupodepsal takzvaný moskevský protokol, legalizující dočasný pobyt cizích vojsk v Československu a akceptující další požadavky sovětské strany.

6 Ve dnech 14. a 15. července se ve Varšavě uskutečnila schůzka vedoucích představitelů „varšavské pětky" (SSSR, Polsko, Maďarsko, Bulharsko, NDR). V závěrečném komuniké a ve společném dopise zaslaném ÚV KSČ představitelé vyjádřili výhrady vůči reformnímu procesu a obavy o osud socialismu v Československu.

7 Ve dnech 1. a 2. srpna se v Bratislavě konaly rozhovory vedoucích představitelů Československa a zemí „varšavské pětky", z nichž vzešlo společné kompromisní prohlášení.

8 Ve dnech 9.–11. srpna pobývala v Československu delegace ÚV Svazu komunistů Jugoslávie

v souvislosti s tématem Šik, Mlynář apod. Dostáváme se tím k srpnu 1968. Povídá, že neví, co se stalo na sovětské straně po Bratislavě. Domnívá se, že závažím, které rozhodlo, byli vojáci. Vojenská akce byla dlouho připravovaná vojáky, nikoli politiky. Vojáci měli trumfy v ruce. Osudná srpnová noc probíhala, podle jeho soudu, jinak, než se obvykle líčí. Sověti počítali s fyzickou likvidací vedení a s masakrem. Uvažoval tehdy, čeho chtějí dosáhnout, a říkal si, jedině správné řešení je nepřistoupit na jejich koncept, zmařit ho, udělat něco, s čím nepočítají. Proto v žádném případě vojenskou odpověď, s tou počítají, chtějí ji, neboť jejich plány s ní kalkulují. Dodává – opět roztrpčeně – že se o rozhodnutích učiněných v takových chvílích často diskutuje lehkovážně: jde o otázky života a smrti tisíců lidí. Takové otázky se nedají řešit snadno, tak o nich mohou diskutovat pouze lidé, kteří nejsou svázáni nutností rozhodovat, a necítí proto za důsledky rozhodnutí zodpovědnost. (Měl jsem přitom silný dojem, že reflektuje diskuse, které se vedly o „moskevském protokolu" v reformní části československého vedení. Shodný názor jako Dubček vyslovil přece za „normalizace" Josef Smrkovský ve svém „samizdatovém" rozhovoru s Jiřím Dienstbierem.)

Kladu otázku, proč neodešli v noci sovětské invaze z budovy ÚV. Chvíle rozpaků. Zřejmě o tom neuvažoval. Nakonec odpovídá, že je přece něco jiného, když ho zatknou v soukromém bytě než v jeho služební kanceláři, když mu vytrhnou telefon ze zdi a podobně. To má zásadní význam. Myslím si svoje, byli bezpochyby stateční, nasadili životy, ale kde přitom zůstala právě vzpomenutá zodpovědnost za lidi? O tom se mnoho diskutovalo ještě za srpnových událostí v Praze a krátce po nich. Zdá o tom ví? Zůstanu mlčet.

Dubček začíná o Moskvě. Nechtěl podepisovat. Podepsal teprve tehdy, když se v dokumentu objevila zmínka o květnovém plénu ÚV KSČ roku 1968. Umožňovalo to na něco navázat a pokusit se to rozvinout v listopadové rezoluci ÚV KSČ. To druhé, co ho pohnulo k podpisu, byly kooptace. Když už nejde prosadit legitimitu vysočanského sjezdu, tak kooptovat nově zvolené členy do ÚV. Brežněv měl za to, že půjde o pět až šest lidí, tak s tím souhlasil. Nečekal stovku. Volal Dubčekovi, byl silně rozčilen. Bylo však již pozdě cokoli měnit. Ty dvě věci mohly být základem pro novou fázi v reformní politice, byly však torpédovány. Dubček se znovu rozčilil. Hlavní problém nebyl vůbec Biľak, s tím by si býval poradil. Je to – cítují doslovně – „pouze bigotní blbec", nic víc. Hlavní byl, a to se prý i dnes podceňuje, Husák, ten vše torpédoval. Jeho role nebyla pochopena. O Husákovi hovoří se záští, vnucovali mu ho stále (má zřejmě na mysli pražské Husákovo lobby, Milana Hübla a další). Byl prý vždy proti tomu, aby Husák byl puštěn na přední místa v politice, a také ti lidé z Bratislavy, kteří ho znali, byli proti tomu. Nedbalo se na to.

Dostáváme se k „ústupu". V mém záznamu o tom nezůstalo mnoho, hlavně detaily. Pamatuji si, že hovořil o snaze zachránit poledňový směr politiky a uchránit lidi. Když o té době hovořil, nebylo z něho cítit žádné zaujetí, žádné podstatné stopy vlastních

v čele s Josipem Brozem Titem, který vyjádřil podporu československým reformám, ale i obavu z rozkolu s Moskvou.

pojetí. V jednu chvíli se zmínil o „filozofii ústupu", což mi nadlouho uvízlo v uších. Nebyl to kruh jeho pojmů ani jeho způsob vyjadřování. Zřejmě ho někdo touto „učeností" přesvědčoval o „správnosti" a „nevyhnutelné logice" ústupové politiky (kdo? Radovan Richta a spol., který byl k Dubčekovi dosazen jako hlavní poradce a ukázal se tuctovým kolaborantem? nebo Černík?).

Hovoří o členech vedení, kteří měli tendenci jít od toho. Po chvíli je jasné, že je to opět o Mlynářovi. Zmíním se o tom, že vím o srpnových a posrpnových výhradách vůči Zdeňkovi, o tehdejších Zdeňkových postojích jsem slyšel příkrá, nesmiřitelná slova od Františka Kriegla. Zůstalo to viset ve vzduchu. Dubček se však zmiňuje o jisté výhradě i vůči Krieglovi; má prý dopis Kriegla z té doby, a to, co tam František napsal, není prý zcela v pořádku. (Kriegel se tehdy dlouho nechtěl zúčastňovat opozičních aktivit. Vysvětloval mi za procházek Riegrovými sady – v roce 1973 nebo 1974 – že se o vhodnosti jeho případných aktivit má vyslovit „strana" – zjevně Dubček, snad ho tehdy dokonce jmenoval. Přesvědčovali jsme Kriegla spolu s Karlem Kaplanem opět za procházky v Riegrových sadech, že žádná „strana" již není a že se má rozhodnout sám, o vlastní vůli. To se pak krátce nato stalo; zda v tom mělo nějakou roli naše přemlouvání, o tom nevím a ani to netvrdím.)

Chvíli se bavíme o současnosti. Má nějaké kontakty, zejména s Maďary. Pomohl v Maďarsku lecčemu na nohy. Vrací se v té souvislosti k Drážďanům 1968,[9] počítal prý tehdy s tím, že by se v jiných zemích něco mohlo pohnout, a to zejména v Maďarsku. Kádár se však nepohnul. Doma má prý teď kontakty s Jiřím Hájkem, Josefem Špačkem, Vladimírem Kadlecem, a než jel do Itálie, hovořil s nimi. V nějaké fázi začínáme o Moskvě. Vzpomíná, že počátkem roku dostal ode mne pohlednici z Moskvy (poslali jsme ji spolu s Jiřím Slámou zcela demonstrativně – nevěděli jsme, zda dojde, ale ať má někdo hlavobol). Manželka mu prý volala do zahrady celá rozčilená, že má poštu, psaní z Moskvy. Dvacet let odtud nic nedostal... Rozhovor se stočí na to, jak jsme se naposled viděli v roce 1968. Nepamatuje si už na to. Srazili jsme se u dveří do kanceláře Špačka. Ptal se mne mezi dveřmi: „Co máme dělat, Michale?" Měl na mysli Sověty. Byl jsem tím tak zaskočen, že jsem odpověděl pouze – „nevím". Bylo to v říjnu nebo v listopadu 1968. Začínám o svých návštěvách v gorbačovovské Moskvě: Někdejší spolužáci jdou „nahoru". Když jsem byl v Moskvě poprvé, chovali se zdrženlivě, někteří neměli ani chvíli pro setkání, podruhé to již bylo velmi přátelské, obavy z kontaktů s „emigranty" padly. V otázce okupace Československa a současného československého režimu se v soukromí vyjadřují naprosto zřetelně, je však otázka, zda by stejné názory vyslovili také veřejně. Ptám se Dubčeka, zda má v Moskvě přátele ze studií. Říká, že ano a že má informace o tom, jak to tam jde. Zdálo se mi, že je celkem přesvědčen, že k revizi postojů vůči Československu a roku 1968 v Moskvě dříve nebo později dojde.

O současných úkolech se zmiňuje v tom smyslu, že klíčová je revize dnešního postoje k roku 1968. Bez toho se nedá dělat nic, má tím na mysli navázat na Gorba-

---

9 Dne 23. března 1968 se v Drážďanech konalo jednání vedoucích představitelů komunistických stran a vlád ČSSR, SSSR, NDR, Polska, Maďarska a Bulharska, na němž byl ostře kritizován směr československých reforem.

čovovou „perestrojku" vlastními reformami. Shodujeme se v tom, že je naprosto neúnosné, aby reformy dělali titíž lidé, co dělali „normalizaci". Zmiňuje se o tom, že někteří lidé (nejmenuje) pokládají Štrougala za reformátora a litují jeho odchodu:[10] „Ale jaký je to reformátor? Co za celá ta léta udělal?" Pokračuje, že psal současnému vedení, že mají všichni odejít, že mají jednou mít ohledy nejenom na sebe, ale také na věci obecné. Strana jejich postojem jde úplně „zugrunde", ztrácí veškerou autoritu (má ji vůbec?). Jednu chvíli se opět rozohní, že se o něm prý vykládá – mini zřejmě opět Mlynáře –, že dvacet let mlčel, ale teď že povídá. Někdo chce vyvolat dojem, že mu jde o osobní cíle. Ale o ty mu nikdy nešlo. Zmiňuji se mu, že se v Praze „rodná strana" čerstvě pokouší využít proti Gorbačovovi antisovětismu, když se v *Rudém právu* prstem ukazuje na nákupy sovětských turistů. Rozohní se, že ho režimní propaganda označila za „antisovětčíka"; on však s tímto národem (Sověty) mnoho prožil a nedistancuje se od něho. Vyložil to prý italským studentům, že to tak ještě neslyšeli od nikoho.

Točím rozhovor ke konci, co teď? Odkazuje k rozhovoru v *Unité*. Nikde žádný náznak toho, že by uvažoval o výrazné politické akci, která by mu umožnila získat iniciativu a začít útok proti režimu. Tane mi na mysli, co může svést Dubček v Bratislavě, kde je izolován od širšího kruhu politických přátel, kteří by mu zprostředkovávali aktuální myšlenkový pohyb ve společnosti, kontakty s okolním světem a hnali ho do promyšlené politické akce? Vstáváme od stolu a Dubček se bez viditelného přechodu začíná energicky starat o odjezd, zvedá manšaft a jde k autu. Co si z našeho dlouhého rozhovoru vybral, nevím. Chvíli se mi zdá, že je nespokojen a že jsem to pokazil: neměl jsem tak naléhat na to, aby urovnal vztahy s Mlynářem. Zaregistroval to zcela určitě, ale nebylo mu to po srsti, měl k tomu zjevný vnitřní odpor. Dávám mu ruský exilový časopis *Strana i mir* se vzpomínkou Tamary na Čiernou (moje manželka byla při jednání v Čierné nad Tisou jako překladatelka). Chce ho vzít s sebou, ale bojí se, že mu ho na hranici zabaví. Říkám, že je to jedno, když zabaví, tak se pošle nový. Bere tedy časopis s sebou. Obejmeme se ve dveřích a já mu přeji šťastnou cestu.

Zůstáváme v hotelu s Lucianem. Mám ještě chvíli volného času před odjezdem. Luciano je úplně vyčerpaný, ale spokojený. Dubčekova cesta byla pro něho velkým zážitkem a průlomem, podařilo se mu zorganizovat něco výjimečného. Píše článek pro *Rinascitá*. Říkám mu, že by ho měl dát také Pelikánovi pro české čtenáře. Stěžuje si, že ho *Listy* ignorují a že ignorujeme to, co v italském tisku publikoval. Dělá pro československou opozici skutečně mnoho, bez něho by se v tisku objevilo pouze málo československých autorů, překládá je do italštiny a zajišťuje jejich zveřejnění. Platí to i o rozhovoru Dubčeka pro *Unitu*. Odpovídám mu proto, že Jirka je nejenom Čech, ale také Ital. Jako Ital a italský politik má starostí nad hlavu, a proto snad bere leccos z toho, co se v Itálii o Československu objeví, jako samozřejmost denního tisku. Luciano se má sám hlásit.

---

10 Předseda československé federální vlády Lubomír Štrougal podal 10. října 1988 demisi a ve funkci ho nahradil Ladislav Adamec.

Luciano začíná o podrobnostech Dubčekovy cesty, o čestných občanstvích, o tom, jak ho lidé poznávali na ulici a dávali se s ním do řeči. Vypráví i o setkání Dubčeka s papežem, trvalo asi dvacet minut. Bylo to nepřímo i setkání dvou významných středoevropských osobností: jeden mluvil polsky, druhý slovensky. Dubček zapomněl, či spíše dobře nerozuměl, co mu papež řekl na rozloučenou. Šlo o přání úspěchů a všeho nejlepšího jemu i československému lidu. Luciano se usměje, ještě že tam byl, aby coby Ital přeložil Dubčekovi papežovo přání z polštiny do slovenštiny. Papež se chtěl s Dubčekem sejít hned po jeho příjezdu do Itálie, v Praze však právě dlela vatikánská delegace a čekalo se, až se vrátí do Vatikánu. Vatikán byl původně ochoten odložit návštěvu v Praze, dozvěděl se však o termínu Dubčekova příjezdu pozdě.

O Craxim: Za setkání s Dubčekem se Craxi ptal, jak má reagovat na pozvání z Prahy. Dubček prý odpověděl, že mu nepřísluší radit Craximu, ale chce-li znát jeho názor, pak má Praha na jeho cestě daleko větší zájem než Craxi.

Z dopisu Luciana Antonettiho Michalu Reimanovi ze dne 2. ledna 2002

Dostal jsem Tvůj materiál a hned jsem usedl k počítači. Protože mám také záznamy z této cesty a nejednou jsem o ní psal, chci k tomu přidat několik poznámek... Přejeli jsme hranici 12. listopadu a ten den jsme Ti volali při cestě do Bologně a pak z Bologně z hotelu Roma. Navrhl jsem setkání ve Vídni v hotelu Prinz Eugen (přenocoval jsem v něm jednou v roce 1958), neboť na nás tam čekal šofér, který měl Alexandra v doprovodu profesora Guidiciniho dopravit do Bratislavy. Z Bologně jsme leteli aerotaxíkem a naše zpoždění bylo zaviněno špatným počasím. Marcella (Antonettiho manželka – pozn. MR) a já jsme neměli československé vízum a zůstali jsme v hotelu, abychom s Guidicinim ještě týž den cestovali zpátky. (...) Dubček měl určitě telefonní číslo Zdeňka Mlynáře, dal jsem mu ho. (...)

Z Dubčekovy korespondence v letech 1974, 1975 a 1985 vyšel italsky například dopis K. Smrkovské,[11] protestní dopis Federálnímu shromáždění a dalším institucím,[12] dementi k Biľakovu rozhovoru ve *Spieglu*,[13] které měly – platí to zejména

---

11 K úmrtí Josefa Smrkovského v lednu 1974 Dubček napsal a osobně předal jeho manželce Katrin kondolenční dopis, v němž se mj. kriticky vyslovil i k politickým poměrům v zemi. Dopis italsky přetiskl 13.3.1974 týdeník *Giorno-Vie Nuove* a rozsáhlé úryvky z něj uveřejnily italské deníky včetně *L'Unita*, jakož i světové deníky, např. *Le Monde* a *The New York Herald Tribune*.

12 Antonetti má patrně na mysli dopis, který Dubček 28.10.1974 adresoval Federálnímu shromáždění ČSSR a Slovenské národní radě a v němž se jednak ohrazoval proti perzekuci své osoby a svých blízkých, jednak kritizoval současné politické vedení země. Dopis si získal na Západě značnou publicitu, neboť byl v březnu a dubnu 1975 v různě krácené podobě publikován v řadě západoevropských a skandinávských listů (český překlad podstatné části uveřejnily římské *Listy* ve svém březnovém zvláštním čísle). Dubček pak ještě těmto institucím napsal 1.2.1975 nový dopis, a poté co se stal terčem ostré kampaně režimních médií iniciované Husákovým projevem na společném zasedání ústředních výborů KSČ, KSS a Národní fronty 16. dubna, adresoval předsednictvům Federálního shromáždění a SNR 24.4.1975 další protestní dopis (je otištěn ve sborníku *Cesty k novembru 1989*).

13 Rozhovor s Vasilem Biľakem vyšel v týdeníku *Der Spiegel* 28.10.1985 a o dva dny později jej

o posledně uvedeném materiálu – značný ohlas (Dubček ovšem mínil své dosud nezveřejněné texty – pozn. MR). (...) Rozhovor v *L'Unità* vyšel 10. ledna 1988 a několik týdnů koloval po celém světě, vyšel v *Listech* a byl vysílán rozhlasem včetně Svobodné Evropy. Reagovala na něj spousta lidí (mj. Roy Medveděv) a na základě tohoto ohlasu se boloňská univerzita (Fakulta politických věd) rozhodla udělit Dubčekovi čestný doktorát.

(...) Papež a Dubček jednali bez překladatele, audience byla soukromá a měli v zásobě (vedle polštiny a slovenštiny) další společnou řeč – ruštinu. Při rozloučení byli přítomni: papež, Dubček, profesor Gambetta (děkan fakulty, která navrhla udělit Dubčekovi čestný doktorát) s manželkou, Santini (spolupracovník *L'Unità*, který organizoval setkání), papežův fotograf a církevní hodnostáři. Jan Pavel II. mluvil italsky, ocenil čin boloňské univerzity a gratuloval ji k němu. Pozdravil přítomné a přál Dubčekovi hodně úspěchů a všechno nejlepší jemu i československému lidu (v italštině, proto jsem musel Dubčekovi překládat).

(...) Alexander byl unavený z množství prožitků, soustředěných do dvou týdnů. Spěchal domů, kde chtěl oslavit narozeniny. A my všichni jsme měli obavy, co se může stát na hranici (auto bylo plné nejenom darů). Guidicini potom vyprávěl, že se pohraničníci chovali k Dubčekovi nápadně korektně a s vědomím, o koho jde.

Na závěr o setkáních. Boloňský rektor, děkan Fakulty politických věd, Jirka [Pelikán] a sám Dubček byli názoru, že by nebylo vhodné organizovat setkání Dubčeka s exulanty. (...) S Jirkou jsme probírali různá jména, a pokud si dobře vzpomínám, nepadlo přitom jméno Šika. Eda [Goldstücker] byl jako „rezerva" pro případ, že by Alexander nedostal výjezdní doložku, převzal by jménem Dubčeka čestný doktorát. Když jsem potom hovořil s Dubčekem a jednali jsme o eventualitě jeho setkání – přijal hned návrh na setkání s Tebou. Pokud jde o setkání s Pelikánem – čekal pouze na vhodnou příležitost, aby ho uskutečnil. Odmítal vytrvale setkání s Mlynářem, a to přesto, že jsem mu sdělil, že jeho rozhovor pro *L'Unità* byl jedním z důsledků publikace Zdeňkova článku o Gorbačovovi v těchto novinách v dubnu 1987. Vyslovil se nakonec v tom smyslu, že se nějaká možnost setkání najde. Museli jsme vyloučit jako místo setkání (s Tebou) Bolognu, neboť tam byl jako host univerzity. Přesto tam byli Jiří Sláma a Milan Horáček a měli příležitost s Dubčekem hovořit.

Co k tomu ještě dodat? Jenom to, že i já jsem se nejednou pokoušel přesvědčit Dubčeka (a nejenom pouze jeho), že je čirou iluzí doufat v nějaký obrat uvnitř KSČ, že od roku 1968 vyrostly nové generace atd. Bohužel začal o tom [Dubček] hovořit konkrétně teprve v roce 1989. Ale nesmí se zapomenout, že jeho poradci v Čechách byli Slavík a po něm – Černík. A kdo ze Slováků...?

23. ledna bude jedna z římských ulic pojmenována po Dubčekovi a budeme to slavit na Kapitolu...

---

přetiskly deníky *Rudé právo*, bratislavská *Pravda* a *Práce*. Dubček reagoval 8. listopadu protestním dopisem adresovaným redakcím těchto listů. Dne 21.11.1985 jeho text italsky otiskl deník *L'Unità* a následně *Der Spiegel* a další zahraniční tisk.

Kronika

Výuka historie a historická bádání na vysokých školách

Čtvrté historické diskusní fórum

Vladimír Urbánek

Čtenáři *Soudobých dějin* měli v prvním čísle loňského roku možnost seznámit se s příspěvky z druhého historického diskusního fóra na téma „Legitimizace historie" a s pokusem Františka Svátka shrnout a zhodnotit diskusi spojenou s prvními dvěma fóry. V roce 2001 se podařilo zorganizovat další dvě fóra. Třetí se uskutečnilo 6. února 2001 a zabývalo se problémy organizace a financování historické vědy. V pořadí již čtvrté historické diskusní fórum se konalo 7. listopadu 2001 v budově Prezidia Akademie věd ČR.

Pořadatelé zvolili téma „Výuka historie a historická bádání na vysokých školách" a podařilo se jim (většinou s dostatečným časovým předstihem) zveřejnit teze sedmi přislíbených vstupních diskusních příspěvků na webové stránce *www.clavmon.cz*. O téma byl tentokrát mimořádný zájem, mimo jiné i díky souběžně probíhajícím sporům a diskusím na pražské filozofické fakultě (viz *http://senat.ff.cuni.cz/diskuze*). Potěšující je, že převážnou část více než dvou set účastníků tvořili studenti a že jejich hlas byl slyšet i v diskusi. Setkání však rozhodně nebylo pouze pražskou záležitostí (což nebyla ani předchozí fóra, jak se mylně domnívá František Svátek v *Soudobých dějinách*, č. 1/2001); v diskusi zazněly mimo jiné i hlasy zástupců historických pracovišť z univerzit v Brně, Olomouci, Českých Budějovicích, Pardubicích, Plzni a Liberci. V obsáhlé, téměř pětihodinové diskusi, kterou s přehledem a věcně moderovali Václav Bůžek a Martin Nodl, zaznělo vedle pěti vstupních příspěvků na třicet kratších diskusních vstupů.

Jaká témata v diskusi nejčastěji rezonovala? Velkou část debaty předznamenala teoreticky zakotvená úvaha Jana Horského o dvou modech dějepisného studia (a historické vědy vůbec) – historii faktografické a interpretativní. Odtud se odvinula diskuse o spíše problémově (či paradigmaticky) pojaté výuce, k níž se hlásili především Jan Horský a Milena Bartlová, a výuce zachovávající základní chronologický

a faktografický rámec, kterou s přihlédnutím ke specifickým potřebám pedagogických fakult hájil Petr Čornej (nutnost získání celkového přehledu o dějinách bránila s ohledem na učitelské specializace i Helena Východská, naopak kritizoval Pavel Himl). Řada diskutujících se vracela k problémům spojeným s organizací bakalářského a magisterského studia (například Jan Horský, Luďa Klusáková) či s náplní doktorandského studia a postavením interních doktorandů (Miloš Řezník, Alice Velková, Miroslav Hroch). Vyhrocené názory zazněly na poměr přednášek a seminářů. Model výuky formou přednášky byl kritizován jako monologický (Pavel Kolář) či v podobě kurzovních přednášek jako přežilý (Zdeněk Hojda), na druhou stranu byly přednášky hájeny ze zcela praktických důvodů nedostupnosti velké většiny zahraniční odborné literatury (Milena Bartlová). Profilem absolventa historie a možnostmi jeho uplatnění se zabývalo několik diskutujících (konkrétními daty přispěli i studenti, například Petr Pabián). Vedle představy, že obor historie by měl vychovávat především badatele, učitele, archiváře, muzejníky, a z ní plynoucího závěru, že obor produkuje zbytečně mnoho absolventů, kteří v oboru místo nikdy nenajdou (Petr Čornej), byl prezentován i názor, že by studijní plány měly se širším společenským uplatněním absolventů přímo počítat (Zdeněk Beneš v ústně nepřednesených tezích, Luďa Klusáková, Milena Lenderová), a vize, podle níž by díky široké nabídce variabilních možností studia mohl každý student svůj absolventský profil modelovat sám (Zdeněk Hojda). Řada diskutujících (Jan Horský, Pavel Kolář, Michal Svatoš, Petr Pabián) uvažovala o nutnosti přehodnotit dosavadní formy zkoušek, včetně zkoušek přijímacích (případně o možnosti jejich nahrazení státní maturitou), a srovnávala český systém se zkušenostmi zahraničními (Luďa Klusáková, Alena Míšková, Pavel Kolář, Martina Grečenková). S konkrétními zkušenostmi z budování či provozu historických pracovišť (včetně personálních otázek) přispěli Petr Čornej, Milena Lenderová, Ivo Barteček a Vratislav Vaníček, tématu vztahu centra a regionů ve srovnání s polským a německým modelem se vedle dalších otázek věnoval Libor Jan (a v reakci na něj Vratislav Vaníček). V rámci diskuse seznámili Petr Maťa a Luboš Velek přítomné s problémy kolem personální politiky na Filozofické fakultě UK, jež se dotýkají historických ústavů (zvláště s případem Marie Koldinské), a na jejich sdělení reagovala Lenka Bobková stanoviskem vedení Ústavu českých dějin FF UK. K personálním otázkám diskutovala i řada studentů, z nichž jeden zaskočil přítomné pedagogy otázkou, zda se při konkurzech ověřuje u uchazečů o místo vysokoškolského učitele také schopnost učit.

Moderátoři na závěr ocenili otevřenost a slušnost diskuse a za organizátory přislíbili, že příspěvky dodané v písemné podobě budou podle možností vydány tiskem. Zvuková nahrávka celé diskuse je uložena v Centru pro dějiny vědy při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Hlavní příspěvky jsou k dispozici na webové stránce *www.clavmon.cz*, jež je otevřena nejen publikaci přednesených diskusních vstupů, ale i reakcím na ně, případně dalším zamyšlením nad současným stavem a perspektivami historických oborů v České republice.

Kronika

Konference „Věda v Československu v období normalizace (1970–1975)“

Antonín Kostlán

Konference se konala ve dnech 21. a 22. listopadu 2001 a jejími pořadateli byly Výzkumné centrum pro dějiny vědy a Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Byla již pátým pokračováním cyklu „Česká věda ve dvacátém století“, který se zatím orientoval téměř výhradně na období soudobých dějin: v roce 1997 byl zahájen konferencí věnovanou vývoji za druhé světové války, o rok později se zaměřil na přelomová poválečná léta (1945–1953), v roce 1999 se věnoval vyvrcholení a překonávání stalinské éry ve vědě (1953–1963) a v roce 2000 relativně příznivému období před příchodem a v průběhu „pražského jara“ (1963–1970). Na předcházející části cyklu navazovala konference i svou koncepcí; opět se pokusila být místem setkávání historiků a pamětníků, historiků vědy a samotných vědců i představitelů různých badatelských generací; mezi přednášejícími nechyběli sedmdesátníci ani čerství vysokoškolští absolventi.

Vstupní referát Oldřicha Tůmy se zamýšlel nad společenskými a politickými souvislostmi termínu „normalizace“ a pokusil se mimo jiné obhájit přelomový charakter roku 1975, který byl zvolen za mezník konference. Poukázal na to, že právě v tomto roce již definitivně pohasla naděje na brzký konec husákovské „normalizace“ a vznikla „nová“ opozice, s níž režim dosud vážně nepočítal. Přednáška matematika a polistopadového ministra školství Petra Vopěnky „Klady a zápory izolované vědy“ vymezila „normalizaci“ jakožto obnaženou totalitu, která se mohla zdůvodnit jen sama sebou (narozdíl od předchozích dvou totalit, za které autor považuje fašismus, zaštiťující se rasovou čistotou, a komunistický teror padesátých let, argumentující třídním bojem). Úvodní blok vhodně doplnil sociolog Miloš Havelka svým připomenutím polemiky mezi Milanem Kunderou a Václavem Havlem z let 1968–1969.

V následujících dvou blocích věnovaných vývoji vysokých škol a akademie věd se ještě výrazněji než v předchozích letech vyhranil rozdíl mezi vystoupeními referentů, kteří ve sledované době působili v institucích, jimž se zde věnovali, a jejichž vystoupení mělo tudíž nutně do značné míry i pamětnický ráz, a mezi historiky, kteří svůj

výklad založili především na písemných pramenech. Do první skupiny lze zařadit vystoupení Jana Havránka, evokující neopakovatelnou atmosféru Archivu Univerzity Karlovy, Soni Štrbáňové a Jaroslava Spížka (Mikrobiologický ústav ČSAV), Josefa Kolmaše (Orientální ústav ČSAV), Miroslava Šmídáka (Archiv ČSAV), genetika Jana Svobody, organického chemika Josefa Pacáka a muzikologa Tomislava Volka; k nim se přimykal i výklad Jiřího Jindry o Celoakademickém výboru ROH ČSAV po dubnu 1969. Vedle někdy neúplného faktografického výčtu postihů, které zasáhly instituce i jednotlivce, byly tyto příspěvky cenné především zachycením dobové atmosféry a úvahami přednášejících o vlastních postojích. Do druhé skupiny patřily především referáty Františka Morkese, Pavla Urbáška, Aleny Mikovcové a Evy Peterkové o průběhu „normalizace" na vysokých školách, Aleny Míškové o ČSAV v době „normalizace" a shrnutí slovenského vývoje, které nabídly Alexandra Marčeková (o celkové situaci v SAV) a Lýdie Kamencová (o regresu společenských věd). Všechna tato vystoupení vycházela z exaktního zhodnocení faktů, o nichž nás informují dochované dokumenty; v některých případech se však z nich vytratilo povědomí o dobových souvislostech či o praktikách, které se staly důležitými nástroji „normalizace", avšak nenalezneme je zachyceny v žádných písemných pramenech.

Blok nazvaný „Vývoj vědeckých oborů" přinesl bohužel jen jednu hloubkovou analýzu „přednormalizačního" a „normalizačního" vývoje celého vědního oboru, a sice české etnografie; připravily ji Olga Skalníková a Lydia Petráňová. Eduard Šimek nabídl pokračování svého výkladu o poválečné české numismatice, Jan Janko podal nepřesvědčivý výklad o pronikání ekologických témat do zorného úhlu „normalizačního" režimu a Petr Šámal seznámil s výsledky svého výzkumu, jak probíhala „normalizace" v literární vědě na základě svědectví časopisu *Česká literatura*. K proměnám a vzrůstající roli regionální historiografie v první polovině sedmdesátých let obrátil pozornost Jaroslav Pánek, zatímco Jan Dobeš se zaměřil na způsob, jakým „normalizační" historikové hodnotili československý vývoj po roce 1945. Pozoruhodně živý byl blok nazvaný „Osoby a osobnosti". Zahájil jej Zdeněk Pousta, který přiblížil postavy tří ministrů školství, kteří tuto funkci zastávali v letech 1968 a 1969 (Vladimíra Kadlece, Vilibalda Bezdíčka a Jaromíra Hrbka). Následovaly příspěvky čtyř mladých referentů o Janu Patočkovi (Tomáš Herrmann), Zdeňku Kalistovi (Roman Fersil), Josefu Mackovi (Bohumil Jiroušek) a Jiřím Hájkovi (Petr Blažek). Zejména posledně jmenovaný podal důkaz o tom, jak charismatická osobnost může ještě i po smrti vnutit historikovi vlastní vidění světa, což se koneckonců podařilo i Milanu Hübblovi, o kterém závěrem referoval Jaroslav Bouček.

Jako obvykle bylo součástí konference setkání s pamětníky ve vile Lanna, tentokrát s rostlinným fyziologem Janem Krekulem, parazitologem Jiřím Lomem (svědkem „normalizačního" vymístění biologických ústavů ČSAV do Českých Budějovic) a historikem Janem Křenem. Nad vymezený tematický rámec došlo ke dvěma zpestřením: v rámci diskuse svými nekompromisně laděnými názory vyvolal vzedmutí Lubor Zink, představitel generace 17. listopadu 1939 žijící v kanadském exilu, ve vile Lanna pak vystoupil i polský historik a velvyslanec Polské republiky v Praze Andrzej Krawczyk s přednáškou o politické situaci v Polsku v letech 1970–1975. Podobně jako u předchozích částí cyklu „Česká věda ve dvacátém století", s nimiž tvoří jistý uzavřený celek,

bude i z této konference záhy vydán sborník příspěvků. Cyklus se v roce 2002 dopustí jistého kroku stranou (u příležitosti výročí rozdělení pražské univerzity na českou a německou v roce 1882 obrátí svou pozornost k vývoji české vědy na počátku 20. století), v příštím roce se však opět vrátí k problematice „normalizace" české společnosti a jejího překonávání. Roční cézura by měla vytvořit časový prostor pro vytvoření širšího metodologického zázemí při zpracovávání tohoto citlivého tématu.

Projekt „KSČ a radikální socialismus v Československu 1918–1989“

Na léta 2001–2005 podpořila Grantová agentura AV ČR prof. PhDr. Zdeňkovi Kárníkovi, DrSc. projekt výše uvedeného názvu. Řešitelem grantu (číslo AA 806 3101) je profesor Kárník. Nositelem grantového projektu je Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Vlašská 9, 118 40 Praha 1. Práce začaly s určitým zpožděním, ale rozvinuly se nad očekávání úspěšně. V roce 2001 bylo zahájeno vydávání Věstníku grantového projektu (vyšla zatím čísla 0, 1, 2) a v současné době je v přípravě již vydání třetího, respektive čtvrtého čísla. Věstník informuje všechny zájemce o odborných poradách, které se konaly, o perspektivách práce na projektu, uveřejňuje některé vybrané studie a v příloze publikuje soupisy pramenů (například seznamy diplomových prací na fakultách českých zemí, soupis archiválií a jiných pramenů a podobně).

Pro organizační a odborné řízení prací byl získán pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR Mgr. Michal Kopeček jako vědecký tajemník grantu, Mgr. Jana Váchová vykonává funkci sekretářky, Mgr. Miroslav Breitfelder zajišťuje publikování informací o postupu prací na grantu na internetových stránkách Ústavu pro soudobé dějiny (*www.usd.cas.cz*). Mimo jiné bude součástí této informace i text všech vydaných čísel věstníku.

Cílem projektu není snad sepsání nějakého přehledu „KSČ a radikální socialismus v Československu 1918–1989“, nýbrž publikování odborných studií. Počínaje druhým rokem grantu budou vydávány sborníky těchto prací a kromě toho předpokládáme, že po našem doporučení bude možné publikovat některé studie či materiály v časopise *Soudobé dějiny* nebo v jiných odborných časopisech, sbornicích atd.

Věcné vymezení tématu předpokládá zapojení do práce na projektu samozřejmě jak historiků z českých zemí, tak i Slovenska. Zvláště v této souvislosti bych chtěl poděkovat slovenským kolegům, že se hodlají účastnit těchto prací a něco již opravdu vykonali. Doufáme, že v příštích letech se nám bude dařit ještě víc než v těchto počátcích.

Na všechna předpokládaná nebo už plánovaná odborná setkání vždy všechny zájemce zveme. V této informaci není přirozeně dostatečně vhodné hovořit o organi-

začních, případně finančních záležitostech. Obecně vzato naše prostředky neodpovídají sice plně našim představám, zároveň však můžeme ubezpečit všechny, kteří by se práce chtěli účastnit, že jejich přínos bude sice skromně, přece jen však slušně honorován.

Závěrem bychom chtěli přizvat ke spolupráci všechny, kteří doposud o našich aktivitách nevěděli.

Zdeněk Kárník

Kronika

Projekt „Historie nacistických koncentračních táborů“

Po skončení druhé světové války Spojenci objevili stovky a tisíce koncentračních táborů s desetitisíci mrtvých a umírajících vězňů, Židů, politických odpůrců, Romů, homosexuálů, „asociálních živlů“, svědků Jehovových a všech nacistickému režimu nepohodlných lidí. Byly to bezesporu právě koncentrační tábory, které se zapsaly do kolektivní paměti jako jedna z největších zrůdností lidských dějin. Jejich celkovému popisu se přitom historiografie nevěnovala: po obsáhlém encyklopedickém seznamu vydaném Mezinárodním červeným křížem v Arolsenu[1] vznikla až o čtyřicet let později příručka Gudrun Schwarzové.[2] Pro Československo tvoří výjimku především publikace *Tábory utrpení a smrti* z šedesátých let, kde jsou zaznamenány jak všechny tábory na území ČSR, tak jejich krátká historie.[3] Kdo se však chtěl dozvědět něco například o některém ze sto šestnácti pobočných táborů Groß-Rosenu, nemohl se obrátit na žádnou speciální příručku.

Proto vznikl v berlínském Centru pro výzkum antisemitismu při Technické univerzitě (*Zentrum für Antisemitismusforschung, Technische Universität Berlin*) projekt „Historie nacistických koncentračních táborů“, jehož vedení se ujali ředitel centra profesor dr. Wolfgang Benz a ředitelka památníku Dachau dr. Barbara Distelová. Projekt si klade za úkol iniciovat a koordinovat vytvoření řady publikací, které by encyklopedickým způsobem objasňovaly historii každého tábora. Rozsah jednotlivých příspěvků se bude lišit podle počtu vězňů a délky trvání tábora: tak například se počítá se zhruba sto stránkami textu o historii mateřského tábora v Osvětimi a přibližně patnácti stránkami o pobočném táboru ve Flossenbürgu či o pracovním táboře Richard v Litoměřicích. V první fázi projektu jde především o zpracování historie táborů, které byly pod správou Hlavního úřadu hospodářství a správy SS (*Wirtschaftsver-*

---

1 *International Tracing System. Verzeichnis der Haftstatten unter dem Reichsfuhrer-SS (1933-1945)*. Arolsen, Internationaler Suchdienst 1948.

2 SCHWARZ, Gudrun: *Die nationalsozialistische Lager*. Frankfurt/M. 1990.

3 BUBENÍČKOVÁ, Růžena – KUBÁTOVÁ, Ludmila – MALÁ, Irena: *Tábory utrpení a smrti*. Praha 1969.

waltunghauptamt – WVHA). Tento úřad spravoval velké tábory jako Osvětim a Dachau i stovky jejích pobočných táborů.

Koordinátoři projektu by rádi vyzvali ke spolupráci specialisty na jednotlivé tábory; může jít také o autory diplomových či disertačních prací nebo autory výstav. Pro území dnešní České republiky se jedná o zpracování historie pobočných táborů Flossenbürgu, Groß-Rosenu, Osvětimi a Ravensbrücku (řazeno podle počtu táborů). Příspěvky by měly objasňovat dobu a důvody pro zřízení tábora, zaznamenat, odkud a kolik přicházelo vězňů, pojednávat o podmínkách v táboře, jeho veliteli a dozorcích, o práci, kterou vězňové byli nuceni vykonávat, měly by registrovat případné kulturní anebo odbojové aktivity vězňů, zachytit osvobození tábora a poválečný osud tohoto místa. Příspěvky by měly být zpracovány na odborné historické úrovni, zároveň však přístupné svým stylem i laickému čtenáři.

Výsledky projektu jsou publikovány dvojím způsobem: zaprvé, v berlínském nakladatelství Metropol, kde už mezitím vyšly první dva svazky;[4] zadruhé, po dokončení projektu vyjde kompletní řada u renomovaného nakladatelství Beck v Mnichově.

Vyzýváme proto všechny, kteří by mohli a chtěli napsat příspěvek o některém z táborů, které stály na českém území, aby se přihlásili na uvedenou adresu:

Dr. Angelika Königseder (vedoucí projektu)
Zentrum für Antisemitismusforschung
Technische Universität Berlin
Ernst-Reuter-Platz 7
10587 Berlin
Německo
koenig@zfa.kgw.tu-berlin.de

Anna Hájková, která jako jediná spoluorganizátorka projektu komunikuje česky, je k zastižení na e-mailové adrese *ahajkova@zfa.kgw.tu-berlin.de*.

Anna Hájková

4 *Terror ohne System: Die ersten Konzentrationslager im Nationalsozialismus; Herrschaft und Gewalt: Frühe Konzentrationslager 1933–1939.*

Anotace

ČAPKA, František: *Dějiny Moravy v datech*. Brno, CERM 2001, 216 s.

Po čtenářsky úspěšných *Dějinách zemí Koruny české v datech* (tři vydání během dvou let) vydal F. Čapka obdobnou příručku pro jednu z historických zemí – Moravu. Chronologický přehled moravských dějin seznamuje čtenáře zejména s politickými a hospodářskými dějinami země, přičemž textace látky se snaží být co nejstručnější a nejpřehlednější. Autor se opírá především o soudobou knižní i časopiseckou produkci k dějinám Moravy. Jeho pojetí moravské historie vychází z reálných skutečností bez jakýchkoliv minulých či současných politických či nacionálních tendencí. Svým textem chce oslovit široký okruh čtenářů, k čemuž slouží i jednoduché a funkční výtvarné doplnění, které přispívá k oživení díla. Přílohy tvoří přehled moravských vladařů a církevních představitelů. Prezentaci soudobých dějin po roce 1948 autorovi ovšem ztížila neexistence Moravy jako samostatné administrativní jednotky po zrušení zemského zřízení.

Jaroslav Vaculík

GRUNTOVÁ, Jitka: *Legendy a fakta o Oskaru Schindlerovi*. Praha, Naše vojsko 2002, 249 s., 24 s. obr.

Poprvé práce vyšla v roce 1997 v Brně pod názvem *Oskar Schindler – legenda a fakta* v rozsahu 158 stran a (společně s jinou českou knihou o Schindlerovi) byla recenzována v *Soudobých dějinách* (č. 2–3/1998). Druhé vydání pod málo obměněným názvem je podstatně obsáhlejší, autorka také „dotáhla" výzkum tématu dále, některé předtím hypotetické úsudky mohla nyní doložit pramenně.

Téma knihy nepochybně přesahuje nejen regionální hranice, ale i rámec českých dějin. Autorka přitom přesvědčivě ukázala, jak lze i k některým tématům tohoto druhu, jež jsou předmětem vysloveně mezinárodního zájmu, plodně využít pramenů regionálních, respektive i lokálních, detailně objasňujících otázky, na něž v obvykle studovaných pramenech centrálních odpověď najít nelze. Báze heuristiky je imponující, zahrnuje devatenáct archivů a archivních sbírek u nás i v zahraničí (včetně některých materiálů z jeruzalemského archivu Yad Vashem), pětadvacet vzpomínek současníků, místní kroniky, patnáct nepublikovaných rukopisů vzpomínkového rázu i zpracování, soudobé dokumentární filmy, respektive jejich scénáře, a nahrávky rozhlasových pořadů. Autorka použila také v USA vydaný zkrácený překlad vzpomínek Schindlerovy manželky, nemohla však těžit z německého vydání plného znění těchto memoárů ani z edice Schindlerovy pozůstalosti, neboť obojí vyšlo v SRN zhruba v době, kdy odevzdala rukopis do tisku. Není to na úkor výsledku, obě publikace mají jen minimální poznávací hodnotu. Jestliže Jiří Loewy naprosto bez jakéhokoliv relevantního podkladu s povýšeneckou ironií zpochybnil označení

Oskara Schindlera jako protičeskoslovenského agenta abwehru (*Die Brücke*, 15.5.1999), dává vlastní Schindlerův životopis, otištěný v této edici jeho pozůstalosti, autorce na celé čáře satisfakci. Schindler se k špionáži doznává; fotokopie příslušného dokumentu olomouckého státního zastupitelství z roku 1938 je mezi obrazovými přílohami.

Poměrně dost místa publikace věnuje údajnému Schindlerovu zprostředkování v Budapešti mezi abwehrem, SS a zahraničními židovskými organizacemi; autorka shromáždila nejrůznější zmínky v literatuře i ve vzpomínkách. Zná i Schindlerovu poválečnou zprávu pro židovskou organizaci Joint, otištěnou také v edici Schindlerovy pozůstalosti; je sice mnohomluvná, avšak v důležitých bodech velmi chudá na konkrétnější údaje. Tyto informace by bylo zřejmě nutno dále ověřovat, nejlépe patrně soustavným průzkumem v Yad Vashem. Autorka referuje i o údajném Schindlerově poslání v Turecku, k věrohodnosti údajů o této „misi" jsem však velmi skeptický. O věci víme jen z jeho vlastní poválečné relace pro Joint, v níž je povícero zřetelně autoreklamních tvrzení. Zcela absurdní je představa, že by organizace jako abwehr mohla vyslat do neutrálního Turecka k jakési „kontrole" zpravodajské činnosti naprosto nekvalifikovaného civila, byť svého někdejšího řadového zaměstnance. Cenná jsou však svědecky doložená zjištění o výrobě polotovarů munice do protitankového kanonu ráže 37 milimetrů v Schindlerově brněnecké továrně. Schindler i jeho žena výrobu soustavně bagatelizovali, a dokonce občas přímo popírali. Autorka nijak nezpochybňuje fakt, že v Schindlerově muniční továrně v Brněnci přežilo skoro jedenáct set (přesně 1078) židovských vězňů a vězeňkyň, uvádí však podrobnou dokumentaci pracovních a zdravotních poměrů, úmrtnosti atd. prokazující, že nešlo o žádné „sanatorium" či „tusculum", jak se snaží líčit část hagiografické literatury a publicistiky, ale o poměry zcela srovnatelné s jinými vnějšími pracovními komandy koncentračních táborů (právě v Podkrkonoší jich byla řada). Mediální kampaň vytvořený obraz Schindlerova podniku v Brněnci jako čehosi zcela výjimečného je naprosto klamný: najímání židovských otroků od SS bylo v třetí říši zcela standardní metodou získávání levné pracovní síly. Takzvaná záchranná akce byla ve skutečnosti zcela racionálním činem pro uchování jediné disponibilní pracovní síly, přitom neuvěřitelně levné („nájem" od SS za otroka a den činil méně než cena jedné cigarety na černém trhu!), zajišťující přitom podnikateli ochranu před frontou a patřičně tučný „válečný zisk".

Předností knihy je nejen jasná dikce a srozumitelnost výkladu, ale i jeho podrobné a věcné utřídění do podkapitol či oddílů, takže není problémem najít hledaný detail. Bylo by mimořádně žádoucí, kdyby se našel německý či rakouský nakladatel pro vydání německého překladu, aby bylo možno věcně korigovat představy mezinárodní veřejnosti, zatím vycházející z prezentace tématu jak v Keneallyho knize, tak ve Spielbergově filmu; obě připomíná spíše cukrovou vatu či líbivý barvotisk.

Jaroslav Valenta

KNAPÍK, Jiří: *Kdo byl kdo v naší kulturní politice: Biografický slovník stranických a svazových funkcionářů, státní administrativy, divadelních a filmových pracovníků, redaktorů...* Praha, Nakladatelství Libri 2002, 278 s.

Encyklopedická řada „Kdo byl kdo..." nakladatelství Libri se zásluhou Jiřího Knapíka letos rozrostla o další, neběžně pojatý svazek. Mladý opavský historik, který se specializuje na kulturní politiku v Československu v prvních letech komunistického režimu, se po monografii o Gustavu Barešovi a několika studiích k tématu pustil do ambiciózního záměru – ve formě encyklopedie personálně podchytit mimořádně rozbujelou a proměnlivou sféru řízení kultury od rozhodujících grémií a „kulturtrégrů" přes zprostředkující články po podhoubí jejího každodenního provozu v pětiletí po únorovém převratu. Sotva je možno pochybovat o zásadní užitečnosti takového podniku. Při zpracovávání mo-

derních, kritických dějin Komunistické strany Československa a její vlády je totiž jedním z nejcitelnějších dluhů a zároveň překážek právě absence seriózních biografických informací o lidech, kteří působili na nejrůznějších úrovních stranického a státního systému; specifická oblast kulturní politiky v tomto směru není výjimkou.

Zvolená perioda vychází z autorského zájmu, má však také logické opodstatnění, neboť se kryje se zakladatelským obdobím komunistického režimu (formulace Karla Kaplana), které i v československé kultuře tvořilo relativně ohraničenou a zároveň mimořádně temnou kapitolu. Oč kratší – ve srovnání s obvyklými encyklopedickými tituly – je zachycené období, o to podrobnější je rozlišovací měřítko této publikace. Jako základní, značně široké a metodologicky nosné kritérium pro zařazení osob do slovníku Knapík zvolil obsazení funkcí, které tvořily součást nomenklaturního řádu KSČ (vzhledem k postupnému formování pravidel tohoto systému mohlo ovšem toto vodítko, zvláště pro začátek období, sloužit jen orientačně), což spojil se snahou vysledovat členství v různých přechodných komisích s dopadem na kulturu. Ze zmíněného hlediska se pak soustředil na instituce několika typů: 1. kulturní sekce ústředí celostátních politických institucí (zejména Kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ, podobné složky aparátu Ústřední rady odborů a vedení Svazu české mládeže, ministerstvo informací a osvěty, kulturní výbory Národního shromáždění, Svaz zaměstnanců umělecké a kulturní služby Revolučního odborového hnutí); 2. specifické centrální orgány určené k řízení kultury (Kulturní rada ÚV KSČ, Filmová rada, Ústřední dramaturgie, Divadelní a dramaturgická rada, Národní ediční rada česká, Lektorská rada ÚV KSČ); 3. předsednictva a ústřední výbory jednotlivých uměleckých svazů; 4. redakce a redakční rady kulturněpolitického tisku (svazové tiskové orgány, kulturní rubriky deníků, kulturní časopisy); 5. přední činitelé „kulturního průmyslu" (Československý státní film, Československý rozhlas, Československé polygrafické závody, Hudební a artistická ústředna, nakladatelství); 6. akční výbory různých složek „obrozené" Národní fronty. V encyklopedii jsou tak zastoupeny v podstatě tři kategorie osob – politici, úředníci, umělci a kulturní publicisté. Jako podklady autorovi sloužily především různé encyklopedie, dobový tisk a další tištěné prameny, odborná literatura a v neposlední řadě archivní prameny (seznam použitých pramenů je uveden v závěru publikace).

V první části dvacetistránkového úvodního komentáře Knapík stručně a výstižně popisuje utváření, strukturu a funkci nejdůležitějších článků řízení a výkonu kulturní politiky. Přehledně členěný výklad je přes ojedinělé nepřesnosti velmi užitečným shrnutím mnohotvárné a složité problematiky. V druhé části autor opět hutně líčí budování nomenklaturního systému v kulturní politice, přičemž se opírá hlavně o práce Karla Kaplana. V závěru komentáře ještě upozorňuje na charakteristický rys a význam napětí a konfliktů mezi stranickými a státními orgány při tvorbě kulturní politiky v poúnorových letech.

Hlavní korpus encyklopedie přirozeně tvoří biografická hesla. Je jich celkem 1442 a najdeme zde biogramy v rozsahu tří sloupců (Gustav Bareš, Arnošt Kolman, Václav Kopecký) i dvouřádkové informace. Hesla jsou koncipována standardním způsobem: obvykle obsahují základní životopisné údaje, profesní charakteristiku a heslovitý popis veřejného působení s výčtem důležitých funkcí od začátku do konce života, pochopitelně s důrazem na inkriminovaná léta 1948–1953. U publikujících osob jsou zaznamenány samostatně vydané publikace spadající do tohoto období nebo se k němu vztahující (paměti). Cenné jsou informace o působení jednotlivců v poúnorových akčních výborech, které byly prvními nástroji „čistek" v kultuře a její přeměny podle představ KSČ (i když mnohdy šlo jen o formální účast). Za jednotlivými biogramy jsou uváděny použité archivní prameny. Zásadně se autor vyhýbá hodnotícím soudům. Uživatel jistě ocení několik připojených tabulek zachycujících perso-

nální složení význačných kulturněpolitických orgánů a předmětový rejstřík, v jehož rámci jsou osoby uvedené ve slovníku souhrnně odkazovány k redakcím, komisím, ministerským odborům, propagačním akcím atd., v nichž působily.

Pro encyklopedie a biografické slovníky bývá typické, že představují shrnutí informací v maximálně uzavřené podobě a vytvářejí dojem nastřádaného, definitivního poznání o daném předmětu. V Knapíkově biografické příručce se viditelně odráží dosavadní stav historického bádání o poúnorové kulturní politice a obecněji komunistickém režimu, který se vyznačuje mezerovitostí, neuzavřeností i co do znalosti důležitých historických faktů a jejich souvislostí. Sám autor k tomuto poznání svým dílem rozhodně přispívá, neskrývá ovšem, že mnohé údaje se mu nepodařilo zjistit nebo spolehlivě ověřit. Jestliže se svou encyklopedií rozhodl vydat už nyní a nečekat, až shromáždí relativně úplný soubor informací, vychází tím vstříc především jiným historikům a dalším odborníkům, kteří se zabývají podobným tématem a mnohdy beznadějně tápou ve snaze identifikovat, nebo aspoň přibližně situovat osoby anonymně se vyskytující v různých archivních materiálech, případně se chtějí dovědět o angažovanosti těch či oněch činitelů nebo se seznámit se složením rozličných komisí, rad a podobně. Snad však mohl autor uvážit, zdali nebylo vhodnější desítky zcela fragmentárních biogramů (v nichž se za jménem, s otazníky namísto dat narození a úmrtí, objevuje například jen sporadická informace, že dotyčný se v jistém roce účastnil schůzí Povolovací komise NERČ) zařadit v abecedním pořádí mimo vlastní slovník jako jednu z příloh. Bylo by velice prospěšné, kdyby Jiří Knapík svá hesla průběžně doplňoval a případně rozšířil časový záběr svého výzkumu a kdyby vydavatel po několika letech takto obohacenou encyklopedii uvedl znovu na knižní trh.

Milan Drápala

CAMBEL, Samuel: *Štátnik a národohospodár Milan Hodža 1878–1944*. Bratislava, Veda 2001, 233 s.

Po Hodžově biografii z pera Jána Juríčka (Bratislava 1994) přispěla slovenská historiografie novým životopisem, jehož autorem je erudovaný historik Samuel Cambel. Ten sleduje Hodžu především z hlediska jeho zásluh o slovenské družstevnictví. Po nástinu počátku jeho veřejné politické činnosti přistupuje nejprve k vylíčení založení Ústředního družstva pro hospodářství a obchod v Budapešti. V dalších kapitolách pak popisuje Hodžovo místo v družstevním hnutí na Slovensku po vzniku ČSR, jeho úlohu při formování svazu rolnických vzájemných pokladen jako první družstevní finanční centrály slovenského venkova i jako budovatele skladištního družstevnictví. Na okraji Cambelovy pozornosti nezůstává ani Hodžovo místo ve vnitropolitických zápasech na přelomu 20. a 30. let, vztah ke slovenskému regionalismu ve 30. letech a pokusy o formování slovenského křídla agrární strany. Poslední kapitola se soustřeďuje na dozvuky Hodžova aktivismu před Mnichovem a po něm. Práce, která je obohacena řadou fotografií, přispívá k odhalení závoje zapomnění, jenž po celá desetiletí obestíral život a dílo tohoto významného slovenského a československého politického činitele.

Jaroslav Vaculík

Historik v čase a priestore: Laudatio Ľubomírovi Liptákovi. Ed. Ivan Kamenec, Elena Mannová, Eva Kowalská. Bratislava, VEDA a Historický ústav SAV 2000, 323 s.

Ľubomír Lipták patří k nejvýznamnějším žijícím slovenským historikům 20. století. Anotovaný sborník, zostavený z příspevkov slovenských, českých, poľských, rakúskych a nemeckých historikov k jeho sedemdesiatym narodeninám, je prejavom uznania a úcty k dielu tejto osobnosti. Možno súhlasiť s názorom, ktorý v úvode publikácie vyslovili historikovia Ivan Kamenec a Valerián Bystrický, „že Liptákove diela – nech už majú formu monografií, štúdií, eseji, alebo popularizačných článkov či prednášok – sú už dnes nielen spo-

ľahlivým ohnivkom moderného slovenského dejepisectva, ale aj organickou súčasťou slovenskej kultúry vo všeobecnosti". Liptákove práce nepostrádajú vtip. Len v tohoročnom prvom dvojčísle mesačníka *OS* v štúdii „Zbrojárska urbanizácia" o význame zbrojného priemyslu pre rast slovenských miest vtipne poznamenal, že podnetom k téme „armáda a mesto" bola návšteva Trenčína, kde v „osemdesiatych rokoch cestou z bytu do samoobsluhy stretol viac podplukovníkov, ponáhľajúcich sa do práce, ako ich mala celá slovenská armáda za druhej svetovej vojny dohromady". V rozhovore pre denník *SME* v polovici apríla tohto roku o vzťahu histórie a politiky povedal: „Už v 18. storočí sa začal rozmáhať zvyk chodiť do dejín ako do samoobsluhy pre argumenty pre súčasný politický zápas."

Ľubomír Lipták po ukončení vysokoškolských štúdií pôsobil v Historickom ústave SAV, kde okrem výskumnej práce sa zapájal do vedeckoorganizačných aktivít. Bol tajomníkom ústavu i vedeckého kolégia histórie, výkonným i hlavným redaktorom *Historického časopisu*, podieľal sa na vedeckej výchove adeptov historickej vedy, externe prednášal na vysokých školách, bol členom najrôznejších domácich i medzinárodných historických komisií a grémií. Monografia *Slovensko v 20. storočí* (po troch nezmenených slovenských vydaniach sa chystá tento rok jej anglický preklad) spolu s referátom na šiestom zjazde slovenských historikov v Martine v roku 1968 boli po sovietskej intervencii a stranických a pracovných previerkach rokov 1970–1971 dôvodom, že musel odísť z Historického ústavu SAV. Dvadsať rokov potom pracoval v Historickom múzeu Slovenského národného múzea, kde mal najprv úplne a potom čiastočne zakázané publikovať. Po návrate slobody v roku 1989 sa opäť vrátil na svoje bývalé pracovisko, kde napísal celý rad štúdií. Výber z nich priniesla kniha *Storočie dlhšie ako sto rokov*, o ktorej som tiež referoval v *Soudobých dějinách* (č. 3/2000).

Zborník *Historik v čase a priestore* je rozdelený do troch častí. Každá z nich zaznamenáva určité obdobie autorovho života, alebo tému vedeckého záujmu. V prvej časti „Človek – sociálne štruktúry – každodenný život" prináša štúdiu Romana Holeca o postavení slovenského bankového úradníka na prelome 19. a 20. storočia, ktorou upozorňuje na Liptákov záujem o hospodárske dejiny. K dvadsaťročnému pôsobeniu v múzejníctve (v závere s obsiahlou zdravicou za múzejných pracovníkov) sa viaže štúdia „Najúspešnejší módny návrh spolku Izabella" od Magdalény M. Zubercovej. Na rodný Trenčín, kde do dvojzväzkovej vlastivednej monografie napísal niekoľko štúdií, upozorňuje práca Moniky Vrzgulovej „Mesto a jeho pamäť: Trenčín 1939–1945 v diverzifikovaných spomienkach". Liptákovu obľúbenú tému elít pripomína Elena Mannová v štúdii „Ale teraz je dobrý Slovák".

V druhej časti „Identity – sociálne konštrukty – hodnoty" príspevky rakúskych historikov Hannesa Stekla a Ernsta Bruckmüllera rezonujú nielen s Liptákovým záujmom o technické dejiny, ale aj s otázkou zaostávania, či už spoločenského alebo technického, ktorá sa objavuje v nejednej Liptákovej štúdii. Vlastenčenie, pomníky a ich osudy v prúde politických zmien, čo patrí tiež medzi frekventované záujmy v Liptákovej bibliografii, približujú štúdie historikov Petra Macha, Dušana Kováča, Tibora Pichlera a sociológa Vladimíra Krivého.

Tretia časť, nazvaná „Politické, sociálne a ekonomické zmeny v 20. storočí", obsahuje najviac príspevkov. Otvára ju štúdia vojenského historika Vojtecha Dangla „Pokusy o asimiláciu prostredníctvom armády a slovenské reakcie (1900–1914)". Poľský historik Jerzy Tomaszewski prispel štúdiou „Židovská otázka na Slovensku v roku 1919". Jan Rychlík venoval svoju pozornosť T. G. Masarykovi a občianskej vojne v Rusku. Kvačkova mikroštúdia „Dva těžké dny" evokuje Liptákove práce, ktoré sa viažu k Mníchovskej dohode. Na svojho času priekopnícku Liptákovu štúdiu „Príprava a priebeh salzburgských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi slovenského štátu a Nemecka" z roku 1965 nadväzuje práca nemeckého historika Jörga K. Hoen-

scha „Základné črty rišskonemeckej politiky voči Slovensku pred 'Salzburgom' (marec 1939 – júl 1940)". Liptákov záujem o slovensko-nemecké vzťahy a jeho členstvo v česko-slovensko-nemeckej komisii historikov potvrdzujú príspevky nemeckých historikov Christopha Buchheima a Hansa Lemberga. Ľubomíra Liptáka zaujímali aj životné osudy slovenských politikov 20. storočia, spomedzi iných Gustáva Husáka, Andreja Hlinku, Jozefa Tisu. Tomuto zameraniu odpovedá štúdia Ivana Kamenca „Počiatky verejnopolitickej činnosti Jozefa Lettricha". Povojnovému vývinu na Slovensku je venovaná štúdia Michala Barnovského „Slovenská otázka a cesta k februárovému prevratu 1948". Zborník je doplnený výberovou bibliografiou jubilanta, ktorú zostavila Alžbeta Sedliaková.

Vojtech Čelko

Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku. Kraków, Universitas 2000, 305 s.

Kniha obsahuje více než dvacet příspěvků přednesených na semináři „Historiografie Polska a Ukrajiny po roce 1989", který v prosinci 1998 uspořádala Nadace Stefana Batoryho. Setkání mělo ukázat aktuální stav historiografických bádání o meziválečném, válečném a poválečném období v obou zemích. Byly zde také prezentovány studie o polsko-ukrajinských vztazích ve 20. století: polská politika vůči ukrajinské menšině v meziválečném dvacetiletí, polsko-ukrajinský konflikt za druhé světové války, činnost Ukrajinské povstalecké armády i akce Visla. Autoři pocházejí z mladší generace polských a ukrajinských historiků, většina z nich se narodila v 50. a 60. letech.

Polská historiografie se již před rokem 1989 intenzivně zabývala nejnovějšími dějinami do vypuknutí druhé světové války. Nyní její pozornost se zaměřuje vedle válečného období na komunistickou éru, zejména její počátky. Vedle vědecké literatury se však objevují i propagandistické materiály, které traktují nacionalistické a apologetické pohledy na dějiny Polska, obsahující i negativní obraz jiných národů, zvláště antisemitismus a antiukrajinismus. Sklon k mytologizaci, tato dávná bolest sovětské historiografie, se objevuje i v současné ukrajinské historické vědě. Tyto skutečnosti se staly předmětem kritické reflexe, která umožnila zhodnotit výsledky dosažené v obou zemích v 90. letech. Diskuse o jednotlivých problémech, například stupni závislosti Polska na SSSR či charakteru a bilanci režimu, jsou inspirativní i pro českou historiografii soudobých dějin.

Jaroslav Vaculík

Nemcy v Krymu. Deutsche auf der Krim: Očerki istorii i kultury. Ed. Jurij N. Laptěr. Simferopol, Tavrija-Pljus 2000, 252 s.

Krymské republikové vlastivědné muzeum a Republikové sdružení Němců na Krymu vydaly pod redakcí Jurije N. Laptěra kapitoly z dějin té části německé emigrace do Ruska, která se před dvěma sty lety usídlila na Krymu. Poprvé se do rukou ruského a ukrajinského čtenáře dostávají objektivní informace o historii menšiny, která byla od roku 1941 vystavena soustavné perzekuci. Více než padesátitisícová minorita byla v době německo-sovětské války v letech 1941–1945 rozptýlena po celém území tehdejšího Sovětského svazu. V poválečném období se historií ruských, ukrajinských a krymských Němců zabývali pouze němečtí odborníci, vesměs spjatí s činností Krajanského sdružení Němců z Ruska. Teprve v 90. letech se problematika německých imigrantů dostala do centra pozornosti, a to zejména ruských etnografů.

Anotovaná práce je prvním pokusem o nástin dějin krymských Němců v 19. a 20. století. Vzhledem k dosavadnímu stavu zpracování tématu zvolili autoři formu sborníku samostatných studií věnovaných dějinám a kultuře Němců na Krymu, které jsou koncipovány na základě historických faktů zjištěných studiem archivních materiálů a vědecké analýzy. Větší část publikovaných statí je zaměřena na období po roce 1917, kdy se etabloval sovětský režim. Detailně popisují osudy krymských Němců

v letech občanské války, ztrátu jejich volebního práva, politický teror, administrativní řešení národnostní problematiky, vznik německých národnostních obvodů, mobilizaci do pracovních oddílů za druhé světové války i současný stav menšiny. Knihu doplňují stručné biografie významných osobností z řad menšiny a 31 fotografií. Sborník vytváří dobré předpoklady pro budoucí syntézu.

Jaroslav Vaculík

REICH-RANICKI, Marcel: *Mein Leben*. München, Deutscher Taschenbuch Verlag 2001, 565 s.

Meno literárneho kritika Marcela Reich-Ranického bolo u nás dlhý čas známe len v odborných germanistických kruhoch. Hovorilo sa o ňom ako o literárnom arbitrovi, a v Nemecku bežne ako o „pápežovi literárnej kritiky". Do širšieho povedomia našej verejnosti sa dostal v roku 1994, keď boli aj do češtiny preložené niektoré materiály Gauckovho úradu, zverejnené v časopise *Der Spiegel*. Týkali sa jeho údajných špionážnych aktivít v povojnových rokoch, počas pôsobenia vo funkcii poľského diplomata v Londýne.

Keď pražský Goethe-Institut rozosielal pozvánky na autorské čítanie spomienkovej knihy Reich-Ranického, prvý krát, čo sa pamätám, vyžadoval potvrdenie účasti. (Ešte raz neskôr, keď tu bol hosťom Joachim Gauck, robili podobné opatrenia, ale ani Gauckovi nevenovali takú pozornosť ako Reich-Ranickému.) Menej šťastní návštevníci potom sedeli v priľahlých miestnostiach, kde mali možnosť sledovať jeho vystúpenie prostredníctvom televíznej obrazovky. Reich-Ranicki na stretnutí prečítal kapitolu o kultúre vo varšavskom gete: „Wenn die Musik der Liebe Nahrung ist". Jeho pomerne monotónne čítanie dalo vyniknúť obsahu a priznám sa, že už som čítal viacero spomienkových kníh o živote Židov v internačných táboroch, ale málo čo na mňa tak zapôsobilo ako toto rozprávanie o ich úsilí uchovať si ľudskú dôstojnosť aj v podmienkach, kedy skutočne nevedeli ani dňa ani hodiny svojho ďalšieho osudu. Reich-Ranicki potvrdil svoju povesť aj v záver večera. Povolil tri otázky s tým, že „keď budú inteligentné, môže byť aj štvrtá". Potom vynadal jednému pýtajúcemu sa, ktorý mal kritickú poznámku, vraj si neprečítal celú knihu, ktorá má takmer šesťsto strán, tak čo môže o tom hovoriť.

Jedno poučenie som si zo stretnutia odniesol: Reich-Ranicki povedal, že „nie je pravda, že sa dnes nečíta, ale čítajú sa dobré knihy", čo vzápätí ilustroval na svojich spomienkach. Myslel si, že ak budú mať úspech, predajú sa v náklade 50–60 tisíc exemplárov – a zatiaľ sa predalo vyše milióna výtlačkov a preložené boli do štrnástich jazykov, pričom čeština bude pätnásta.

Kniha je chronologicky rozdelená do piatich častí, od roku 1920 do roku 1999. Je možné ju čítať z viacerých pohľadov. V prvom rade opisuje neobyčajne zaujímavý život človeka, ktorý najprv ako Žid na vlastnej koži musel znášať prikoria nacistického režimu a neskôr, v prvej polovici 50. rokov, zažil vlnu antisemitizmu v Poľsku, ktorá sa stala nakoniec dôvodom k jeho emigrácii do Spolkovej republiky Nemecko, kde sa potom všestranne uplatnil. Knihu možno čítať aj ako príručku nemeckej literatúry, najmä 20. storočia, je aj vhodným poradcom, po akej lektúre v budúcnosti siahnuť.

Autor sa narodil v roku 1920 v poľskom meste Włocławek v rodine obchodníka. V roku 1929 otec skrachoval a rodina odišla do Berlína k bohatším príbuzným, ktorí ju podporovali, a tak mohol absolvovať gymnaziálne štúdia v tretej ríši. Reich-Ranicki opisuje postupné nasiaknutie školského prostredia nacistickou ideológiou a vypodobňuje rôzne typy svojich spolužiakov a učiteľov; niektorí z nich, vzdelanci odchovaní nemeckou klasickou literatúrou, si aj pod knutou nacizmu zachovali svoj charakter. Študentské roky glosuje najmä svojou lektúrou a hodnotením divadelných predstavení v Berlíne druhej polovice 30. rokov, ktoré napriek tomu, že „na divadelných programoch bol vytlačený hákový kríž, zažívali svoj čas skutočného rozkvetu". Prvá časť knihy končí maturitou a následným vypovedaním do Poľska.

Druhá časť spomienok zaznamenáva udalosti dramatických rokov 1938–1944.

Vo farbitom pásme sa pred čitateľom odvíja vypuknutie vojny, porážka Poľska, perzekúcie Židov, počiatky geta, v ktorom bol autor zamestnaný v úrade Židovskej rady starších. Spomína na historika-archivára Emanuela Ringelbluma, ktorému pomáhal pri vytváraní podzemného archívu dokumentujúceho život v gete. Úlohou Reich-Ranického bolo zhotoviť kópie všetkých dôležitých správ a listov vychádzajúcich zo sekretariátu Židovskej rady starších. Po svadbe zvolil útek z geta. S manželkou Tosiou sa schovával v príbytku robotníckej rodiny, s ktorou celý čas bledili. Heslom ich ochrancu menom Bolek boli slová: „Adolf Hitler, najmocnejší muž Európy, sa rozhodol: títo dvaja ľudia majú zomrieť. A ja, malý sadzač z Varšavy, som rozhodol: budú žiť. Teraz uvidíme, kto zvíťazí." Manželský pár, ktorý oboch vydedencov ukrývali, mal rád príbehy. Teraz sa ukázalo, ako bolo dobré, že Reich-Ranicki tak rád čítal. Po celý čas schovávania im rozprával klasické príbehy z románov, divadelných hier, operných libret, aby ubehol čas. V závere tejto časti si autor kladie otázku, o čo išlo týmto jednoduchým ľuďom, Bolekovi a Žene, ktorí pätnásť mesiacov riskovali životy svoje a svojich dvoch detí ukrývaním dvoch Židov. O peniaze? Reich-Ranicki si odpovedá: „Bol to súcit, dobrota, ľudskosť."

V tretej časti knihy sa spolu s autorom ocitáme v rokoch 1944–1958. Pôsobil vtedy najskôr ako dôstojník poľskej armády, u vojenskej misie v Berlíne a napokon ako diplomatický zástupca v Londýne. V jeho kariére však nastal náhly obrat, keď bol prepustený zo zahraničných služieb, vylúčený z Poľskej robotníckej strany, a dokonca nakrátko uväznený. Ďalší svoj osud spojil už s povolaním prekladateľa a literárneho kritika. V tej súvislosti načrtáva svoje brilantné charakteristiky literátov a diel, najprv Jerzyho Tuwima a potom nemeckých spisovateľov, s ktorými sa vtedy najviac zaoberal: Willy Bredel, Anna Seghersová, Friedrich Wolf, Bertold Brecht, Peter Huchel, Heinrich Böll, Ernst-Adolf Kunz, Siegfried Lenz, Günther Grass.

Príchod do Nemecka, ktoré sa mu stalo staronovou vlasťou, zachytil Reich-Ranicki vo štvrtej časti, venovanej obdobiu 1958–1973. Vyznačovalo sa intenzívnou spoluprácou s rozhlasom a s týždenníkom *Die Zeit*, kde mal vlastnú rubriku, mnohotvárnou recenznou činnosťou, účasťou na aktivitách Skupiny 1947 a podobne. Kapitoly tejto časti sú vyplnené prevažne literatúrou a literárnym životom, rozbory diel sa striedajú s portrétmi spisovateľov, s ktorými sa autor stretával alebo priatelil (Walter Jens).

Posledná časť Reich-Ranického autobiografie je situovaná do rokov 1973–1999. Priateľstvo s Joachimom Festom, autorom monografie o Adolfovi Hitlerovi, sa stáva podnetom k jeho pozvaniu do Frankfurtu nad Mohanom, kde sa na pätnásť rokov uviaže vo *Frankfurter Allgemeine Zeitung* ako redaktor zodpovedný za kultúru. Pred čitateľom tak defilujú mnohé skvelé mená nemeckej literatúry v autorových hodnoteniach. Aj keď cituje sentenciu Oscara Wilda „dobrí umelci žijú vo svojich dielach a ako osobnosti sú úplne nezaujímaví", podarilo sa mu vytvoriť priťažlivé miniatúrne portréty mnohých z nich. Pozoruhodná kapitola je venovaná rodine Thomasa Manna a vzájomným príbuzenským vzťahom. Autor glosuje osobné stretnutie s manželkou Thomasa Katjou Mannovou a deťmi, Michaelom, Monikou a Gollom Mannovými. Prináša pritom nové pohľady, ktoré osvetľujú dosiaľ naznačované tabu. Reich-Ranicki nikdy nebol škandalista a nešlo mu o senzáciu. Na základe dlhého rozhovoru s Golom Mannom sa dotýka aj homosexuality jednotlivých členov rodiny a rozhodne vylučuje tradovanú existenciu utajených listov, ktoré by potvrdzovali intímne vzťahy medzi Thomasom Mannom a jeho synom Klausom.

Pre historika je zaujímavá kapitola venovaná „koncu doby hájenia", čo v tomto prípade označuje „spor historikov", ktorý svojho času zaujal nemecký intelektuálny svet. Zverejnenie prednášky Ernsta Nolteho a udalostí, ktoré potom nasledovali, slovami Reich-Ranickeho „pre vedu ako taký nič neprinieslo, boli svedectvom ducha doby". V závere k tejto téme hovorí, že pre neho osobne rozhodujúcim faktom

bola spomienka na fotografiu kľačiaceho Williho Brandta vo Varšave, ktorá mu potvrdila, že vlastně rozhodnutie usadiť sa v roku 1958 v Nemecku bolo správne.

Kniha z mnohých dôvodov stojí za prečítanie a treba veriť, že české vydanie, ohlásené v brnianskom vydavateľstve Větrné mlýny na letošné leto, naozaj nájdeme o pár mesiacov na knižných pultoch.

Vojtech Čelko

SIEMASZKO, Władysław – SIEMASZKO, Ewa: *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*. 1. a 2. díl. Warszawa, Wydawnictwo von Borowiecky 2000, 1434 s.

Rozsáhlá práce o aktech genocidy na polském obyvatelstvu Volyně ze strany ukrajinských nacionalistů přináší ve dvou dílech výsledek více než desetiletí trvající heuristiky dvou autorů, kteří studovali archivní dokumenty, vzpomínky pamětníků i dosavadní literaturu, aby doložili desetitisíce obětí, z toho více než 36 tisíc Poláků a také 342 Čechů. Kniha popisuje události v jednotlivých administrativních jednotkách podle předválečného rozdělení západní (polské) Volyně, tj. okresů (*powiat*), obcí (*gmin*) a jednotlivých vesnic.

Monografie je uvedena předmluvou z pera Ryszarda Szawłowského, který uvádí, že likvidace Poláků započala právě na území bývalého volyňského vojvodství, kde dosáhla větších rozměrů, než tomu bylo ve východní Haliči. Vlastní práce se skládá ze dvou částí. Těžištěm je první díl, který popisuje události let 1939–1945 na teritoriálně-chronologickém principu. U každé lokality je uveden její název, přibližná národnostní charakteristika, jsou vyjmenovány jednotlivé akty teroru, popsány možnosti obrany a uvedeny odkazy na prameny a literaturu. Do kategorie zločinů ukrajinských nacionalistů jsou zařazeny nejen činy členů Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) a Ukrajinské povstalecké armády (UPA), ale i ukrajinských policistů. Jsou uvedeny i případy vraždy příslušníků jiných národností (Židů, Ukrajinců, Čechů a Rusů). Druhý díl obsahuje závěry, ke kterým autoři dospěli. Rozlišují čtyři fáze teroru: září 1939, léta 1941–1942, rok 1943 a jednotlivé případy v letech 1944–1945. K vyvrcholení etnické očisty západní Volyně došlo v červenci a srpnu 1943, kdy ukrajinští nacionalisté již ovládali celý volyňský venkov. V tomto roce bylo zavražděno 33 tisíc Poláků, z toho 18 tisíc osob je známo jmenovitě. K těmto akcím došlo v 1606 lokalitách. Poláci byli nuceni se skrývat v polích, lesích a ve městech. Došlo také k masovému úprku do východní Haliče a dalších částí Generálního gouvernementu. Situace využívali němečtí okupanti, kteří volyňské Poláky posílali na nucené práce do Německa. Obsazení Volyně sovětskou armádou v roce 1944 vedlo k mobilizaci Poláků ve věku 16–17 let do takzvaných vyhlazovacích praporů, které byly v té době jedinou silou, jež je měla chránit před útoky ukrajinských nacionalistů. Vedle lidských ztrát byly způsobeny rozsáhlé materiální škody, jejichž cílem bylo odstranit stopy polské přítomnosti v této oblasti, například katolické kostely (zničeno 58) a kaple (zničeno 27). Na druhé straně autoři připomínají i pomoc, kterou část Ukrajinců Polákům na Volyni poskytovala. Rozepisují se také o dvou formách polské obrany, kterými byly partyzánské oddíly a sebeobrana, čili skupiny, oddíly, místa a střediska (základny) sebeobrany. Někde došlo i k odvetným polským akcím, autoři je ale odmítají srovnávat s akcemi ukrajinských nacionalistů, mimo jiné protože byly mnohem méně početné (ukrajinské oběti tvořily jedno až dvě procenta polských obětí). Zabývají se i podílem Poláků na činnosti pomocné policie, kterou nacisté ustavili na okupované Volyni, zpočátku výlučně z Ukrajinců. Po dezerci asi pěti tisíc ukrajinských policistů na jaře 1943 a jejich vstupu do lesních oddílů UPA verbovali okupanti do pomocné policie místní Poláky. Do jejích řad vstoupilo na Volyni asi 1500 Poláků, někteří z nich se podíleli na nacistických „pacifikačních" akcích. Autoři se dotýkají i exterminace volyňských Židů, která byla organizována nacisty, nejprve za aktivní účasti ukrajinských policistů. Jen

během likvidace ghett bylo na Volyni zavražděno okolo 150 tisíc Židů. Z celkového počtu 200 tisíc volyňských Židů přežilo válku jen 3500 osob. Autoři nesouhlasí s tezí o bratrovražedné polsko-ukrajinské občanské válce a hovoří o etnické očistě ukrajinských území od národnostních minorit.

Práce je bohatě vybavena přílohami, ke kterým patří vzpomínky pamětníků i dobové dokumenty různé provenience. Celkově lze konstatovat, že kniha Siemaszkových představuje závažný příspěvek do diskuse o polsko-ukrajinských vztazích ve 20. století.

Jaroslav Vaculík

Spór o Polskę 1989–99: Wybór tekstów prasowych. Úvod napsal, vybral a uspořádal Paweł Śpiewak. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN 2000, 724 s.

Kniha velkého formátu a drobného písma je výborem příspěvků z nejzávažnějších publicistických debat v polském tisku během prvních deseti let po pádu komunismu. Sociolog a historik idejí (v Polsku narozdíl od nás běžné označení) Paweł Śpiewak nezvolil jako pravidlo selekce chronologický či událostní klíč ani se nesnaží představovat autory a články, které charakterizují intelektuální profily nejdůležitějších časopisů či ideových center. Namísto toho dal přednost subjektivnějšímu přístupu a nejprve vytyčuje několik podle něj nejdůležitějších témat. K nim poté přiřazuje klíčové články, reprezentující pokud možno celou škálu politických a světonázorových postojů typických pro polskou intelektuální scénu či důležitých pro dané téma. Tak se například v debatě o církvi, katolicismu a demokracii objevují články příznačné pro pozice levicové (*Trybuna, Dziś*) či antireligiózní (*Bez dogmatu*) stejně jako katolické (*Więź, Znak, Tygodnik Powszechny*) či radikálně pravicové (*Nasza Polska, Myśl Polska, Sprawa Polska*). Tento přístup, jehož primární snahou je charakterizovat typické názorové postoje, a nikoliv vývoj jednotlivých autorů či tiskovin, má za následek, že těžiště vybraných článků leží v letech 1990–1993, tedy v období ideové diferenciace a utváření od té doby relativně stabilních politických a intelektuálních pozic. Ze stejného důvodu nad komentáři vztahujícími se k jedné konkrétní události převažují články publicistického charakteru s důrazem na teoretická a hodnotová východiska jejich autorů.

Jak však sám Śpiewak upozorňuje, diskuse a spory se vždy vedly na pozadí konkrétního sociálně-politického dění. V podtextu většiny statí se proto často objevují ohlasy „velkých událostí", které určovaly obecnou povahu společenských debat a přispívaly k názorové diferenciaci, jako byla například rozepře nad Mazowieckého „tlustou čárou" za minulostí, lustrace za Olszewského vlády či rozhodující volby v roce 1993. V zastoupení novin a časopisů převažují samozřejmě klíčové deníky (*Gazeta Wyborcza, Życie, Rzeczpospolita, Trybuna*), týdeníky (*Polityka, Tygodnik Powszechny, Gazeta Polska, Wprost*), měsíčníky a čtvrtletníky (*Znak, Więź, Przegląd Polityczny, Res Publica, Arka, Kultura*), ale objevují se i články z nízkonákladových či méně významných tiskovin, vyžaduje-li to povaha té které diskuse (*Czas, Literatura na świecie, Nowe Państwo, Sprawa Polska, Konfrontacje, Głos* apod.).

První oddíl, či spíše předoddíl s názvem „Zrod polské demokracie" je sbírkou článků z let 1989–1991, která představuje názorovou škálu očekávání, nadějí i obav provázejících začátky demokratického režimu po pádu komunismu. Na něj navazuje debata o místě Poláků v Evropě a obrazu Evropy jako politicko-hospodářského celku i jako normativní ideje. Další sekce, která se týká diskusí okolo „dědictví a paměti komunismu" v Polsku, je rozdělena na dvě hlavní části, obsahující jednak články o povaze lidového Polska a jednak názory na lustrace a dekomunizaci. Následuje rozsáhlý oddíl o normotvorných a hodnotících debatách o polské levici a pravici a o povaze soudobé i historické polské demokracie. Pátou část vyplňuje už zmiňovaná debata o církvi a katolicismu a jejich roli v demokratickém životě, jakož i v polské historii. Také tento úsek se člení na podkapitoly o klerikalismu, teokracii a přirozeném prá-

vu a představuje i zcela specifický spor o Rádio Maria. Další část se věnuje diskusím o polském nacionalismu, patriotismu a antisemitismu. Śpiewak v předmluvě uvádí, že pro něj samotného bylo jistým dilematem, zda do tohoto oddílu pojmout některé silně antisemitské články, kterým tak reprintem zjednává nezaslouženou reklamu. Jestliže se nakonec rozhodl je zařadit, učinil tak z toho důvodu, že v rámci dané debaty znamenají nepominutelný, i když rozporuplný hlas, a nelze se proto tvářit, jako by neexistovaly či měly jen marginální význam. Sedmý oddíl antologie zahrnuje debaty o nově se utvářející polské společnosti, které se vztahují k tématům, jako je například role inteligence, střední třída či zvláštnosti polské společnosti. Osmá část shrnuje názory na polskou ekonomickou transformaci a vytváření kapitalistického hospodářství. Závěr patří tématu opět specificky polskému, a sice „mýtu Wałęsy" a „mýtu Solidarity". Wałęsa je totiž podle průzkumů veřejného mínění pro většinu Poláků nejvýznamnější osobou polských dějin, což ovšem neznamená, že na něj mají všichni stejný či podobný názor. Obdobně je tomu i se Solidaritou. Způsob výkladu a hodnocení role Solidarity v polských dějinách jsou důležitým indikátorem současných politických i osobních kontroverzí.

Bylo by samozřejmě možné uspořádat podobný, ba ještě rozsáhlejší seznam témat, která Śpiewak do svého výboru nezařadil. Mnohá z nich se ostatně tak jako tak v článcích objevují a prostupují napříč tematickými celky, ať už je to spor o podobu polského politického systému (prezidentský versus parlamentární model), diskuse historické povahy (vztah Domácí armády a židovského odboje, domácí versus „cizí" kořeny polského komunismu aj.) či například debata o feminismu a postavení žen v současné společnosti. Způsobů selekce a možností kategorizace je v případě takovýchto antologií nepřeberné množství, a můžeme tedy hovořit nikoliv o správném či nesprávném, ale spíše o vhodnějším a méně vhodném přístupu. Potom lze konstatovat, že se Śpiewakovi podařil velmi reprezentativní a „objektivní" výběr, byť s výrazným autorským podpisem, který zvláště čtenáři méně obeznámenému se současným politickým a kulturním diskurzem poskytne velmi kvalitní a ucelený vhled. Netřeba asi zdůrazňovat, že obdobná antologie z českého (a slovenského) tisku by byla více než užitečná.

Michal Kopeček

VANAT, Ivan: *Materiały do istoriji Ukrajinskoji narodnoji rady Prjašivščyny (1945–1952)*. Prjašiv, EXCO 2001, 119 s.

Kniha obsahuje archivní dokumenty a materiály ke krátkému období existence Ukrajinské národní rady Prešovska (UNRP) v letech 1945–1952. Jejich větší část je publikována poprvé. Dokumenty jsou otištěny v úplnosti, a to v původním znění. Autor je vybral z velkého množství pramenů uložených v různých archivech, zejména v archivu Kulturního svazu ukrajinských pracujících a Státním oblastním archivu v Prešově. Dokumenty umožňují sledovat evoluci slovensko-ukrajinských vztahů v poválečném Československu, vnější i vnitřní faktory, které ovlivňovaly ukrajinské národní požadavky, i autoritu, které se UNRP těšila. Mezi materiály najdeme dokumenty, vzpomínky i novinové statě, které výstižně zobrazují poválečné postavení slovenských Ukrajinců.

V předmluvě autor připomíná Benešovu poznámku na moskevských rozhovorech v březnu 1945 o eventuální výměně slovenských Ukrajinců za karpatoukrajinské Slováky, „bude-li to nutné". Beneš tím ovšem sledoval zachování stávajících hranic Slovenska, nikoliv snad etnickou očistu Československa od všech národnostních menšin, včetně slovanských. Představitelé UNRP naopak zdůrazňovali, že Ukrajinci se v ČSR necítí být národnostní menšinou, ale chtějí spolupracovat s Čechy a Slováky jako rovný s rovným. Požadovali výslovné zaručení politické, kulturní a hospodářsko-sociální rovnoprávnosti.

Jaroslav Vaculík

VANAT, Ivan: *Volynska akcija*. Prjašiv, Sojuz rusyniv-ukrajinciv Slovackoji Respubliky 2001, 250 s.

Výměna obyvatelstva mezi Československem a Sovětským svazem v roce 1947 není předmětem zájmu jen českých, ale i slovenských a ukrajinských historiků. Ivan Vanat, který je autorem dvoudílné monografie o nejnovějších dějinách východoslovenských Ukrajinců v letech 1918–1948, nyní předložil monografii o přesídlení takzvaných ruských optantů (československých Ukrajinců) z ČSR do SSSR.

Publikace se opírá o obsáhlé studium archivního materiálu uloženého v českých, slovenských i ukrajinských archivech, publikované dokumenty, periodika a dosavadní odbornou literaturu. Text je rozdělen do tří kapitol. První je věnována genezi opční akce, která se realizovala na základě dvou československo-sovětských dohod z let 1945 a 1946. Ve druhé části upírá pozornost k otázkám přesídlení československých optantů na zemědělské usedlosti volyňských Čechů ve Volyňské a Rovenské oblasti Ukrajiny. „Touha po domovině" je název třetí kapitoly, věnované snaze optantů o návrat do Československa. Ten se uskutečnil ve třech vlnách, a to v letech 1955, 1963–1967 a po roce 1989. Druhou polovinu publikace tvoří soubor dokumentů, které se vztahují ke sledované problematice.

Vanat se domnívá, že slovenští Ukrajinci se stali cenou, kterou československá vláda zaplatila za návrat volyňských Čechů. Podle jeho názoru transfer sudetských a karpatských Němců zahájil migrační procesy, které směřovaly k vytvoření státu dvou národů bez národnostních menšin, jichž se měl zbavit výměnou obyvatelstva (Maďarsko, SSSR).

Jaroslav Vaculík

VOVKANYČ, Ivan Ivanovyč: *Čechoslovaččyna v 1945–1948 rokach: Narys istoriji perechidnoho periodu*. Užhorod, Vydavnyctvo Valerija Paďaka 2000, 352 s.

Profesor Užhorodské národní univerzity Ivan Ivanovyč Vovkanyč, který se mimo jiné zabývá problematikou poválečné opce slovenských Ukrajinců pro sovětské občanství, přistoupil ke zpracování československých dějin období limitované demokracie let 1945–1948. Práce se opírá o nejnovější českou, slovenskou, ruskou a ukrajinskou odbornou literaturu, publikované prameny a archivní materiál. Je rozdělena do pěti kapitol, které se soustřeďují na podstatné okruhy problémů této doby. V první kapitole autor podává podrobný obraz pramenné základny i stavu historiografie a jejích nových metodologických přístupů ke studiu procesu společensko-politických přeměn v poválečném Československu. Politickou transformaci československé společnosti v prvních poválečných letech zkoumá ve druhé kapitole. Třetí část práce ohledává místo Slovenska ve státoprávním systému Československa v tomto období. Idea „slovanského státu" a politická linie ve vztahu k národnostním menšinám, zvláště Němcům, Maďarům a Ukrajincům, jsou předmětem autorova zájmu v kapitole čtvrté. Poslední část Vovkanyčovy studie se věnuje zahraničněpolitickým činitelům poválečné transformace Československa. Práce je začleněna do širších souvislostí vývoje států střední a jihovýchodní Evropy a vyznačuje se plnou objektivitou, která vyplývá z vědecké analýzy a komparace získaných poznatků. Ukrajinský čtenář tak získává kvalitní příručku k soudobým československým dějinám.

Jaroslav Vaculík

Bibliografie k soudobým dějinám

Vysídlení Němců z Československa

Výběrová bibliografie literatury z let 1945–2001

Bibliografie zachycuje převážně české, německé a rakouské knižní publikace vydané od roku 1945 do současnosti; výběr byl ukončen v březnu 2002. Z překladů jsou uvedena pouze česká vydání, v poznámce u jednotlivých titulů pak název originálu, eventuálně jiného vydání, a stručně nakladatelské údaje.

Záznamy jsou tříděny podle formálního hlediska do pěti skupin, uvnitř skupin abecedně. Zatímco oddíl I.–IV. obsahuje reprezentativní výběr literatury k danému tématu, oddíl V. obsahuje výběr disertačních, rigorózních, diplomových, magisterských a bakalářských prací pouze z elektronických databází jednotlivých vysokých škol v ČR a zahraničí.

Zpracovala Slavěna Rohlíková.

Schéma:

I. Monografie, sborníky
II. Dokumenty, projevy
III. Vzpomínky, deníky, svědectví
IV. Ohlas v literatuře, bibliografie
V. Nepublikované práce (disertační, diplomové, magisterské ap.)

I. Monografie, sborníky

1
ANGEKOMMEN! – Angenommen? : Flucht und Vertreibung 1945–1995 : [Kongreß] Karlsruhe, 1995 / Red. Karl-Peter Krauss. – Stuttgart : Haus der Heimat des Landes Württemberg, 1996. – 112 s.

2
ARNDT, Werner: Die Flucht und Vertreibung : Ostpreußen, Westpreußen, Pommern, Schlesien, Sudetenland. – Friedberg : Podzun-Pallas-Verl., 1984. – 263 s.

3
BACHSTEIN, Martin K.: Wenzel Jaksch und die sudetendeutsche Sozialdemokratie. – München ; Wien : Oldenbourg, 1974. – 306 s.

4
BEDNÁŘ, František: The transfer of Germans from Czechoslovakia from the ideological and ecclesiastical standpoint. – Prague : Kalich Protestant Publ., 1948. – 63 s.

5
Edvard BENEŠ elnöki dekrétumai, avagy, A magyarok és a németek jogfosztása = Edvard Beneš Präsidentendekrete oder die Rechtsberaubung der Ungarn und Deutschen / Ed. János Kővesdi. – Pozsony [Bratislava] : Pannónia, 1996. – 335 s.

6
BIMAN, Stanislav – CÍLEK, Roman: Poslední mrtví, první živí. – Ústí n.Labem : Severočeské nakl., 1989. – 244 s. : fotogr.

7
BÖDDEKER, Günter: Die Flüchtlinge : die Vertreibung der Deutschen im Osten. – 2. Aufl. – Frankfurt am Main : Ullstein, 1996. – 496 s.

8
BÖHMEN und Mähren / Hrsg. v. Friedrich Prinz. – Berlin : Siedler, 1993. – 543 s. : fotogr. – (Deutsche Geschichte im Osten Europas)

9
BOSL, Karl: Das Jahr 1945 in der Tschechoslowakei : internationale, nationale und wirtschaftlich-soziale Probleme. – München : Oldenbourg, 1971. – 316 s. : tab.

10
BRAND, Walter: Die sudetendeutsche Tragödie. – Lauf bei Nürnberg : R. Zitzmann, 1949. – 63 s. – (Ackermann-Schriften für Kultur, Wirtschaft und Politik ; Nr. 1)

11
BRANDES, Detlef: Der Weg zur Vertreibung 1938–1945 : Pläne und Entscheidungen zum Transfer der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen / Mit einem Vorw. v. Hans Lemberg. – München : Oldenbourg, 2001. – xiv, 499 s. – (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum ; Bd. 94)

12
BRÜGEL, Johann Wolfgang: Tschechen und Deutsche. 2, 1939–1946. – München : Nymphenburger Verlagshandlung, 1974. – 324 s.

13
Die BRÜNNER Deutschen und ihre Vertreibung : eine Zusammenfassung aus historischer Sicht. – Stuttgart : BRUNA, 1996. – 51 s.

14
CESTA do katastrofy : česko-německé vztahy 1938–1947 : referáty z 3. konference česko-německé historické komise : [Konference]. Štiřín u Prahy, 7.10.1992–9.10.1992 / Ed. Ivona Řezanková, Václav Kural. – Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1992. – 188 s.

15
ČECHY a Sasko v proměnách dějin = Böhmen und Sachsen im Wandel der Geschichte : [Konference]. Ústí nad Labem, 10.11.1992–11.11.1992 / Uspoř. Kristina Kaiserová. – Ústí n.Labem : Univ. J. E. Purkyně, 1993. – 473 s. – (Acta Universitatis Purkynianae. 1/1993. Philosophica et historica : Slavogermanica ; 2)

16
ČELOVSKÝ, Bořivoj: Mnichovský syndrom. – Ostrava : Syndikát novinářů, 1997. – 220 s.

17
ČESKO-NĚMECKÉ vztahy: česká stanoviska : sborník : [Konference]. Praha, 29.9.1998. – Praha : Kruh občanů České republiky vyhnaných v r. 1938 z pohraničí, 1998. – 157 s.

18
ČESKO-NĚMECKÉ vztahy 1945–2000 : sborník : [Konference]. Praha, 19.11.1999. – Praha : Kruh občanů České republiky vyhnaných z pohraničí, 1999. – 92 s.

19
ČEŠI a Němci cestou dialogu = Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs : [Konference]. Jihlava, 29.3.1996–31.3.1996 / Vyd. Nadace Bernarda Bolzana. – Praha : Prago Media News, 1996. – 257 s.

20
ČEŠI a Němci dříve a dnes : problémy národní identity a vzájemných vztahů Čechů a Němců : sborník statí ze semináře : [Seminář]. Krnov 14.9.2000. – Opava : Open Education & Sciences, 2000. – 222 s., obr. příl. – Res. něm.

21
ČEŠI a Němci historická tabu = Tschechen und Deutsche historische Tabus : [Konference]. Jihlava, 3.1994. – Praha : Prago Media, 1995. – 349 s. : fotogr.

22
ČEŠI a Němci věční sousedé = Tschechen und Deutsche ewige Nachbarn : [Seminář]. 11.1992. – Praha : Prago Media, 1993. – 168 s., fotogr.

23
ČEŠI a Němci ztracené dějiny? = Tschechen und Deutsche verlorene Geschichte? : [Konference]. Jihlava, 3.1995. – Praha : Prago Media, 1995. – 406 s.

24
ČEŠI, Němci, odsun : diskuse nezávislých historiků / K vyd. připr. Bohumil Černý, Jan Křen, Václav Kural, Milan Otáhal. – Praha : Academia, 1990. – 368 s.

25
ČEŠI ve Střední Evropě / Sest. Milan Kubes, Ivana Šustrová. – München : Tschechischer Nationalausschuß in Deutschland, 1988. – 222 s.

26
ČÍTANKA odsunutých dějin / Uspoř. Petr Pithart, Petr Příhoda ; Vyd. Nadace Bernarda Bolzana. – Praha : Prago Media News, 1998. – 266 s. – Něm. vyd.: *Die abgeschobene Geschichte*, München 1999.

27
DĚDINOVÁ, Sidonia: Edvard Beneš – der Liquidator : Dämon des Genozids an den Sudetendeutschen : Totengräber der tschechoslowakischen Demokratie / Sidonia Dedina ; Hrsg. v. Ernst Korn. – Dinkelsbühl : Eichendorf, 2000. – 423 s.

28
DEJMEK, Jindřich – KUKLÍK, Jan – NĚMEČEK, Jan: Kauza tzv. Benešovy dekrety : historické kořeny a souvislosti : tři české hlasy v diskusi. – Praha : Historický ústav AV ČR, 1999. – 101 s.

29
DEUTSCH-TSCHECHISCHE Geschichte von „*München*" bis „*Potsdam*" – eine folgenschwere Zäsur : sechs zeitgeschichtliche Berichte : Beiträge im Rahmen der Fachtagung des Institutum Bohemicum für die Zeit von Münchner Abkommen bis zum Ende des Protektorates. Nürnberg, 25.11.1988–26.11. 1988 / Vorw. v. Ernst Nittner. – München : Institutum Bohemicum, 1989. – 96 s.

30
DEUTSCHE – Polen – Tschechen : Chancen der Versöhnung : Referate und Dokumentation : [Symposium]. Kamien Śląski (Groß Stein), 9.4.1996–13.4.1996 / Hrsg. v. Rudo Wichard. – Frankfurt am Main : Verl. der Action 365, 1998. – 285 s.

31
DEUTSCHE und Tschechen / Red. Horst Pötzsch, Carola Schüller. – 2. Aufl. – Bonn : Bundeszentrale für politische Bildung, 1993. – 56 s. – (Informationen zur politischen Bildung ; 132)

32
DEUTSCHE und Tschechen neue Hoffnung? = Češi a Němci nová naděje? : [Konference]. Jihlava, 10.4.1992–12.4.1992 / Ed. Franz Olbert, Petr Prouza. – Praha : Nadace Bernarda Bolzana, 1992. – 264 s.

33
Die DISKUSSION über die Vertreibung der Deutschen in der ČSFR / Bearb. v. Reiner Beushausen. – Marburg an der Lahn : Johann-Gottfried-Herder-Institut, 1991. – 185 s.

34
DRTINA, Prokop – HERBEN, Ivan: My a Němci : dějinný úkol strany národně socialistické při vystěhování Němců z Československa. – Praha : Čs. strana národně socialistická, 1945. – 22 s.

35
DURCH Wahrheit zur Versöhnung : tschechisch-deutsch-polnisches trinationales Symposion / Uspoř. Milan Hořínek. – Olomouc : Univ. Palackého, 2000. – 139 s.

36
ELSINGER, Reiner – WEISZ, Franz: Die historische Ursachen der Vertreibung der Deutschen aus Südmähren 1945–1946 und die völkerrechtlichen Konsequenzen. – Wien : Dachverband der Südmährer in Österreich, 1997. – 214 s.

37
ERMACORA, Felix: Die sudetendeutschen Fragen : Rechtsgutachten : mit dem Text des Vertrages zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Tschechischen und Slowakischen Föderativen Republik über gute Nachbarschaft und freundschaftliche Zusammenarbeit. – München : Langen Müller, 1992. – 284 s.

38
ERTL, Karl Hans: Der Prager Maiaufstand 1945. – Rosenheim : Deutsche Verlagsgesellschaft, 1996. – 32 s. – (Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert)

39
FALTYS, Antonín – GROUŠL, Josef – NOVÁK, Vladimír: Vývoj německé otázky po 2. světové válce a odsun Němců z Čech. – Praha : Federální ÚV ČSSPB, 1984. – 13, 17, 20 s.

40
FAUST, Fritz: Das Potsdamer Abkommen und seine völkerrechtliche Bedeutung. – 3. Aufl. – Frankfurt a.Main : Alfred Metzner, 1964. – 262 s.

41
FLUCHT und Vertreibung – zwischen Aufrechnung und Verdrängung / Mit Beitr. v. Manfred Alexander, Emilia Hrabovec [u.a.] ; Hrsg. v. Robert Streibel. – Wien : Picus, 1994. – 296 s.

42
50 Jahre nach Flucht und Vertreibung – 1945–1995 : Hypotesen und Chancen. – München : Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, 1995. – x, 112 s.

43
50 Jahre Vertreibung – der Völkermord an den Deutschen : Ostdeutschland – Sudetenland : Rückgabe statt Verzicht / Hrsg. v. Rolf-Josef Eibicht. – Tübingen : Hohenrain, 1995. – 510 s.

44
50 Jahre Vertreibung aus Südmähren : 50 Jahre Unrecht : zum Gedenken an die Opfer und an das Unrecht der Vertreibung aus den südmährischen Heimatkreisen Nikolsburg, Znaim, Zlabings und dem Heimatkreis Neubistritz (Südböhmen) 1945 und 1946 / Walfried Blaschka, Gerald Frodl, Reiner Elsinger, Walfried Ladner, Franz Longin. – Geislingen : Südmährischer Landschaftsrat, 1995. – 79 s.

45
GRILL, Richard: Es begann in Prag : die Wurzeln der Vertreibung. – Berg : VGB, 2000. – 254 s.

46
HABEL, Fritz Peter: Die Sudetendeutschen. – München : Langen Müller, 1992. – 261 s. : fotogr., mapy. – (Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat ; Bd. 1)

47
HAHNOVÁ, Eva: Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí. – 2. rozš. vyd. – Ústí n.Labem : Albis International, 1999. – 377 s.

48
HAUNER, Milan: Czechs and Germans : yesterday and today. – Washington : Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1991. – 32 s. – (East European Studies ; No. 30)

49
HEIMAT und Exil : Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei : Vorträge der Tagungen des Collegium Carolinum. Bad Wiessee, 20.11.1992–22.11.1992 ; 19.11.1993–21.11.1993 / Hrsg. v. Peter Heumos. – München : Oldenbourg, 2001. – x, 278 s. – (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum ; Bd. 21)

50
HILF, Rudolf: Němci a Češi : sousedství ve střední Evropě, jeho význam a proměny : symbióza – katastrofa – nové cesty / Přel. Dana Sandner. – Praha : Prago Media News, 1996. – 219 s. : mapy, il. – Orig. vyd.: *Deutsche und Tschechen*, Opladen 1995.

51
HOCHBERGER, Hunna – HRUŠKA, Emil: Der deutsche Hegemonialanspruch: Gefahr für Mitteleuropa : Thesen zur Entwicklung der (sudeten)deutsch-tschechischen Beziehungen. – Stuttgart : GNN, 1998. – 255 s., il.

52
HOUŽVIČKA, Václav – ZICH, František – JEŘÁBEK, Milan: Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu. – Ústí n.Labem : Sociologický ústav AV ČR, 1997. – 94 s.

53
HRABOVEC, Emília: Vertreibung und Abschub : Deutsche in Mähren 1945–1947. – 2. Aufl. – Frankfurt am Main : Lang, 1996. – 455 s. – (Wiener Osteuropastudien ; Bd. 2)

54
HRADILOVÁ, Jana: Odsun Němců z Fryvaldova po roce 1945 ve světle českých pramenů a literatury. – Jeseník : Vlastivědné muzeum, 1996. – 68 s., : 27 s. příl. – (Z historie a přírody Jesenicka ; Sv. 1)

55
HUBL, Milan: Češi, Slováci a jejich sousedé : úvahy, studie a polemiky z let 1979–1989 / Předml. František Šamalík. – Praha : Naše vojsko, 1990. – 192 s. : mapy, tab. – (Aktuality – dialogy ; Sv. 1)

56
HÝBL, František: Tragédie na Švédských šancích v červnu 1945. – Přerov : Muzeum Komenského, 1995. – 39 s. : fotogr. – Res. něm.

57
CHRIST, Herbert: Benesch und der Völkermord an den Sudetendeutschen. – Berg am Starnberger See : Druffel, 1999. – 126 s.

58
CHURAŇ, Milan: Postupim a Československo : mýtus a skutečnost. – Praha : Libri, 2001. – 157 s.

59
CHVOJNICKÝ, F.: Problém odsunutých Němců. – Cleveland : American Committee for the Liberation of Czechoslovakia, 1955. – iii, 34 s.

60
JAKSCH, Wenzel: Benesch war gewarnt! : die abschließende Auseinandersetzung der tschechoslowakischen Exilregierung und den Sudetendeutschen in London / Hrsg. v. Almar Reitzer. – München : Das Volk, 1949. – 90 s.

61
JAKSCH, Wenzel: Cesta Evropy do Postupimi : vina a osud v podunajském prostoru / Z něm. orig. přel. Miloš Herold, Gudrun Heissigová, Milan Churaň. – Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 2000. – 417 s. – Orig. vyd.: *Europas Weg nach Potsdam*, 4. Aufl., München 1990.

62
K DĚJINÁM česko-německých vztahů : sborník / Bohemus [Toman Brod, Jiří Doležal, Milan Otáhal, Petr Pithart, Miloš Pojar, Petr Příhoda], Václav Kural, Jan Křen, Václav Vrabec, Jaroslav Opat, Miloš Hájek, Luboš Kohout, Milan Hübl, Jaroslav Mezník, Jan Šimsa, Josef Vydrář, Božena Komárková. – Praha : b.n., 1980 ; 1985. – 184 s. – Samizdat.

63
KAPLAN, Karel: Pravda o Československu 1945–1948. – Praha : Panorama, 1990. – 245 s.

64
KASTNER, Quido: Osídlování českého pohraničí od května 1945. – Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1996. – 88 s. : příl.

65
KASTORY, Andrzej: Rewanz za Monachium : z dziejów czechosłowackiej polityki wobec sąsiadów w latach 1945–1947. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1996. – 188 s.

66
KIMMINICH, Otto: Völkerrechtliche Überlegungen zu Kriegsende, Potsdam, Vertreibung : ausgewählte Beiträge. – Bonn : Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, 1996. – 45 s.

67
KLEINING, Gerd – WEIKERT, Josef: Sudetští Němci : etnická čistka, vyhnání / Z něm. přel. Ludmila Čajanová. – Opava : Open Education & Sciences, 2000. – 23 s. – Název orig.: *Der vergessene Völkermord im Herzen Europas*.

68
KOCIAN, Jiří : Poválečný vývoj v Československu – 1945–1948. – 2. vyd. – Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1993. – 75 s. – (Zájmové náklady) – Vyd. Historický ústav ČSAV na pomoc škole.

69
KOMLOSYOVÁ, Andrea – BŮŽEK, Václav – SVÁTEK, František: Kultury na hranici : Jižní Čechy : Jižní Morava : Waldviertel – Weinviertel. – Vídeň : Promedia, 1995. – 349 s. : obr., fotogr., mapy. – Souběž. vyd. něm.: *Kulturen an der Grenze*, Wien 1995.

70
KONFLIKTGEMEINSCHAFT, Katastrophe, Entspannung : Skizze einer Darstellung der deutsch-tschechischen Geschichte seit dem 19. Jahrhundert = Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění : nástin výkladu německo-českých dějin od 19. století / Hrsg. v. der Gemeinsamen deutsch-tschechischen Historikerkommision ; Übersetz. ins Tschech. Petr Dvořáček. – München : Oldenbourg, 1996. – 91 s. – Souběž. čes. a něm. text. – České vyd.: *Konfliktní společenství, katastrofa, uvolnění*. Praha 1996.

71
KOTZIAN, Ortfried: Die Sudetendeutschen : eine Volksgruppe im Herzen Europas. – 4. Aufl. – Bonn : Bund der Vertriebenen, 1995. – 37 s. – (Kulturelle Arbeitshefte ; 16)

72
KOVAČ, Dušan: Vysídlenie Nemcov zo Slovenska : 1944–1953. – Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001. – 84 s. – (Studijní materiály ÚSD AV ČR , Sv. 8)

73
KRÁL, Václav: Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947. – Praha : ČSAV, 1964. – 663 s.

74
KUČERA, Jaroslav: *„Der Hai nie wieder so stark sein"* : tschechoslowakische Deutschlandpolitik 1945–1948. – Dresden : Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung an der Technischen Universität, 2001. – 158 s. – (Berichte und Studien , 34)

75
KUČERA, Jaroslav: Odsun nebo vyhnání? : sudetští Němci v Československu v letech 1945–1946. – Praha : H & H, 1992. – 39 s. – (Panorama dějin)

76
KUČERA, Jaroslav: Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva : problémy jejich přesného vyčíslení. – Praha : Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1992. – 57 s.

77
KUČERA, Rudolf: Kapitoly z dějin střední Evropy : Češi a Němci : sborník. – München : Tschechischer Nationalausschuß in Deutschland, 1989. – 244 s.

78
KURAL, Václav: Krajanské organizace sudetských Němců v SRN : studie o sudetoněmecké otázce. 2 / ... a kol. – Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1998. – 224 s.

79
KURAL, Václav: Místo společenství – konflikt : Češi a Němci ve velkoněmecké říši a cesta k odsunu 1938–1945. – Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1994. – 295 s.

80
KURAL, Václav: Studie o sudetoněmecké otázce / ... a kol. – Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1996. – 231 s.

81
KVASNIČKA, Václav: Nepolepšitelní : od Henleina k Neubauerovi. – Praha : Futura, 1996. – 88 s. : fotogr.

82
LEMBERG, Hans – FRANZEN, K. Erik: *„Die Vertriebenen"* : Hitlers letzte Opfer. – Berlin : Propyläen, 2001. – 280 s.

83
LINSBAUER, Andrea – BRANDTNER, Andreas Johannes: Schaffa = Šafov : 500 Jahre deutsch – 275 Jahre deutsch-jüdisch – seit 1945 tschechisch. – Langau : SOLA, 1995. – 156 s. : il.

84
LUŽA, Radomír: Odsun : příspěvek k historii česko-německých vztahů v letech 1918–1952. – Kodaň ; Vídeň : Naše cesta, 1952. – 56 s.

85
LUŽA, Radomír: The Transfer of the Sudeten Germans : a study of Czech-German relations, 1933–1962. – New York : New York Univ. Press, 1964. – xxiv, 365 s.

86
MANDLER, Emanuel: Češi i Němci : legendy, spory, realita. – Praha : Libri, 2001. – 175 s. – (Otazníky našich dějin ; Sv. 2)

87
MASKUS, Rudi: Die Vertreibung der Deutschen : mit 115 Bildern : ein fast vergessenes Kapitel der Geschichte. – Gießen : Maskus, 1999. – 252 s., fotogr.

88
MLYNÁRIK, Ján: Causa Danubius. – Praha : Danubius, 2000. – 792 s. – Res. angl. a něm.

89
MLYNÁRIK, Ján: Thesen zur Aussiedlung der deutschen aus der Tschechoslowakei 1945–1947 / Übers. aus dem Slowak. Sidonia Dedina. – München : Danubius, 1985. – 57 s. – Res. angl. – Název orig.: *Tézy o vysídlení československých Nemcov*, pův. v čas. Svědectví, roč. 15, č. 57 (1978), s. 105–122 a roč. 23, č. 89/90 (1990), s. 119–136.

90
NAIMARK, Norman M.: Fires of hatred : ethnic cleansing in twentieth-century Europe. – Cambridge : Harvard Univ. Press, 2001. – 248 s.

91
NATIONALE Frage und Vertreibung der Deutschen in der Tschechoslowakei : Fakten, Forschungen, Perspektiven aus dem Abstand von 50 Jahren : [Kongreß]. Linz, 1999. – Linz : Kultur Land Oberosterreich, 2000. – 175 s. – (Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs ; 19)

92
NATIONALE Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungarn : 1938–1948 : aktuelle Forschungen : [Kongreß]. Wien, 1994 / Hrsg. v. Richard G. Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan und Anna M. Drabek. – Wien : Verl. der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1997. – xxvi, 205 s. – (Zentraleuropa-Studien ; Bd. 3)

93
NAWRATIL, Heinz: Schwarzbuch der Vertreibung 1945 bis 1948 : das letzte Kapitel unbewältigter Vergangenheit. – 7. Aufl. – München : Universitas, 1999. – 248 s. : fotogr.

94
NĚMEC, Václav: Odsun? A proč? : příspěvek k poválečnému odsunu německého obyvatelstva ze Sokolovska. – Sokolov : Okresní výbor ČSPB, 1986. – 73 s., 12 obr. příl.

95
NEUBAUER, Franz – BLUMENWITZ, Dieter – MÜLLER, Uwe: Für einen Neuanfang. – Bonn : Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, 1993. – 36 s.

96
NEZNÁMÉ osudy : [Seminář]. Liberec, 1997 / Vyd. Nadace Bernarda Bolzana a Nadace Friedricha Eberta. – Praha : Prago Media News, 1998. – 85 s.

97
NIEDERÖSTERREICH 1945, Südmähren 1945 : Vorträge des 14. Symposions. Hollabrun, 4.7.1994–7.7.1994 / Hrsg. v. Ernst Bezemek, Willibald Rosner. – Wien : Selbstverlag des NÖ Instituts für Landeskunde, 1996. – x, 373 s.

98
NIELSEN, Frederic W.: Vertriebene Vertrieber in der Tschechoslowakei 1938–1946 : eine notwendige Richtigstellung und eine verspätete Vergangenheitsbewältigung / Zsgest. und komment. v. ... – Ostringen : Verl. der Jugendwerkstatt Östringen, 1995. – 208 s.

99
NOVÁČEK, Silvestr: Vystěhování Němců z Brna a odsun z jihomoravského pohraničí. – Praha : Orego, 1996. – 39 s. : fotogr.

100
ODSUN – Die Vertreibung der Sudetendeutschen : Begleitband zur Ausstellung. – München : Sudetendeutsches Archiv, 1995. – 548 s. : obr. – Část. přel. z češtiny.

101
PAIKERT, G. C.: The German exodus : a selective study on the post-World War II expulsion of German population and its effects. – Hague : M. Nijhoff, 1962. – 97 s., il., tab.

102
PAUL, Ernst: Lidice – Brno – Ústí nad Labem : místa českého a německého utrpení / Úvod Miroslav Hofmann ; Přel. Sidonia Dědinová ; Doslov Miloslav Bureš. – Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1990. – 15 s. – Orig. vyd.: *Es gibt nicht nur ein Lidice*, München 1988.

103
PEROUTKA, Ferdinand: Tak nebo tak. – Praha : Fr. Borový, 1947. – 223 s.

104
PICEK, Jan: Svědomí komunistů. – Praha : Mistral, 1991. – 97 s. : mapy

105
PITTER, Přemysl: Schuld und Sühne : vom Zusammenleben der Tschechen und Deutschen in den böhmischen Ländern. – München : Büro der Katholischen Exiljugend für Mitteleuropa, 1965. – 27 s.

106
POLONCARZ, Marek: Internační tábor pro německé obyvatelstvo : Malá pevnost Terezín 1945–1948. – Terezín : Památník Terezín, 1997. – 61 s.

107
PRADE, Gerd Rudolf: Von der autoritären zur vaterlosen Gesellschaft. – Wien : Vindobona, 2000. – 143 s. : il.

108
PRÁVNÍ aspekty odsunu sudetských Němců : sborník. – Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1995. – 84 s.

109
PROCHÁZKA, Jan: Konfiskace majetku nepřátel a zrádců v ČSR. – Praha : Svoboda, 1946. – 62 s. – (Průkopníkům pohraničí ; Sv. 1)

110
PRVNÍ rok : 5.5.1945–5.5.1946 / Red. Vladimír Štěpánek. – Plzeň : Expositura min. informací, 1946. – 78 s. : fotogr.

111
PŘÍHODA, Petr – KRISEOVÁ, Eda: Ztracené dějiny / František Jedermann ; Předml. Petr Příhoda. – 2. vyd. – Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1990. – 71 s. : fotogr. – Jedermann je společný pseudonym pro Edu Kriseovou a Petra Příhodu.

112
PŘÍHODA, Petr – KRISEOVÁ, Eda – HABEL, Fritz Peter – KISTLER, Helmut: Ztracené dějiny / František Jedermann, Fritz Peter Habel, Helmut Kistler. – 1. vyd. – München : Tschechischer Nationalausschuß in Deutschland, 1987. – 173 s. – Jedermann je společný pseudonym pro Edu Kriseovou a Petra Příhodu.

113
PŘÍRUČKA o Německu : mezinárodní problematika Německa. 5, díl 4a, Problém odsunu Němců. – Praha : Ministerstvo zahraničních věcí, 1949. – 61 s. : tab., grafy.

114
PUST, Ingomar: Schreie aus der Hölle ungehört : das totgeschwiegene Drama der Sudetendeutschen. – Sersheim : Hartmann, 1996. – 172 s.

115
PUSTEJOVSKY, Otfrid: Die Konferenz von Potsdam und das Massaker von Aussig am 31. Juli 1945 : Untersuchung und Dokumentation. – München : Herbig, 2001. – 575 s.

116
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Konec česko-německého soužití v ústecké oblasti 1945–1948. – Ústí n.Labem : Univ. J. E. Purkyně, 1997. – 204 s. – (Acta Universitatis Purkynianae : Studia historica ; 25)

117
RADVANOVSKÝ, Zdeněk: Zur Vertreibung und Aussiedlung der Sudetendeutschen aus dem Grenzgebiet Nordwestböhmens in die sowjetische Besatzungszone Deutschlands in den Jahren 1945–1946. – Ústí n. Labem : Albis International, 1993. – 26 s.

118
RASCHHOFER, Hermann – KIMMINICH, Otto: Die Sudetenfrage : ihre völkerrechtliche Entwicklung vom Ersten Weltkrieg bis zum Gegenwart. – München : Olzog, 1988. – 352 s.

119
RICHTER, Karel: Češi a Němci v zrcadle dějin. 2, Květen 1938 – do dnešní doby. – Třebíč : Akcent, 1999. – 301 s. – (Fakta)

120
RICHTER, Karel: Sudety. – Praha : Fajma, 1994. – 199 s.

121
RŮŽIČKOVÁ, Naděžda: Odsun sudetských Němců z Československa v letech 1945–1946. – Ostrava : Item, 1992. – 18 s. – Pro předmět dějepis 8. a 9. roč.

122
SAILER, Herbert: Kaplitz : Geschichte eines Städchens im Böhmerwald : von Anfangen bis zur Vertreibung seiner deutschen Einwohner. – 3. korrig. Aufl. – Glasenbach : Sailer, 1998. – 200 s., obr.

123
SEIBT, Ferdinand: Německo a Čeští : Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy / Z něm. orig. přel. Petr Dvořáček. – Praha : Academia, 1996. – 464 s. – Orig. vyd.: *Deutschland und die Tschechen*, 4. aktual. Aufl., München 1998.

124
SCHICKSALSJAHRE der Tschechoslowakei 1945–1948 / Hrsg. v. Nikolaus Lobkowicz, Friedrich Prinz. – München ; Wien : Oldenbourg, 1981. – 181 s.

125
SCHMID, Karin: Staatsangehörigkeitsprobleme der Tschechoslowakei : eine Untersuchung sowie Dokumente zur Staatsangehörigkeit der deutschen Volkszugehörigen. – Berlin : Berlin-Verl., 1979. – 133 s.

126
SILAGI, Michael: Vertreibung und Staatsgehörigkeit. – Bonn : Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, 1999. – 166 s.

127
SKŘIVÁNEK, Milan: Odsun Němců ze Svitavska 1945–1947. – Hradec Králové : Historický klub, 1995. – 123 s., 8 s. obr. příl. – (Dissertationes historicae ; 4/1995)

128
SLEZÁK, Lubomír: Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce. – Brno : Blok, 1978. – 189 s. : fotogr., mapy, tab.

129
SMÍŘENÍ mezi Čechy a Němci = Versöhnung zwischen Tschechen und Deutschen. – Hannover : Kirchenamt der Evangelischen Kirche in Deutschland, 1996. – 59 s. – (EKD-Texte ; 60)

130
SMUTNÝ, Jaromír: Němci v Československu a jich odsun z republiky. – Londýn : Ústav E. Beneše, 1956. – 129 s. – (Doklady a rozpravy ; Sv. 26) – Vyd. též jako součást publ.: *Svědectví prezidentova kanceláře*, Praha, 1996, s. 251–334.

131
STANĚK, Tomáš: Odsun Němců z Československa 1945–1947. – Praha : Academia, 1991. – 536 s. : fotogr., tab., grafy.

132
STANĚK, Tomáš: Perzekuce 1945 : Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu–srpnu 1945. – Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1996. – 231 s.

133
STANĚK, Tomáš: Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa 1918–1948 : studijní materiál. – Ostrava : Amosium servis, 1992. – 111 s.

134
STANĚK, Tomáš: Tábory v českých zemích 1945–1948 / Vyd. Slezský ústav Slezského zemského muzea. – Šenov u Ostravy : Tilia, 1996. – 263 s. – Res. něm.

135
STRÁNSKÝ, Jaroslav: Odsun Němců z ČSR z hlediska národního i mezinárodního. 1. a 2. část rozpravy / Úvod Jaromír Smutný. – Londýn : Ústav E. Beneše, 1953. – 35 s. ; 65 s. – (Doklady a rozpravy ; Sv. 10 a 11)

136
SUDETENDEUTSCHE – Opfer und Täter : Verletzungen des Selbstbestimmungsrechts und ihre Folgen 1918–1982 / Hrsg. v. Leopold Grunwald. – Wien : Junius, 1983. – 116 s.

137
Die SUDETENDEUTSCHEN in Nordböhmen : Situation nach 1918, Vertreibung in die Sowjetische Besatzungszone und Ankunft in Sachsen 1945/46 : Beiträge eines gemeinsamen deutsch-tschechischen Kolloquiums Aussig an der Elbe [Ústí nad Labem], 11.6.1993 / Hrsg. v. Manfred Jahn. – Dresden : Sächsisches Druck- und Verlagshaus, 1993. – 86 s.

138
SUDETENDEUTSCHTUM gestern und heute : eine gesamtdeutsche Verpflichtung / Hrsg. v. Heinrich Kuhn ; Mit Beitr. v. Hans Schenk [u.a.]. – München : Aufstieg-Verl., 1986. – 188 s.

139
ŠEDIVÝ, Karel: Why we want to transfer the Germans. – Prague : Orbis, 1946. – 78 s.

140
TISÍC let česko-německých vztahů : data, jména a fakta k politickému, kulturnímu a církevnímu vývoji v českých zemích / Autoři: Franz Bauer, Horst Glassl, Hans-Joachim Hartel, Franz Machilek, Ernst Nittner, Rudolf Ohlbaum, Dieter Salomon ; Ed. Rudolf Kučera. – 2. rozš. a přeprac. vyd. – Praha : Panevropa, 1995. – 288 s.

141
TOMS, Jaroslav: Přehled vývoje česko-německých vztahů na území České republiky od 12. století do roku 1947. – Plzeň : Západočeská univ., 1993. – 136 s.

142
TSCHECHEN, Deutsche und der Zweite Weltkrieg : von der Schwere geschichtlicher Erfahrung und der Schwierigkeit ihrer Aufarbeitung / Hrsg. v. Robert Maier. – Hannover : Hahn, 1997. – 216 s. : il. – (Studien zur internationalen Schulbuchforschung)

143
TSCHECHISCHE Stimmen zur Vertreibung : Rückblick und aktuelle Tendenzen / Ausgew. und Komment. v. Franz Schäfer ; Beteil. Rudolf Kučera. – Bonn : Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, 1996. – 48 s.

144
Die TSCHECHOSLOWAKEI : das Ende einer Fehlkonstruktion : die sudetendeutsche Frage bleibt offen / Hrsg. v. Rolf-Josef Eibicht. – Berg : VGB, 1992. – 150 s. – (Deutsche Geschichte)

145
TURNWALD, Wilhelm K.: Renascence or Decline of Central Europe : the Sudeten German – Czech Problem / Transl. by Gerda Johannsen. – Munich : Wolf & Sohn, 1954. – 89 s.

146
ÜBERLACKER, Horst Rudolf: Die Zukunft Europas und das Sudetenland : Beiträge aus gesamtdeutscher Sicht zu Fragen des Rechts und der Politik. – Tübingen : Hohenrain, 1992. – 104 s.

147
VETTER, Theodor: Kein Schlußstrich : die Sudetendeutschen und die Tschechen in Geschichte und Gegenwart. – Wien : Amalthea, 1994. – 236 s.

148
VERFEINDETE Brüder an der Grenze: Böhmen (Mahren) Niederosterreich : die Zerstorung der Lebenseinheit „*Grenze*" 1938 bis 1948 : ein Forschungsprojekt. – Horn : Arge Region Kultur, 1995. – 247 s.

149
VERSTÄNDIGUNG der deutschen Vertriebenen mit den östlichen Nachbarn : Vergangenheit und Zukunft / Hrsg. v. Christof Dahm. – Bonn : Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, 1992. – 115 s.

150
Die VERTREIBUNG der Deutschen aus dem Osten : Ursachen, Ereignisse, Folgen / Mit Beitr. v. Hellmuth Auerbach [u.a.] ; Hrsg. v. Wolfgang Benz. – Aktual. Neuausg. – Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch, 1996. – 302 s.

151
VON Prag nach Sarajewo : Vertreibung und Wiedergutmachung / Hrsg. v. Roland Schnürch und Harald Thomas. – Graz : Stocker, 1996. – 143 s.

152
VYNÚTENÝ rozchod : vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938–1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou / Pre Slovensko-nemeckú komisiu a Česko-nemeckú komisiu historikov zost. Detlef Brandes, Edita Ivaničková, Jiří Pešek ; Vyd. Slovenská akadémia vied. – Bratislava : Veda, 1999. – 259 s. – Souběž. vyd. něm.: *Erzwungene Trennung*, Essen 1999.

153
Der WEG in die Katastrophe : deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938–1947 / Hrsg. v. Detlef Brandes, Václav Kural. – Essen : Klartext, 1994. – 265 s.

154
ZAYAS, Alfred M. de: Anmerkungen zur Vertreibung der Deutschen aus Osten. – 3. verbess. Aufl. – Stuttgart : Kohlhammer, 1993. – 228 s.

155
ZAYAS, Alfred M. de: Nemesis at Potsdam : the Anglo-Americans and the expulsion of the Germans : background, execution, consequences / Forew. by Robert Murphy. – 2. rev. ed. – London : Routledge & Kegan, 1979. – xxvii, 268 s. : il., příl. – Něm. vyd.: *Die Anglo-Amerikaner und die Vertreibung der Deutschen*, 9. erw. u. akt. Aufl., Frankfurt am Main 1996.

156
ZICH, František: Národnostní a etnické vztahy v českém pohraničí – obraz Čecha, Němce, Rakušana a Róma ve vědomí obyvatel. – Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1995. – 39 s. – (Working Papers ; 96:4)

157
ZTRACENÉ dějiny aneb ziemie odzyskane? = Verlorene Geschichte oder Wiedergewonnenes Land? : [Sympozium]. Praha, 13.3.1991–14.3.1991. / Úvod Jan Křen. – Praha : Goethe-Institut ; Ośródek kultury Polskiej, 1992. – iii, 129 s.

158
ZUR Geschichte der deutsch-tschechischen Beziehungen : eine Sammelschrift tschechischer Historiker aus dem Jahre 1980. – Berlin : b.n., 1985. – 280 s.

159
ZWETTLER, Otto: Češi a Němci v Čechách a na Moravě. 2. – Brno : Akademické nakl. Cerm, 1995. – 24 s.

II. Dokumenty, projevy

160
AHRENS, Wilfried: Verbrechen an Deutschen : Dokumente der Vertreibung. – 3. Aufl. – Bruckmühl : Ahrens, 1999. – 363 s.

161
BENEŠ, Edvard: Odsun Němců : výbor z paměti a projevů doplněný edičními přílohami / K vyd. připr. Věra Olivová. – Praha : Společnost Edvarda Beneše, 1995. – 103 s. – (Knižnice Společnosti Edvarda Beneše ; Sv. 8)

162
BENEŠ, Edvard: Odsun Němců z Československa : výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940–1947 / K vyd. připr. Karel Novotný ; Předml. Jan Křen. – Praha : Dita, 1996. – 237 s.

163
BERLÍNSKÁ konference tří mocností. – Praha : Svoboda, 1945. – 31 s. – (Knihovnička aktualit ; 12)

164
BÍLEK, Ferdinand: Dekrety presidenta republiky a nařízení československé zahraniční vlády, vyhlášené v londýnském Úředním věstníku čsl. / Sest. ... – Praha : Právnické knihkupectví a nakl., 1946. – 99 s.

165
Der „*BRUNNER Todesmarsch*" 1945 : die Vertreibung und Mißhandlung der Deutschen aus Brünn : eine Dokumentation / Zsgest. v. Hanns Herfl ; Hrsg. BRUNA, Heimatverband der Brünner in der Bundesrepublik Deutschland e. V. – Schwäbisch Gmünd : BHB-Verl., 1998. – 232 s.

166
CESTA ke Květnu : vznik lidové demokracie v Československu. I/1–2 / Miloš Klimek, Petr Lesjuk, Irena Malá, Vilém Prečan. – Praha : Nakl. Československé akademie věd, 1965. – 453 s. ; S. 457–795. – (Československo na cestě k socialismu : Dokumenty o vzniku a vývoji lidové demokracie v Československu do února 1948)

167
ČEŠI a sudetoněmecká otázka 1939–1945 : dokumenty / Ed. Jitka Vondrová. – Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1994. – 347 s.

168
DEKRETY presidenta republiky ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa a ze dne 20. července 1945 o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci. – Brno : Září, 1945. – 15 s. – (Knižnice *Času* ; Č. 1)

169
DEUTSCHES Vermögen im Ausland : internationale Vereinbarungen und ausländische Gesetzgebung. 1 / Bearb. v. Otto Böhmer, Konrad Duden, Hermann Jansen ; Hrsg. v. Bundesministerium der Justiz. – Köln : Verl. des Bundesanzeigers, 1951. – 480 s.

170
DOCUMENTS on the expulsion of the Germans from Eastern-Central-Europe. 4, The expulsion of the German Population from Czechoslovakia / Transl. by G. H. de Sausmarez [et al.]. – Bonn : Federal Ministry for Expellees, Refugees and War Victims, 1960. – xv, 579 s.

171
DOCUMENTS on the expulsion of the Sudeten Germans / Compil. and introd. by Wilhelm K. Turnwald ; Transl. by Gerda Johannsen. – Munich : Univ. Press, 1953. – xxix, 308 s.

172
DOKUMENTATION der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa. 4, Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei. 1–2. – München : Deutscher Taschenbuch Verl., 1984. – xiii, 357 s. ; xvi, 459 s.

173
DOKUMENTE zur Austreibung der Sudetendeutschen / Hrsg. v. der Arbeitsgemeinschaft zur Wahrung Sudetendeutscher Interessen ; Einl. und Bearb. v. Wilhelm Turnwald. – 4. Aufl. – München : Selbstverl., 1952. – 590 s. – České vyd. (výbor): *Slyšme i druhou stranu : dokumenty k vyhnání Němců z Českých zemí*, sest. Sidonia Dědinová, České Budějovice 1991.

174
DOKUMENTE zur Vertreibung der Sudetendeutschen. – München : Sudetendeutscher Rat, 1992. – 131 s. – (Mitteleuropäische Quellen und Dokumente ; Bd. 24)

175
FRANZEL, Emil: Die Vertreibung Sudetenland 1945–1946 : nach Dokumenten des Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte sowie Dokumenten aus dem Bundesarchiv in Koblenz, nach Fragebogenberichten des Bundesarchivs und Erlebnis- und Kreisberichten. – Unveränd. nach der Ausg. von 1967. – Landshut : Aufstieg, 1979. – 420 s., fotogr.

176
GRUNWALD, Leopold: Wir haben uns selbst aus Europa vertrieben : tschechische Selbstkritik an der Vertreibung der Sudetendeutschen : eine Dokumentation / Vorwort v. Heinrich Kuhn. – München : Verlagshaus Sudetenland, 1985. – 160 s. – (Veröffentlichungen des Sudetendeutschen Archivs ; Bd. 22)

177
HABEL, Fritz Peter: Dokumente zur Sudetenfrage. – München : A. Langen und G. Müller, 1984. – 21, 503 s. : il. – (Veröffentlichungen des Sudetendeutschen Archivs)

178
HABEL, Fritz Peter: Sudetoněmecká otázka : krátký obrys a dokumentace. – München : Sudetendeutscher Rat, 1985. – 36 s. – Orig. vyd.: *Die sudetendeutsche Frage*, München, 1983.

179
HAJDU, Vavro – LIŠKA, Ladislav – ŠNEJDÁREK, Antonín: Německá otázka 1945–1963 : dokumenty a materiály. – Praha : Nakl. polit. literatury, 1964. – 715 s.

180
INTOLERANCE : Češi, Němci a Židé na Ústecku 1938–1948 : edice dokumentů z fondů Archivu města Ústí nad Labem = Intoleranz : Tschechen, Deutsche und Juden in Aussig und Umgebung 1938–1948 : Edition der Dokumente aus den Beständen des Archivs der Stadt Aussig / K vyd. připr. Vladimír Kaiser ; Vyd. Archiv města Ústí nad Labem. – Ústí n.Labem : Albis international, 1998. – 159 s.

181
JECH, Karel – KAPLAN, Karel: Dekrety prezidenta republiky 1940–1945 : dokumenty. 1–2 / Vyd. Ústav pro soudobé dějiny ; Státní ústřední archiv. – Brno : Doplněk, 1995. – 475 s. ; S. 481–1071. : fotogr.

182
JUSTIZ im Dienste der Vergeltung : Erlebnisberichte und Dokumente über die Rechtsprechung der tschechoslowakischen Aussenordentlichen Volksgerichte gegen Deutsche (1945–48). – München : Wolf, 1962. – 127 s. – (Mitteleuropäische Quellen und Dokumente ; Bd. 6)

183
KOMU sluší omluva : Češi a sudetští Němci : dokumenty, fakta, svědectví. – Praha : Erika, 1992. – 227 s. : fotogr.

184
KONFISKACE nepřátelského majetku podle dekretu č. 108. – Praha : Tiskové odd. osidlovacího úřadu a Fondu národní obnovy, 1946. – 35 s. – (Nový domov ; Sv. 1)

185
KONFISKACE nepřátelského majetku podle dekretu presidenta republiky ze dne 25. října 1945, čís. 108 Sb. / Sest. Drahomíra Palečková. – Praha : Státní tiskárna, 1946. – 144 s.

186
KONFISKACE, správa a převod nepřátelského majetku : zákony, vyhlášky, směrnice a pokyny. – Praha : Fond národní obnovy, 1947. – 709 s.

187
NĚMCI ven! : brněnský pochod smrti 1945 : dokumentace = Die Deutschen raus! / Uspoř. Hanns Herfl, Erich Pillwein, Karl Walter Ziegler ; Přel. Jana Šlajchrtová ; Předml. Ján Mlynárik. – Praha : Dauphin, 2001. – 277 s.

188
ODSUN – die Vertreibung der Sudetendeutschen : Dokumentation zu Ursachen, Planung und Realisierung einer *„ethnischen Säuberung"* in der Mitte Europas 1848/49–1945/46. 1, Vom Völkerfrühling und Völkerzwist 1848/49 bis zum Münchner Abkommen 1938 und zur Errichtung des *„Protektorats Böhmen und Mähren"* 1939 = Vyhnání sudetských Němců : dokumentace o příčinách, plánování a realizaci *„etnické čistky"* ve středu Evropy 1848/49–1945/46. 1, Od probuzení národů a národnostních hádek 1848/49 k Mnichovské dohodě 1938 a zřízení *„Protektorátu Čechy a Morava"* 1939 / Hrsg. v. Roland J. Hoffmann, Alois Harasko. – München : Sudetendeutsches Archiv, 2000. – 944 s.

189
PRINZ, Friedrich: Ein Mythos zerbricht: Benes : Vortrag, gehalten anläßlich einer Veranstaltung des Sudetendeutschen Rates am 27.11.1991 im Sudetendeutschen Haus in München. – München : Sudetendeutsche Stiftung, 1991. – 36 s.

190
RACHE nicht, Gerechtigkeit : Geschichte und Leidensweg einer Volksgruppe : eine Dokumentation / Hrsg. v. Fritz Schattauer. – Stronsdorf : KFM, 1989. – 256 s.

191
REICHLING, Gerhard: Die deutschen Vertriebenen in Zahlen. 1, Umsiedler, Verschleppte, Vertriebene, Aussiedler 1940–1985. – Bonn : Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, 1986. – 72 s.

192
SBÍRKA dekretů presidenta republiky : souhrn všech dekretů, jež byly vydány. – Brno : Melantrich, 1945. – 237 s.

193
SEZNAM hledaných Němců a osob vyhoštěných z ČSR. – Praha : Kriminální ústředna, 1949. – 325 s.

194
SOUPIS archivních pramenů k dějinám Němců v České a Slovenské republice. 8, Internační tábory a sběrná střediska. 9, Archivní sbírky. 10, Ostatní / Z pověření české části Německo-české komise historiků k vyd. připr. Václav Babička. – Praha : Ministerstvo zahraničních věcí, 1995. – 153 s.

195
The SUDETEN German problem in international politics. – München : Universitätsbuchdruckerei und Verl., 1971. – 45 s., mapy.

196
Die SUDETENDEUTSCHE Frage : Entstehung, Entwicklung und Lösungsversuche 1918–1973 : Analysen und Dokumente / Hrsg. v. Wolfgang Götz. – Mainz : Hase und Koehler, 1974. – 230 s.

197
SUCHOMEL, Ludwig: Dokumentation über die Vertreibung der Deutschen aus dem Raum Wildenschwert [Ústí nad Orlicí] am 8. März 1946. – Idar-Oberstein : Selbstverl., 1996. – 46 s., obr.

198
THURICH, Eckart: Schwierige Nachbarschaften : Deutsche und Polen – Deutsche und Tschechen im 20. Jahrhundert : eine Darstellung in Dokumenten. – Stuttgart : Kohlhammer, 1990. – 204 s.

199
TRPKÝ úděl : výbor dokumentů k dějinám německé sociální demokracie v ČSR v letech 1937–1948 / Ed. Hana Mejdrová. – Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1997. – 260 s.

200
VERNER, Vladimír: Státní občanství : podle ústavního dekretu presidenta republiky ze dne 2. srpna 1945 č. 33 Sb. / Výklad podává... – 2. vyd. – Praha : Linhart, 1945. – 47 s. – (Sbírka právních pojednání ; Sv. 63)

201
Die VERTREIBUNG der deutschen Bevolkerung aus der Tschechoslowakei. 1–2 / Hrsg. Bundesministerium für Vertriebene Fluchtlinge und Kriegsgeschädigte. – Berlin : Hayn's Erben, 1957. – xiii, 357 s. ; xvi, 818 s. – (Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa ; Bd. IV/1–IV/2)

202
VERTREIBUNG und Flucht aus dem Kreis Tachau im Egerland : Schicksale in Berichten, Dokumenten und Bildern. 1–2 / Hrsg. v. Wolf-Dieter Hamperl. – Seebruck : Mediform, 1997. – 480 s. : il., mapa [sv. 1] ; Trostberg : Erdl, 1996. – 255 s. : il., mapy [sv. 2]

203
VERTREIBUNG und Vertreibungsverbrechen : 1945–1948 : Bericht des Bundesarchivs vom 28. Mai 1974 : Archivalien und ausgewählte Erlebnisberichte / Red. Silke Spieler. – Bonn : Kulturstiftung der Deutschen Vertriebenen, 1989. – 335 s.

204
VON Anfang an ungerecht : die Behandlung der sudetendeutschen Frage in der Tschechoslowakei : eine Dokumentation. – München : Tins, 1972. – 116 s. – (Mitteleuropäische Quellen und Dokumente ; Bd. 14)

205
VYSVĚTLIVKY k provádění dekretu presidenta republiky ze dne 20. července 1945 č. 28 Sb. o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci. – Praha : Ministerstvo zemědělství, 1945. – 55 s.

206
„Weil Sie Deutscher sind..." : Dokumente und Berichte zur Austreibung aus Südmähren 1945–1946 / Hrsg. v. Felix Bornemann. – 3. Aufl. – Stuttgart : Gstettner, 1980. – 208 s. : il.

III. Vzpomínky, svědectví, deníky

207
BECHER, Walter: Zeitzeuge : ein Lebensbericht. – München : Langen Müller, 1990. – 495 s. : fotogr.

208
DVORAK, Christa Anna: Aus Böhmen vertrieben, aus Sachsen geflohen, in Bayern heimisch geworden. – Passau : Andreas-Haller, 1997. – 83 s.

209
ECKELT, Gerda: Wo ist mein Heim, mein Vaterland / Předml. Jan Horský. – Ústí n. Labem : Albis international, 1997. – 240 s. : fotogr.

210
EFFERT, Gerold: Damals in Böhmen. – Husum : Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, 1996. – 93 s.

211
FIERZ, Olga: Kinderschicksale in den Wirren der Nachkriegszeit : eine Rettungsaktion für jüdische und deutsche Kinder 1945–1947 in der Tschechoslowakei. – Prag : Vitalis, 2000. – 312 s. : il. – České vyd. (výbor): *Dětské osudy z doby poválečné*, Praha 1992.

212
FILIP, Ota: Die stillen Toten unterm Klee : Wiedersehen mit Böhmen. – München : Langen Müller, 1992. – 224 s.

213
GEBERT, Siegfried: Gefesselt Leben in bewegten Zeiten : Erinnerungen eines Vertriebenen an Isergebirgsheimat, Zweiter Weltkrieg, Vertreibung, Neuanfang im Westen. – Kaufbeuren-Neugablonz : [vl.n.], 1999. – 213 s.

214
HELFERT, Erich Anton: Valley of the shadow : after the turmoil my heart cries no more. – Berkeley : Creative Arts Book, 1997. – xxii, 343 s.

215
HERGLOTZ, Heribert K.: Blätter aus dem Tagebuch eines Überlebenden. – Nürnberg : Preussler, 1999. – vi, 344 s.

216
HOŘKÉ loučení s Kopřivnicí : zážitky mezi útěkem a vyhnáním 1945–1946 = Bitter Abschied von Nesselsdorf : Erlebnisse zwischen Flucht und Vertreibung 1945–1946 / Vyd. Waltraud Schneider ; Přisp. Gertrude Schustala a Paul von Strobl-Albeg ; Úvod Hans Richter ; Z něm. orig. přel. Zdeněk Matula, Jan Navrátil a Karel Gold. – Kopřivnice : vl. n., 2001. – 42 s. : fotogr. – Orig. vyd.: *Bitter Abschied von Nesselsdorf*, Nürnberg 1996.

217
HÜBLER, Ursula: Meine Vertreibung aus Prag : Erinnerungen an den Prager Aufstand 1945. – München : Oldenbourg, 1991. – 147 s. – (Biographische Quellen zur deutschen Geschichte nach 1945 ; Bd. 11)

218
KOMENDA-SOENTGERATH, Olly: Im Schatten Prags. – Köln : Wissenschaft und Politik, 1990. – 118 s. – Angl. vyd.: *In the shadow of the Prague*, London 1996.

219
LANGER, Kurt: Dny strachu : Zpráva o „odsunu" sudetských Němců z Bruntálska / Přel. Milan Kubes. – Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992. – 72 s. – Orig. vyd.: *Tage der Angst*, Esslingen am Neckar 1990.

220
LETZTE Tage im Sudetenland / Hrsg. v. Walli Richter. – 2. Aufl. – München : Langen Müller, 1989. – 472 s.

221
LUDVÍK, Zbyněk – BUREŠ, Václav: Košický vládní program – narudlý počátek s rudým zakončením : zločiny proti lidskosti na území ČSR po roce 1945 a po únoru 1948 – kruté vzpomínky a svědkové století – vyprávění prominentů za mřížemi a dráty – dokumentace. – Frankfurt am Main : vl. n., 2001. – 424 s : fotogr.

222
PAUSEWANGOVÁ, Gudrun: Vzpomínám na Rozinkovou louku / Z něm. orig. přel. Vojtěch Terber. – Praha : Aurora, 2001. – 321 s. – Orig. vyd.: *Fern von der Rozinkawiese*, München 1994.

223
RAZUMOVSKY, Maria – RAZUMOVSKY, Daria – RAZUMOVSKY, Olga: Unser Abschied von der tschechischen Heimat : Tagebücher 1945–1946. – Wien : Böhlau, 2000. – 365 s.

224
REICHENBERGER, Emanuel J.: Sudetendeutsche Passion : für Wahrheit und Gerechtigkeit. – Kiel : Arndt, 1995. – 238 s.

225
RESCH-ROTHENBURG, Franz: Tage des Grauens : die Tragödie der Vertreibung. – Berg : VGB, 1995. – 317 s.

226
SCHELL, Margarete: Ein Tagebuch aus Prag 1945–46. – Kassel : Bundesministerium für Vertriebene, 1957. – 279 s., mapy. – (Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa)

227
SCHOLZ, Franz: Kollektivschuld und Vertreibung : kritische Bemerkungen eines Zeitzeugen. – Frankfurt am Main : Knecht, 1995. – 295 s.

228
SCHREIBER, Ludwig: Tragödie unserer Heimat. – Kiel : Arndt, 1997. – 294 s.

229
SCHWELLA, Eleonora: 50 let po vyhnání : *„Mami, jsou Němci horší než ostatní lidé?"* : zpráva o skutečné události. – Karlsruhe : Schwella, 1998. – 86 s. – Orig. vyd.: *50 Jahre nach der Vertreibung*, 3. Aufl., Karlsruhe 1996.

230
SVĚDKOVÉ zamlčené minulosti = Zeugen der verschwiegenen Vergangenheit. – Praha : Prago Media, 1995. – 109 s. ; obr. – Souběž. čes. a něm. text.

231
TÁBORSKÝ, Eduard: Prezident Beneš mezi Východem a Západem / Přel. Petr Valenta. – Praha : Mladá fronta, 1993. – 327 s. – (Archiv ; Sv. 69) – Orig. vyd.: *President Edvard Benes : between East and West, 1938–1948*, Stanford 1981.

232
URBAN, Ilse: Damals im Sudetenland : Schicksal einer Vertriebenen. – 2. Aufl. – Berlin : Frieling, 1995. – 92 s.

233
40 Jahre nach Flucht und Vertreibung : ... als der Exodus begann : Augenzeugen berichten / Hrsg. v. Hans-Ulrich Engel. – 2. Aufl. – Düsseldorf : Rau, 1985. – 155 s.

234
VOR 50 Jahres – 1945/46 : Flucht und Vertreibung / Nach Berichten zsgest. v. Kurt Görlich. – Meschede, 1996. – 48 s.

235
WAGNEROVÁ, Alena: Odsunuté vzpomínky : z vyprávění mých sudetoněmeckých generačních vrstevníků / Přel. Anna Rosová, Marie Karstenová, Alena Wagnerová. – Praha : Prostor, 1993. – 132 s. – (Obzor) – Orig. vyd.: *1945 waren sie Kinder*, Köln 1990.

236
WOJACZEKOVÁ-STEFFKEOVÁ, Elfriede: Ze země milované do země zaslíbené : vzpomínky z let 1945–1952 / Z něm. přel. Marie Reslová. – Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1995. – 162 s., il. – (Knihovna Střední Evropy ; Sv. 3)

237
WULFFEN, Barbara von: Urny plné medu : česká země – výprava do ztraceného času / Z něm. orig. přel. Božena Koseková. – Brno : Atlantis, 2001. – 218 s. – Orig. vyd.: *Urnen voll Honig*, Frankfurt am Main 1991.

238
ZHOŘ, Antonín: Vzpomínky na školní rok 1946–47. – Praha : Komenium, 1947. – 32 s. : fotogr.

IV. Ohlas v literatuře, bibliografie

239
FLUCHT und Vertreibung in der deutschen Literatur / Hrsg. v. Sascha Feuchert. – Frankfurt am Main : Wien : Lang, 2001. – 355 s.

240
FLUCHT und Vertreibung in der Literatur nach 1945 / Hrsg. v. Frank-Lothar Kroll. – Berlin : Gebr. Mann, 1997. – 162 s.

241
GOLLOVÁ, Miroslava: Bibliografie regionálních bohemik v západoněmecké publicistice za léta 1945–1966. 1–2. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1971. – 279 s. ; S. 280–578.

242
HELBIG, Louis Ferdinand: Der ungeheure Verlust : Flucht und Vertreibung in der deutschsprachigen Belletristik der Nachkriegszeit. – 2. Aufl. – Wiesbaden : Harrassowitz, 1989. – 295 s.

243
LANDSCHAFTEN der Erinnerung : Flucht und Vertreibung aus deutscher, polnischer und tschechischer Sicht / Hrsg. v. Elke Mehnert. – Frankfurt am Main : Lang, 2001. – 464 s.

244
MICHALÁKOVÁ, Irena: Bibliografie Chebsko 1945–1948. – Cheb : Chebské muzeum, 2001. – 112 s.

245
VERTRIEBEN... : literarische Zeugnisse von Flucht und Vertreibung : eine Auswahl aus Romanen, Erzählungen, Gedichten, Tagebücher und Zeichnungen der Jahre 1945–1985 / Gesamm. v. Ernst-Edmund Keil ; Mit einem hist. Exkurs v. Hans-Werner Rautenberg. – Bonn : Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, 1992. – 349 s. : il.

V. Nepublikované práce (disertační, diplomové, magisterské ap.)

246
BAJGER, Lubomír: Odsun Němců z ostravské průmyslové oblasti : vliv odsunu Němců na lidnatost a pracovní trh oblasti. – Brno : Univ. J. E. Purkyně, Filozofická fak., 1967. – 113 s., 26 s. příl. – Disertační práce.

247
DVOŘÁK, Tomáš: Německé obyvatelstvo v okrese Jáchymov v letech 1945–1950 / Ved. práce Libor Vykoupil. – Brno : Masarykova univ., Filozofická fak., Historický ústav, 1999. – 144 s., příl. – Diplomová práce.

248
HANYŠOVÁ, Milada: Odsun Němců a osídlování Jáchymovska a Nejdecka v letech 1945–1947. – Praha : Univ. Karlova, Filozofická fak., 1967. – 155 s., příl. – Diplomová práce.

249
HEJNIC, Jan: Češi a Němci v Liberci ve stínu odsunových událostí / Ved. práce Jaroslav Kučera. – Praha : Univ. Karlova, Fak. sociálních věd, 1999. – 39 s. – Bakalářská práce.

250
HEŘMÁNEK, Viktor: Sudetští Němci na Trutnovsku (1880–1991). – Praha : Univ. Karlova, Přírodovědecká fak., Katedra ekonomické a regionální geografie, 1994. – 41 listů, mapy, grafy, tab. – Diplomová práce.

251
HORNÍK, Luboš: Osídlování Děčínska v letech 1945–1952 ve světle místních matrik / Ved. práce Zdeněk Radvanovský. – Ústí n.Labem : Univ. J. E. Purkyně, Pegagogická fak., Katedra historie, 1997. – 126 listů : tab., grafy. – Diplomová práce.

252
HRAZDIRA, Jiří: Internační tábor Ústí nad Labem 1945–1947 / Ved. práce Zdeněk Radvanovský. – Ústí n.Labem : Univ. J. E. Purkyně, Pedagogická fak., Katedra historie, 1994. – 59 listů, příl. – Diplomová práce.

253
CHLOUBOVÁ, Kateřina: Internační, sběrné a pracovní tábory na Děčínsku po druhé světové válce / Ved. práce Zdeněk Radvanovský. – Ústí n.Labem : Univ. J. E. Purkyně, Pedagogická fak., Katedra historie, 1995. – 57 listů, obr. příl. – Diplomová práce.

254
JEGROVÁ, Alena: Odsun Němců z Československa a snahy o jejich rozptýlení ve vnitrozemí v letech 1945–1950 na příkladu současného okresu Teplice / Ved. práce Zdeněk Radvanovský. – Ústí n.Labem : Univ. J. E. Purkyně, Pedagogická fak., Katedra historie, 1994. – 62 listů, příl. – Diplomová práce.

255
JELÍNEK, Pavel: Právní aspekty řešení odsunu německého obyvatelstva po roce 1945 / Školitel Miloslav Doležal. – Praha : Univ. Karlova, Právnická fak., 1996. – 128 s., příl. – Disertační práce.

256
KOČOVÁ, Kateřina: Tábor ve Stráži nad Nisou a odsun Němců / Ved. práce Zdeněk Radvanovský. – Ústí n.Labem : Univ. J. E. Purkyně, Pedagogická fak., Katedra historie, 1998. – 73 listů, příl. – Diplomová práce.

257
KROČA, Jan: Odsun Němců a Karlovarsko. – Praha : Univ. Karlova, Filozofická fak., Katedra hospodářských a sociálních dějin, 1993. – 120 s., příl. – Diplomová práce.

258
KŘIVÁNEK, Roman: Příspěvek k odsunu Němců ze soudního okresu Jihlava / Ved. práce Jaroslav Vaculík. – Brno : Masarykova univ., Pedag. fak., Katedra historie, 1994. – 79 s., obr. – Diplomová práce.

259
LEGNEROVÁ, Blanka: Poválečná léta 1945–1947 v průmyslovém pohraničním městě Vejprty / Ved. práce Zdeněk Radvanovský. – Ústí n. Labem : Univ. J. E. Purkyně, Pedagogická fak., Katedra historie, 1999. – 87 listů, příl. – Diplomová práce.

260
MICHELFEIT, Christine: Die Vertreibung der Sudetendeutschen im Spiegel der Literatur. – Innsbruck : Univ. Innsbruck, 1995. – 261 s. – Disertační práce.

261
MOCZERNIUKOVÁ, Ingrid: Tři české prózy o odsunu sudetských Němců : Václav Řezáč: Nástup, Jaroslav Durych: Boží duha, Vladimír Körner: Adelheid / Ved. práce Jiří Trávníček. – Brno : Masarykova univ., Filozofická fak., 1996. – 80 s. – Diplomová práce.

262
MOTL, Marek: Dekrety prezidenta v právním řádu poválečné ČSR / Ved. práce Ladislav Soukup. – Praha : Univ. Karlova, Právnická fak., Katedra právních dějin, 2001. – 54 s. – Diplomová práce.

263
PAČÍSKOVÁ, Dana: Poválečná vesnice na Novobystřicku : k problematice zaniklých obcí v pohraničním pásmu / Ved. práce Josef Bluml. – České Budějovice : Jihočeská univ., Pedagogická fak., Historický ústav, 2000. – 152 s., 34 s. příl. – Diplomová práce.

264
PAPÍRNIKOVÁ, Petra: Činnost internačního střediska v Chomutově v letech 1945–1947 / Ved. práce Zdeněk Radvanovský. – Ústí n. Labem : Univ. J. E. Purkyně, Pedagogická fak., Katedra historie, 1998. – 48 listů, příl. – Diplomová práce.

265
PAVLÍČEK, Martin: Fulnecko v letech 1938–1948 / Ved. práce Zdeněk Jirásek. – Opava : Slezská univ., Filozoficko-přírodovědecká fak., Ústav historie a muzeologie, 1998. – Magisterská práce.

266
PINKAVA, Luděk: Situace na Broumovsku při vyhnání Němců v roce 1945 / Ved. práce Ján Mlynárik. – Praha : Univ. Karlova, Filozofická fak., Ústav českých dějin, 1997. – 75 s. – Diplomová práce.

267
PITHARTOVÁ, Klára: Paměť a zapomnění : současný stav paměti a zapomínání na dobu odsunů a osidlování pohraničí po druhé světové válce v severočeském pohraničí / Ved. práce Jan Pargač. – Praha : Univ. Karlova, Filozofická fak., Ústav etnologie, 1998. – 103 s. – Diplomová práce.

268
POKORNÝ, Martin: Odsun Němců z Československa a snahy o jejich rozptýlení ve vnitrozemí v letech 1945–1950 na příkladu okresu Jablonec nad Nisou / Ved. práce Zdeněk Radvanovský. – Ústí n. Labem : Univ. J. E. Purkyně, Pedagogická fak., Katedra historie, 1994. – 79 listů, příl. – Diplomová práce.

269
POLÁKOVÁ, Jenny: Ilse Tielschová-Felzmannová v kontextu německy psané literatury o válce a odsunu. – Brno : Masarykova univ., Filozofická fak., 1994. – 249 s. – Disertační práce.

270
POULOVÁ, Lada: Poličsko v letech 1939–1948 / Ved. práce Zdeněk Jirásek. – Opava : Slezská univ., Filozoficko-přírodovědecká fak., Ústav historie a muzeologie, 1998. – Magisterská práce.

271
PTÁČKOVÁ, Marta: Jaromír Merhaut : Čech, který se stal „Němcem" : nástin osudu jednoho člověka české národnosti, ale říšské státní příslušnosti v letech 1945–1947 a německá problematika na poválečném Novostrašecku v kontextu celospolečenské situace / Ved. práce Leoš Šatava. – Praha : Univ. Karlova, Filozofická fak., Ústav etnologie, 1998. – 114 s. – Diplomová práce.

272
SANTNER, Jaroslav: Odsun Němců z Kadaňska 1945–1947 / Ved. práce Kateřina Mertová. – Ústí n. Labem : Univ. J. E. Purkyně, Pedagogická fak., Katedra historie, 1996. – 90 listů, příl. – Diplomová práce.

273
SCHALLNER, Dieter: Konec soužití : vysídlení Němců z jihlavského jazykového ostrůvku / Ved. práce Eduard Kubů. – Praha : Univ. Karlova, Filozofická fak., Katedra hospodářských a sociálních dějin, 1993. – 101 s. – Diplomová práce.

274
SEHNALÍKOVÁ, Martina: Sudetoněmecký problém – historie a současnost / Ved. práce Jiří Nolč. – Brno : Masarykova univ., Pedag. fak., Katedra filozofie a občanské výchovy, 2001. – 83 listů. – Diplomová práce.

275
SIROVÁTKO, Tomáš: Londýnské dekrety prezidenta republiky / Ved. práce Jan Kuklík. – Praha : Univ. Karlova, Právnická fak., Katedra právních dějin, 2000. – 41 s., 13 s. příl. – Diplomová práce.

276
SOBOTKA, Petr: Odsun Němců z Brna : 1945–1947 / Ved. práce Libor Vykoupil. – Brno : Masarykova univ., Filozofická fak., 1997. – 117 s., příl. – Diplomová práce.

277
ŠMÍDOVÁ, Zdenka: Odsun Němců z Frývaldovska po roce 1945 / Ved. práce Ctibor Nečas. – Brno : Masarykova univ., Filozofická fak., 1992. – 92 s., obr. příl. – Diplomová práce.

278
TEJKL, Luboš: Německé obyvatelstvo na Lanškrounsku a jeho vyhnání. – Hradec Králové : Vysoká škola pedagogická, 1992. – 126 s., příl. – Diplomová práce.

279
VANIŠOVÁ, Marie: Odsun Němců na Písecku v letech 1945–1948 / Ved. práce Robert Kvaček. – Praha : Univ. Karlova, Filozofická fak., Ústav českých dějin, 2000. – 149 s., tab. – Diplomová práce.

280
VOSÁLA, Jiří: Odsun Němců z Československa a snahy o jejich rozptýlení ve vnitrozemí v letech 1945–1950 na příkladu okresu Česká Lípa / Ved. práce Zdeněk Radvanovský. – Ústí n.Labem : Univ. J. E. Purkyně, Pedagogická fak., Katedra historie, 1994. – 66 listů, příl. – Diplomová práce.

281
ZÁPOTOCKÁ, Kristýna: Správní aspekty odsunu Němců a zemědělského osidlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce : analýza odsunu Němců a zemědělského osidlování na okrese Litoměřice. – Praha : Univ. Karlova, Filozofická fak., Katedra pomocných věd historických a archivního studia, 1983. – 145 s., obr., mapy. – Diplomová práce.

282
ZAVŘELOVÁ, Dana: Odsun Němců z Československa / Ved. práce Miloslav Doležal. – Praha : Univ. Karlova, Právnická fak., Katedra právních dějin, 1999. – 48 s. – Diplomová práce.

283
ZBORNIKOVÁ, Alena: Odsun sudetských Němců z Kraslicka. – Plzeň : Západočeská univ., Právnická fak., 2000. – 100 s. – Rigorózní práce.

284
ZNOY, Cornelia: Die Vertreibung der Sudetendeutschen nach Österreich 1945/46 : unter besonderer Berücksichtigung der Bundesländer Wien und Niederösterreich. – Wien : Univ. Wien, 1995. – 201 s., il. – Diplomová práce.

285
ŽIPPAIOVÁ, Lucie: Vysídlení Němců z okresu Sokolov v letech 1945–1947 / Ved. práce Ján Mlynárik. – Praha : Univ. Karlova, Filozofická fak., Ústav českých dějin, 1995. – 125, xv s. – Diplomová práce.

AUTORSKÝ REJSTŘÍK

AHRENS, Wilfried 160
ALEXANDER, Manfred 41
ARNDT, Werner 2
AUERBACH, Hellmuth 150
BABIČKA, Václav 194
BACHSTEIN, Martin K. 3
BAJGER, Lubomír 246
BAUER, Franz 140
BEDNÁŘ, František 4
BECHER, Walter 207
BENEŠ, Edvard 161, 162
BENZ, Wolfgang 150
BEUSHAUSEN, Reiner 33
BEZEMEK, Ernst 97
BÍLEK, Ferdinand 164
BIMAN, Stanislav 6
BLASCHKA, Walfried 44
BLUMENWITZ, Dieter 95
BLUML, Josef 263
BÖDDEKER, Günter 7
BOHEMUS viz
  BROD, Toman 62
  DOLEŽAL, Jiří 62
  OTÁHAL, Milan 62
  PITHART, Petr 62
  POJAR, Miloš 62
  PŘÍHODA, Petr 62
BÖHMER, Otto 169
BORNEMANN, Felix 206
BOSL, Karl 9
BRAND, Walter 10
BRANDES, Detlef 11, 152, 153
BRANDTNER, Andreas Johannes 83
BROD, Toman 62
BRÜGEL, Johann Wolfgang 12
BUREŠ, Miloslav 102
BUREŠ, Václav 221
BŮŽEK, Václav 69
CÍLEK, Roman 6
ČELOVSKÝ, Bořivoj 16
ČERNÝ, Bohumil 24
DAHM, Christof 149
DĚDINOVÁ, Sidonia 27, 173
DEJMEK, Jindřich 28
DOLEŽAL, Jiří 62
DOLEŽAL, Miloslav 255, 282
DRABEK, Anna M. 92
DRTINA, Prokop 34
DUDEN, Konrad 169
DVORAK, Christa Anna 208
DVOŘÁK, Tomáš 247
ECKELT, Gerda 209
EFFERT, Gerold 210
EIBICHT, Rolf-Josef 43, 144
ELSINGER, Reiner 36, 44
ENGEL, Hans-Ulrich 233
ERMACORA, Felix 37
ERTL, Karl Hans 38
FALTYS, Antonín 39
FAUST, Fritz 40
FEUCHERT, Sascha 239
FIERZ, Olga 211
FILIP, Ota 212
FRANZEL, Emil 175
FRANZEN, K. Erik 82
FRODL, Gerald 44
GEBERT, Siegfried 213
GLASSL, Horst 140
GOLLOVÁ, Miroslava 241
GÖRLICH, Kurt 234
GÖTZ, Wolfgang 196
GRILL, Richard 45
GROUŠL, Josef 39
GRÜNWALD, Leopold 136, 176
HABEL, Fritz Peter 46, 112, 177, 178
HAHNOVÁ, Eva 47
HAJDU, Vavro 179
HÁJEK, Miloš 62
HAMPERL, Wolf-Dieter 202
HANYŠOVÁ, Milada 248
HARASKO, Alois 188
HÄRTEL, Hans-Joachim 140
HASELSTEINER, Horst 92
HAUNER, Milan 48
HEJNIC, Jan 249
HELBIG, Louis Ferdinand 242
HELFERT, Erich Anton 214
HERBEN, Ivan 34
HEREL, Hanns 165, 187
HERGLOTZ, Heribert K. 215
HEŘMANEK, Viktor 250
HEUMOS, Peter 49
HILF, Rudolf 50
HOFFMANN, Roland J. 188

HOFMANN, Miroslav 102
HOCHBERGER, Hunna 51
HORNÍK, Luboš 251
HORSKÝ, Jan 209
HOŘÍNEK, Milan 35
HOUŽVIČKA, Václav 52
HRABOVEC, Emília 41, 53
HRADILOVÁ, Jana 54
HRAZDÍRA, Jiří 252
HRUŠKA, Emil 51
HÚBL, Milan 54, 62
HÜBLER, Ursula 217
HÝBL,František 56
CHLOUBOVÁ, Kateřina 253
CHRIST, Herbert 57
CHURAŇ, Milan 58
CHVOJNICKÝ, F. 59
IVANIČKOVÁ, Edita 152
JAHN, Manfred 137
JAKSCH, Wenzel 60, 61
JANSEN, Hermann 169
JEDERMANN, František v i z PŘÍHODA, Petr - KRISEOVÁ, Eda 111, 112
JEGROVÁ, Alena 254
JECH, Karel 181
JELÍNEK, Pavel 255
JEŘÁBEK, Milan 52
JIRÁSEK, Zdeněk 265, 270
KAISER, Vladimír 180
KAISEROVÁ, Kristina 15
KAPLAN, Karel 63, 181
KASTNER, Quido 64
KASTORY, Andrzej 65
KEIL, Ernst-Edmund 245
KIMMINICH, Otto 66, 118
KISTLER, Helmut 112
KLEINING, Gerd 67
KLIMEK, Miloš 166
KOCIAN, Jiří 68
KOČOVÁ, Kateřina 256
KOHOUT, Luboš 62
KOMÁRKOVÁ, Božena 62
KOMENDA-SOENTGERATH, Olly 218
KOMLOSYOVÁ, Andrea 69
KORN, Ernst 27
KOTZIAN, Ortfried 71
KOVÁČ, Dušan 72
KŐVESDI, János 5
KRÁL, Václav 73
KRAUSS, Karl-Peter 1
KRISEOVÁ, Eda 111, 112
KROČA, Jan 257
KROLL, Frank-Lothar 240
KŘEN, Jan 24, 62, 157, 162
KŘIVÁNEK, Roman 258
KUBES, Milan 25
KUBŮ, Eduard 273
KUČERA, Jaroslav 74, 75, 76, 249
KUČERA, Rudolf 77, 140, 143
KUHN, Heinrich 138, 176
KUKLÍK, Jan 28, 275
KURAL, Václav 14, 24, 62, 78, 79, 80, 153
KVAČEK, Robert 279
KVASNIČKA, Václav 81
LADNER, Walfried 44
LANGER, Kurt 44, 219
LEGNEROVÁ, Blanka 259
LEMBERG, Hans 11, 82
LESJUK, Petr 166
LINSBAUER, Andrea 83
LISKA, Ladislav 179
LOBKOWICZ, Nikolaus 124
LONGIN, Franz 44
LUDVÍK, Zbyněk 221
LUŽA, Radomír 84, 85
MACHILEK, Franz 140
MAIER, Robert 142
MALÁ, Irena 166
MANDLER, Emanuel 86
MASKUS, Rudi 87
MEHNERT, Elke 243
MEJDROVÁ, Hana 199
MERTOVA, Kateřina 272
MEZNÍK, Jaroslav 62
MICHALÁKOVÁ, Irena 244
MICHELFEIT, Christine 260
MLYNÁRIK, Ján 88, 89, 187, 266, 285
MOCZERNIUKOVÁ, Ingrid 261
MOTL, Marek 262
MÜLLER, Uwe 95
MURPHY, Robert 155
NAIMARK, Norman M. 90
NAWRATIL, Heinz 93
NEČAS, Ctibor 277
NĚMEC, Václav 94
NĚMEČEK, Jan 28

NEUBAUER, Franz 95
NIELSEN, Frederic W. 98
NITTNER, Ernst 29, 140
NOLČ, Jiří 274
NOVÁČEK, Silvestr 99
NOVÁK, Vladimír 39
NOVOTNÝ, Karel 162
OHLBAUM, Rudolf 140
OLBERT, Franz 32
OLIVOVÁ, Věra 161
OPAT, Jaroslav 62
OTAHAL, Milan 24, 62
PAČÍSKOVÁ, Dana 263
PAIKERT, G. C. 101
PALEČKOVÁ, Drahomíra 185
PAPÍRNÍKOVÁ, Petra 264
PARGAČ, Jan 267
PAUL, Ernst 102
PAUSEWANGOVÁ, Gudrun 222
PAVLÍČEK, Martin 265
PEROUTKA, Ferdinand 103
PEŠEK, Jiří 152
PICEK, Jan 104
PILLWEIN, Erich 187
PINKAVA, Luděk 266
PITHART, Petr 26, 62
PITHARTOVÁ, Klára 267
PITTER, Přemysl 105
PLASCHKA, Richard G. 92
POJAR, Miloš 62
POKORNÝ, Martin 268
POLÁKOVÁ, Jenny 269
POLONCARZ, Marek 106
POTZSCH, Horst 31
POULOVÁ, Lada 270
PRADE, Gerd Rudolf 107
PREČAN, Vilém 166
PRINZ, Friedrich 8, 124, 189
PROCHÁZKA, Jan 109
PROUZA, Petr 32
PŘÍHODA, Petr 26, 62, 111, 112
PTÁČKOVÁ, Marta 271
PUST, Ingomar 114
PUSTEJOVSKY, Otfrid 115
RADVANOVSKÝ, Zdeněk 116, 117, 251, 252, 253, 254, 256, 259, 264, 268, 280
RASCHHOFER, Hermann 118
RAUTENBERG, Hans-Werner 245
RAZUMOVSKY, Daria 223
RAZUMOVSKY, Maria 223
RAZUMOVSKY, Olga 223
REICHENBERGER, Emanuel J. 224
REICHLING, Gerhard 191
REITZER, Almar 60
RESCH-ROTHENBURG, Franz 225
RICHTER, Hans 216
RICHTER, Karel 119, 120
RICHTER, Walli 220
ROSNER, Villibald 97
RŮŽIČKOVÁ, Naděžda 121
ŘEZANKOVÁ, Ivona 14
SAILER, Herbert 122
SALOMON, Dieter 140
SANTNER, Jaroslav 272
SEHNALÍKOVÁ, Martina 274
SEIBT, Ferdinand 123
SCHÄFER, Franz 143
SCHALLNER, Dieter 273
SCHATTAUER, Fritz 190
SCHELL, Margarete 226
SCHENK, Hans 138
SCHMIDT, Karin 125
SCHNEIDER, Waltraud 216
SCHNÜRCH, Roland 151
SCHOLZ, Franz 227
SCHREIBER, Ludwig 228
SCHÜLLER, Carola 31
SCHUSTALA, Gertrude 216
SCHWELLA, Eleonora 229
SILAGI, Michael 126
SIROVÁTKO, Tomáš 275
SKŘIVÁNEK, Milan 127
SLEZÁK, Lubomír 128
SMUTNÝ, Jaromír 130, 135
SOBOTKA, Petr 276
SOUKUP, Ladislav 262
SPIELER, Silke 203
STANĚK, Tomáš 131, 132, 133, 134
STRANSKÝ, Jaroslav 135
STREIBEL, Robert 41
STROBL-ALBEG, Paul von 216
SUCHOMEL, Ludwig 197
SUPPAN, Arnold 92
SVATEK, František 69
ŠAMALÍK, František 55
ŠATAVA, Leoš 271

ŠEDIVÝ, Karel 139
ŠIMSA, Jan 62
ŠMÍDOVÁ, Zdenka 277
ŠNEJDÁREK, Antonín 179
ŠTĚPÁNEK, Vladimír 110
ŠUSTROVÁ, Ivana 25
TÁBORSKÝ, Eduard 231
TEJKL, Luboš 278
THOMAS, Harald 151
THURICH, Eckart 198
TOMS, Jaroslav 141
TRÁVNÍČEK, Jiří 261
TURNWALD, Wilhelm K. 145, 171, 173
UBERLACKER, Horst Rudolf 146
URBAN, Ilse 232
VACULÍK, Jaroslav 258
VANIŠOVÁ, Marie 279
VEITER, Theodor 147
VERNER, Vladimír 200
VONDROVÁ, Jitka 167
VOSÁLA, Jiří 280
VRABEC, Václav 62
VYDRÁŘ, Josef 62
VYKOUPIL, Libor 247, 276
WAGNEROVÁ, Alena 235
WEIKERT, Josef 97
WEISZ, Franz 36
WICHARD, Rudo 30
WOJACZEKOVÁ-STEFFKEOVÁ, Elfriede 236
WULFFEN, Barbara von 237
ZAYAS, Alfred M. de 154, 155
ZÁPOTOCKÁ, Kristýna 281
ZAVŘELOVÁ, Dana 282
ZBORNÍKOVÁ, Alena 283
ZHOŘ, Antonín 238
ZIEGLER, Karl Walter 187
ZICH, František 52, 156
ZNOY, Cornelia 284
ZWETTLER, Otto 159
ŽIPPAIOVÁ, Lucie 285

NÁZVOVÝ REJSTŘÍK

Die Abgeschobene Geschichte 26
Angekommen! - Angenommen? 1
Die Anglo-Amerikaner und... 155
Anmerkungen zur Vertreibung... 154
Aus Böhmen vertrieben, ... 208
Benesch und der Volkermord... 57
Benesch war gewarnt! 60
Berlínská konference tří mocností 163
Bibliografie Chebsko 1945–1948 244
Bibliografie regionálních bohemik... 241
Bitter Abschied von Nesselsdorf 216
Blätter aus dem Tagebuch... 215
Böhmen und Mähren 8
Böhmen und Sachsen im Wandel... 15
Die Brünner Deutschen... 13
Der „Brünner Todesmarsch" 1945 165
Causa Danubius 88
Cesta do katastrofy 14
Cesta Evropy do Postupimi 61
Cesta ke Květnu 166
Czechs and Germans 48
Čechy a Sasko v proměnách dějin 15
Česko-německé vztahy: česká stanoviska 17
Česko-německé vztahy 1945–2000 18
Češi a Němci 77
Češi a Němci cestou dialogu 19
Češi a Němci dříve a dnes 20
Češi a Němci historická tabu 21
Češi a Němci nová naděje? 32
Češi a Němci v Čechách a na Moravě 159
Češi a Němci v Liberci... 249
Češi a Němci v zrcadle dějin 119
Češi a Němci věční sousedé 22
Češi a Němci ztracené dějiny? 23
Češi a sudetoněmecká otázka... 167
Češi i Němci 86
Češi, Němci, odsun 24
Češi, Slováci a jejich sousedé 55
Češi ve Střední Evropě 25
Činnost internačního střediska v Chomutově... 264
Čítanka odsunutých dějin 26
Damals im Sudetenland 232

Damals in Böhmen 210
Dekrety presidenta republiky... 164
Dekrety prezidenta republiky 1940–1945 181
Dekrety prezidenta v právním řádu... 262
Dětské osudy z doby poválečné 211
Deutsch-tschechische Geschichte... 29
Der deutsche Hegemonialanspruch 51
Deutsche – Polen – Tschechen 30
Deutsche und Tschechen 31, 50
Deutsche und Tschechen neue Hoffnung? 32
Deutsche und Tschechen Weg des Dialogs 19
Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947 73
Die Deutschen raus! 187
Die deutschen Vertriebenen in Zahlen 191
Deutsches Vermögen im Ausland 169
Deutschland und die Tschechen 123
Die Diskussion über die Vertreibung... 33
Dny strachu 219
Documents on the expulsion of the Germans from Eastern-Central Europe 170
Documents of the expulsion of the Sudeten Germans 171
Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa 172
Dokumentation über die Vertreibung der Deutschen aus dem Raum... 197
Dokumente zur Austreibung der Sudetendeutschen 173
Dokumente zur Sudetenfrage 177
Dokumente zur Vertreibung der Sudetendeutschen 174
Durch Wahrheit zur Versöhnung 35
Edvard Beneš – der Liquidator 27
Edvard Beneš elnöki dekrétumai, ... 5
Edvard Beneš Präsidentdekrete oder... 5
Ein Mythos zerbricht: Benes 189
Erzwungene Trennung 152
Es begann in Prag 45
Es gibt nicht nur ein Lidice 102
Europas Weg nach Potsdam 61
Fern von der Rozinkawiese 222
Fires of hatred 90
Die Flucht und Vertreibung 2
Flucht und Vertreibung – zwischen Aufrechnung und Verdrängung 41
Flucht und Vertreibung in der deutschen Literatur 239
Flucht und Vertreibung in der Literatur nach 1945 240
Die Flüchtlinge 7
Fulnecko v letech 1938–1948 265
50 Jahre nach der Vertreibung 229
50 Jahre nach Flucht und Vertreibung 1945–1995 42
50 Jahre Vertreibung – der Völkermord... 43
50 Jahre Vertreibung aus Südmähren 44
Für einen Neuanfang 96
Gefesselt Leben in bewegten Zeiten 213
The German Exodus 101
„Der Hai nie wieder so stark sein" 74
Heimat und Exil 49
Die historische Ursachen der Vertreibung... 36
Hořké loučení s Kopřivnicí 216
Ilse Tielschová-Felzmannová v kontextu... 269
Im Schatten Prags 218
In the shadow of the Prague 218
Internační, sběrné a pracovní tábory... 253
Internační tábor pro německé... 106
Internační tábor Ústí nad Labem... 252
Intolerance 180
Intoleranz 180
Das Jahr 1945 in der Tschechoslowakei 9
Jaromír Merhaut 271
Justiz im Dienste der Vergeltung 182
K dějinám česko-německých vztahů 62
Kapitoly z dějin střední Evropy 77
Kaplitz 122
Kauza tzv. Benešovy dekrety 28
Kein Schlußstrich 147
Kinderschicksale in den Wirren... 211
Kollektivschuld und Vertreibung 227
Komu sluší omluva 183
Konec česko-německého soužití ... 116
Konec soužití 273
Die Konferenz von Potsdam und das Massaker von Aussig... 115
Konfiskace majetku nepřátel... 109
Konfiskace nepřátelského majetku... 184, 185
Konfiskace, správa a převod nepřátelského majetku 186
Konfliktgemeinschaft, Katastrophe, ... 70
Konfliktní společenství, katastrofa, ... 70
Košický vládní program... 221

Krajanské organizace sudetských Němců v SRN 78
Kulturen an der Grenze 69
Kultury na hranici 69
Landschaften der Erinnerung 243
Letzte Tage im Sudetenland 220
Ladice – Brno – Ústí nad Labem 102
Londýnské dekrety prezidenta republiky 275
Meine Vertreibung aus Prag 217
Místo společenství – konflikt! 79
Mnichovský syndrom 16
My a Němci 34
Národnostní a etnické vztahy... 156
Nationale Frage und Vertreibung... 91
Nationale Frage und Vertreibung... 92
Němci a Češi 50
Němci v Československu... 130
Němci ven! 187
Německá otázka 1945–1963 179
Německé obyvatelstvo na Lanškrounsku... 278
Německé obyvatelstvo v okrese Jáchymov... 247
Německo a Češi 123
Nemesis at Potsdam 155
Nepolepšitelní 81
1945 waren sie Kinder 235
Neznámé osudy 96
Niederösterreich 1945, Südmähren 1945 97
Odsun 84
Odsun? A proč? 94
Odsun – Die Vertreibung der Sudetendeutschen 100, 188
Odsun nebo vyhnání? 75
Odsun Němců 161
Odsun Němců a Karlovarsko 257
Odsun Němců a osidlování Jáchymovska... 248
Odsun Němců na Písecku... 279
Odsun Němců z Brna 276
Odsun Němců z Československa 162, 282
Odsun Němců z Československa... 254, 268, 280
Odsun Němců z Československa 1945–1947 131
Odsun Němců z ČSR... 135
Odsun Němců z Frývaldova... 54
Odsun Němců z Frývaldovska po roce 1945 277
Odsun Němců z Kadaňska 272
Odsun Němců z ostravské... 246
Odsun Němců ze Svitavska 1945–1947 127
Odsun sudetských Němců z Československa v letech 1945–1946 121
Odsun sudetských Němců z Kraslicka 283
Odsunové ztráty... 76
Odsunuté vzpomínky 235
Osidlování českého pohraničí... 64
Osidlování Děčínska v letech... 251
50 let po vyhnání 229
Paměť a zapomnění 267
Perzekuce 1945 132
Poličsko v letech 1939–1948 270
Poslední mrtví, první živí 6
Postupim a Československo 58
Das Potsdamer Abkommen und... 40
Poválečná léta 1945–1947 v průmyslovém pohraničním městě Vejprty 259
Poválečná vesnice na Novobystřicku 263
Poválečný vývoj v Československu 68
Der Prager Maiaufstand 1945 38
Pravda o Československu 63
Právní aspekty odsunu sudetských Němců 108
Právní aspekty řešení odsunu německého obyvatelstva po roce 1945 255
President Edvard Beneš 231
Prezident Edvard Beneš mezi Východem a Západem 231
Problém odsunutých Němců 59
První rok 110
Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa 133
Přehled vývoje česko-německých vztahů... 141
Příručka o Německu 113
Příspěvek k odsunu Němců ze soudního okresu Jihlava 258
Rache nicht, Gerechtigkeit 190
Reflexe sudetoněmecké otázky... 52
Renascence or Decline of Central Europe 145
Rewanž za Monachium 65
Sbírka dekretů presidenta republiky 192
Seznam hledaných Němců... 193
Schaffa 83
Schicksalsjahre der Tschechoslowakei 1945–1948 124
Schreie aus der Hölle ungehört 114

Schuld und Sühne 105
Schwarzbuch der Vertreibung 1945 bis 1948 93
Schwierige Nachbarschaften 198
Situace na Broumovsku při vyhnání Němců v roce 1945 266
Smíření mezi Čechy a Němci 129
Soupis archivních pramenů... 194
Správní aspekty odsunu Němců... 281
Staatsangehörigkeitsprobleme der Tschechoslowakei 125
Státní občanství 200
Die stillen Toten unterm Klee 212
Studie o sudetoněmecké otázce 80
The Sudeten German problem... 195
Sudetendeutsche - Opfer und Täter 136
Die sudetendeutsche Frage 178, 196
Sudetendeutsche Passion 224
Die sudetendeutsche Tragödie 10
Die Sudetendeutschen 46, 71
Die sudetendeutschen Fragen 37
Die Sudetendeutschen in Nordböhmen 137
Sudetendeutschtum gestern und heute 138
Die Sudetenfrage 118
Sudetoněmecká otázka 178
Sudetoněmecký problém; obtížné loučení s minulostí 47
Sudetoněmecký problém - historie a současnost 274
Sudetští Němci 67
Sudetští Němci na Trutnovsku 250
Sudety 120
Svědectví prezidentova kancléře 130
Svědkové zamlčené minulosti 230
Svědomí komunistů 104
Šafov 83
Tábor ve Stráži nad Nisou... 256
Tábory v českých zemích 1945-1948 134
Tage der Angst 219
Tage des Grauens 225
Ein Tagebuch aus Prag 1945-46 226
Tak nebo tak 103
Tezy o vysídlení československých Nemcov 89
Thesen zur Aussiedlung der Deutschen... 89
Tisíc let česko-německých vztahů 140
Tragédie na Švédských šancích... 56
Tragödie unser Heimat 228
The transfer of Germans... 4
The transfer of the Sudeten Germans 85
Trpký úděl 199
Tři české prózy o odsunu sudetských Němců 261
Tschechen, Deutsche und... 142
Tschechen und Deutsche 12
Tschechen und Deutsche ewige Nachbarn 22
Tschechen und Deutsche historische Tabus 21
Tschechen und Deutsche verlorene Geschichte? 23
Tschechische Stimmen zur Vertreibung 143
Die Tschechoslowakei 144
Der ungeheure Verlust 242
Unser Abschied von der tschechischen Heimat 223
Urnen voll Honig 237
Urny plné medu 237
Valley of the shadow 214
Verbrechen an Deutschen 1160
Verfeindete Brüder an der Grenze 148
Der vergessene Volkermord... 67
Verlorene Geschichte oder... 157
Versöhnung zwischen Tschechen und Deutsche 129
Verständigung der deutschen Vertriebenen mit den östlichen Nachbarn 149
Die Vertreibung der Deutschen 87
Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten 150
Die Vertreibung der deutschen Bevölkerung aus der Tschechoslowakei 201
Die Vertreibung der Sudetendeutschen im Spiegel der Literatur 260
Die Vertreibung der Sudetendeutschen nach Österreich 1945/46 284
Die Vertreibung Sudetenland 1945-1946 175
Vertreibung und Abschub 53
Vertreibung und Flucht aus dem Kreis Tachau im Egerland 202
Vertreibung und Staatsgehörigkeit 126
Vertreibung und Vertreibungsverbrechen 203
Vetrieben... 245
Vertriebene Vetrieber ... 98
„Die Vertriebenen" 82
40 Jahre nach Flucht und Vertreibung 233
Völkerrechtliche Überlegungen... 66
Von Anfang an ungerecht 204

Von der autoritären zur vaterlosen Gesellschaft 107
Von Prag nach Sarajewo 151
Vor 50 Jahres – 1945/46 234
Vyhnání sudetských Němců 188
Vynútený rozchod 152
Vysídlení Němců z okresu Sokolov... 285
Vysídlenie Nemcov zo Slovenska 72
Vysvětlivky k provádění dekretu presidenta republiky... 205
Vystěhování Němců z Brna... 99
Vývoj německé otázky po 2. světové válce a odsun Němců z Čech 39
Vzpomínám na Rozinkovou louku 222
Vzpomínky na školní rok 1946–47 238
Der Weg in die Katastrophe 153
Der Weg zur Vertreibung 1938–1945 11
„Weil Sie Deutscher sind..." 206
Wenzel Jaksch und die sudetendeutsche Sozialdemokratie 3
Why we want to transfer the Germans 139
Wir haben uns selbst aus Europa vertrieben 176
Wo ist mein Heim, mein Vaterland 209
Ze země milované do země zaslíbené 236
Zemědělské osídlování pohraničí... 128
Zeitzeuge 207
Ztracené dějiny 111, 112
Ztracené dějiny aneb ziemie odzyskane? 157
Zeugen der verschwiegenen Vergangenheit 230
Die Zukunft Europas und das Sudetenland 146
Zur Geschichte der deutsch-tschechischen Beziehungen 158
Zur Vertreibung und Aussiedlung... 117

Summaries

Articles

Coming to Terms with the Communist Past: The Czech Experience
Jacques Rupnik

The article is a translation of an expanded version of a paper given at the conference 'The Memory of Communism in the Czech Republic', which was organized by the Institute of Contemporary History of the Czech Academy of Sciences, Prague, and the Institute for Human Sciences (IWM), Vienna, and held in Prague, in October 2001. One of the characteristic features of coming to terms with the Communist past in central and Eastern Europe has been, according to Rupnik, a plurality of approaches, whose framework in the international context is represented by the South African model of the 'politics of reconciliation' and, on the other hand, the Hague model of the 'politics of justice' towards the former Yugoslavia. The Czech Republic constitutes a double paradox. First, in no comparable state has de-Communization gone so far, at either the rhetorical or the legislative level, and yet the unreformed Communist Party in this country still enjoys considerable support, and none of the important leaders responsible for the crimes of the former regime has been sentenced to a jail term. Second, in no other Communist country in the region during the last twenty years was historiography so badly hit by thorough-going purges as in Czechoslovakia, and yet no far-reaching social discourse on the place of Communism in Czech history and the Czech present has taken place. Such a debate and historiography itself are therefore faced with questions closely connected with coming to terms with the past – namely, whether Communism in Czechoslovakia was predominantly the work of external or internal factors, whether it was merely a detour from the mainstream or a deep-rooted social process, whether it constitutes a continuity with the period of the Nazi German Protectorate in the sense of 'two regimes, one totalitarianism' or whether it was a specific, internally differentiated phenomenon.

In connection with the screening process (known in Czech as *lustrace*) Rupnik states that it was neither a 'witch-hunt', as had been claimed by its radical critics, nor the sole means of salvation, as was claimed by its proponents; he points out, too, that Václav Havel and Václav Klaus – despite the general conception among the public – did not belong to opposite camps in the search for ways to come to terms with the past. In so far as de-Communization, embodied by the screening law and the law on the illegality of the Communist regime, was raised as a banner of the Civil Democratic Party, the reason was probably to use it as a means of distancing the party from political competitors in the election campaign rather than for ideological reasons. One of the central problems in relation to the Communist past, which cannot be solved by any de-Communization legislation, is aptly expressed by the quip that it was a 'criminal regime, not a regime of criminals'; the search for broader co-responsibility for the operation of that regime includes pointing the finger at concrete culprits, but it cannot be exhausted by that act alone.

In the last part of the article Rupnik asks whether the search for justice in relation to the past is a synonym for the search for historical truth. In this connection, now that the 'Red Book' of Communist utopia has been followed by the 'Black Book' of crimes committed in the name of that utopia, he calls upon historians to write the 'Grey Book' of the history of central-European societies in Communist bondage and of its victims and occasional accomplices, who have in widely varying circumstances moved between resistance and conformity. This task is especially relevant in the Bohemian Lands, the author adds, and he expresses surprise that during the last twelve years, since the collapse of Communism, historians here have not yet produced any synthesis of the period. He sees indications of a possible turn for the better, however, in current debates within and around the community of historians, where representatives of the young generation have come forward with criticism of the ethics and methods of their senior colleagues, thus broaching pressing questions. The current Czech *Historikerstreit* is perhaps also an incipient 'Vichy syndrome', Rupnik says, in a reference to the topic of French historical amnesia, which had been taboo for so many years.

What is to Be Done with the Communist Past? The Polish Experience
Andrzej Paczkowski

The article is based on a paper given at the conference 'The Memory of Communism', which was organized by the Institute of Contemporary History, Prague, and the Institute for Human Studies, Vienna, and held in Prague last October. In considering the Polish experience of coming to terms with the Communist past, the author delineates five areas, which he then proceeds to analyze: legislative steps (*transitional justice*), public debate, historiography, the substitution of symbols and the attitude of the population towards the former regime.

Concerning the first area, he discusses the evolution and effectiveness of legislation and the trials based on it, whose aim was to punish those responsible for Communist acts of repression. He states that despite efforts to achieve 'revolutionary justice' the

result of the legislative continuity with the former regime and the negotiated transfer of power at the 'roundtable' has been the relative criminal irresponsibility of the perpetrators of political crimes. He then turns his attention to the 'fights for the files' of the Communist secret police, which had an adverse effect on Polish politic politics till the mid-1990s, and did not end till the introduction of a frequently amended act on screening in 1999.

The highly diverse public debate about the Communist past Paczkowski categorizes into two opposite areas, one of which unconditionally condemns Communist Poland as a totalitarian state of terror, governed by a foreign power and destroying the natural composition of society and the operation of the economy, while the other emphasizes the alleged successes of the Polish peoples democracy in areas such as modernization, the economy, education and social security. Most participants in the debate, he argues, including important figures such as Adam Michnik, have moved between these two extremes, while the vast majority of the public considers the debate utterly superfluous.

Nor, argues the author, was Polish historiography in relation to the recent past spared politicization. He sees its weakness in the fact that it has focused predominantly on political topics such as repression and anti-regime opposition, while ignoring other dimensions of history. An attendant feature of this trend is 'documentomania', which in some cases has taken the place of needed analyses and commentary. De-Communization of the public space, the author contends, occurred relatively thoroughly in Poland, with the changing of street names and other symbols, though accompanied by passionate debates. An examination of public opinion polls conducted by sociologists reveals the public's considerably ambivalent attitude to the period of Communist rule in Poland, but that essentially Poles judge the historical role of Solidarity and Lech Wałęsa positively. In conclusion the author expresses the view that the success or failure of transformation and coming to terms with the past cannot be judged according to the short-sighted expectations of either a general reconciliation in society or the isolation of aspects connected with Communism.

Horizon

Prison as the Past, Resistance as Memory: The Confederation of Political Prisoners

Françoise Mayer

The author examines the way in which an association of former Czechoslovak political prisoners (Konfederace politických vězňů – KPV) has elaborated a vision argued from a past capable both of making the specific claims of its members (in terms of rehabilitation, reparation, indemnification) and inscribing the experience of thousands of anonymous victims (the prisoners of the first wave of Communist repression) into the Czech collective memory. The focus is on the rhetorical means mobilized by KPV members in their efforts to achieve symbolic recognition: how in this vision of the past does one pass from an image of 'victim of Communism' to that of 'anti-Com-

munist fighter', and from the importance and the meaning accorded in this vision to the notion of the 'Third Resistance'.

The vision of the past conveyed by the KPV members is analysed here from the perspective of the sociology of memory: this is not a matter of putting forth one interpretation as more authentic or truthful than others, but a matter of examining the social, political and historical conditions in which it develops, what it projects of the past and in what terms it is projected. From this perspective, memory is comprised here not of a simple, individual or collective recollection of the past, but as a process of identification, and is, as such, inevitably influenced – in part – by the social context. The social context of de-Communization and of the building of a democracy favours the recognition of victim status, and allows the KPV to make the most of its claims in areas where the K231 (the predecessor of the KPV) came to naught during the 'Prague Spring' of 1968; but it does not particularly favour attempts to present victims of repression as 'resistance fighters' or 'heroes' in the struggle against Communism. In the context of de-Communisation, of which the rejection of Communism is so very much a part, anti-Communism loses the 'distinctiveness' it was able to have before 1989, and it is mainly in (negative) reference to the memory of dissent that the memory of the KPV is forged. The concept of the Third Resistance appears therefore as a means of structuring the memory of the Stalinist camps and to avoid having this experience fall into oblivion or be overshadowed by other memories of Communism.

Material

Czech Legislation on 'Returning the Property of the Communist Party and the Socialist Youth Movement to the People'

Petr Jarolímek

One of the pressing problems that the new regime had to solve after taking power, in December 1990, was what to do with property that was in the hands of the Czechoslovak Communist Party (CPCz) and the Union of Socialist Youth (Socialistický svaz mládeže – SSM). Under the Communist regime such organizations had acquired their property mostly with state funds. The total value, in the case of the CPCz property, was roughly 12,600,000,000 Czechoslovak crowns (Kčs or US$ 420,000,000), and, in the case of the SSM, roughly 3,300,000,000 Kčs (or US$ 110,000,000).

In his article the author is concerned mainly with the legislative aspects of the transfer of property from the two organizations to the state, specifically by the passing of appropriate acts in the Federal Assembly and then their application. He states that the laws were passed with the enthusiastic consent of all parties in parliament, except, of course, the Communists, who instead pushed for a politically negotiated settlement with the state. The legislation was not passed, however, till a year after the systemic changes that had begun in November 1989. Consequently, part of the property was in the meantime transferred to private entities; even after the passing of legislation property continued to 'disappear', mainly by being leased out for commercial purpo-

ses. The insufficient number of government officials entrusted with the task, together with their overall lack of experience in this, their extremely limited constitutional authority, the poor state of property inventories and the unwillingness of some CPCz and SSM organizations caused further delays. The greatest losses (between 150 and 350 million Kčs) were suffered during the transfer of CPCz Central Committee property, a task that had been entrusted to a private company.

The author argues that it is likely that the overall losses related to this property are actually not as high as has been generally thought, and that in particular the CPCz – considering its political and moral position – has in essence returned 'its' property to 'the people'.

Reviews

The Oral History Review (Miroslav Vaněk)

Bearing in mind the relative novelty of oral history for the Czech reader, the author presents this journal, which is published by the University of California, Berkeley, and provides an overview of its contents and the most interesting articles of 2001.

Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien (Milan Otáhal)

The author presents a journal, which is usually published three times a year by the Zentrum für Zeithistorische Forschung, Potsdam, and is concerned mainly with the history of the German Democratic Republic in the context of the Cold War in Europe. The review also provides an overview of the contents, and points out the more interesting articles of the double issue 23/24 (2001).

Alexander Dubček – Great Statesman or Simply Symbol?
Jiří Suk

Antonín Benčík, *Utajovaná pravda o Alexandru Dubčekovi: Drama muže, který předběhl svou dobu*, Prague: Ostrov, 2001, 224 pp.

The reviewer reproaches the author of the book for an apologetic approach to the Slovak Communist politician and renowned protagonist of the Prague Spring of 1968, Alexander Dubček. The book, he argues, suffers from a considerable contradiction between the collective memory of Reform Communists, which gives the interpretation content, and the attempt to observe the formal rules of the historical sciences. In particular, he takes issue with the author's portrayal of Dubček as a consistent proponent of the Prague Spring reforms and, after their reversal in 1969, as an active critic of the regime, who made politically important protests that met with widespread response abroad. Unlike the author, the reviewer sees Dubček's historical significance not in his alleged political greatness, but in his role as a symbol.

Information on the Past and Present of Communism in the Bohemian Lands
Jan Měchýř

Petr Fiala, Jan Holzer, Miroslav Mareš and Pavel Pšeja, *Komunismus v České republice: Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v České republice*, Brno: Masaryk University and the Institute of International Political Science, 1999, 312 pp.

This book by three Brno political scientists concentrates on describing the diverse political groupings and activities of a Communist orientation or starting point in Czechoslovakia and then the Czech Republic, after the fall of Communism in the 1990s. The volume is introduced with an overview of the Communist movement in Czechoslovakia before 1990. While the reviewer recommends the book as a substantial source of useful information, its value he contends is slightly marred by occasional shortcomings.

A Polish View of National Mythopoeia in Czech Marxist Historiography
Martin Nodl

Maciej Górny, *Między Marksem a Palackym: Historiografia v komunistycznej Czechosłowacji*, Warsaw: TRIO, 2001, 220 pp.

The reviewer welcomes the engaging attempt by this young Polish historian to chart out the Czech historiography of the 1950s from the point of view of the formation of a Marxist vision of national history. Though the author has not, the reviewer feels, avoided some over-simplification, the most useful chapter is the one on Hussitism as a central element of Czech national mythology under the former regime. With this work, he has also demonstrated that historical research into Czechoslovak historiography during this period has only just begun.

History according to Solzhenitsyn
Tomáš Glanc

Aleksandr Solzhenitsyn, *Trkalo se telo s dubem: Autobiografie*, Prague: Academia, 2001, 570 pp. Trans. by Ludmila Dušková.

The historical value of Solzhenitsyn's memoirs *The Oak and the Calf* (1975; Eng. trans. 1980), now in Czech translation, the reviewer believes, lies in five areas: as a history of the Soviet system, a description of Soviet policy on the arts and culture, political persecution in the USSR, individual figures in relation to the supra-personal operation of totalitarian power, and foreign policy. In these respects the memoirs constitute a remarkable source that can be fruitfully used. The reviewer also considers Solzhenitsyn's contribution as an interpreter of history, and states that it is problematical because his method is an aestheticized, ideologized version of the truth about the past, not historical analysis. In this connection he points to the ideological roots of Solzhenitsyn's approach to history and to criticism of his self-projection and as an arbiter of historical truth in Russia today.

A Grand Edition Concerning the Expulsion of the Germans of Poland after WW II
Jiří Pešek

Włodzimierz Borodziej and Hans Lemberg (eds), *'Unsere Heimat ist uns ein fremdes Land geworden...': Die Deutschen östlich von Oder und Neiße 1945–1950. Dokumente aus polnischen Archiven*. Vol. 1, *Zentrale Behörden* (ed. by W. Borodziej), *Wojewodschaft Allenstein* (ed. Claudia Kraft). (Quellen zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas, 4/1). Marburg: Herder-Institut, 2000, 728 pp.

The book under review is the first volume of an extraordinarily large edition in Polish and German. It is the most detailed documentation to date of the resettlement of Germans from Polish territory after World War II. The reviewer considers it to be truly modern in its approach, which is free of nationalist views and takes into consideration the cultural-historical aspects of the question. Apart from documents from 1945–50, the first volume includes a comprehensive introduction. One serious shortcoming, however, is its lack of footnotes.

The Truth Does Not Consist in Gall
Michal Stehlík

Hanns Herfl, Erich Pillwein, Helmut Schneider and Karl Walter Ziegler (eds), *Němci ven! – Die Deutschen raus! Brněnský pochod smrti 1945*, Prague: Dauphin, 2001, 278 pp.

The publication, the reviewer maintains, is marked by a highly one-sided approach to the topic of the resettlement (or expulsion) of Czechoslovak Germans, in which the expellees memory is unacceptably conflated with a historiographical presentation. The erratic preface by the Slovak historian Ján Mlynárik is also criticized.

An Israeli *Historikerstreit*
Blahoslav Hruška

Barbara Schäfer (ed.), *Historikerstreit in Israel: Die 'neuen Historiker' zwischen Wissenschaft und Öffentlichkeit*, Frankfurt am Main: Campus, 2000, 283 pp.

This volume of essays, the reviewer argues, represents a remarkable contribution to current debates in Israeli historiography over topics closely connected with national and state identity, in particular Zionism and the Shoah.

Harmony as a Danger
Vlastimil Hála

John Laughland, *Znečištěný pramen: Nedemokratické počátky evropské ideje*. Trans. by Miloš Calda, Prague: Prostor, 2001, 344 pp.

The reviewer puts the book under review, *The Tainted Source: The Undemocratic Origins of the European Idea* (Boston, 1997), into the context of a philosophical dispute

between Liberalism and Communitarianism, which is exhibited at various levels in connection with the project of European unification. Of conservative ilk and a clear supporter of the Liberalism, Laughland is among the prominent critics of the conception of the European Union, and is considered an inspiration for Czech Euro-sceptics. The book, the reviewer contends, is provocative reading, which, despite considerable weaknesses caused by its ideological over-simplification, is imbued with a proclivity for freedom of individual spirit and opinion.

Documents

A Meeting with Dubček, Vienna, November 1988
Michal Reiman

The Czech historian Michal Reiman, an expert on the history of the Soviet Union, presents here an edited record of his private meeting with Alexander Dubček in Vienna in November 1988. Dubček was returning from Italy, where he had just been conferred an honorary doctorate by the University of Bologna. From the interview we learn his views of the political situation in Czechoslovakia at the time and his own current position at home. According to Reiman, Dubček did not consider using his growing renown to assume a more important political role; instead, he remained convinced of the necessity of reform of the Czechoslovak Communist Party from within as a means to rectify the situation, and was somewhat preoccupied with a desire for the rehabilitation of both the 'Prague Spring' of 1968 and his own reputation.

Chronicle

The Teaching of History and Historical Research at University: A Report on the IV History Forum
Vladimír Urbánek

The author reports on the IV History Forum, which was held in Prague, on 7 November 2001, to discuss problems of the teaching of history and historical research in post-secondary schools. (See also the material from the II History Forum, published in *Soudobé dějiny*, no. 1/2001.)

'Scholarship in Czechoslovakia during Normalization, 1970–75': A Conference Report
Antonín Kostlán

The conference 'Scholarship in Czechoslovakia during Normalization, 1970–75' took place on 21–22 November 2001. It was organized by the Centre for the History of Science and Scholarship and the Institute of Contemporary History, Prague, as the fifth in the series 'Czech Science and Scholarship in the Twentieth Century'. The

introductory papers by Oldřich Tůma and Petr Vopěnka were devoted to defining the term 'Normalization', and were followed by a paper on changes in post-secondary education and the Academy of Sciences in the period, with a discussion of the administrative interventions by the anti-reform political leadership, after August 1968, in the life of academic institutions and in the lives of scholars who were forced to leave their professions. The conference also examined changes in individual areas of academia and some of the figures in the Ministry of Education during those years (including the philosopher Jan Patočka, the historians Zdeněk Kalista, Josef Macek and Milan Hübl, and the politician Jiří Hájek).

'The CPCz and Radical Socialism in Czechoslovakia, 1918–89': A New Project

(Zdeněk Kárník)

This grant-funded project is headed by Professor Zdeněk Kárník. It began in 2001 and will run till 2005, under the auspices of the Institute of Contemporary History, Prague. Further information can be obtained at www.usd.cas.cz.

'The History of Nazi Concentration Camps': Another New Project

(Anna Hájková)

The project is taking place in the Zentrum für Antisemitismusforschung at the Technical University in Berlin, and is headed by Angelika Königseder at koenig@zfa.kgw.tu-berlin.de, and co-organized by Anna Hájková, from whom further information can be obtained by writing to ahajkova@zfa.kgw.tu-berlin.de.

Contributors

Tomáš Glanc (1969) is Director of the Institute of Slavonic and East European Studies, Charles University, Prague. He specializes in the theory of literature and culture, predominantly Russian, and has published widely, including *Videnie russkich avangardov* [The Revelation of the Russian Avant-garde] (Prague, 1999).

Vlastimil Hála (1951) is a senior researcher in the Institute of Philosophy, at the Academy of Sciences, Prague. His primary academic interest is ethics in the history of philosophy, and his publications include *Impulsy Kantovy etiky* [The Impulses from Kant's Ethics] (Prague, 1994) and articles on the history of philosophy (including thinkers such as Bolzano, Brentano, Hösle and Habermas).

Blahoslav Hruška (1976) is a postgraduate in the Faculty of Social Sciences, Charles University, specializing in German and Austrian history.

Petr Jarolímek (1977) read history and geography at Charles University, Prague. His chief research interest is the social post-WW II Czechoslovak history.

Antonín Kostlán (1955) is Head of the Centre for the History of Science and Scholarship, at the Institute of Contemporary History, Prague. He is the chief organizer of regular conferences on the history of science and scholarship in Czechoslovakia. Among his publications are *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví* [The II Congress of Czechoslovak Historians, October 1947] (Prague, 1993) and, with Dagmar Moravcová and Vratislav Vaníček, *Encyklopedie dějin Německa* [An Encyclopaedia of German History] (Prague, 2001).

Françoise Mayer (1957) is Assistant Professor at Paul Valéry University, Montpellier. Her chief area of research is the history of Communism, and she is currently writing a book on Communism and anti-Communism in the Czech collective memory after 1989.

Jan Měchýř (1930) is Docent in the Institute of Economic and Social History, Charles University, Prague. His focus is the history of Czechoslovakia since the end of World War II. His most recent book examines the fall of the Communist regime in Czechoslovakia – *Velký převrat či snad revoluce sametová?* [A Great Change or a Velvet Revolution?] (Prague, 1999).

Martin Nodl (1968) is an historian in the Centre for the History of Science and Scholarship, at the Institute of Contemporary History, Prague. He specializes in social and cultural history of the Late Middle Ages and the history of Czech historiography after World War II.

Milan Otáhal (1928) is a senior researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, whose primary professional interest is the policy of 'Normalization' and its effects in Czechoslovakia, 1970–89. His most recent publications include *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu* [Students during the Fall of Communism] (Prague, 1999), co-authored with Miroslav Vaněk, and *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu* [The Part of the Artists among the Intelligentsia in the Fall of Communism] (Brno, 1999).

Andrzej Paczkowski (1938) is Director of the Institute of Political Studies, at the Polish Academy of Sciences, Warsaw. He has published widely on Polish political history in the twentieth-century, particularly the years after World War II. One of his books has been translated into Czech as *Půl století dějin Polska* [A half-century of Polish history] (Prague, 2000).

Jiří Pešek (1954) is Professor of History and Head of the Department of German and Austrian Studies, the Institute of International Studies, at the Faculty of Social Sciences, Charles University. He has written several books and many articles, mainly on cultural history from the Middle Ages to the present.

Michal Reiman (1930) is Professor Emeritus of Political Science and Modern East-European History at the Freie Universität Berlin. He is now a researcher in the Institute of International Studies, the Faculty of Social Sciences, Charles University. He specializes in world history and the history of the Soviet Union, and his most recent publication is *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí* [Communist Totalitarianism] (Prague, 2000).

Jacques Rupnik (1950) is Professor of Political Science in the Centre d Etudes et de Recherches Internationales, Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris. He specializes in the history of Communism, modern nationalism and the transformations in central and Eastern Europe. In the mid-1990s he headed an international commission on the countries of the former Yugoslavia. He has published numerous scholarly articles and several books, of which *The Other Europe* (London, 1988) was translated as *Jiná Evropa* (Prague, 1992) and *Histoire du parti communiste tchécoslovaque* (Paris, 1981) is forthcoming in Czech translation.

Michal Stehlík (1976) read history and Slavonic studies at Charles University, and is currently employed at the National Museum, Prague. His research includes regional history and Czech-Slovak relations in the late nineteenth and early twentieth centuries. He is the author of *Židé na Dačicku a Slavonicku 1670–1948* [The Jews of the Dačice and Slavonice regions] (Dačice, 2002).

Jiří Suk (1966) read history and archive studies at Prague, and is now Senior Research in the Institute of Contemporary History, Prague, where he is concerned with Czechoslovak history from 1948 to 1990, especially the period of systemic change from Communism to parliamentary democracy.

Vladimír Urbánek (1963) is a senior researcher in the Philosophical Institute, at the Academy of Sciences, Prague. His research is in the Early Modern Period, particularly the life and work of Comenius in emigration after the Battle of the White Mountain, and he is a co-organizer of a seminar series.

Miroslav Vaněk (1961) is a senior researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, where he heads the Oral History Centre. His focus is the Normalization period in Czechoslovakia (1969–89), focusing on dissent and environmental activism among the youth. His publications include *Nedalo se tady dýchat: Ekologie v českých zemích v letech 1968–1989* [Environmentalism in the Bohemian Lands, 1968–89] (Prague, 1996) and, with Milan Otáhal, *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu* [Students during the fall of the Communist regime] (Prague, 1999).

Contents

Articles

Jacques Rupnik — Coming to Terms with the Communist Past: The Czech Experience 9

Andrzej Paczkowski — What is to Be Done with the Communist Past? The Polish Experience 27

Horizon

Françoise Mayer — Prison as the Past, Resistance as Memory: The Confederation of Political Prisoners 42

Material

Petr Jarolímek — Czech Legislation on 'Returning Property of the Communist Party and the Socialist Youth Movement to the People' 65

Reviews

The Oral History Review (Miroslav Vaněk) 82

Potsdamer Bulletin für Zeithistorische Studien (Milan Otáhal) 86

Jiří Suk — Alexander Dubček – Great Statesman or Simply Symbol? . . 92

Jan Měchýř — Information on the Past and Present of Communism in the Bohemian Lands 104

Martin Nodl — A Polish View of National Mythopoeia in Czech Marxist Historiography 109

Tomáš Glanc — History according to Solzhenitsyn . . . 113

Jiří Pešek — A Grand Edition Concerning the Expulsion of the Germans of Poland after WW II . . . 120

Michal Stehlík — The Truth Does Not Consist in Gall . . . 125

Blahoslav Hruška — An Israeli *Historikerstreit* . . . 128

Vlastimil Hála — Harmony as a Danger . . . 131

Documents

Michal Reiman — A Meeting with Dubček, Vienna, November 1988 . . . 136

Chronicle

Vladimír Urbánek — The Teaching of History and Historical Research at University: A Report on the IV History Forum . . . 147

Antonín Kostlán — 'Scholarship in Czechoslovakia during Normalization, 1970–75': A Conference Report . . . 149

'The CPCz and Radical Socialism in Czechoslovakia, 1918–89': A New Project (Zdeněk Kárník) . . . 152

'The History of Nazi Concentration Camps': Another New Project (Anna Hájková) . . . 154

Annotations . . . 156

Bibliography on Contemporary History

The Transfer of the Germans from Czechoslovakia
A Select Bibliography of Literature from 1945 to 2001 . . . 168

Summaries . . . 195

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází čtyřikrát do roka. Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce.
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
   b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie**: Jméno autora (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno) – spoluautoři (maximálně dva): Název: Podnázev (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať ze sborníku**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: editor sborníku (obdobně jako u autora monografie) (ed.): Název sborníku (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu**: Autor stati (viz výše; maximálně 3 autoři): Název: Podnázev. In: Název časopisu (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Stať z denního tisku**: Autor stati (viz výše): Název: Podnázev. In: Název novin (kurzivou), přesně datum, rozmezí stran.
   c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Vyžaduje-li povaha Vašeho článku použití obrazových příloh, grafů apod., očíslujte je a jejich čísla uveďte červenou tužkou také v textu.
5. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

Soudobé dějiny
budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

PE6387 .S